

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 1(86) 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Вітвіцький С. С. – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Заступник головного редактора:

Назимко Є. С. – перший проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Відповідальний секретар:

Буга Г. С. – начальник відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Відповідальний редактор:

Стецюк Р. І. – завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, доцент

Члени редакційної колегії:

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка); **Одажіу Ю. М.** – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова); **Бобкова А. Г.** – головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН, керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, заслужений юрист України; **Буга В. В.** – декан факультету № 4 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Вапнярчук В. В.** – професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор; **Волобуєв А. Ф.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Єпринцев П. С.** – проректор – директор КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент; **Захарченко А. М.** – завідувач науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Зозуля Є. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін факультету № 1 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Клемпарський М. М.** – професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Кононенко Т. В.** – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, доктор філософських наук, професор; **Лопатинська І. С.** – декан факультету № 2 КННІ ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Лоскутов Т. О.** – професор кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 КННІ ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Мердова О. М.** – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2 ДонДУВС, кандидат юридичних наук, професор; **Мухіна Г. В.** – доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 ДонДУВС, кандидат педагогічних наук, доцент; **Одерій О. В.** – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 ДонДУВС, доктор юридичних наук, професор; **Петров Є. В.** – суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор; **Пилипенко Д. О.** – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 КННІ ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент; **Халимон С. І.** – заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

Збірник наукових праць «Правовий часопис Донбасу»

включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук
(спеціальність: 081 – Право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409
(додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ
(Протокол № 16 від 29 березня 2024 р.)

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1415 від 16.11.2023 р. (Ідентифікатор медіа R30-01960)

Електронна адреса видання: *ljd.dnuvs.ukr.education*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.15

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-3-7

Братасюк Марія Григорівна,

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії

(Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9216-0911>

ФЕНОМЕН ЮРИДИЗОВАНОЇ МОРАЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

В статті висвітлюється феномен юридизованої моралі в українській правовій традиції. В руслі української правової традиції ще з часів княжої України, розвивався феномен юридизованої моралі, який був зруйнований колоніальною залежністю України в минулому і який необхідно відродити і застосувати в процесі здійснення правових реформ нині, оскільки йому властивий потужний гуманістичний вимір. Юридизована мораль – це моральний зміст, що оформлений юридично, що постає у формі правового звичаю, правового договору, правового (справедливого, такого, що ґрунтований на загальнолюдських принципах права, не порушує прав людини тощо) закону, правової ухвали суду тощо. Найцінніше в українській правовій традиції – загальнолюдські цінності та правові смисли, які і складають ядро юридизованої моралі.

Ключові слова: право, мораль, юридизована мораль, юснатуралістична парадигма, природні права людини, модерна епоха, законницька традиція, моральні цінності, правові смисли.

Постановка проблеми. Правове реформування в нинішній Україні вимагає сучасного правового світогляду та мислення, бо залишене у спадок від тоталітарної епохи законницьке мислення і такий же світогляд, можуть лише загострити існуючі проблеми в правовій сфері, але не вирішити їх. Стрижневою проблемою правового реформування є реалізація конституційного принципу верховенства права, а це означає гуманізацію правової сфери, наповнення її антропоцентричним виміром, якого їй нині дуже не вистачає. Реалізація принципу верховенства права вимагає переосмислення низки дотичних правових аспектів, зокрема, проблеми співвідношення моралі та права, а також ролі та значимості позадержавних природно-правових регуляторів суспільних відносин. В руслі української правової традиції, чи не з часів княжої України, розвивався феномен юридизованої моралі, який був зруйнований тоталітарною системою в минулому і який необхідно відродити і застосувати в процесі здійснення правових реформ нині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зазначеної вище проблеми розробляли такі українські науковці як: В. Авер'янов, Н. Бордун-Комар, В. Братасюк, М. Братасюк, С. Головатий, В. Градова, П. Захарченко, Ю. Лобода, О. Росоляк, Х. Хвойницька, О. Шевченко, А. Шевцова та ін.[1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10–12], а також зарубіжні: Р. Алексі, Х. П. Гленн, В. Цируль [2; 13; 14]. Серед висвітлених аспектів заслуговують на увагу такі як: поняття природного права, національна традиція, мораль і право з позицій

легістського підходу, особливості українського правового розвитку в різні історичні епохи, базові принципи легістської доктрини, загальнолюдські цінності та принципи права, правова реформа тощо. Проте проблема юридизованої моралі, за невеликим винятком, не потрапляла в поле зору українських дослідників, тому нині необхідно актуалізувати її висвітлення.

Мета і завдання дослідження. На підставі дослідження наукових джерел розкрити феномен юридизованої моралі в українській правовій традиції, показати її значимість для національного правового розвитку, інтеграції України в європейський правовий простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська правова галузь знання, долаючи нині легістські засади, лише недавно почала мислити людину центром правової реальності, а принцип верховенства права – мегапринципом, що втілює загальнолюдські цінності та смисли, аналізувати чинники, які є перешкодами для його втілення. Нині низка науковців [1; 4; 7; 8; 11; 16] наголошують на необхідності звернення до національної правової традиції, використанні її ціннісно-смыслового потенціалу для глибинного правового реформування, реального втілення верховенства права.

Зазначену проблему доцільно аналізувати з позицій природно-правового підходу, бо лише в його руслі можливе трактування права як форми буття загальнолюдських цінностей, нерозривно пов'язаної з людиною, її буттям, культурою, духовністю, мораллю, космосом, Богом [6; 7; 10]. З позицій легізму зробити такий аналіз

неможливо, оскільки легізм традиційно не просто розмежовує право та мораль, а принципово їх роз'єднує, виключає їх взаємодію, взаємовпливи [1; 7; 8; 17]. Позиція легізму зводиться до того, що в праві можливий лише мінімум моралі, і той мінімум визначається владою.

В руслі природно-правової парадигми право трактується як соціокультурний феномен, форма буття духовності, загальнолюдських цінностей, що закріплені в загальнолюдських принципах права, які втілюють фундаментальні засади буття загалом, людського зокрема, які впливають з цього буття і є первинними, визначальними стосовно державного (позитивного) права [6; 8; 9; 17]. Таке розуміння права чітко наголошує на його позадержавних витоках, пов'язує його із живим буттям, з духовною культурою, її ціннісним виміром. Людству необхідно було сягнути відповідного рівня духовно-культурного розвитку, одухотворити свою волю, щоб стала можливою поява права як форми духовності. Низка публікацій українських науковців засвідчує, що понад тисячолітня українська правова традиція є природно-правовою [3; 6; 8; 9; 12; 17].

Уже в княжій Україні в основі правового розвитку лежала природно-правова парадигма, сформована всім буттям праукраїнців, їх ментальністю, тожсамістю, історією, культурою тощо. Цю парадигму пронизували їх уявлення про природне право як непорушні установлення, що витікають із природи та людського розуму, із Божественного начала, вони є первинними та визначальними стосовно державного законодавства; нерозривно пов'язані із морально-етичними засадами, з віруваннями, релігійними уявленнями народу тощо. Ці установлення важливі для всього соціуму в однаковій мірі, їх необхідно було виконувати. Про це ми можемо судити на підставі дослідження пам'яток правової культури того часу, таких основних форм українського права як правовий звичай та правовий договір, правосвідомості тієї епохи [3; 6; 7; 9; 10]. В.Градова слушно зазначає, що: «Праукраїнці стверджують нерозривну єдність права як природного регулятора суспільного життя із мораллю, і в цьому велика перевага юридизованої моралі, що виростає з метафізики та живої взаємодії праукраїнців і вивищується над законом як державно-владним, штучним інструментом регуляції суспільних відносин» [7, с. 105]. Авторка наголошує на єдності метафізики та живого практичного буття українців, що зумовило творення моралі, «одягненої» в юридичні форми. Сильний вплив на цей феномен вчинило християнство, яке актуалізувало загальнолюдські цінності та принципи як цінності та смислові значення природного права. Це право впливає зі здорового глузду, що втілює інстинкт самозбереження, тому, мабуть, його підставно вважають Законом Життя [6; 7; 8; 9]. А.Шевцова зауважує, що: «Національна природно-правова традиція розвивалася в руслі одухотвореної раціональності, що нерозривно була поєднана зі своїм буттєвим корінням, духовно-раціональним мисленням, що домінувало того часу на українських землях. /.../право цього часу являло собою «юридизовану мораль», напрацьовану всім суспільством» [16]. Феномен одухотвореної раціональності як синтез релігійної християнської ідеології, міфічних релігійних поглядів, моральних настанов був важливим чинником творення проукраїнської правової традиції та юридизованої моралі. Раціоналістична традиція в княжій Україні існувала синкретично, будучи вплетеною в різні форми суспільної свідомості.

Праукраїнці вірили, що в світі існує закон Вищої Справедливості, Бог, який стежить за виконанням людьми їх законів, заповідей, карає і окремих осіб, і цілі

народи за відступ від них. Нинішній принцип справедливості як складова мегапринципу верховенства права «...це і є модифікований під сучасність принцип Вищої Справедливості праукраїнців» [7, с. 106–107; 16; 22]. Міжкнязівські договори та договори земель з князями закріплювали зобов'язання для сторін поводитися справедливо, не порушувати встановлений порядок, не чинити зла один одному, не наносити шкоди, не зловживати владою, не руйнувати системи управління, творити справедливий суд [8; 9; 10; 16]. Зміст договорів ґрунтувався на моральних засадах, оформлених юридично. Норми звичаєвого права займають чи не найважливіше місце в житті праукраїнців. Правовий звичай, вбираючи в себе народну мораль, був природним, органічним регулятором їх правовідносин. Трактують права як сукупності загальних принципів є в цю добу типовим.

В.Градова, П.Захарченко, А.Шевцова слушно зазначають, що різні пам'ятки того часу: правові звичаї, договори, писані правові акти, літературні та історичні твори, літописи тощо, стверджують, по суті, моральні цінності та принципи як фундаментальні засади людського буття, що є певними соціальними перевагами, що отримали офіційне нормативне визнання і захист [7; 8; 13; 22]. «Руська правда» на дві третини змістовно складалася із позитивованих правових звичаїв [8; 11; 16]. Важливо підкреслити, що всі ці морально-правові цінності акумулювали все гуманістичне та найнеобхідніше, що робило відносини між людьми досконалішими, сприяли їх розвитку [16; 17].

Підтримуємо думку, відповідно до якої право не творить своєї власної унікальної системи цінностей, а є лише формою буття уже існуючих, створених народом у різних формах духовного досвіду [6; 17]. Право не може з'явитися там, де відсутня аксіологічна концентрація. Оскільки ці цінності є важливими для основ життя, вони носять загальнозначимий, усереднений, типовий, загальносоціальний характер [6; 7; 23]. В княжій Україні існував необхідний рівень аксіологічної концентрації, що сприяло формуванню юридизованої моралі, яка успішно виконувала регулятивну функцію, свідченням чого був тогочасний рівень розвитку української держави. Ці форми права праукраїнців є продуктом творчості феодального суспільства, проте, такі смисли права як: справедливість, милосердя, обов'язок, відповідальність, повага до людини, її гідності, честі, приватної власності тощо, добре у ньому простежуються [8; 9; 11; 16; 17]. Тобто, морального змісту у них було достатньо, що є властивим для юснатуралістичної парадигми правового розвитку. Звісно, поряд із юридизованою мораллю, існували фрагментарні прояви законницької доктрини: домінування форми над правовим змістом у вигляді неправових указів, договорів, судових рішень, наявність у різних формах права довільно-владного змісту тощо [16].

Ми підтримуємо позицію, що держава не стільки «довільно» створює право виступає його джерелом і автором, скільки *позитивує* його, виводячи із об'єктивної дійсності, *формулює*, «одягає» створене суспільством право у форми норми, закону у процесі законотворчості. Держава може монополізувати *законотворчу* діяльність, але не процес творення права [7; 16; 23]. Форми права праукраїнців стверджували образ людини моральної, підносячи людську гідність, зміцнюючи її значущість, її самоповагу та повагу до інших, виховувало почуття самоцінності, особистої унікальності [7; 16]. Це й складало суть юридизованої моралі, було гарними підвалинами для правового розвитку.

Природно-правова парадигма з її невід'ємністю права від моралі в наступні періоди української історії продовжувала розвиватися та збагачуватися. Навіть в умовах колонізації України Російською імперією, Австро-Угорщиною – державами, в яких правова сфера ґрунтувалася на виразно легістських (законницьких) засадах, українці теоретично та неофіційно реально розвивали природно-правовий підхід до права. В XVII ст. загальне українське право з'явилося в результаті поширення на всі українські землі сукупності правових норм, які склалися в козацькій Україні [8; 9; 11; 16], і які набули характеру загальнонаціональних норм. Ними були норми звичаєвого права, що постали як неписані правила та звичай, сформовані суспільством у живій взаємодії упродовж тривалого часу. Саме сільські громади на засадах «здорового глузду» та народної моралі створили найбільшу кількість норм загального права [16, с. 43]. Створювані копами, вони «максимально відображали і захищали цінності та моральні принципи тогочасних українців, оскільки копа інтегрувалася як єдине цілісне утворення завдяки спільній мові, культурі, моральним цінностям, спільності господарювання та власності», – пише Ю. Лобода [9]. Слушно нагадати, що моральні принципи та цінності є складовою права, як зазначив нині у своєму Рішенні від 2.11. 2004 року КСУ [18]. Наш народ, завдяки своїй розвиненій правовій (не законницькій!) свідомості, високій морально-етичній культурі, демократичній та гуманістичній ментальності, розвивався, вдосконалювався, застосовуючи моральні принципи та цінності, веління здорового глузду, уявлення про справедливе і несправедливе, добро і зло, честь і гідність тощо [16]. Нормативні акти органів державної влади козацької України; універсали, укази, ордери, декрети, інструкції, листи тощо були чи не найпоширенішим різновидом писаного права, ґрунтованого на принципах природного права. Промовистим свідченням цього є Конституція Пилипа Орлика. В епоху модерну юридизована мораль була предметом дослідження професорів Києво-Могилянської академії. У трактаті «Мир з богом чоловіку» І. Гізель розробляє питання взаємозв'язку природного права та спільного блага. Ця ж проблема розроблялася і П. Могилою. М. Козачинський до основних природних прав людини відносив право на життя, свободу совісті, повагу до людської гідності, справедливості, право діяти за велінням власного розуму, вільного вибору, самовизначення, право на приватну власність та повагу до неї, на тож самість тощо [7, с. 90–107; 19]. Він вважав, що справедливий, моральний змістовно закон як веління здорового глузду, розумної волі, «сумління совісті» це і є правовий закон [19]. А. Шевцова слушно акцентує на трактуванні закону в Україні в модерну епоху як морально-етичного, тобто, духовно-культурного явища, а не політичного. Так його мислили П. Могила, М. Козачинський, І. Гізель, П. Орлик, С. Кулябка, С. Яворський та ін. [16, с. 133]. До речі, правові питання професори КМА викладали у курсах «Етики».

У ХУІІІ ст. на українських землях почало стверджуватися не лише законодавство держави-окупанта [8; 9; 11], а й протилежна за змістом, смислами, цінностями та принципами доктрина – законницька, позбавлена гуманістичного та демократичного вимірів, що реалізовувала російський державоцентризм [7; 16]. В ХІХ ст. відбулося остаточне знищення української державності та правової системи. Ствердилися російська та австрійська законницькі системи, чужі українцям. Зміст було очищено від морально-етичного виміру, це дозволило

владі порушувати принципи права, природні права людини та народу, знищувати юридизовану мораль. Проте, поряд із офіційною легістською доктриною, в українців продовжувала існувати неофіційна правова система, ґрунтована на природно-правовій доктрині. Духовно-моральна складова права у нашого народу виявилася доволі міцною.

«Не зважаючи на переслідування царською владою, українські мислителі, науковці продовжують теоретично розвивати природно-правову парадигму, актуалізують проблему прав людини та народу, обстоюють загальнолюдські цінності» [16, с. 148]. Наприклад, у праці П. Лодія «Теорія загальних прав, що містить в собі філософське вчення проприродне всезагальне державне право» було зацентовано на проблемі природного права як *морально-правової основи* державного (позитивного) права, життєдіяльності народу, природних прав людини та народу тощо. М. Костомаров вважав, що в країні мають діяти справедливі закони, що поважають людську гідність і захищають людське життя. Державна влада та всі правовідносини мають бути їм підкорені.

В той час, коли російський абсолютизм вивищував себе над законом і принципами права, Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко та ін. мислителі розвивали теорію природного права, ідею єдності права та моралі, невідчужуваності природних прав людини, принципи правовладдя та народовладдя тощо. У «Проекті Статуту спілки «Вільний Союз» М. Драгомановим наголошено: «Із викладених вище основ політичного перетворення Росії необхідно вважати особливо важливими: 1) права людини і громадянина і 2) самоврядування місцевого...», яке є основою справедливого устрою, де будуть захищені права людини [20]. Аналогічно М. Грушевський, мислив право первинним стосовно позитивного державного права [21]. Створюючи морально-правові закони, держава тим самим створює правопорядок, який необхідний для повноцінного життя людей [16; 17]. Цю ж позицію розвиває Б. Кістяківський [22]. Українські мислителі підкреслювали, що правність як критерій віднесеності явищ до «імперії» права (Р. Дворкін), має полягати у відповідності цих явищ загальнолюдським духовно-моральним цінностям, які і є принципами і смислами права [3; 4; 6; 7; 16; 17]. Таке трактування правності засвідчує усталену прихильність українців до моралізованого права. Ця традиція поволі відроджується нині в нинішньому українському правовому розвитку, хоча не настільки послідовно, як хотілося б [23]. В чинній Конституції України простежується природно-правовий вимір в низці статей, а це означає поступову відмову від легістської доктрини. Морально-ціннісний зміст Конституції України, яка зафіксувала принцип верховенства права як основу правового розвитку держави та громадянського суспільства, достатньо потужний. Справа полягає лиш у тім, щоб реалізувати його. Це складно, але необхідно, оскільки українці вибрали демократичний шлях розвитку [5; 23].

Висновки. Дослідження наукових джерел дає підстави зробити висновок, що трактування права в українській правовій традиції як юридизованої моралі має понад тисячолітню історію. І це не випадково, бо вже праукраїнці стверджують природно-правовий підхід до розвитку права, в руслі якого спостерігається симбіоз права та моралі. Християнізована культура праукраїнців актуалізує їх звернення до таких християнських цінностей в праві як: людське життя, гідність людини, справедливість, співчуття, милосердя, відповідальність, обов'язок

тощо, які співпадають із загальнолюдськими, вони стають смислами права. Морально-ціннісний зміст українського права українці продовжують розвивати й збагачувати і теоретично, і практично в усі наступні епохи, чим радикально відрізняються від росіян із їх тотальним легізмом і в теорії, і на практиці. Юридизована мораль – це мораль, яка оформлена юридично, що постає у формі правового

звичаю, правового договору, правового (справедливого, такого, що не порушує прав людини тощо) закону, правової ухвали суду тощо. В нинішній Україні, яка не звільнилася поки що остаточно від законницької доктрини та практики, важливо відродити традицію моралізованого права, оскільки вона містить потужний гуманістичний вимір, якого нашому суспільству дуже не вистачає.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В. Б. Принцип верховенства права в новій адміністративно-правовій доктрині. *Часопис Київського ун-ту права*. 2006. № 1. С. 3–8.
2. Алексі Р. Існування прав людини. *Право України*. 2011. № 8. С. 121–130.
3. Бордун-Комар Н. І. Захист прав людини в Україні в контексті основних типів право розуміння. Дис...к. ю.н.: 12.00.12 – філософія права. Київ, 2021. 247 с.
4. Братасюк В.М. Правосуб'єктність індивіда в легістській доктрині. *Держава та регіони. Науково-виробничий журнал. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). 200 с. С. 196–200.
5. Братасюк М.Г., Росоляк О.Б. Принципи та норми права в контексті самовизначення людини – особистості як суб'єкта права. *Актуальні проблеми правознавства. Зб. наук. праць. Випуск 2*. 2017. Тернопіль. ТНЕУ. С. 5–10.
6. Головатий С. П. Верховенство права : ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень». К., 2009. 44 с.
7. Градова В.Г. Ідея верховенства права в українській правовій традиції: дис. ...к.ю.н.: 12.00.12. Київ, 2013. 251 с. <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/825/13423.html>
8. Захарченко П.П. Історія українського права. [Текст]: навч. посіб. Київ: ВД «Освіта України», 2019. 436 с.
9. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). Львів : Світ, 2009. С. 5–87.
10. Хвойницька Х.М. Легітимація природного права в Україні та європейська юснатуралістична традиція. Дис. ...к.ф.н.: 09.00.05. Львів, 2013. 199 с.
11. Шевченко О.О., Вовк О.Й., Капелюшний В.П. та ін.. Історія українського права./За ред.. О.О. Шевченка. Київ: Олан, 2001. 214 с.
12. Shevtsova, A. and other. Content of human legal value within positivist type of legal understanding. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Volume 25, Special Issue 4, 2022. P. 1–7.
13. Glenn P. H. Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law. New York Oxford University Press. 2000. 371 p.
14. Wojciech Cyruł, Bartosz Brozek. Globalny system prawa. *Studia z filozofii prawa. /pod redakcją Jerzego Stelmacha*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Krakow. 2003. 258 s. S 93 -111.
15. Пометун О. Що таке ідентичність? Критичне мислення. Освітня платформа. 30 серпня 2018 р. URL: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/shho-take-identychnist-lyudyu-rozrobka-drugogo-uroku-kursu-gromadyanska-osvita/>
16. Шевцова А.В. Співвідношення права та закону в українській правовій традиції. Дис. ...доктора філософії: 081 – право. Київ, 2024. С. 34–91.
17. Братасюк М. Г. Антропоцентрична теорія права. К., 2010. 395 с.
18. п. 4.1 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ у справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності КУ (конституційності) положень ст. 69 ККУ, справа про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року N 15-рп/2004. К. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>
19. Козачинський М. Цивільна політика. *Політологічні читання*. 1993. № 3. С. 90-107.
20. Драгоманов М. Проект Статуту спілки «Вільний Союз» / Антологія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. К. : Книги для бізнесу, 2008. С. 896–988.
21. Грушевський М. Історія України-Руси : в 6-ти т. Київ, 1993. Т. 111. 503 с.
22. Кістяківський Б. Держава правова та соціалістична. Б. Кістяківський Б.. Вибране. К. Абрис, 1996. 512 с.
23. Братасюк М., Братасюк В., Гришук О. Сучасний українець як соціальний тип людини: прагнення гідності та «політика скривдженості» (Ф.Фукуяма). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022 № 12; С. 518–521. URL: www.lsej.org.ua.

References

1. Averianov, V.B. (2006). Printsip verkhovenstva prava vie novi administrative-pravovy doctriini [The principle of supremacy of law in the new administrative and legal doctrine]. *Chasopys Kyivskoho un-tu prava*. № 1. p. 3–8 [in Ukrainian].
2. Alexi, R. (2011). Isnuvannya prav ludyny [The existence of human rights]. *Pravo Ukrainy*. № 8. p. 121–130 [in Ukrainian].
3. Bordun-Komar, N.I. (2021). Zachist prav ludyny vie Ukrainian vie contexti osnovnikh tipiv pravorozuminnya [Protection of Human Rights in Ukraine in the Context of the Main Types of Right Understanding]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 247 p. [in Ukrainian].
4. Bratasiuk, V.M. (2018). Pravosub'yektnist individa vie legistes doctriini [Legal Personality of the Individual in the Legalist Doctrine]. *Derzhava ta rehiony. Naukovo-vyrobnychiy zhurnal. Serii: Pravo*. № 3 (61). p. 196–200 [in Ukrainian].
5. Bratasiuk, M.G., & Rosoliak, O.B. (2017). Printsipi tha normi prava vie contexti samoviznachennya ludyny – osobistosti iak sub'yekta prava [Principles and norms of law in the context of self-determination of a person as a subject of law]. *Aktualni problemy pravoznavstva. Zbirnyk naukovykh prats*. 2. Ternopil. TNEU. p. 5–11 [in Ukrainian].
6. Holovaty, S.P. (2009). Verkhovenstvo prava: idea, doctrine, printsip [Rule of Law: Idea, Doctrine, Principle]. *Extended abstract of candidate's thesis*. K., 44 p. [in Ukrainian].
7. Hradova, V.G. (2013). Idea verkhovenstva prava vie ukrainian pravovy tradition [The Idea of the Rule of Law in the Ukrainian Legal Tradition]. *Candidate's thesis*. 251 p. Retrieved from: <https://mydisser.com/en/catalog/view/6/825/13423.html> [in Ukrainian].
8. Zakharchenko, P.P. (2019). Istoria ukrainskoho prava [History of Ukrainian Law]. Kyiv: VD «Osvita Ukrainy». 436 p. [in Ukrainian].
9. Loboda, Y.P. (2009). Pravova tradition ukrainian narodu (phenomenes tha ob'yekt zagalnotheoretica discursu [Legal Tradition of the Ukrainian People (Phenomenon and Object of General Theoretical Discourse)]. Lviv: Svit. p. 5–87 [in Ukrainian].

10. Khvoynitska, Kh.M. (2013). Legitimatia prirodnogo prava vie Ukraini tha evropeyska yusnaturalistichna traditia [Legitimation of natural law in Ukraine and the European naturalistic tradition]. Candidate's thesis. Lviv. 199 p. [in Ukrainian].
11. Shevchenko, O.O., Vovk, O.Y., Kapeliushnyi, V.P., et al. (2001). Istoria ukrainskoho prava [History of Ukrainian Law]. (Shevchenko, O.O. Eds.). Kyiv: Orlan. 214 p. [in Ukrainian].
12. Shevtsova, A., et al. (2022). Zmist pravovoy tsinnosti ludyny vie ramkah positivistic tipu pravorozumin [Content of human legal value within positivist type of legal understanding]. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, Volume 25, Special Issue 4. P. 1–7 [in English].
13. Glenn, P.H. (2000). Pravovi tradicii svitu. Stale riznomanitta vie zakonodavstvi [Legal Traditions of the World. Sustainable Diversity in Law]. New York Oxford University Press. 371 p. [in English].
14. Wojciech Cyruł, & Bartosz Brozek (2003). Globalny system prawa [A global system of law]. *Studia z filozofii prawa*. /pod redakcją Jerzego Stelmacha. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Krakow. 258 s. S. 93–111 [in Polish].
15. Pometun, O. (2018). Shcho take identychnist? Krytychne myslennia [What is identity? Critical thinking]. Osvitnia platforma. 30 serpnia 2018 r. Retrieved from: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/shho-take-identychnist-lyudyny-rozrobka-drugogo-uroku-kursu-gromadyanska-osvita/> [in Ukrainian].
16. Shevtsova, A.V. (2024). Spivvidnoshennya prava tha zakonu vie ukrainian pravovy traditii. [Correlation of Right and Law in the Ukrainian Legal Tradition]. Doctor's thesis. Kyiv. p. 34–91 [in Ukrainian].
17. Bratasyuk, M.G. (2010). *Anthropocentrichna teoriya prava [Anthropocentric Theory of Law]*. K. 395 p. [in Ukrainian].
18. p. 4.1 p. 4 motyvuvalnoi chastyny Rishennia KSU u spravi za konstytutsiinym podanniam VSU shchodo vidpovidnosti KU (konstytutsiinosti) polozhen st. 69 KKKU, sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia vid 2 lystopada 2004 roku N 15-rp/2004 [para. 4.1 of para. 4 of the motivating part of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on the compliance of the Code of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Art. 69 of the Criminal Code, the case on the imposition of a milder punishment by the court of November 2, 2004 No. 15-rp/2004]. K. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04> [in Ukrainian].
19. Kozachynskyi, M. (1993). Tsivilna politika [Civil policy]. *Politohichni chytannia*. № 3. p. 90–107 [in Ukrainian].
20. Drahomanov, M. (2008). Proekt statutu spilki «Vilny Soyuz» [Draft of the Statute of the Free Union]. *Antolohiia liberalizmu. Polityko-pravnychi vchennia ta verkhovenstvo prava*. K.: Knyhy dla biznesu. p. 896–988 [in Ukrainian].
21. Hrushevsky, M. (1993) Istoria Ukrainy-Russi : vie 6-the te...[History of Ukraine-Rus: in 6 vols.]. Київ, 1993. T. 111. 503 c. [in Ukrainian].
22. Kistiakowsky, B. (1996). Derzhava pravova tha sotsialistichna [State of Law and Socialism]. B. Kistiakivskyi. Vybrane. K. Abrys, 512 p. [in Ukrainian].
23. Bratasyuk, M., Bratasyuk, V., & Hryshchuk, O. (2022). Suchasny ukrainec iak sotsialny tip ludyny: pragnenia ghidnosti tha «politica skryvdzhenosti» (F. Fukuyama) [Modern Ukrainian as a social type of man: the desire for dignity and the "politics of resentment" (F. Fukuyama)]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. 12. p. 518–521. Retrieved from: www.lsej.org.ua [in Ukrainian].

Bratasiuk Maria,

Doctor of Philosophy, Professor,

Department of Philosophy,

(Ivan Franko National University of Lviv, Lviv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9216-0911>

THE PHENOMENON OF JURIDIZED MORALITY IN THE UKRAINIAN LEGAL TRADITION

The article highlights the phenomenon of juridized morality in the Ukrainian legal tradition. The core problem of legal reform is the implementation of the constitutional principle of the rule of law, which means the humanization of the legal sphere, filling it with the anthropocentric dimension, which it currently lacks. The principle of the rule of law is potentially very humanistic, but its implementation requires a rethinking of a number of related legal aspects, in particular, the problem of the relationship between morality and law, as well as the role and significance of non-state natural law regulators of social relations.

In line with the Ukrainian legal tradition, since the times of princely Ukraine, the phenomenon of juridized morality has been developing, which was destroyed by the colonial dependence of Ukraine, the totalitarian system in the past and which needs to be revived and applied in the process of implementing legal reforms today. Juridized morality is a moral content that is legally formalized, which appears in the form of a legal custom, a legal contract, a legal (fair, based on universal principles of law, does not violate human rights, etc.) law, a legal court ruling, etc.

Ukrainians preserved and, as far as possible, unofficially, theoretically and practically developed juridized morality, since it, having its origins in their living existence, corresponded to their interests, the value and semantic dimension of their worldview.

Ukrainian thinkers, within the framework of juridized morality, constantly raise the problem of human and civil rights and freedoms, community and people, defend universal values, and actualize the issue of human relations. Juridized morality is interpreted as the value-semantic basis of state law, in this regard, Ukrainian legal thought is much more developed, really European in comparison with the state-centric legalist Russian. In modern Ukraine, the revival of juridized morality and its use in legal reform is necessary, since the consequence of this will be the enrichment of the humanistic dimension of social relations, which we lack so much now.

Key words: law, morality, juridized morality, natural human rights, modern era, legal tradition, moral values, meanings of law.

Надіслано до редколегії 01.03.2024

УДК 342:351

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-8-11

Стогова Ольга Володимирівна,кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції
та конституційного права

(Сумський державний університет, м. Суми)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7010-556X>**МОДЕЛІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ**

Автором виділені три основні моделі децентралізації публічної влади: з високим, середнім та низьким ступенем децентралізації. Кожній моделі надано характеристику, проаналізовані основні принципи розподілу владних повноважень за рівнями влади. Зроблено висновки, що модель з високим ступенем децентралізації співвідноситься з федеративною формою державного устрою. Друга модель із середнім ступенем децентралізації влади повторює характеристики першої з відмінністю, що мінімум законодавчої влади передається субнаціональному рівню влади. У моделі з низьким ступенем децентралізації влади центральний уряд зберігає за собою повноту влади.

Ключові слова: публічна влада, децентралізація, високий ступінь децентралізації влади, середній ступінь децентралізації влади, низький ступінь децентралізації публічної влади.

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем, що необхідно вирішити для успішного реформування України є децентралізація публічної влади. Основні завдання, принципи та способи реалізації визначені у концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Відповідно до мети концепції одним зі способів вирішення проблеми є розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади, а досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади визначено її завданням. Станом на 2020 рік була створена нова територіальна основа місцевого самоврядування, укрупнені райони, але залишається невирішеною проблема розподілу повноважень між рівнями влади. Відповідно потребує дослідження проблема розподілу влади між її рівнями в інших державах світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика децентралізації публічної влади активно вивчається з середини ХХ століття, але кінець 90-х – початок 2000-х років доповнив науковий доробок аналізом вивчення особливостей децентралізації влади у пострадянських країнах. Відомими зарубіжними дослідниками децентралізації є: Г. Бребан, Ж. Ведель, Г. Холлис, К. Плоккер, Дж. Литвак, Г. Волман. Українські вчені О. Батанов, М. Баймуратов, О. Копиленко, Ю. Барабаш, Б. Бабін, А. Ткачук, В. Кравченко доклали зусиль до вивчення сутності децентралізації та її правових засад.

Цілі статті. На основі вивчення досліджень різних аспектів децентралізації, метою нашого дослідження визначено типологізацію та характеристику моделей децентралізації публічної влади, а завданнями: аналіз теоретичного доробку щодо наявних підходів до децентралізації публічної влади; порівняння практичного досвіду децентралізації публічної влади у зарубіжних країнах; визначення підходів, які можуть бути ефективно застосовані в Україні.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичного доробку та практики реалізації децентралізації публіч-

ної влади в зарубіжних країнах дозволив виділити три моделі децентралізації.

Модель з високим ступенем децентралізації публічної влади передбачає механізми з високою дифузією публічної влади між різними рівнями. Дана модель відрізняється наявністю як мінімум двох рівнів управління, центру та низки самостійних структурних одиниць держави. Головним показником, що зумовлює існування конкретної одиниці є її життєздатність та спроможність до самоврядування, тобто наявність ресурсів для виконання наданих повноважень [1, с. 63].

Модель з високим ступенем децентралізації влади розділяє законодавчу, виконавчу та іноді й судову владу між центром і складовими одиницями держави. Центр забезпечує дотримання законів у межах своїх компетенцій, а складові одиниці є самостійними у здійсненні власних повноважень, володіють повноваженнями збирати податки, витратити власні доходи та значною свободою дій у створенні владних інституцій, крім того можуть мати власні конституції, за умови їхньої відповідності національній. Модель з високим ступенем децентралізації публічної влади співвідноситься з федеративною формою державного устрою, яка реалізується у США, Канаді, Австралії, Аргентині та, з деякими варіаціями, Індії, Малайзії та Нігерії [2, с. 11]. Ефективність цієї моделі в тому, що складові одиниці мають автономію у межах закріплених за ними повноважень, а повноваження центру є значно меншими. Хоча ця модель організаційно передбачає високий ступінь децентралізації, на практиці її результати залежать від багатьох факторів, насамперед правових. Так, обсяг повноважень, наданих складовим одиницям; ступінь їх фінансової незалежності; рівень контролю центрального уряду; ступінь втручання центральної влади у справи структурної одиниці визначають реальний ступінь децентралізації влади. Політичні фактори також важливі, а саме співвідношення правлячої більшості в центрі і в структурних одиницях; політична і економічна могутність одиниць відносно центру та одна до одної також впливають на фактичний розподіл ресурсів

і повноважень. Ступінь фактичної централізації може змінюватися з часом у відповідь на зовнішній тиск або внутрішні проблеми. Судові рішення є додатковою підставою для таких змін: баланс сил у державах, які формально виглядають високо децентралізованими може змінитися з часом, оскільки повноваження різних рівнів влади поступово перерозподіляються ними.

Ефективне впровадження такої моделі потребує чіткого закріплення повноважень за кожним рівнем врядування. За загальним правилом, складові одиниці мають лише ті повноваження, які можуть бути ефективно реалізовані в межах їхніх кордонів. На цій підставі культура, охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальне господарство, правоохоронна діяльність, регулювання місцевого підприємництва та сільське господарство відносяться до повноважень складових одиниць; оборона, міжнародні відносини, національна та міжнародна торгівля, іноземні інвестиції, отримання іноземної допомоги та імміграція, як правило, є повноваженнями центру. Але між центром і складовими одиницями держави завжди необхідна координація, яка не менш потрібна між самими одиницями [1, с. 69].

За вказаної моделі можна виділити три підходи щодо розподілу повноважень між рівнями влади. Перший підхід полягає в тому, щоб закріпити повноваження центру, залишивши решту за складовими одиницями, але необхідно визначитися, чи належать ці повноваження виключно центру, або вони є «паралельними» повноваженнями, тобто можуть здійснюватися і складовими одиницями. Другий підхід полягає у створенні двох переліків виключних повноважень, для центру та для складових одиниць відповідно. Таким чином, основні повноваження закріплюються за кожним рівнем влади і мають певний захист від посягань іншого. Третій підхід полягає у створенні трьох переліків повноважень, два з яких визначають виключні повноваження кожного рівня, а третій включає ті, які можуть здійснюватися паралельно.

При цьому, реалізація кожного підходу вимагає відповіді на два питання. Перше, який рівень влади має право на повноваження, що не перераховані в Конституції. Друге, за яким принципом має вирішуватися конфлікт щодо реалізації повноважень між двома рівнями. Зазвичай, за таких умов переважає центральний рівень влади, але протилежний принцип застосовується, наприклад, у Конституції Іраку. У децентралізованій моделі такого типу складові одиниці можуть (хоча не обов'язково) мати власні конституції. Не менш гострим є питання, за яких обставин центр може втручатися в сфері відповідальності інших рівнів влади. Такими обставинами вважаються національні чи місцеві надзвичайні ситуації або системний збій урядування в складовій одиниці, але необхідно забезпечити захист від неналежного використання центром такого права. Механізмами захисту може бути участь центрального законодавчого органу в ухваленні рішення про втручання, включаючи палату законодавчого органу, яка представляє складові одиниці; обмеження терміну, протягом якого може тривати втручання центрального уряду; чіткі критерії для здійснення втручання; повноваження судів розглядати законність рішень про втручання. Модель з високим ступенем децентралізації передбачає різні варіанти реалізації судової влади, але потребує вирішення проблема, який суд або суди мають розглядати конституційні питання.

Будь-яка система децентралізації влади вимагає поєднання місцевої автономії та національної єдності (іноді її називають сумішшю «самоуправління» та «спільного правління»). Для забезпечення такого поєднання складовим одиницям можна надати право голосу в процесі прийняття рішень центральним урядом. Зазвичай це робиться через федеральну палату

двопалатного центрального законодавчого органу [3, с. 316–344]. Але тут виникає питання, чи повинні структурні одиниці бути однаково представлені, відображаючи їхню рівність чи слід коригувати репрезентацію з огляду на кількість населення, щоб отримати більший ефект демократії.

Прикладом держави із децентралізацією високого ступеня є Індійський Союз. Індія складається з 28 штатів і 7 союзних територій [4, с. 166]. Одні штати, Джамму і Кашмір, мають більшу автономію, ніж інші через історичні та політичні причини. Союзними територіями керує безпосередньо центр. В Індії запроваджені додаткові місцеві рівні влади: за межами міських районів існує дво- або трирівнева система панчатів із селом як найменшою одиницею, а в містах здійснюється муніципальне управління. Влада передається на місцевий рівень доданими розділами Конституції 1991 року, що забезпечує захист місцевого самоврядування. Індійські штати не мають власних конституцій, управляються відповідно до національної Конституції, однак мають власні законодавчі органи, уряди і установи, що надають публічні послуги. Але в Індії існують деякі незвичайні обмеження автономії штатів, зокрема, губернатор кожного штату призначається Президентом Індії і центральний уряд може втручатися у справи штату в надзвичайних ситуаціях згідно з конституційними процедурами, якими часто зловживали. Кордони індійських штатів можуть бути змінені центральним законодавчим органом після консультації з законодавчими органами відповідних штатів. Конституція Індії розподіляє владу між центром та індійськими штатами за трьома переліками законодавчих повноважень [5, с. 1593]. Два переліки визначають повноваження, які є виключними для центру і штатів відповідно. Третій список визначає одночасні повноваження, які можуть здійснюватися обома рівнями влади, хоча, якщо виникає конфлікт між національним правом і правом штату, перше матиме перевагу.

В Індії передбачені різноманітні механізми, за допомогою яких штати беруть участь у прийнятті рішень центральною владою, в тому числі: вибори членів другої палати центрального законодавчого органу Раджа Сабха нижніми палатами законодавчих зборів штату; залучення членів законодавчих зборів штатів до виборів президента та віце-президента; неформальна практика призначення членів кабінету з усіх основних регіонів Індії. Існують також деякі міжурядові органи, в які входять представники як центру, так і штатів: неформальні зустрічі міністрів та спеціально створена інституція з питань міжурядової координації, так звана Міжштатна рада. Ряд установ, а саме Генеральний ревізор, виборча комісія та планова комісія, поєднують діяльність обох рівнів урядування та створюють ефект централізації.

Основні принципи індійської федерації викладені в національній конституції, не існує окремих конституцій штатів. Конституція тлумачиться та забезпечується Верховним судом Індії, який є загальним судом останньої інстанції. Верховний суд постановив, що федералізм є частиною «базової структури» конституції, тому існують обмеження на поправки, які можна внести щодо федералізму.

Друга модель передбачає *середній ступінь децентралізації* публічної влади. Ця модель повторює характеристики першої з відмінністю, що мінімум законодавчої влади передається субнаціональному рівню влади. Натомість більшість законодавства приймається центром, але повноваження щодо виконання значної його частини або право приймати менш значні акти, конституційно передано другому рівню урядування. Прикладами реалізації такої моделі децентралізації є Федеративна Республіка Німеччина [6] та Південно-Африканська республіка [7].

Згідно з цією моделлю у державі єдина система законодавства, а кодекси законів є основним джерелом права. Субнаціональні рівні влади мають автономію у виконанні закону. Влада поділяється як за функціями, так і за методами регулювання, горизонтально і вертикально. Модель, за якою один рівень урядування реалізує законодавство, створене іншим рівнем влади, висуває більші вимоги до співпраці між рівнями влади. Як демонструє німецький приклад, співпраця може бути вбудована в систему, забезпечивши представлення урядів складових одиниць в органі, який повинен затверджувати законодавство, яке вони мають реалізувати. У ФРН цю функцію виконує друга палата центрального законодавчого органу – Бундесрат. У цій моделі можливе багато варіацій щодо важливих деталей, спробуємо розглянути деякі.

Необхідно визначити сфери, які повинен забезпечувати кожен рівень управління; контроль і спосіб розподілу повноважень щодо виконання центрального законодавства. За цією моделлю центр має більшість законодавчих повноважень, але на підставі доцільності деякі сфери можуть врегульовуватися на субнаціональному рівні управління. Не менш важливим для даної моделі є питання про те, як мають бути розділені повноваження щодо реалізації центрального законодавства. Один з можливих підходів полягає в тому, що все центральне законодавство реалізується іншими рівнями влади, якщо інше не передбачено в Конституції. Сферами, у яких центр зберігає повноваження для адміністрування власного законодавства, є оборона та закордонні справи.

Застосування даної моделі на практиці вимагає дати відповідь на питання, чи може центр втрутитися до сфери повноважень складових одиниць. Ця модель передбачає, що субнаціональні рівні влади мають автономію щодо застосування законодавства та несуть відповідальність за неякісну роботу перед власним населенням. Тим не менш, одна з проблем цієї моделі полягає в тому, як досягти балансу між ефективністю централізованого прийняття рішень і співпрацею органів урядування над законодавством, яке приймається центром, але адмініструється регіонами. Питання ускладнюється тим, що в центрі та принаймні в деяких складових одиницях будуть різні правлячі більшості, що додасть політичних розбіжностей до тих, що існують між рівнями влади. Неможливість вирішити певні проблеми в Бундесраті у Німеччині призвела до значних змін у структурі федерації, обмежила коло питань, щодо яких регіональні уряди в Бундесраті мають право вето, але це було зроблено в обмін на надання ширшого кола законодавчих повноважень самим регіонам.

У кожній децентралізованій системі управління має зберігатися баланс між повноваженнями субнаціональних рівнів влади та центром. Залучення структурних одиниць до прийняття рішень є корисним з погляду забезпечення як місцевої автономії, так і загальнонаціональної єдності.

Південно-Африканська республіка складається з дев'яти провінцій, конституція також визнає місцевий рівень влади. Південноафриканські провінції мають як законодавчу, так і виконавчу владу, проте законодавчі повноваження дуже обмежені і на практиці зводяться до виконання центрального законодавства. Кожна провінція має власний однопалатний парламент та орган виконавчої влади. У країні функціонує єдина державна служба і судової система. Провінції мають деякі податкові повноваження, але 95% податків у Південній Африці збирає центр, який розподіляє доходи між провінціями. Центр має широкі повноваження щодо втручання у справи інших рівнів влади. Домінування однієї партії, Африканського національного конгресу, також означає, що на практиці, прем'єр-міністри про-

вінцій, контрольованих АНК, призначаються централізовано [7].

Влада в ПАР розподілена між рівнями влади за двома списками. Четвертий розділ Конституції перераховує одночасні повноваження, які здійснюються центром та іншими рівнями влади, хоча у випадку конфлікту переважає центральна влада. П'ятий розділ Конституції перераховує повноваження, які є виключними для субнаціонального рівня влади. Ці повноваження обмежені, включають «місцеве планування» та «питання місцевої культури».

Центральний законодавчий орган ПАР є двопалатним. Друга палата, Рада провінцій, складається з делегацій законодавчих зборів провінцій, приймає законодавство, що стосується провінцій. Конституція Південної Африки передбачає «кооперативне урядування» і встановлює його принципи. На практиці взаємодія між різними рівнями влади будується зверху, частково через домінування АНК, а частково через слабку спроможність до управління на субнаціональному рівні. Структура децентралізованого урядування в Південній Африці викладена в національній конституції. Провінції мають право на власну конституцію, яка повинна відповідати приписам національної, але тільки одна провінція реалізувала це право. Конституція тлумачиться і застосовується судами, а положення конституції, що стосуються провінцій, можуть бути змінені 2/3 голосів Національних зборів і за підтримки шести провінційних делегацій у Національній раді провінцій.

Модель з низьким ступенем децентралізації влади передбачає найменший ступінь децентралізації, принаймні у зовнішній формі, центральний уряд зберігає за собою повноту влади, але частково делегує її субнаціональним одиницям. Делеговані повноваження можуть бути законодавчими, адміністративними або поєднувати їх. Право створювати регіони та делегувати їм певні повноваження впливає із національної конституції, яка також забезпечує правила децентралізованого урядування, щоб певною мірою захистити регіональну автономію. За цією моделлю передбачений посилений контроль центральної влади за органами субнаціонального рівня влади, центр також зберігає контроль за виконанням делегованих повноважень. Субнаціональні органи урядування підзвітні як центральній владі, так і народу. Республіка Македонія є прикладом децентралізованої моделі такого типу [8, с. 32]. Як і в двох інших моделях децентралізації влади, тут можливо багато варіацій. Ключові питання, що потрібно врегулювати для успішної реалізації даної моделі: які повноваження мають бути надані структурним одиницям і відповідальність за які сфери покладається на них. У цій моделі адміністративні функції виконуються субнаціональним рівнем від імені центрального уряду. На цей рівень покладаються делеговані повноваження з обмеженнями, встановленими центральним законодавчим органом. Оскільки ця модель передбачає, що повноваження складових одиниць делегуються центром, останній відносно легко втручається в їхні справи, тому бажано визначити механізми обмеження непотрібного втручання та забезпечення відповідальності за нього. У моделях 1 і 2 значна увага приділяється тому, як можна посилити єдність держави, збалансувавши повноваження рівнів влади. У цій моделі проблема інша, повноваження центру є значно більшими і потрібні механізми захисту автономії регіонів. Частково рішення може полягати у внутрішній динаміці держави: наприклад, децентралізація може бути захищена потенціалом загрози відокремлення одиниць. Якщо подібних політичних факторів, які б підтримували децентралізацію, немає, то автономія субнаціонального рівня влади має бути захищена конституцією.

Прикладом держави з низьким ступенем децентралізації влади є Македонія. У країні існує центральний рівень управління та 85 муніципалітетів, які поділені на райони. Конституція гарантує право на місцеве самоврядування та надає муніципалітетам самостійність у здійсненні власних повноважень. Муніципалітети мають як законодавчі, так і виконавчі повноваження, включаючи деякі повноваження щодо збору податків. Муніципалітети складаються з мера та муніципальної ради, підлягають нагляду центральних органів влади. Особливістю реалізації даної моделі є те, що деякі рішення потребують схвалення національних меншин, зокрема, закони, що регулюють місцеве самоврядування, мають бути прийняті 2/3 голосів центрального законодавчого органу, що включають більшість голосів представників меншин Македонії. Члени Конституційного суду обираються шляхом голосування, яке передбачає підтримку більшістю голосів меншин. Конститу-

ція гарантує право на місцеве самоврядування, але не передбачає правових основ для нього. Правові основи децентралізації забезпечуються національним законом, прийнятим 2/3 голосів у парламенті. Конституційний суд вирішує питання щодо співвідношення компетенції центру та місцевого самоврядування.

Висновки. Визначено три моделі децентралізації публічної влади. Зроблено висновок, що моделі з високим та середнім рівнем децентралізації успішно реалізуються за федеративної форми державного устрою, для унітарних країн більш притаманна модель із низьким ступенем децентралізації, що не заперечує можливості ефективного запровадження в Україні окремих механізмів моделі з середнім ступенем децентралізації. Запропоновано сформувати три переліки повноважень, два з яких визначатимуть виключні повноваження кожного рівня урядування, а третій включатиме ті, що можуть здійснюватися паралельно.

References

1. Litvack, J., & Seddon, J. (1999). *Decentralization Briefing Notes: World Bank Institute Working Papers*. Retrieved from: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/873631468739470623/pdf/multi-page.pdf> [in English].
2. Freille, S., Haque, M.E., & Keller, R. (2007). *Federalism, Decentralization and Corruption*. Retrieved from: <http://ssrn.com/abstract=951110> [in English].
3. Dinan, J. (2006). United States of America. In K. L. Roy, Ch. Saunders, & J. Kincaid (Eds.), *Legislative, executive, and judicial governance in federal countries*. McGill–Queen's University Press. pp. 316–344. <https://doi.org/10.1515/9780773560147> [in English].
4. Rajeev, Dh., & Rekha, S. (2006). Republic of India. In K. L. Roy, Ch. Saunders, & J. Kincaid (Eds.), *Legislative, executive, and judicial governance in federal countries*. McGill-Queen's University Press. pp. 165–198. <https://doi.org/10.1515/9780773560147-008>.
5. Sunita, P., & Barry, W. (1997). A Comparative Theory of Federalism: India. *Virginia Law Review*, 83(7) [in English].
6. Oeter, S. (2006). Federal Republic of Germany. In K. L. Roy, Ch. Saunders, & J. Kincaid (Eds.), *Legislative, executive, and judicial governance in federal countries*. McGill-Queen's University Press. pp. 135–165. <https://doi.org/10.1515/9780773560147> [in English].
7. Murray, C. (2006). Republic of South Africa. In K. L. Roy, Ch. Saunders, & J. Kincaid (Eds.), *Legislative, executive, and judicial governance in federal countries*. McGill-Queen's University Press. pp. 258–289. <https://doi.org/10.1515/9780773560147> [in English].
8. Lyon, A. (2011). Municipal Decentralisation in the Republic of Macedonia: Preserving a MultiEthnic State? *Federal Governance*, 8(3) [in English].

Stohova Olha,

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Fundamental Jurisprudence
and Constitutional Law

(Sumy State University, Sumy)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7010-556X>

MODELS OF PUBLIC AUTHORITY DECENTRALIZATION

The article examines the problem of decentralization of public power. The author singles out three main models: with a high, medium and low degree of decentralization. Each model is characterized, the main principles of the distribution of power by levels of government are analyzed. It was concluded that the model with a high degree of decentralization correlates with the federal form of the state system, organizationally assumes a high degree of decentralization, but in practice its results depend on many factors. The scope of powers granted to constituent units; the degree of their fiscal independence; level of central government control; the degree of intervention of the central government in the affairs of the territorial unit determines the real degree of decentralization of power. The second model assumes an average degree of decentralization of public power and repeats the characteristics of the first with the difference that a minimum of legislative power is transferred to the subnational level of power. The state has a single system of legislation, and the codes of laws are the main source of law. Sub-national levels of government have autonomy in administration or law enforcement, the central government retains full power; but partially delegates it to sub-national units. A model with a low degree of decentralization of power involves the least degree of decentralization, the central government retains full power, but partially delegates it to subnational units. Delegated powers can be legislative, administrative or a combination of them. It is relatively easy for the center to interfere in the affairs of structural units, so it is necessary to define mechanisms to limit unnecessary interference and ensure responsibility for it.

Key words: public power, decentralization, high degree of decentralization of power, medium degree of decentralization of power, low degree of decentralization of public power.

Надіслано до редколегії 14.02.2024

УДК 340.15:343.2/.7(477)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-12-17

Федорченко Олег Володимирович,

кандидат історичних наук, доцент

(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5524-0202>

Камінська Олена Анатоліївна,

кандидат історичних наук, доцент

(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5596-1720>

Алексєєнко Анна Олександрівна,

(Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6401-6990>

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗЛОЧИНУ «СПЕКУЛЯЦІЯ» В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1918–1941 РР.)

У статті ґрунтовно характеризується еволюція правової регламентації злочину «спекуляція» в радянській Україні в період 1918–1941 рр. Авторами показано, що практично безперервно більшовицький уряд вважав спекуляцію одним із найтяжчих злочинів. Як результат, покарання за неї були досить суворими, а в деякі періоди передбачали навіть смертну кару. Деяке пом'якшення відповідальності за спекуляцію припало на період Нової економічної політики (НЕП). Однак з монтажем тоталітарної системи і курсом на індустріалізацію більшовики повернулися до звичних їм санкцій.

Ключові слова: спекуляція, господарські злочини, УСРР, правова регламентація, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Надзвичайний або військовий стан поряд з іншими суспільними, економічними, політичними трансформаціями виштовхує із своїх глибин явище, навколо якого до сих пір точаться суперечки: спекуляція – це делікт чи соціальна девіація, а може необхідна умова/рису ринкової економіки? Українці під

час повномасштабного вторгнення РФ знову відчули на собі всю спритність ділків, особливо у прифронтових містах, на окупованих територіях та на територіях, які перебували деякий час у незрозумілому правовому статусі (наприклад, Херсон до 25 квітня 2022 р.). «Нувориші» всіх мастей встановлювали ціни на продукти

харчування, ліки, паливо відповідно до «воєнної» необхідності. Звичайні товари могли коштувати у декілька разів дорожче. Україна мала досвід боротьби із спекуляцією. Але яким він був? Позитивним чи негативним? Відповіді на це питання, вважаємо, допоможе наша розвідка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальними правовими проблемами відповідальності за спекуляцію займався Стрельцов Є. [1]. Барановська Т. [2] і Грабовий В. [3] розкрили деякі елементи становлення вітчизняного законодавства по запобіганню і юридичній відповідальності за господарські злочини, у тому числі і спекуляції. Гриневич Л. з історичної точки зору проаналізувала вплив статті, що забороняла спекуляцію, у боротьбі з приватною торгівлею наприкінці НЕПу [4]. Проблематикою боротьби радянської влади зі спекуляцією через призму кримінальної політики розглядає Лясковська С. [5, 6]. Утім, незважаючи на зазначені наукові розвідки, тема еволюції правової регламентації «спекуляції» УСРР потребує ретельного дослідження, оскільки нормативно-правова база відповідальності за «спекуляцію» проаналізована поверхнево, а деякі короткострокові етапи взагалі не потрапили до поля зору науковців.

Формування цілей статті. Виходячи з такої історіографічної ситуації, автори поставили за мету дослідити зміни які відбулися праві радянської України стосовно регулювання злочину «спекуляція» і причини, що їх викликали. Одряду зауважимо, що у нашій розвідці ми не будемо розглядати спекуляцію на ринку цінних паперів і валюти.

Виклад основного матеріалу. Більшовики вже під час першого захоплення території Наддніпрянщини привнесли багато нововведень, які повинні були сприяти «побудові комунізму». Деякі правові норми, які діяли і до них, але були тимчасовими заходами у військовий період, залишилися надовго, аж до кінця існування радянської влади. А частина пережила РСРР і мала місце у праві незалежної України. Саме так трапилося із спекуляцією. Якщо говорити відверто, у надзвичайні періоди влада будь-якої держави незалежно від ідеологічних спектрів боролася проти спекуляції і, на думку авторів, правильно робила. Та більшовики возвели спекуляцію в сонм «смертних гріхів» і намагалися її викоринити. Спекуляція або вільна торгівля для них була подразником, оскільки ідеологічно суперечила їхній економічній картині світу.

Щоб детальніше розглянути спекуляцію, варто навести її термінологічне навантаження з довідникових видань. Так, спекуляція – це скуповування та перепродаж цінностей (цінних паперів, товарів, майна і т. ін.) з нестійким курсом для одержання зиску на різниці в курсі, в цінах; незаконне скуповування та перепродаж товарів за підвищеними цінами [7, с. 498]; гра на біржі, один з основних видів діяльності на міжнародних ринках [8, с. 532].

Більшовицькі правові норми спочатку діяли виключно на території РСФРР. Але згодом поширилися і на терени України. Уперше більшовики окреслили відповідальність за спекуляцію у декреті РНК РСФРР «Про спекуляцію» від 22 липня 1918 р. [9]. У радянський час цей декрет високо оцінювали як переломний у боротьбі із спекуляцією. У його переломності ми не сумніваємося. Більшовики корінним способом вирішили покінчити з так званими елементами капіталістичного світу.

Декрет детально, як жоден майбутній радянський нормативно-правовий акт, розписав різноманітність

складу злочинів, які кваліфікувалися як спекуляція. Він трактував її як збут, скупку або зберігання з метою збуту продуктів харчування, а також продовольчих карток або купонів на продукти, дорогоцінних металів, цінних паперів. Наголосимо, що декрет розрізняв «непрофесійну» спекуляцію, тобто вчинену одноосібно одноразово та/або безсистемно в невеликих масштабах і «професійну» – сплановану групою осіб у великих масштабах. Класифікація передбачалась і за предметом спекуляції: збут продуктів, монополізованих державою (наприклад хліб, сіль, цукор, чай); продуктів, на які встановлена тверда такса; інші продукти. Містилось покарання і за пособництво та підбурювання до спекуляції [9].

Варто зазначити, що декрет кардинально посилював санкції за спекуляцію. Порівняємо із Тимчасовим Законом Ради Міністрів Української Держави «Про карну відповідальність за перевищення граничних цін і за спекуляцію» від 24 липня 1918 р. У ньому за спекуляцію передбачалося позбавлення «особливих прав і переваг» та ув'язнення на строк від 1 року і 4 місяців до 2 років або виконання упродовж такого самого строку примусових робіт і, крім того, «грошова виплата» (штраф) у розмірі від 100 до 25 тис. карбованців, але в будь-якому разі не менше від подвійної суми перевищення граничної ціни [10]. Радянський декрет за різні види спекуляції встановлював позбавлення волі строком не менше шести місяців з примусовими роботами з конфіскацією частини майна, за найтяжчі види спекуляції – позбавлення волі не менше 10 років з примусовими роботами і конфіскацією всього майна [9].

Слід зазначити, що на місцях ситуація відверто межувала з беззаконням. Так, в Одеській губернії в п.15 Наказу №76 по Губернському управлінню радянської робітничо-селянської міліції від 24 липня 1919 р. з більшовицьким пафосом наказано остаточно побороти спекуляцію. Особи незалежно від посади, сфери діяльності, які в будь-якій формі, масштабах займалися спекуляцією або особи, які схиляли посадовців до спекуляції, підлягали розстрілу [11, арк. 103 і зв.]. І, судячи з усього, такі випадки реєструвалися. Архівні документи Одеської губернської надзвичайної комісії показують, що з 1920 по жовтень 1922 р. було розстріляно за бандитизм майже 2 тисячі осіб. Однак тут же є повідомлення, що в ці списки увійшли розстріляні й за інші злочини [12]. Припускаємо, що у списку могли бути й особи, розстріляні за спекуляцію.

Отже, ярлик спекулянта досить зручно було одягти на особу, яка проявляла найменшу непокору радянсько-більшовицькій владі. Та більше, могла просто не подобатися представнику нового уряду або взагалі новоспечений комуніст міг зводити старі рахунки. Так у серпні 1920 р. до виїзної сесії Одеського губревтрибунала потрапила на розгляд справа Івана Овсянникова за саботаж. Суть саботажу полягала в тому, що під час боротьби з куркулями Овсянников займався спекуляцією [13]. Кваліфікація злочину взагалі межує з абсурдом – саботаж через спекуляцію, та це окрема тема. Розслідування ж показало, що в Овсянникова стався конфлікт з головою сільревкому. Суть його полягала у тому, що селянин під час продрозкладки хотів поїхати в Тирасполь за харчами для родини, а це йшло в розріз із планами голови. Тоді голова сільревкому звинуватив І. Овсянникова у спекуляції і доклав зусиль, щоб його справа пройшла всі інстанції і дійшла до Губревтрибунала [13]. Якщо б провина Овсянникова була доведена, для нього це б мало невтішні наслідки.

Перехід до НЕПу змусив більшовицьку владу переглянути юридичну відповідальність за спекуляцію. Ч.2 Декрету РНК РСФСР «Про відповідальність за порушення декретів про натуральні податки й обмін» від 15 липня 1921 р. передбачала, що кримінально-винною є діяльність осіб, які штучно підвищують ціни на товари шляхом змови, страйку або злісним не випуском товару на ринок. Як бачимо, термін спекуляція в нормі відсутній. Звужено і деякі умови суб'єктивної сторони, залишилась лише попередня змова торговців – у результаті якої або підвищується ціна на товар або виникає його дефіцит і ціна теж зростає. Санкції за порушення ч.2 декрету наступні – конфіскація майна і позбавлення волі або без нього. Детальнішої інформації декрет не надає [14].

Однак, виходячи з позицій більшовицького права, для кваліфікації злочину як спекуляції виявляється відсутньою необхідна умова його складу – реалізація товару. Під нею розумілась продаж, збут чи перепродаж. Тому, на нашу думку, склад злочину був дещо недопрацьованим, що особливо проявить себе у період НЕПу. Та про це дещо нижче.

Вагомою подією в кодифікації кримінального права УСРР стало прийняття Кримінального кодексу УСРР 1922 р., який копіював КК РСФСР. У ньому спостерігається перехід від революційного «беззаконня» до чітко сформованого права. Курс на НЕП диктував свої вимоги. Статті щодо спекуляції були розміщені в розділі IV «Господарські злочини». Ст. 137 КК УСРР 1922 р. визначала спекуляцію як штучне підвищення цін на крам шляхом змови або страйку торговців між собою або шляхом злісного не випуску товару на ринок. Як і в попередньому декреті 1921 р., у зазначеній статті КК УСРР 1922 рр. термін спекуляція відсутній [15].

Видно, що ст. 137 КК УСРР 1922 р. дублювала норми Декрету РНК РСФСР «Про відповідальність за порушення декретів про натуральні податки й обмін» від 15 липня 1921 р. Утім санкції були значно м'якші, ніж у Декреті РНК РСФСР «Про спекуляцію» від 22 липня 1918 р. Так за порушення ст. 137 КК УСРР 1922 р. передбачалося позбавлені волі не менше ніж на шість місяців з конфіскацією частини майна і заборона займатися торгівлею.

Однак, у такій незвичній для нас формі санкції, яка встановлює нижню межу покарання, є прихований зміст. Згідно з ст. 27 КК УСРР 1922 р. було визначено дві категорії злочинів. Перша – найбільш небезпечні злочини проти встановленого робітничо-селянською (читати – більшовицькою) владою нового правопорядку, за які передбачалася найнижча межа покарання, яка не могла бути зменшена судом*. Друга – всі інші злочини, за які встановлено вищу межу покарання. Як видно із санкцій ст. 137, цей злочин належав до небезпечних. Він посягав на більшовицький уклад. Ст. 34 КК УСРР 1922 р. визначила максимальний строк позбавлення волі у розмірі 10 років. Тобто за спекуляцію передбачалося позбавлення волі від шести місяців до 10 років. Для порівняння, максимальний термін покарання за спекуляцію був таким самим, як і за навмисне вбивство (ст. 142 КК УСРР 1922 р.)**. Варто зазначити, що позбавлення волі обов'язково поєднувалося з примусо-

вими роботами. Припускаємо, що в будь-який момент порушення ст. 137 могло каратись максимальним терміном. Необхідна була лише політична воля.

Чому більшовики залишили такий люфт у вигляді позбавлення волі – від 6 місяців до 10 років? Причина, на нашу думку, наступна – радянська влада вимушено терпіла приватника. Вона вважала, що проголошений курс на НЕП повинен був витягти більшовицький уряд з прірви постійних озброєних заворушень населення, над яким завжди вітала примара голоду і відсутність елементарних речей.

Декілька обіцяних слів про недоречну побудову і половинчастість норми ст. 137 КК УСРР 1922 р. Вона передбачала покарання за штучне підвищення ціни на збіжжя, але така умова як збут відсутня. Логіку законотворців важко зрозуміти. Припустимо, в умовах НЕПу і відносно вільного ринку деякі торговці за змовою не випустили на ринок якийсь товар. Природно цей товар одразу стає дефіцитним і дорожчає. Та цим може скористатися інший гравець на ринку, який не має відношення до змови, і, як результат, отримає прибуток. А змовники-невдахи ризикували залишитись ні з чим. Про загальнодержавний страйк торговців одним чи декількома видами краму в УСРР не могло бути й мови.

Можливо як варіант, більшовики передбачили небажання селян здавати державі зерно по заниженим цінам. І відповідно, такі дії можна було б кваліфікувати як спекуляцію. В пам'яті селян, торговців збереглися спогади про покарання за спекуляцію, що робило їх більш податливими до продажу державі зерна за фіксованими цінами. Але ж на дворі йшов 1922 рік і відбувся кардинальний поворот від воєнного комунізму до НЕПу, що вселяв надії багатьом категоріям населення. Такий випадково чи свідомо недопрацьований склад злочину однозначно розширював потенційне коло осіб, яких можна було б звинуватити в даному правопорушенні. Тому погоджуємося з думкою С. Ляковської, яка зазначала, що відсутність чітко визначеної різниці між поняттями «спекуляція» та «вільна торгівля» розв'язувала руки владі, залишаючи право регулювати економіку політичними заходами [5, с. 223]. Хоча логіка комуністичних законотворців до кінця не зрозуміла. Про це згодом.

Ставлення до спекуляції змінюється під час індустріалізації та її побічного явища – колективізації. Ці процеси відбувались паралельно з монтажем тоталітарної системи. Новий Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. [16] розроблювався і був прийнятий ще за часів НЕПу. Тому в ньому простежуються елементи «вільної» торгівлі. Однак характеристика спекуляції у новому кодексі у порівнянні з попереднім не змінилася. Так ст. 127 КК УСРР 1927 р. визначала спекуляцію як зловмисне набивання цін на товари через скуповування, затаювання або невивпуск їх на ринок. Знову ж таки, стаття не містила терміну «спекуляція». І знову відсутня суттєва умова складу злочину – збут товарів.

Утім відбувалися зміни в санкціях. Так ч.1 ст. 127 КК УСРР 1927 р. визначала покарання особи у вигляді позбавлення волі до одного року з конфіскацією всього або частини майна. Згідно з ст. 8 КК УСРР 1927 р., як і в КК УСРР 1922 р., всі злочини поділялися на дві категорії: ті, які спрямовані проти основ радянського ладу, а відповідно найтяжчі, і всі інші. За найтяжчі злочини встановлювалася нижня межа заходу соціального захисту*,

* Ст. 28 КК УСРР 1922 р. зазначала, що суд міг призначити меншу міру покарання, але у вирок повинен викласти аргументи свого рішення.

** Логіка побудови КК УСРР 1922 р. блонзирська. Розділу V. Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи передують розділи: Господарські злочини, Порушення правил відокремлення церкви від держави, Посадові злочини, Державні злочини.

* Лицемірні нововведення радянської влади в кримінальному праві. По суті підміняли покарання, але проголошували, що заходи соціального захисту не можуть мати метою завдавати фізичного страждання або принижувати людську гідність і не мають своїм завданням відплату і кару (ст. 5 КК УСРР 1927 р.)

відповідно за всі інші – вища. Виходить, що спекуляцію було виключено з категорії найтяжчих злочинів [16]. Друге, на що слід звернути увагу, це зменшення максимального покарання з 10 років позбавлення волі до одного року. Одночасно законодавець розширив конфіскацію до розміру всього майна. Разом з тим, прибрав таку санкцію як заборона займатися торгівлею. Далі більше, ч.2 ст. 127 КК УСРР 1927 р. передбачала новий склад злочину – змову торговців про невипуск товару. Санкція за такий вид спекуляції передбачалася у вигляді позбавлення волі строком до трьох років та конфіскацію всього майна [16].

І тут дилема. Станом на 1927 р. явно, що НЕП не влаштував більшовицьку владу, оскільки він не вирішив поставлені задачі розвитку радянської економіки. Навіть більше, додав клопоту. Приватна торгівля не узгоджувалася з ідеологією партії. Та все ж таки, незважаючи на недоліки НЕПу і його складової вільної торгівлі/спекуляції, категорія і санкції за такий злочин були відверто «ліберальними» як для радянського режиму.

Насильницька колективізація на початку 30-х років, боротьба з одноосібниками і приватною торгівлею викликали зміни в праві УСРР. Ч. 10 Постанови ЦВК й РНК СРСР «Про порядок торгівлі колгоспів, колгоспників і одноосібних селян та зменшення податку на торгівлю сільськогосподарським збіжжям» від 20 травня 1932 р. забороняла відкривати магазини і кіоски приватним торговцям та закликала викоренити перекупників та спекулянтів, які намагаються жити за рахунок робітників і селян [18]. Справи у приватника погіршувались з кожним днем. Посилення санкцій за спекуляцію/вільну торгівлю не змусили себе чекати. Постанова ЦВК й РНК СРСР «Про боротьбу зі спекуляцією» від 22 серпня 1932 р. вимагала від ОДПУ, прокуратури і місцевих органів влади ліквідувати спекуляцію. Також строк позбавлення волі за спекуляцію визначили у межах від 5 до 10 років, без права на амністію [18].

Ясно, що були внесені відповідні зміни і в КК УСРР 1927 р. Постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про зміну ст. 127 КК УСРР» від 30 грудня 1932 р. ухвалила ст. 127 КК УСРР 1927 р. у наступній редакції: «За скуповування та перепродаж приватними особами з метою наживи (спекуляція) продуктів сільського господарства та предметів масового вжитку – позбавлення волі не менш як на п'ять років з конфіскацією всього або частини майна» [19].

Деякі ремарок стосовно нововведень. По-перше, після 1918 р. даний вид злочину почали чітко кваліфі-

кувати як спекуляцію. По-друге, оскільки за спекуляцію встановили нижню межу покарання, вона знову потрапила до категорії найбільш небезпечних злочинів. По-третє, як наслідок попередньої зміни – значне посилення санкції – верхня межа позбавлення волі зросла з одного року до десяти. Більше того, оскільки нижня межа покарання була визначена у п'ять років, то за ст. 27 КК УСРР 1927 р. позбавлення волі передбачалося у виправно-трудовах таборах у далеких місцевостях СРСР. Тобто, освоювати Сибір у нелюдських умовах. По-четверте, прибрав такий склад злочину, як змова торговців. П'яте, визначили обов'язкову ознаку об'єктивної сторони злочину – перепродаж. По-шосте, визначили необхідну умову суб'єктивної сторони – наживу. Не погоджуємося з думкою С. Ляковської, яка зазначає, що «нажива» як елемент суб'єктивної сторони визначалася КК УСРР 1922 р. [5, с. 217]. Вона з'являється лише у КК УСРР 1927 р. станом на 30 грудня 1932 р. Нажива, тобто матеріальна вигода, без якої неможлива підприємницька діяльність, у тоталітарному суспільстві ставала кримінально караним діянням.

Як видно з вище викладеного, спекуляцію возвели в ранг одного з найнебезпечніших злочинів. Під дію ст. 127 КК УСРР 1927 р. в редакції 1932 р. могла потрапити значна кількість дій селян, колишніх непманів. Маховик терору набрав оберти.

Висновки. Прийшовши до влади, більшовики повели безкомпромісну боротьбу із спекуляцією, яка йшла в розріз із їхнім баченням «світлого» майбутнього комунізму. У результаті юридична відповідальність за такий вид кримінального правопорушення була занадто суворою, а в деяких випадках доходила аж до смертної кари. Специфічними рисами у більшості норм, які забороняли спекуляцію, були, по-перше, відсутність самого терміну «спекуляція», по-друге, неповний склад злочину. Останнє надавало радянській владі можливість у залежності від кон'юнктури вільно трактувати норму. У результаті спекуляція стала своєрідним «лякалом», що з політичної волі могло використовуватись для боротьби як проти окремих неугодних осіб, так і проти цілих прошарків населення. У результаті більшовики залишили негативний досвід боротьби із спекуляцією.

Перспективним вбачається дослідження боротьби із спекуляцією та еволюції юридичної відповідальності в роки радянсько-німецької війни. Також окремих напрямом може стати юридична відповідальність за спекуляцію цінними паперами, валютою, дорогоцінними металами у радянській Україні.

Список використаних джерел

1. Стрельцов Є. Відповідальність за спекуляцію при капіталізмі: міф чи реальність? *Юридичний вісник України*. 2016. 26 серпня – 1 вересня (№ 34 (1102)). С. 12–13.
2. Барановська Т. В. Становлення вітчизняного кримінального законодавства щодо запобігання та протидії кримінальним правопорушенням в сфері господарської діяльності. *Наукові перспективи*. 2023. № 2 (32). С. 460–480. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-460-480](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-460-480)
3. Грабовий В. Кількісні показники норм юридичної відповідальності за злочини проти власності в КК УСРР 1922 р. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 4 (12). С. 9–13.
4. Гриневич Л. Стаття 127 КК УСРР як важіль боротьби з приватником в умовах розгортання надзвичайних заходів на початку 1928. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2011. Вип. 20. С. 177–192.
5. Ляковська С. П. «Спекуляція» чи «вільна торгівля» у період НЕПу: політика та практика. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2015. № 2 (12). С. 209–223.
6. Ляковська С. П. «Спекуляція» в контексті кримінальної політики Радянської держави в 1918–1928 рр. *Історичні і політологічні дослідження*. 2008. № 1–2. С. 258–265.
7. Словник української мови : [в 11 т.] / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 9 : С / ред. тому: І. С. Назарова. С. 498.
8. Музика А. А., Лащук Є. В. Спекуляція. *Юридична енциклопедія : [у 6 т.]* / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. 736 с.

9. О спекуляции : Декрет СНК от 22 июля 1918 г. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства РСФСР* (далі – СУ РСФРР). 1918. № 54. Ст. 605.
10. Про карну відповідальність за перевищення граничних цін і за спекуляцію : Тимчасовий Закон Української Держави від 24 липня 1918 р. *Державний вісник* від 24 липня 1918 р. № 27. С. 2.
11. Приказ № 76 по Губернскому управлению советской рабоче-крестьянской милиции от 24 июля 1919 г. *ДАОО* (Державний архів Одеської області). Ф. Р-107. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 103 і зв.
12. Списики лиц, расстрелянных Одесской губернской чрезвычайной комиссией за бандитизм. *ДАОО*. Ф.Р-107. Оп. 1. Спр.62. Арк. 1-23.
13. Протокол дознания Овсянникова Ивана Никитовича. *ДАОО*. Ф.Р-1774. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 3 і зв.
14. Об ответственности за нарушение декретов о натуральных налогах и об обмене : Декрет СНК РРФСР от 15 июля 1921 г. *СУ РСФРР*. 1921. № 55. Ст. 346.
15. Уголовный кодекс УССР : сост. на 1 ноября 1924 г. Харьков, 1925. 104 с.
16. Уголовный кодекс УССР 1927 г. Харьков, 1927. 136 с.
17. О порядке производства торговли колхозов, колхозников и трудящихся единоличных крестьян и уменьшение налога на торговлю сельско-хозяйственными продуктами : Постановление ЦИК и СНК СССР от 20 мая 1932 г. *СУ РСФРР*. 1932. № 38. Ст. 232.
18. О борьбе со спекуляцией: Постановление ЦИК и СНК СРСР от 22 августа 1932 г. *Сборник законов СССР*. 1932. № 65. Ст. 375.
19. Про зміну ст. 127 КК УСРР : Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 30 грудня 1932 р. *Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1932. № 34–35. Арт. 216.

References

1. Strieltsov, Ye. (2016). Vidpovidalnist za spekulatsiiu pry kapitalizmi: mif chy realist? [Liability for speculation under capitalism: myth or reality?] *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. 26 serpnia – 1 veresnia (№ 34 (1102)). p. 12–13 [in Ukrainian].
2. Baranovska, T.V. (2023). Stanovlennia vitchyznianoho kryminalnoho zakonodavstva shchodo zapobihannia ta protydii kryminalnym pravoporushenniam v sferi hospodarskoi diialnosti [Formation of domestic criminal legislation regarding prevention and counteraction of criminal offences in the sphere of economic activity]. *Naukovi perspektvy*. № 2 (32). p. 460–480. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)–460-480](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)–460-480) [in Ukrainian].
3. Hrabovyi, V. (2017). Kilkisni pokaznyky norm yurydychnoi vidpovidalnosti za zlochyny proty vlasnosti v KK USRR 1922 r. [Quantitative indicators of the norms of legal responsibility for crimes against property in the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1922]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vypusk 4 (12). p. 9–13 [in Ukrainian].
4. Hrynevych, L. (2011). Stattia 127 KK USRR yak vazhli borotby z pryvatnykom v umovakh rozghortannia nadzvychainykh zakhodiv na pochatku 1928 [Article 127 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR as a lever in the fight against the private sector in the context of the emergency measures at the beginning of 1928]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. Vyp. 20. p. 177–192 [in Ukrainian].
5. Liaskovska, S.P. (2015). «Spekulatsiia» chy «vilna torhivlia» u period NEPu: polityka ta praktyka [“Speculation” or “free trade” during the NEP period: policy and practice]. *Istoriia torhivli, podatkiv ta myta*. № 2 (12). p. 209–223 [in Ukrainian].
6. Liaskovska, S.P. (2008). «Spekulatsiia» v konteksti kryminalnoi polityky Radianskoi derzhavy v 1918–1928 rr. [“Speculation” in the context of the criminal policy of the Soviet State in 1918–1928.]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*. № 1–2. p. 258–265 [in Ukrainian].
7. Slovyk ukrainskoi movy (1978). [Dictionary of the Ukrainian language] [v 11 t.] / redkol.: I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka. T. 9 : C / red. tomu: I. S. Nazarova. p. 498 [in Ukrainian].
8. Muzyka, A.A., & Lashchuk, Ye.V. (2003). Spekulatsiia [Speculation]. *Yurydychna entsyklopediia* : [u 6 t.] / red. kol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana. T. 5 : P – p. 736 s. [in Ukrainian].
9. О спекуляции (1918) [On speculation]: Декрет СНК от 22 июля 1918 г. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства РСФСР* (далі – СУ РСФРР). № 54. p. 605 [in Russian].
10. Про карну відповідальність за перевищення граничних цін і за спекуляцію (1918). [On criminal responsibility for exceeding limit prices and for speculation]: Тимчасовий Закон Української Держави від 24 липня 1918 р. *Державний вісник*. № 27. p. 2 [in Ukrainian].
11. Prikaz №76 po Gubernskomu upravleniyu sovetskoi roboche-krestyanskoi militsii ot 24 iyulya 1919 g. [Order No. 76 on the Provincial Administration of the Soviet Workers' and Peasants' Militia of July 24, 1919] *ДАОО* (Derzhavnii arkhiv Odeskoï oblasti). Ф. R-107. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 103 і зв. [in Russian].
12. Spisiki lits, rastrel'nykh Odesskoi gubernskoi chrezvichainoi komissiei za banditizm [List of persons shot for banditry by the Odesa Provincial Emergency Commission.]. *ДАОО*. F.R-107. Оп. 1. Спр.62. Арк. 1–23 [in Russian].
13. Protokol doznaniya Ovsyannikova Ivana Nikitovicha [Protocol of the interrogation of Ovsyannikov Ivan Nikitovich]. *ДАОО*. F.R-1774. Оп. 1. Спр. 92. Арк. 3 і зв. [in Russian].
14. Ob otvetstvennosti za narushenie dekretov o naturalnykh nalogakh i ob obmene [On liability for violation of decrees on natural taxes and on exchange]: Декрет СНК РРФСР от 15 июля 1921 г. *СУ РСФРР*. 1921. №55. p. 346 [in Russian].
15. Ugolovnyi kodeks USSR [The Criminal Code of the Ukrainian SSR]: sost. na 1 noyabrya 1924 g. Kharkov, 1925. 104 p. [in Russian].
16. Ugolovnyiy kodeks USSR [The Criminal Code of the Ukrainian SSR]. (1927, 23 August). Xarkov: Gosyurizdat [in Russian].
17. О порядке производства торговли колхозов, колхозников и трудящихся единоличных крестьян и уменьшение налога на торговлю сельско-хозяйственными продуктами [On the order of production and trade of collective farms, collective farmers, working individual peasants, and tax reduction in trade in agricultural and economic products]: Postanovlenie TsIK i SNK SSSR ot 20 maya 1932 g. *SU RSFRR*. 1932. №38. p. 232 [in Russian].

18. O borbe so spekulyatsiei [On the fight against speculation]: Postanovlenie TsIK i SNK SRSR ot 22 avgusta 1932 g. *Sbornik zakonov SSSR*. 1932. № 65. p. 375 [in Russian].

19. Pro zminu st. 127 KK USRR [On the change of Art. 127 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR]: Postanova VUTsVK i RNK USRR vid 30 hrudnia 1932 r. *Zbirnyk zakoniv ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy*. 1932. № 34–35. Art. 216 [in Ukrainian].

Fedorchenko Oleh,

Ph.D. in History, Associate Professor,

(Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5524-0202>

Kaminskaya Olena,

PhD. in History, Associate Professor,

(Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5596-1720>

Alekseyenko Anna,

(Kherson Faculty of Odessa State University of Internal Affairs, Odesa)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6401-6990>

EVOLUTION OF LEGAL REGULATION OF THE CRIME OF “SPECULATION” IN THE SOVIET UKRAINE (1918–1941)

The evolution of the legal regulation of the crime of “speculation” in the Soviet Ukraine in the period of 1918–1941 is thoroughly characterized in the article.

Attention is focused on “speculation” of grains and products. In the research, the authors have used a thorough source base: decrees and resolutions of the RSFSR authorities, which were legally binding on the territory of Ukraine as well, decrees and resolutions of the USSR authorities, the Criminal Codes of the editions of 1922 and 1927 with all the changes that took before 1941. The used archival materials vividly illustrate aspects of the Bolsheviks’ struggle against speculation at the local level.

The authors show that the Bolshevik government almost continuously defined speculation as one of the most serious crimes. As a result, the punishments for speculation were quite severe, including sometimes death penalties. Some mitigation of liability occurred during the NEP period. However, the free market annoyed the Soviet authorities who had to tolerate the private peasant. Therefore, the legal norms prohibiting speculation were clearly ambiguous and, accordingly, freely interpreted. This favored to the Soviet authorities.

Specific features of the most of the norms that prohibited speculation were, firstly, the absence of the term “speculation”, and secondly, the incomplete corpus delicti. The latter made it possible for the Soviet authorities to freely interpret the norms depending on the situation. As a result, speculation became a kind of “scarecrow”. If necessary, the Soviet authorities used speculation to fight both against disagreeable individuals and against many layers of the population.

However, having installed the totalitarian system and taken the industrialization course, the Bolsheviks showed their true colors and came back to their usual bloodthirsty sanctions. Changes were promptly made to the Criminal Code of the USSR of 1927 known as the Terror Code. So, the Bolshevik experience in the fight against speculation turned out to be negative.

Key words: speculation, economic crimes, USSR, legal regulation, legal responsibility.

Надіслано до редколегії 02.02.2024

УДК 327.83
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-18-21

Халимон Сергій Іванович,

доктор юридичних наук, професор,
заступник начальника кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності
(Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2998-7235>

Шевченко Денис Олегович,

викладач
(Воєнна академія імені Євгенія Березняка, м. Київ)

ЕТНОПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУВЕРЕНІЗАЦІЇ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті проаналізовано етнополітичні особливості та сучасні тенденції суверенізації Турецької Республіки у контексті поширення ідей тюрко-турецького культурного простору. Констатується, що тенденції суспільного розвитку, пов'язані з етнополітичними чинниками є важливим аспектом міжнародних відносин. Враховуючи глобалізаційні процеси важливо розуміти яку роль у стратегічній картині відіграє Туреччина. Турецька Республіка протягом своєї історії переживала періоди авторитарного правління, зокрема під час військових переворотів і під час правління однопартійної системи, що закріпили авторитаризм в політичній культурі країни. Це сприяло розвитку тенденції до сильного та централізованого керівництва. Політична культура в Туреччині підкреслює важливість лідера політичної партії, а не самої партії. Лідери вважаються вирішальними фігурами у задоволенні потреб суспільства та забезпеченні виживання та процвітання Туреччини.

Україна повинна робити висновки із сучасної політики Туреччини, адже останні події вказують на відмову від постулатів Ататюрка щодо становлення світської, демократичної, правової держави. Закріплення авторитаризму в політичній культурі країни може призвести до втрати цінностей гуманізму, поваги до прав людини та демократії.

Ключові слова: Туреччина, етнополітика, етнополітичні особливості, нація, політична нація, геополітика, глобалізація.

Постановка проблеми. Глобалізація у сучасному світі з одного боку характеризується інтенсивністю процесів інтеграції країн, формуванням глобальних економічних союзів, розбудовою наднаціональних інститутів, з іншого боку спостерігається зростання національної самосвідомості, підвищення ролі етнічного чинника у суспільно-політичному розвитку країн. Етнічні спільноти, як суб'єкти політики, мають вплив як на внутрішні, так і на міжнародні процеси. Сьогодні тенденції суспільного розвитку, пов'язані з етнополітичними чинниками є важливим аспектом міжнародних відносин. Враховуючи глобалізаційні процеси важливо розуміти яку роль у стратегічній картині відіграє Туреччина.

Турецька Республіка з моменту свого створення впроваджує асиміляційну етнополітику, спрямовану на формування загальногромадянської нації на основі турецької етнокультурної матриці з сильною тюркською компонентою. Етнонаціональна суверенізація

один з основних елементів, яку турецькі політики враховують через стратегічне розташування Туреччини.

У цих умовах виникає потреба в якісному аналізі специфіки етнополітичних особливостей турецької нації та їх впливу на логіку й мотиви дій Туреччини у зовнішній та внутрішній політиці, що у свою чергу дасть можливість у більш ефективний спосіб прогнозувати можливі ризики, проводити превентивну політику та уникати конфліктних ситуацій в процесі взаємодії наших держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти формування державної етнополітики висвітлюють у своїх працях наступні науковці: О. Антонюк, В. Євтух, М. Кармазіна, О. Картунов, А. Колодій, О. Майборода, С. Макаручук, Ю. Римаренко, С. Римаренко, О. Рудакевич В. Явір та інші.

Етнополітичні та етнопсихологічні особливості населення Турецької Республіки досліджували такі

вчені: М. Алтунішик, О. Тюра, А. Арслан, Е. Калайджіоглу, Б. Кахраман, Е. Озбудун, С. Сараї, А. Усуля, М. Хепера, К. Чаглар, Ю. Недзельський, О. Чумак, С. Шен та інші.

Водночас специфіка етнополітичної суверенізації Турецької Республіки все ще потребує подальших наукових розробок.

Мета статті. Дослідити генезу та ключові характеристики турецької етнокультурної матриці у контексті поширення ідей тюрко-турецького культурного простору.

Виклад основного матеріалу. Етнонаціональна політика – невід’ємна складова етнонаціонального розвитку, яка має свою специфіку в кожній країні. Її конструктивність є важливим чинником розвитку усіх поліетнічних суспільств за умови розвитку демократичних, гуманістичних принципів і загальнолюдських цінностей. Відповідне етнополітичне розуміння інтересів дозволяє виокремити з них такі, що реалізуються за участі національної держави, а також стимулюють етногрупи до діалогу з іншими суб’єктами політики та інститутами влади. Політичні та національні цінності повинні збігатися – в цьому полягає сутність націоналізму як ефективного засобу масової політичної мобілізації та соціальної творчості. Відсутність або слабкість такої політики може стати каталізатором міжетнічних конфліктів. Тому ефективність державного будівництва виходить із зацікавленості органів державної влади у збереженні міжетнічної злагоди та їхнього своєчасного реагування на запити етносуб’єктів [1].

Етнічний чинник був і залишається одним із найактуальніших мотивів як внутрішньої, так і міжнародної політики Туреччини. В умовах багатоетнічного турецького суспільства, де кожен етнос має власні історичні віхи розвитку, цілеспрямована діяльність державних інститутів щодо лобіювання національних інтересів в дусі історичної пам’яті забезпечує виняткове ставлення саме до турецького минулого та турецького етносу. Тюркські етноси у процесі духовної творчості створили своєрідну модель світобудови. Ця картина світу включає моральні цінності (культ моральності, кодекс честі «ар-уждан», «кісілік»), екологічні принципи взаємодії з природою, способи взаємодії з іншими народами та духовного освоєння світу.

На ранніх етапах формування національної держави в Туреччині відбувалося за «французьким сценарієм», тобто виникнення держави передувало виникненню нації. З одного боку, такий принцип створення єдиної нації «зверху-вниз» мав забезпечити елементарне виживання молодій державі у боротьбі із зовнішніми ворогами та окупаційними силами, які перебували на її території після закінчення Першої світової війни. Подібний підхід дозволяв ігнорувати внутрішні відмінності між неоднорідними соціальними та етнічними групами, які населяють країну, що було необхідно для забезпечення національної безпеки, досягнення суспільної єдності та формування єдиної національної ідентичності. З іншого боку, було знайдено ефективний механізм консолідації влади в руках однієї політичної сили, який суттєво обмежував діяльність опозиційних партій на ранніх етапах розвитку молодій нестабільній республіки [2].

Етнонаціональна політика сучасної Туреччини характеризується тяжінням до національної суверенізації разом із забезпеченням гармонічної єдності етнічних потреб, а також сильним почуттям національної ідентичності та гордості, яке походить від її історичної

спадщини як колишньої імперської держави та центру Османської імперії. Протягом своєї історії Туреччина переживала періоди авторитарного правління, зокрема під час військових переворотів і під час правління однопартійної системи, що закріпили авторитаризм в політичній культурі країни. Це сприяло розвитку тенденції до сильного та централізованого керівництва. Політична культура в Туреччині підкреслює важливість лідера політичної партії, а не самої партії. Лідери вважаються вирішальними фігурами у задоволенні потреб суспільства та забезпеченні виживання та процвітання Туреччини.

Довгий час Туреччина мала однопартійну політичну систему до запровадження багатопартійної системи в 1946 році. Це пов’язано з історичним фактом того, що прийняття держави як священної інституції та титул султана як халіфа вимагали абсолютної покорності, залишаючи мало місця для незалежних громадських організацій чи місцевого самоврядування як вільних сфер, незалежних від впливу держави. Проте Туреччина – різноманітна країна з різними етнічними, релігійними та культурними групами. І хоча плюралізм і різноманітність повинні бути важливими в таких суспільствах, на практиці, для усунення конфліктності, управління таким суспільством потребувало централізованої та авторитетної влади [3].

Ця історична свідомість сприяла бажанню Туреччини відігравати більш помітну роль у регіональних і глобальних справах, бажаючи закріпити своє становище як регіонального актора із стратегічним впливом. Турецький націоналізм є центральним компонентом політичної культури країни, що у свою чергу підкреслює сильне почуття єдності серед турецького народу та відданість збереженню територіальної цілісності та суверенітету нації.

Зазначений контекст сприяв утвердженню неофіційної зовнішньополітичної доктрини Туреччини – неоосманізму, який підкреслює історичні та культурні зв’язки з колишніми територіями Османської імперії. В сучасних реаліях неоосманізм характеризується розширенням сфери впливу на суміжні території за рахунок економіки, гуманітарного впливу та наднаціонального духу та позиціонує Туреччину як регіональну державу з впливовою присутністю на ширшому Близькому Сході та за його межами. Метою цієї доктрини є об’єднання не тільки турок, а й курдів, черкесів, албанців, боснійців, арабів та інших народів країн, що входили до складу Османської імперії навколо загальної історико-культурної спадщини [4].

Коли Туреччина не отримала однозначної підтримки щодо повноправного членства в ЄС, А. Давутоглу стверджував, що Туреччина більше не чекатиме біля дверей ЄС і що Туреччина повинна сформулювати «власну вісь», розвиваючи тісні зв’язки з Близьким Сходом, Центральною Азією, Балканами та Кавказом. Зокрема А. Давутоглу наполягав на тому, що мусульманські громади на Балканах «довірені» Туреччині через османську спадщину, адже колишні османські території несуть османський дух у своїй щоденній практиці та своєму бажанні бачити Туреччину лідером і спадкоємцем цієї імперської слави. А. Давутоглу ввів термін «*tarihdaş*» (люди, що мають спільну історію та імперський простір), щоб переосмислити постосманську ойкумену, яка складається з тих, хто поділив османське минуле та живе на постосманських територіях. Тобто Турецька Республіка як спадкоємиця османського минулого несе історичну відповідальність перед своїми «*tarihdaş*» і є природним

лідером, який наглядатиме за ними [5; 6]. Це посилило дискурс навколо османізму та спільної османської культури.

Ібрагім Калін, колишній зовнішньополітичний радник Р. Т. Ердогана й нинішній Голова Національної розвідувальної організації, наполягає на тому, що історія та культура Туреччини є перевагою в прагненні національного уряду стати регіональним лідером. Він визначив націю в опозиції до кемалістської концепції світської та вестернізованої турецької нації, яка прагне європеїзуватися на власних умовах. Тому геостратегічна позиція Туреччини посилюється завдяки її історичним і культурним зв'язкам із сусідніми країнами та народами, особливо з країнами Центральної Азії. Практичним проявом цього підходу є участь Туреччини в ініціативі ООН «Альянс цивілізацій». У рамках цієї ініціативи турецькі лідери виступають за взаємну повагу та діалог між мусульманськими та західними урядами та суспільствами [7].

Важливою метою регіональної зовнішньої політики Туреччини є протидія курдським прагненням отримати автономію та незалежність, особливо в Сирії та Іраку. Туреччина бачить курдське питання як загрозу своїй національній безпеці й не визнає курдську меншину, розглядаючи курдів просто як громадян Туреччини, а отже, як турків. Фактично це є спадщиною асиміляційної політики, яку проводив Ататюрк під час заснування Турецької Республіки в 1923 році. Курди – на відміну від греків, євреїв і вірмен – не вважалися меншиною, а були повноправними членами мусульманської більшості. Ататюрк був сповнений рішучості створити нову турецьку національну державу на основі специфічно «турецької» національної ідентичності. У результаті всім існуючим мусульманським меншинам, включно з курдами, було «надано своєрідну турецьку приналежність» [3]. Концепція турецької ідентичності Ататюрка була надзвичайно інклюзивною. Будь-яка особа, яка проживала в межах Турецької Республіки і приймала її основні принципи, могла стати громадянином Туреччини. Для того, щоб прийняти турецьку ідентичність, довелося змінити свою етнічну приналежність [8].

На практиці Туреччина далека від реального вирішення курдської проблеми. В парламенті постійно піднімається питання про те, що зняття заборони на навчання курдською мовою створить загрозу територіальній цілісності країни. Р. Т. Ердоган не визнає та не підтримує курдську національну ідентичність поза статусом громадянства Туреччини. Підготовлений Ердоганом перелік реформ, що повинні сприяти примиренню етнічних спільнот, були прийняті негативно, бо не відповідали заявленим очікуванням курдів [4].

В сучасних умовах Туреччину традиційно характеризують як «державу статус-кво». Питання демократизації сусідів завжди хвилювали Анкару, але переважно в теоретичній площині. Фактично Туреччина завжди робила вибір на користь «статус кво» й стабільності, якщо їм загрожувала демократизація. На практиці це означало, що турецькі лідери надавали перевагу мусульманській солідарності та братству над демократичною солідарністю [9].

Туреччина прагне відігравати важливу роль у сприянні вирішенню конфліктів і стабільності в регіоні. Це включає посередницькі зусилля в регіональних суперечках, підтримку мирних процесів і вирішення проблем безпеки, щоб запобігти поширенню нестабільності на її територію. Анкара також позиціонує себе як борця за мусульманські права, наприклад, в палестинському питанні, і намагається відігравати важливу роль у вирішенні конфліктів, що стосуються мусульманських громад. Сучасне політичне керівництво Туреччини намагається зберігати гнучкість у зовнішніх відносинах диверсифікуючи співпрацюючи з широким колом країн у різних регіонах.

Висновки. Етнополітичні особливості суверенізації Туреччини ґрунтуються передусім на доктрині неоосманізму (неооттоманізм) й передбачають досягнення стратегічної автономії, просування економічних інтересів, сприяння вирішенню конфліктів і стабільності, а також протидію передбачуваним загрозам її територіальній цілісності. Державна традиція Туреччини нерозривно пов'язує внутрішню безпеку з зовнішньою політикою. Тому роль Туреччини в регіоні та на міжнародному рівні набуває пріоритету над створенням системи безпеки для самої країни.

У сучасних умовах Туреччина намагається лобіювати ряд міжнародних ініціатив, застосовуючи механізми «м'якої сили», стратегічно використовуючи тюркський чинник на свою користь. Спроби Туреччини перетворити культурні зв'язки на стратегічний актив значною мірою досягли успіху у створенні відповідного середовища для культурного діалогу та співпраці, особливо в Центральній Азії. Завдяки численним проєктам Турецька агенція міжнародного співробітництва та розвитку, Фонд Юнуса Емре, міністерство культури та туризму Туреччини та інші державні установи організували значну кількість спільних культурних програм, які, серед іншого, спрямовані на збереження османсько-турецької культури та розширення геополітичної впливу Туреччини.

Україна повинна робити висновки з такої політики, адже останні події вказують на відмову від постулатів Ататюрка щодо становлення світської, демократичної, правової держави. Закріплення авторитаризму в політичній культурі країни може призвести до втрати цінностей гуманізму, поваги до прав людини та демократії.

Список використаних джерел

1. Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний стан, виклики, перспективи : монографія / автор. кол.: Войналович В. А. (керівник, наук. ред.), Єленський В. Є., Кулик В. М., Малиновська О. А., Набок С. В., Поліщук Ю. М., Рябчук М. Ю. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. 424 с.
2. Чумак О. М. Еволюція доктрини пантюркізму та її політичне значення для геостратегії Туреччини. *Політичне життя: наук. журнал*. 2023, № 4. С. 170–181. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.23>
3. Соловійова Е. Е. Зовнішньополітична стратегія Туреччини в Центральній Азії (в період правління ПСР) : дис. ... д-ра філософії за спец. 291 “Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії”. Київ, 2023. 245 с.
4. Слюсаренко О. Д. Особливості зовнішньої політики Туреччини в період правління Реджепа Ердогана. *Національний університет “Києво-Могилянська Академія”*. Київ, 2023. 182 с.
5. Стратегічне партнерство з Турецькою Республікою : зовнішньоекономічні аспекти : аналіт. доп. / Н. Гавриленко, А. Бобровицький, М. Замікула та ін.; заг. ред. М. Паламарчука, Р. Юдашева. Київ : НІСД, 2022. 59 с.
6. Fidan H. Turkish Foreign Policy towards Central Asia. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 2010. 12 (1). P. 109–121.

7. Kleist O. Mode of the EUTurkey Refugee Agreement: Towards Sustainable Rightsbased EU Asylum and Refugee Policies. HeinrichBöllStiftung Thessaloniki. 2022. URL: <https://www.examplelink.com/fullarticlelink> (дата звернення: 05.02.2024).
8. Güreç C. Turkey-China Relations. Economic Needs and Global Desires URL : <https://perconcordiam.com/turkey-china-relations/> (дата звернення: 01.03.2024).
9. Güneş T. M. The Oxford Handbook of Turkish Politics. Oxford University Press. 2022. 864 p.

References

1. Etnopolityka v Ukraini v umovakh suchasnykh suspilno-politychnykh zmin: realnyi stan, vyklyky, perspektyvy (2023). [Ethnopolitics in Ukraine in the conditions of modern social and political changes: real situation, challenges, prospects]. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Chumak, O.M. (2023). Evoliutsiia doktryny pantiurkizmu ta yii politychne znachennia dla heostrategii Turechchyny [The evolution of the doctrine of pan-Turkism and its political significance for the geostrategy of Turkey]. *Political life: sciences. magazine*. No. 4. P. 170–181 [in Ukrainian].
3. Solovyova, E.E. (2023). Zovnishnopolitychna stratehiia Turechchyny v Tsentralnii Azii (v period pravlinnia PSR) [Foreign policy strategy of Turkey in Central Asia (during the rule of the AKP)]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Slyusarenko, O.D. (2023). Osoblyvosti zovnishnoi polityky Turechchyny v period pravlinnia Redzhepa Erdohana [Peculiarities of Turkey's foreign policy during the reign of Recep Erdogan]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Stratehichne partnerstvo z Turetskoiu Respublikoiu: zovnishnoekonomichni aspekty (2022). [Strategic partnership with the Republic of Turkey: foreign economic aspects]: Kyiv: NISD [in Ukrainian].
6. Fidan, H. (2010). Turkish Foreign Policy towards Central Asia. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*. 12 (1). P. 109–121 [in English].
7. Kleist, O. (2022). Mode of the EUTurkey Refugee Agreement: Towards Sustainable Rightsbased EU Asylum and Refugee Policies. HeinrichBöllStiftung Thessaloniki [in English].
8. Güreç, C. (2022). Turkey-China Relations. Economic Needs and Global Desires [in English].
9. Güneş, T.M. (2022). The Oxford Handbook of Turkish Politics. Oxford University Press [in English].

Khalymon Serhii,

Doctor of Law, Professor,

Deputy Head of the Department of Theory and Law
and Criminal Procedural Activity

(Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytsky)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2998-7235>

Shevchenko Denys,

Lecturer

(Yevhenii Bereznyak Military Academy, Kyiv)

ETHNOPOLITICAL FEATURES OF THE SOVEREIGNIZATION OF THE REPUBLIC OF TURKEY

The ethno-political features and current trends in the sovereignization of the Republic of Turkey are analyzed in the article in the context of the spread of the ideas of the Turkic-Turkish cultural space. It is stated that social development trends related to ethno-political factors are an important aspect of international relations. Given the globalization processes, it is important to understand the role of Turkey in the strategic picture. Throughout its history, the Republic of Turkey has experienced periods of authoritarian rule, namely during military coups and under a one-party system, which entrenched authoritarianism in the country's political culture. It contributed to the development of a tendency toward strong and centralized leadership. The political culture in Turkey emphasizes the importance of the leader of a political party rather than the party itself. Leaders are considered crucial figures in meeting the needs of society and ensuring Turkey's survival and prosperity.

It is important for Ukraine to draw conclusions from Turkey's current policy, as recent events indicate a rejection of Atatürk's postulates for the establishment of a secular, democratic, rule-of-law state. The establishment of authoritarianism in the country's political culture may lead to the loss of the values of humanism, respect for human rights and democracy.

Key words: Turkey, ethnopolitics, ethnopollitical features, nation, political nation, geopolitics, globalization.

Надіслано до редколегії 08.03.2024

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.23

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-22-26

Колеснік Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кривницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

ЗАПОБІГАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

У статті викладено бачення нових підходів у підвищенні ефективності запобігання дискримінації у сфері праці. Проведено аналіз національного та міжнародного законодавств про засади запобігання дискримінації у сфері праці. Визначено загальне поняття дискримінації та охарактеризовано її види. Окреслено організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей кожного щодо реалізації права на працю. Також приділено увагу і дослідженню концепції «позитивної дискримінації», що використовується в контексті національного законодавства. Визначена соціальна роль профспілок та акцентовано увагу на їх залученні при врегулюванні забезпечення помітності цих важливих питань у сфері трудових правовідносин. За результатами дослідження обґрунтовується необхідність про внесення змін до норм чинного законодавства, з метою уникнення дискримінаційних проявів з боку роботодавця та мінімізації негативних наслідків неправомірної поведінки суб'єктів трудових правовідносин.

Ключові слова: дискримінація, працівник, роботодавець, відповідальність, профспілки.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна, що охопила усю територію країни, стала причиною вкрай негативних наслідків для економічного та соціального розвитку. У свою чергу – це кристалізувало низку проблемних питань, які охоплюють різні сфери суспільного розвитку. Безумовно, це включає в себе і сферу трудових відносин, де однією з проблем залишається гендерна дискримінація, яка набула особливої актуальності у теперішній час. Вирішення проблеми дискримінації у сфері праці є одним із головних завдань будь-якої демократичної держави, міжнародної спільноти та інших суб'єктів, що у свою чергу потребує об'єднання зусиль та визначення спільних векторів у напрямку викорінення явища дискримінації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед наукових досліджень, присвячених проблемним питанням теоретичних та практичних аспектів дискримінації в трудових та тісно пов'язаних з ними відносинах, слід виокремити праці таких учених: Н. М. Вапнярчук, В. В. Жернакова, І. С. Сахарук, Г. І. Чанишевої, О. М. Ярошенко та ін. Підтримуючи наукові напрацювання та здобутки цих та інших учених-юристів, принагідно відзначити, що в умовах воєнного стану постають нові проблемні аспекти які принижують гідність працівників, створюють напругу в трудових правовідносинах і наразі потребують нових підходів вирішення з урахуванням міжнародного та національного законодавства.

Мета статті полягає в науково-теоретичному дослідженні національного та міжнародного законодавства, наукових праць та правозастосовної практики для обґрунтування нових шляхів у підвищенні ефективності запобігання дискримінації у сфері праці.

Виклад основного матеріалу. Проблема боротьби з дискримінацією та її проявами є досить актуальною в сучасному суспільстві як на міжнародному так і національному рівні. За результатами аналітичного опитування, 40% українців або безпосередньо стикалися з дискримінацією за ознакою статі або були свідками дискримінаційних проявів щодо інших. Варто зауважити, що вдвічі частіше з дискримінацією стикаються жінки (26,9% проти 12,1% чоловіків). Майже 48% українців так чи інакше стикалися з проявами насильства на робочому місці [1]. Зокрема, це були прояви економічного, фізичного, психологічного та інших видів насильства.

12 травня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників», який регламентує ключові аспекти захисту від дискримінації при реалізації права на працю [2]. У сфері трудових відносин відповідно до статті 2⁻¹ «Рівність трудових прав громадян України» Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) [3], забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливо-

стей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану. Відповідно до ст.24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [4].

Для повноцінної реалізації виокремлених конституційних гарантій Верховною Радою України прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», метою якого є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Відповідно до положень вказаного Закону регламентуються рівні права жінок і чоловіків та відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі, а також забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці [5]. Сьогодні ми зустрічаємося з різними видами дискримінаційних утисків з боку роботодавця серед яких можна виокремити найбільш поширені такі: гендерна (за ознакою статі) дискримінація; ейджизм (за віком); дискримінація за вадами здоров'я.

Відповідно до ст. 21.1 Хартії основних прав Європейського Союзу «будь-яка дискримінація за будь-якою ознакою статі, раси, кольору шкіри, етнічного чи соціального походження, генетичних особливостей, мови, релігії або переконань, політичних або інших поглядів, приналежності до національних меншин, майнового стану, народження, інвалідності, віку чи сексуальної орієнтації, забороняється». У ЄС існує кілька директив по боротьбі з дискримінацією. Директива расової рівності забезпечує рівне ставлення до людей, незалежно від їх расового чи етнічного походження. Рамкова директива рівності зайнятості забороняє дискримінацію на робочому місці за ознакою інвалідності, сексуальної орієнтації, релігії або переконань, а також за віком. Рівність чоловіків і жінок передбачена в двох директивах, в одній – з питань праці та зайнятості, в іншій – з питань доступу до товарів і послуг [6].

Відповідно до ст.1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [7], дискримінація – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановлений цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Таким чином, доцільно стверджувати про нормативне визначення поняття «дискримінація» в національній правовій системі. Відповідно до п.2 ст.1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» до основних ознак дискримінації слід віднести такі:

- наявні певні ознаки раси, кольору, статі та ін. (дійсні або припущенні), відповідно до яких може бути виокремлена особа та/або група осіб;
- обмеження у визнанні, реалізації, користуванні правами та свободами у будь-якій формі;
- обмеження не має правомірної, обґрунтованої мети, досягнення якої є належним та необхідним.

У сучасному суспільстві при реалізації соціально-економічних прав, а зокрема права на працю, ми все частіше зіштовхуємося з проблемою дискримінаційних утисків за ознакою статі. Це беззаперечний факт, що є пересторогою для більшості кваліфікованих фахівців при проходженні співбесіди чи випробувального терміну. Дискримінація за ознакою статі – ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками статі, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами чи привілеями в будь-якій формі, встановлений Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [7], крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Дискримінація щодо жінок – будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [8]. У 1980 році була прийнята Рекомендація МОП щодо літніх працівників № 162 [9], яка поширюється на всіх працівників, які можуть зіткнутися з певними труднощами під час працевлаштування з урахуванням похилого віку. Відповідно до її положень на сторін покладено зобов'язання щодо запобігання дискримінації у сфері праці та занять, забезпечення у межах національної політики, спрямованої на заохочення рівності можливостей та поведінки за працівниками, незалежно від їх віку. Дискримінації за віком – ейджизм, проявляється у різних сферах суспільного життя у поєднанні з іншими видами дискримінації, наприклад за статтю чи соціальним становищем.

Нерівність і дискримінація у трудових відносинах, незважаючи на її нормативну заборону міжнародно-правовими актами та національним законодавством, набула в сучасному українському суспільстві значного поширення. Найчастішим обмеженням піддаються особи саме у відносинах зайнятості, коли роботодавець відмовляє в прийомі на роботу з дискримінаційних мотивів. Протидія дискримінації повинна здійснюватися на всіх етапах існування трудових правовідносин, водночас саме її викорінення зі сфери зайнятості та працевлаштування має ключове значення. Адже дискримінація у сфері зайнятості призводить до порушення права на працю й унеможливорює реалізацію особою інших трудових прав [10, с. 104].

Отже, дискримінація у сфері праці – це нерівність статусів індивідів на підставі статі, етнічного походження, віку, конфесійних і політичних переваг, культурних відмінностей тощо, що проявляється, зокрема,

в неоднаковій винагороді однаково продуктивних груп; у практиці найму, оплати праці, підвищенні кваліфікації, просуванні по службі. Тобто, її можна визначити як нерівні можливості працівників, наділених рівною продуктивністю, або неоднакове до них відношення з боку роботодавців, суспільства і держави; це свідоме обмеження прав суб'єктів соціально-трудових відносин, що перекриває їм доступ до рівних можливостей на ринку праці. Трудовій дискримінації можуть підпадати як окремі працівники, так і певні їх групи [11, с. 154].

Нерівність між жінками та чоловіками при реалізації права на працю тісно взаємопов'язана з усталеними гендерними стереотипами в суспільстві. Адже закріплені принципи на національному та міжнародному рівні щодо рівності чоловіків і жінок мають не тільки декларативний характер, а набувають практичної реалізації у різних сферах. Гендерна рівність – це складова загальної рівності та одна із засад справедливого демократичного суспільства. Визначаючи нові вектори розвитку сучасного суспільства у подоланні дискримінації все частіше ми зустрічаємося з терміном «позитивна дискримінація».

Перші приклади впровадження позитивних дій були реалізовані в Європі та Північній Америці після Першої та Другої світових воєн, коли було запроваджено квоти на працевлаштування для ветеранів та осіб з інвалідністю через дуже велику кількість тяжкопоранених. В подальшому позитивні дії були запроваджені в США у 1960–70-х роках. Слід зауважити, що концепція позитивних дій закріплена і в національному законодавстві. В цьому аспекті доцільно підтримати наукову позицію Г. С. Журавльової, яка стверджує, що особливістю виконання позитивних обов'язків державою є забезпечення вирівнювання можливостей певних категорій осіб відповідно до засад поваги до гідності особи, гарантій рівності, соціальної справедливості. Для цього використовується арсенал соціальної правової держави, яка покликана забезпечити вільний розвиток індивіда у демократичному суспільстві за допомогою адекватних засобів, що становить собою позитивну дискримінацію, спрямовану на захист слабшого з метою забезпечення балансу інтересів у неоднорідному суспільстві та вільного розвитку індивіда [12, с. 47].

Принагідно відзначити, що концепція «позитивної дискримінації» використовується в контексті національного законодавства у ст. 24 Конституції України, яка гарантує громадянам рівні конституційні права і свободи, а також рівність перед законом [4]. Вона передбачає використання позитивних дій – спеціальних тимчасових заходів, що мають правомірну, об'єктивно обгрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності в можливостях для особи та/або групи осіб реалізовувати на рівних підставах права і свободи, надані їм Конституцією й законами України [7].

Однак позитивні дії не повинні мати безумовного й абсолютного характеру та передбачати автоматичне надання переваг. Спеціальні заходи мають застосовуватися за умови наявності об'єктивних і розумних пояснень їх необхідності в демократичному суспільстві, мати обмежений характер, а їх тривалість і зміст повинні залишатися в межах, необхідних для подолання відповідного прояву нерівності. Інакше вони самі можуть стати підставою для зворотної дискримінації [13, с. 19]. Втім, як видається, проблемні питання, щодо правової регламентації дискримінаційних утисків з боку роботодавців не втратили своєї актуальності і потребують уваги для визначення нових підходів та дієвих рішень в окресленій

царині. Проаналізувавши міжнародну практику врегулювання окремих питань дискримінації у сфері праці, слід відзначити, що вагому роль у цьому питанні відіграють профспілки. Для досягнення рівності у сфері праці профспілки організовують власну внутрішню профспілкову політику застосовуючи колективні переговори та інші інструменти, які спрямовані на забезпечення справедливості в оплаті праці та забезпеченні рівних соціальних прав для кожного працівника. Для прикладу у Франції застосовується практика укладення угоди про гендерну рівність із профспілками вже більше десяти років. Ці угоди можуть установлювати прямі квоти на наймання жінок або надавати їм конкретні підвищення заробітної плати. У Швеції найбільша конфедерація профспілок – LO – та її філіали надають спеціальну освіту щодо гендерної рівності представникам профспілок. Позитивний міжнародний досвід свідчить про важливість ролі профспілок в захисті працівників від дискримінації і заслуговує на увагу в національній практиці. Профспілка не може функціонувати поза системою соціально трудових відносин, це є умовою його існування. Профспілка зацікавлена в збереженні існуючих соціально трудових відносин, усунення чинників, що перешкоджають сталому функціонуванню і розвитку цих відносин, в тому, щоб соціально-трудова взаємодія охоплювало якомога більшу кількість людей і в підвищенні результативності цієї взаємодії, як умови, яка визначає рівень досягнення поставлених цілей [14, с. 3].

З урахуванням основної функції профспілок визначеної у Законі України «Про профспілки, їх права та гарантії діяльності» [15] вони покликані відстоювати справедливість в усіх сферах, що стосуються захисту працівника, і слід наголосити, що ліквідація дискримінації – це велике завдання для профспілок. Адже саме профспілки роблять значний внесок у скорочення нерівності на робочому місці, зокрема в оплаті праці між чоловіками та жінками. Оскільки останнім часом ставлення членів профспілок до своїх організацій істотно змінилося. Пасивність і інертність членів профспілки пов'язана не тільки з неефективністю діяльності профспілкових організацій, а й зі зміною ставлення самих членів профспілки до організації. Членство в профспілці вже не розглядається як спільна громадська діяльність. Оплачуючи членські внески, працівники очікують, що профспілка буде сприяти їм в реалізації їхніх інтересів, причому в першу чергу (але не тільки) в соціально-трудовій сфері, тобто на конкретному робочому місці [14, с. 4].

Враховуючи соціально-економічні зміни, глобалізаційні процеси та трансформацію профспілок в сучасному суспільстві, слід зауважити, що головна мета функціонування профспілок не змінилася і полягає в захисті і представництві прав та інтересів працівників. Утім, слід зауважити, що в Законі України «Про профспілки, їх права та гарантії діяльності» [15] не закріплено норми, які б регулювали питання захисту прав працівників від дискримінації. Принагідно відзначити, що інтеграція гендерних підходів у роботу профспілок матиме позитивне значення, оскільки сприятиме рівному ставленню до кожного працівника та створенню соціальної захищеності від дискримінації при реалізації конституційних прав і свобод.

Висновки. Резюмуючи викладене слід зазначити, що з метою захисту працівників від будь-яких проявів дискримінаційних утисків необхідно внести зміни до норм чинного законодавства. Адже війна в нашій країні продовжується, і для прискорення перемоги потрібно

забезпечити економічну стабільність, а відповідно ринок праці має функціонувати і роботодавці повинні створювати нові пропозиції, розробляти нові програми щодо квотування робочих місць для осіб з вадами здоров'я та учасників бойових дій. Це потребує уникнення антидискримінаційних проявів з боку роботодавця та мінімізації негативних наслідків неправомірної поведінки суб'єктів трудових правовідносин.

З метою посилення захисту працівників від дискримінації доцільно внести зміни до КЗпП України та Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»:

по-перше, доповнити ч. 7 ст. 21 «Повноваження профспілок, їх об'єднань щодо захисту прав громадян на працю та здійснення громадського контролю за додержанням законодавства про працю» Закону України «Про професійні спілки» та викласти в такій редакції: «Профспілки здійснюють громадський кон-

троль за виплатою заробітної плати, додержанням законодавства про працю, про запобігання та протидію дискримінації та про охорону праці ...»;

по-друге, доповнити ч. 3 ст. 259 «Нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю» КЗпП України та викласти в такій редакції: «Громадський контроль за додержанням законодавства про працю та протидію дискримінації у сфері праці здійснюють професійні спілки та їх об'єднання». Усебічне сприяння забезпеченню рівних прав та можливостей жінок і чоловіків допоможе профспілкам зміцнювати стереотипи та затверджувати свою ключову роль як чинників соціальних змін на підприємстві, в установі чи організації. Для підтвердження своєї ролі в регулюванні трудових правовідносин профспілки повинні демонструвати, що боротьба з дискримінацією та забезпечення гендерної рівності є невід'ємною частиною їхньої власної політики з урахуванням сьогоденних викликів.

Список використаних джерел

1. «Трудовий барометр» або нове опитування про дискримінацію у сфері праці. URL: <https://pon.org.ua/novyny/9284-trudovyi-barometr-abo-nove-opytuvannya-pro-dyskryminaciu-u-sferi-praci.html>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників: Закон України від 12.05.2022 р. № 2253-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2253-20> (дата звернення: 20.02.2024).
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (дата звернення: 20.02.2024).
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-I. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
6. Рівність за ознакою статі в економічній сфері: зобов'язання України перед ЄС (ключові Директиви ЄС щодо забезпечення гендерного балансу на ринку праці та в професійній діяльності, їх розвиток у практиці Суду Справедливості) / упорядник О.О. Уварова. Харків : Видавництво «НТМТ», 2015. 150 с.
7. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 20.02.2024).
8. Convention on the elimination of all forms of discrimination against women. 1979. URL: <https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-againstwomen> (дата звернення: 20.02.2024).
9. Older Workers Recommendation 1980 (No. 162). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R162 (дата звернення: 20.02.2024).
10. Сахарук І. С. Рівні можливості та рівне ставлення у сфері зайнятості як правовий індикатор гідної праці в Україні. *Науковий вісник приватного та публічного права*. 2018. № 3. С. 103–108.
11. Вапнярчук Н. М. До питання дискримінації у сфері трудових відносин в умовах сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Вип. 73. Ч.1. С. 151–156. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/268558/264137>
12. Журавльова Г. С. Принцип соціальної держави та природа позитивної дискримінації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 44. Т. 1. С. 43–47.
13. Афанасьєва М. Позитивна та зворотна дискримінація у виборчій сфері. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 19–24.
14. Шапоренко О. І. Роль профспілок у регулюванні соціально-трудових відносин на підприємстві. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1545>
15. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 р. № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (дата звернення: 24.02.2024).

References

1. «Trudovyi barometr» abo nove opytuvannya pro dyskryminatsiiu u sferi pratsi. [“Labor barometer” or a new survey on discrimination in the field of work]. Retrieved from: <https://pon.org.ua/novyny/9284-trudovyi-barometr-abo-nove-opytuvannya-pro-dyskryminaciu-u-sferi-praci.html> [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prav pratsivnykiv [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding strengthening the protection of workers' rights]: Zakon Ukrainy vid 12.05.2022 r. № 2253-IX. (2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2253-20> (data zvernennia: 20.02.2024) [in Ukrainian].
3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labour code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 r. № 322-VIII. (1971). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (data zvernennia: 20.02.2024) [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. (1996). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 20.02.2024) [in Ukrainian].
5. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhynok i cholovikiv [On ensuring equal rights and opportunities for women and men]: Zakon Ukrainy vid 08 veresnia 2005 r. № 2866-I. (2005). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (data zvernennia: 20.02.2024) [in Ukrainian].
6. Rivnist za oznakoiu stati v ekonomichnii sferi: zoboviazannia Ukrainy pered YeS (kliuchovi Dyrektyvy YeS shchodo zabezpechennia hendernoho balansu na rynku pratsi ta v profesiinii diialnosti, yikh rozvytok u praktytsi Sudu Spravedlyvosti)

[Gender equality in the economic sphere: Ukraine's obligations to the EU (key EU Directives on ensuring gender balance in the labor market and in professional activities, their development in the practice of the Court of Justice)] / Uporiadnyk O.O. Uvarova (2015). Kharkiv: vydavnytstvo «NTMT» [in Ukrainian].

7. Pro zasady zapobihannia ta protyidii dyskryminatsii v Ukraini [On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 06 veresnia 2012 r. № 5207-VI. (2012). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (data zvernennia: 20.02.2024) [in Ukrainian].

8. Convention on the elimination of all forms of discrimination against women (1979). Retrieved from: <https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-againstwomen> (data zvernennia: 20.02.2024) [in English].

9. Older Workers Recommendation 1980 (№ 162). Retrieved from: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R162 (data zvernennia: 20.02.2024) [in English].

10. Sakharuk, I.S. (2018) Rivni mozhlyvosti ta rivne stavlennia u sferi zainiatosti yak pravovyi indyktor hidnoi pratsi v Ukraini [Equal opportunities and equal treatment in the field of employment as a legal indicator of decent work in Ukraine]. *Naukovyi visnyk pryvatnoho ta publichnoho prava*. № 3. S. 103–108 [in Ukrainian].

11. Vapniarchuk, N.M. (2022) Do pytannia dyskryminatsii u sferi trudovykh vidnosyn v umovakh sohodennia. [On the issue of discrimination in the field of labor relations in conditions of convergence]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo*. Ch.1. Vyp. 73. S. 151–156 [in Ukrainian].

12. Zhuravlova, H.S. (2017) Pryntsyp sotsialnoi derzhavy ta pryroda pozytyvnoi dyskryminatsii. [The principle of the welfare state and the nature of positive discrimination]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo*. Vypusk 44. Tom 1. 2017. S. 43–47 [in Ukrainian].

13. Afanasieva, M. (2019) Pozytyvna ta zvorotna dyskryminatsiia u vyborchii sferi. [Positive and reverse discrimination in the electoral sphere]. *Yurydychnyi visnyk*. № 1. S. 19–24 [in Ukrainian].

14. Shaporenko, O. I. (2018) Rol profspilok u rehuliuanni sotsialno-trudovykh vidnosyn na pidpriemstvi. [The role of trade unions in regulating social and labor relations at the enterprise]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. № 12. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1545> [in Ukrainian].

15. Pro profesiini spilky, yikh prava ta harantii diialnosti [On trade unions, their rights and guarantees of activity]: Zakon Ukrainy vid 15.09.1999 r. № 1045-XIV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text> (data zvernennia: 24.02.2024) [in Ukrainian].

Koliesnik Tatiana,

Doctor of Law, Associate Professor

(Donetsk State University Internal Affairs of Ukraine, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

PREVENTION OF DISCRIMINATION IN THE LABOR FIELD: CURRENT ISSUES

The article outlines the vision of new approaches in increasing the effectiveness of preventing discrimination in the field of labor. An analysis of national and international legislation on the principles of prevention of discrimination in the field of labor was carried out. The purpose of the article is a scientific-theoretical study of national and international legislation, scientific works and law-enforcement practice to justify new ways of increasing the effectiveness of preventing discrimination in the field of work.

To implement constitutional guarantees, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On Ensuring Equal Rights and Opportunities of Women and Men", the purpose of which is to achieve the parity of women and men in all spheres of life in society through the legal provision of equal rights and opportunities for women and men, the elimination of discrimination based on a sign of gender and the application of special temporary measures aimed at eliminating the imbalance between the opportunities of women and men to exercise equal rights granted to them by the Constitution and laws of Ukraine.

Solving the problem of discrimination in the field of labor is one of the main tasks of any democratic state, the international community and other subjects, which requires joint efforts and the identification of common vectors in the direction of eradicating the phenomenon of discrimination. Inequality between women and men in exercising the right to work is closely interrelated with established gender stereotypes in society. After all, the established principles at the national and international level regarding the equality of men and women are not only declarative in nature, but acquire practical implementation in various spheres. Gender equality is a component of general equality and one of the foundations of a just democratic society.

After all, the established principles at the national and international level regarding the equality of men and women are not only declarative in nature, but acquire practical implementation in various spheres. Gender equality is a component of general equality and one of the foundations of a just democratic society. However, when defining new vectors of development of modern society in overcoming discrimination, we come across the term "positive discrimination" more and more often. The article emphasizes that discrimination in labor relations, despite its normative prohibition at the national and international level, is becoming widespread in various forms.

An analysis of the international practice of settling certain issues of discrimination in the labor sphere shows that trade unions play an important role in this matter. To achieve equality in the field of labor, trade unions organize their own internal trade union policy using collective bargaining and other tools aimed at ensuring fairness in pay and ensuring equal social rights for every employee. Positive international experience shows the importance of the role of trade unions in protecting employees from discrimination and deserves attention in national practice.

According to the results of the study, the need to introduce changes to the norms of the current legislation is substantiated, with the aim of avoiding discriminatory manifestations on the part of the employer and minimizing the negative consequences of improper behavior of the subjects of labor relations.

Key words: discrimination, employee, employer, responsibility, trade unions.

Надіслано до редколегії 08.03.2024

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 336.7:341.948(477)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-27-31

Буга Ганна Сергіївна,
доктор юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації наукової роботи
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3957-7387>

Громенко Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватно-правових дисциплін і морського права
(Одеський національний морський університет, м. Одеса)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3460-100X>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

У статті проаналізовано зарубіжний досвід діяльності небанківських фінансових установ. Доводиться, що Всесвітня рада НФУ, визначаючи базові принципи нагляду, наголошує на тому, що вони є фінансовими установами і тому повинні бути суб'єктами пруденційного нагляду. Рекомендації, викладені в стандартах пруденційного нагляду, мають бути враховані в національному законодавстві з питань регулювання діяльності кредитних спілок. Питання щодо необхідності впровадження вимог Базеля II залежить від наявності системи пруденційного нагляду за фінансовими установами в конкретній країні. Впровадження положень Базеля II у будь-якій країні передбачає можливість кредитних спілок брати участь у розробці нових нормативних та регуляторних вимог, а також прогнозувати ймовірні наслідки їх застосування. вимоги правових норм, які встановлюють правовий статус НФУ, є факторами, що обумовлюють необхідність адміністративно-правового регулювання та здійснення нагляду за їх діяльністю, враховуючи їх таку спеціальну правоздатність. Правовими підставами, що обумовлюють необхідність здійснення нагляду за діяльністю НФУ, є закріплені у нормативно-правових актах положення, які встановлюють для НФУ правила поведінки на ринку фінансових послуг, дотриманням яких забезпечується надійність діяльності як кожної конкретної фінансової установи, так і всієї НФС. В умовах сьогодення держава регулює діяльність НФУ, унормовує їх поведінку, встановлює певні обмеження діяльності НФУ, але з можливістю проявлення їхньої волі за допомогою визначених державних органів. Водночас з метою вдосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності НФУ необхідно:

- розробити та прийняти стратегію розвитку та функціонування НФУ, яка б узгоджувалась зі Стратегіями економічної безпеки та розвитку фінансового сектора України, спрямованої на створення правових умов функціонування НФУ відповідно до міжнародних норм, визначених у базових документах Базельського комітету з питань банківського нагляду;
- розробити і прийняти законодавство, яке б регулювало систему управління ризиками в діяльності НФУ, а саме: методичні рекомендації з інспектування («Система оцінки ризиків») та з організації й функціонування систем ризик-менеджменту у сфері діяльності НФУ.

Ключові слова: небанківські фінансові установи, зарубіжний досвід діяльності небанківських фінансових установ, впровадження вимог Базеля II.

Постановка проблеми. Світова фінансова криза засвідчила недоліки у системі регулювання і нагляду за небанківськими фінансовими установами, органи державного регулювання та нагляду проявили неготовність до дій в надзвичайних умовах, недостатньо оперативно застосовували засоби впливу щодо небанківських фінансових установ, що лише поглиблювало їх проблеми.

Причиною існування недоліків у системі регулювання та нагляду є недостатній ступінь незалежності органів державного регулювання від впливу виконавчої та законодавчої гілок влади, оскільки законодавство України не містить відповідних норм та положень. НБУ, НКЦПФР та Антимонопольний комитет суттєво різняться між собою за правовим статусом, спроможністю незалежно від органів виконавчої і законодавчої влади виконувати свої функції.

Так, відповідно до п. 18 ст. 85 Конституції України, Голова НБУ призначається на посаду і звільняється Верховною Радою України за поданням Президента України [1]. Голова НКЦПФР, її члени призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра України та звільняються за поданням Президента України. Тобто діюче законодавство допускає можливість впливу на них при прийнятті рішень щодо регулювання та нагляду за фінансовими установами. Підтвердженням цього є наявність під час кризи змін у складі керівництва НКЦПФР, неодноразова заміна керівника підрозділу НБУ з питань небанківського регулювання та нагляду.

На нашу думку, державні органи, які здійснюють адміністративно-правове регулювання НФУ, повинні бути незалежними від гілок влади при виконанні своїх повноважень, підзвітні і підконтрольні, наприклад, не тільки перед Урядом, а й Верховною Радою України у процесі виконання своїх функцій. У чинному законодавстві повинні бути чітко прописані правові норми, які регламентують відповідальність посадових осіб НБУ, НКЦПФР та ін. за недоліки (прогалини) у діяльності цих державних органів.

У цьому контексті дуже позитивним є зарубіжний досвід державного регулювання НФУ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зарубіжний досвід діяльності небанківських фінансових установ був предметом наукових досліджень Савченко Л. А., Черней В. В., Шовкопляс Г. М. та інших провідних науковців. Однак, низка аспектів зарубіжного досвіду діяльності небанківських фінансових установ, потребують додаткового опрацювання.

Метою дослідження є вивчення зарубіжного досвіду діяльності небанківських фінансових установ.

Виклад основного матеріалу. Так, основою для побудови системи державного регулювання за діяльністю НФУ є принципи Всесвітньої ради (WOCCU), Базельського комітету з питань банківського нагляду та законодавство Європейського Союзу.

Всесвітня рада НФУ, визначаючи базові принципи нагляду, наголошує на тому, що вони є фінансовими установами і тому повинні бути суб'єктами пруденційного нагляду. Рекомендації, викладені в стандартах пруденційного нагляду, мають бути враховані в національному законодавстві з питань регулювання діяльності кредитних спілок. Питання щодо необхідності впровадження вимог Базеля II залежить від наявності системи пруденційного нагляду за фінансовими установами в конкретній країні. Також Всесвітня рада НФУ пропонує відповідному органу, до компетенції якого входять питання регулювання та нагляду за діяльністю НФУ, приймати позитивне рішення щодо застосування ними положень Базеля II у разі:

– наявності стійкої системи нагляду на основі ризиків;

– якщо НФУ є прямими конкурентами банків на ринку кредитних, депозитних та інших банківських послуг;

– якщо НФУ і регулятор розуміють основну причину та процес застосування розрахунків за «стандартизованим підходом» відповідно до вимог Базеля II.

Навпаки, застосування вимог Базеля II з позиції Всесвітньої ради НФУ недоцільне, якщо:

не здійснюється нагляд на основі ризиків за НФУ (у такому випадку краще використовувати ресурси для забезпечення посиленого виїзного та безвиїзного нагляду і перевірок);

НФУ не конкурують з банками, щодо яких повинна застосовуватися жорстка система нагляду на основі ризиків [2, с. 136–142].

Впровадження положень Базеля II у будь-якій країні передбачає можливість кредитних спілок брати участь у розробці нових нормативних та регуляторних вимог, а також прогнозувати ймовірні наслідки їх застосування.

Деякі НФУ диверсифікують свою діяльність, зокрема географічно, шляхом запровадження нових фінансових продуктів, технологій або через взаємодію з банками та іншими фінансовими установами. Відповідно і ризики, що супроводжують їх діяльність, динамічно розвиваються. Тому важливо, щоб наглядова система аналізувала ситуацію та реагувала на зміни у певній фінансовій установі та секторі загалом.

Принципи діяльності НФУ відрізняються від методів банківського контролю, тому державне регулювання теж має свої особливості. Відповідно регуляторна вимога щодо наявності у НФУ розроблених та затверджених інструкцій і положень щодо перевірки, схвалення, моніторингу й повернення кредитів має бути доповнена специфічними для НФУ положеннями.

Наприклад, у Латвії діяльність кредитних спілок регулюється Законом Латвійської Республіки «Про кредитні спілки» [3], а працюють вони частково на кшталт банку, виконуючи подібні функції – отримання депозитів, надання кредитів, зберігання коштів, ведення ощадних рахунків та поточних рахунків. Проте, на відміну від банків, одержувачами цих послуг є власне тільки члени кредитної спілки. З огляду на це, відносини між організацією та одержувачами послуг є набагато тіснішими та менш офіційними та мають менше ризиків. Кредитна спілка може бути для фізичних осіб більш гнучкою у наданні послуг, що є її безумовною перевагою порівняно зі звичайним банком.

У Польщі діяльність НФУ регулюється Законом Польщі «Про кооперативні ощадно-кредитні спілки» [4], в якому передбачено можливість отримання кредиту для комерційних цілей й встановлюється обмеження по сумі коштів, яку можна отримати (15% від власних коштів спілки). Кошти, які не використовуються для надання кредитів, можуть бути вкладені в облігації та інші цінні папери, випущені або гарантовані Державним казначейством або Національним банком Польщі, можуть виступати як депозити, внески або частки в Національному союзі, як банківські депозити. Загальна сума інвестицій в одному банку, вартість вкладу, частки, паїв чи цінних паперів одного виду, не може перевищувати 8% активів кредитної спілки. Це обмеження не поширюється на цінні папери. Таким чином, діяльність НФУ в Польщі спрямована захист інтересів її членів шляхом створення умов для надання депозитів, отримання кредитів.

Система державного нагляду за діяльністю НФУ в Болгарії склалася історично. Закон про державний нагляд за такою діяльністю був прийнятий 26 липня 1926 року. У наступному році при Міністерстві фінансів була створена Державна служба нагляду над НФУ, що функціонувала як напівавтономна установа. У структурі

туру даної Служби входили Рада і Управління, що були її виконавчими органами. Державна служба нагляду була скасована після прийняття закону про Державний інститут нагляду (SII), що набув чинності 27 червня 1946 року. Відповідно до даного закону, діяльність НФУ перейшла до державної монополії та стала здійснюватися SII.

Країни-члени Європейського Союзу розглядають можливість створення нового європейського органу регулювання та нагляду банківського, страхового і сектору цінних паперів. Також запропоновано проект директиви щодо створення спеціального європейського органу банківського регулювання та нагляду, до компетенції якого буде віднесено розроблення регуляторних і наглядових стандартів для всіх кредитних та фінансових установ, а також запобігання злочинам та правопорушенням. При цьому, на думку Європейської мережі НФУ (European Network of non-bank financial institutions), застосування всіх вимог та стандартів європейського банківського регулятора має бути пропорційним розміру та виду ризиків установ.

У Великій Британії наглядова політика Управління з фінансового регулювання та нагляду (центрального органу нагляду за ринком фінансових послуг (Financial Services Authority, FSA)) спрямована на посилення законодавчих вимог щодо пруденційних стандартів для НФУ у сфері оцінки капіталу, ліквідності та резервування під неповернення кредитів.

В Ірландській Республіці Центральний банк Ірландії несе загальну відповідальність за кредитні спілки з метою захисту коштів членів та підтримки фінансової стабільності та добробуту кредитних спілок загалом. У відповідь на консолідацію сектору Ліга звинуватила Центральний банк у діях, що перевищують його статутні повноваження, і застерегла Центральний банк від спроб «лякати громадськість або перебільшувати ризик заради досягнення неартикульованих цілей політики». Очікувалось, що вартість запропонованої раціоналізації для держави становитиме близько 250 млн. євро. Тому, в Ірландії готується реформа регуляторної системи, яка передбачає створення при Центальному банку Ірландії (Central Bank and Financial Services Authority of Ireland) Комісії єдиного інтегрованого регуляторного органу фінансового ринку. Дія стандартів банківського нагляду буде поширена і на НФУ. Однак, наприклад, Ліга кредитних спілок Ірландії (Irish League of Credit Unions) зазначає, що такі кроки можуть мати негативний вплив на розвиток кооперативного кредитування в країні. З метою напрацювання регуляторних норм, які відповідають діяльності спілок, Ліга запропонувала проаналізувати діяльність максимально репрезентативної групи кредитних спілок. І лише на підставі результатів такого аналізу створювати законодавчу та регуляторну систему впливу на діяльність кредитних спілок [5].

У той же час Парламентський комітет з підприємництва, торгівлі та інвестицій Ірландії запропонував перевести відповідальність за здійснення нагляду за кредитними спілками до органу регулювання та нагляду за фінансовим сектором Великобританії, залишивши функцію реєстрації кредитних спілок Департаменту з підприємництва, торгівлі та інвестицій Ірландії. Цієї позиції також дотримується Казначейство Її Величності (Her Majesty's Treasury), пропозиції якого передбачали необхідність поширення на кредитні спілки Закону «Про фінансові послуги та ринки» [5].

У Новій Зеландії впродовж 2013–2014 рр. здійснювалися заходи, спрямовані на реформування фінансового сектору країни, зокрема щодо посилення відповідності нагляду за НФУ, які стали членами національної системи гарантування вкладів. У зв'язку з цим НФУ зобов'язані подавати щомісячну та спеціальну звіт-

ність, яка передбачена для фінансових установ-учасників системи. Впродовж 2015 р. тут також було розпочато впровадження відповідних норм щодо пруденційного законодавства.

Загалом у межах поліпшення регуляторної системи щодо діяльності кредитних спілок у країнах Європейського Союзу у 2017 році була прийнята Директива щодо вимог до капіталу, якою передбачено адаптацію національного законодавства країн-членів відповідно до вимог Базеля II [6]. Проте вона містить положення, що виключають зі сфери регуляторного впливу кредитні спілки. Зокрема, у документі зазначено, що, зважаючи на особливості структури та невеликий розмір, на НФУ Польщі, Ірландії та Великобританії не поширюється дія цієї Директиви. Відповідно діяльність фінансових установ, зокрема щодо питань достатності капіталу, має регулюватися згідно з національним законодавством цих країн.

Після приєднання до Європейського Союзу на НФУ нових країн – членів ЄС, наприклад Румунії, поширилася дія вимог Директиви. Як наслідок, до НФУ різних країн-членів ЄС застосовують різні вимоги, що призводить до нерівності умов здійснення діяльності.

Принципи управління ризиками пенсійних фондів визначені в документі Організації з економічної співпраці та розвитку (Organisation for Economic Cooperation and Development) «Основні принципи регулювання професійними пенсійними фондами» [7]. Цей документ передбачає наявність адекватної системи контролю інвестиційного, операційного ризиків і ризику управління, а також системи внутрішньої звітності та аудиту.

Стандарти управління ризиками, затверджені органом регулювання діяльності пенсійних фондів, повинні містити чіткі вимоги щодо побудови відповідної організаційної управлінської системи, а також мають передбачати для органів нагляду чіткі інструкції щодо перевірки ефективності таких систем.

Зазначені вимоги є також у Рекомендаціях щодо ліцензування пенсійних фондів, де питання управління ризиками визначено таким чином:

«Процес управління ризиками сприяє стійкості корпоративної практики та допомагає створити систему для адекватної оцінки та управління ризиками. Ці процеси включають механізми виявлення та усунення конфлікту інтересів, а також операційного ризику, спричиненого технологічними помилками, оцінки та управління інвестиційним ризиком та іншими ризиками, що притаманні діяльності пенсійного фонду» [8].

У Рекомендаціях наголошено на тому, що орган ліцензування повинен мати повноваження оцінювати відповідність встановленим вимогам кандидатур директорів та керівників пенсійних фондів, а також систем корпоративного управління, управління ризиками, внутрішнього контролю та кодексу поведінки, які при цьому враховують розміри пенсійних фондів та ступінь складності їх операцій. Передбачається, що орган ліцензування та нагляду контролюватиме дотримання ліцензійних вимог та наявність надійних внутрішніх систем управління ризиками.

Крім того, в методичних рекомендаціях щодо управління пенсій фондами, які розроблені Організацією з економічної співпраці та розвитку [9], однією з головних складових механізму управління ризиками визначено функцію внутрішнього контролю за дотриманням усіх базових адміністративних та організаційних процедур (розроблених і затверджених обов'язків та повноважень членів органів управління, облікових процедур, функцій регулювання та інвестування). Залежно від розміру та складності операцій пенсійного фонду робота підрозділів внутрішнього контролю може включати оцінювання ефективності діяльності, компенса-

ційних механізмів, інформаційних систем, а також процесів та процедур управління ризиками.

Міжнародна організація органів нагляду за пенсійними фондами (International Organisation of Pension Supervisors (IOPS)) також розробила Методичні рекомендації для органів нагляду щодо оцінки пенсійних фондів» (Guidelines on the Supervisory Assessment of Pension Funds) [10]. Основним завданням системи нагляду, згідно з цим документом, є здійснення регулярного моніторингу діяльності пенсійного фонду, який передбачає перевірку наявності якісних систем управління ризиками та, відповідно, спроможності пенсійного фонду реагувати на прояви таких ризиків.

Методичні рекомендації передбачають, що органи регулювання та нагляду кожної країни самостійно визначають вимоги щодо управління ризиками. Наприклад, в Австралії орган нагляду вимагає наявності в пенсійних фондах системи управління ризиками, якою встановлюється порядок управління та моніторингу ризиків, пов'язаних із діяльністю пенсійного фонду. У Німеччині орган нагляду за роботою пенсійних фондів вимагає належної організації діяльності, що передбачає розроблення та затвердження стратегії управління ризиками, організаційних та операційних правил, а також створення системи внутрішнього управління та контролю. У Великобританії закон щодо діяльності пенсійних фондів враховує вимоги Директиви Європейського Союзу 2003/41/ЄС (IORP Directive) щодо наявності в пенсійних фондах механізму внутрішнього контролю. Відповідно до вимог цього закону «управитель пенсійного фонду повинен налагодити та здійснювати внутрішній контроль, який даватиме змогу переконатися у тому, що пенсійний фонд, адміністрування та управління якого він здійснює, відповідає критеріям такої установи та вимогам законодавства».

Міжнародна організація органів нагляду за пенсійними фондами також спостерігає за процесом управління ризиками у компаніях, які надають послуги пенсійному фонду. До основних заходів нагляду щодо ризиків у діяльності пенсійних фондів належить щорічна перевірка наявності внутрішніх положень та процедур, а також регулярна оцінка та звітність перед органами нагляду агентських та консультаційних компаній. Така звітність повинна надавати вичерпну інформацію щодо спроможності внутрішніх систем контролю здійснювати моніторинг та управляти ризиками пенсійного фонду.

Відповідно до вимог національного законодавства країн-членів Європейського Союзу орган нагляду за діяльністю пенсійних фондів може вимагати від управителя створення окремого підрозділу з управління ризиками. Основними завданнями таких підрозді-

лів є постійний контроль за ризиками, притаманними інвестиційному портфелю пенсійного фонду, та сигналізування про виникнення загроз його інвестиційної діяльності.

Загалом у світовій практиці для здійснення фінансового нагляду розроблені ключові елементи оцінки наглядовими органами системи управління ризиками. Даючи оцінку якості управління ризиками, наглядові органи мають пересвідчитися, що фінансова установа виконує такі вимоги:

процедури управління ризиками і порядок надання звітів та інформації дають змогу охопити всі можливі ризики;

ключові підходи, джерела інформації та процедури, що використовуються для виявлення, оцінки, моніторингу і контролю ризиків, адекватні, задокументовані й регулярно тестуються на надійність;

у звітах послідовно відображається діяльність фінансової установи, що дає змогу здійснювати моніторинг ризиків відповідно до встановлених лімітів, цілей та завдань.

Висновки. Таким чином, варто констатувати, що вимоги правових норм, які встановлюють правовий статус НФУ, є факторами, що обумовлюють необхідність адміністративно-правового регулювання та здійснення нагляду за їх діяльністю, враховуючи їх таку спеціальну правоздатність. Правовими підставами, що обумовлюють необхідність здійснення нагляду за діяльністю НФУ, є закріплені у нормативно-правових актах положення, які встановлюють для НФУ правила поведінки на ринку фінансових послуг, дотриманням яких забезпечується надійність діяльності як кожної конкретної фінансової установи, так і всієї НФС.

В умовах сьогодення держава регулює діяльність НФУ, унормовує їх поведінку, встановлює певні обмеження діяльності НФУ, але з можливістю проявлення їхньої волі за допомогою визначених державних органів.

Водночас з метою вдосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності НФУ необхідно:

розробити та прийняти стратегію розвитку та функціонування НФУ, яка б узгоджувалась зі Стратегіями економічної безпеки та розвитку фінансового сектора України, спрямованої на створення правових умов функціонування НФУ відповідно до міжнародних норм, визначених у базових документах Базельського комітету з питань банківського нагляду;

розробити і прийняти законодавство, яке б регулювало систему управління ризиками в діяльності НФУ, а саме: методичні рекомендації з інспектування («Система оцінки ризиків») та з організації й функціонування систем ризик-менеджменту у сфері діяльності НФУ.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>
2. Черней В. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : монографія. Київ, 2014. 456 с.
3. Krājāizdevu sabiedrību likums. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=7115>
4. Ustawa o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych. URL: http://orka.sejm.gov.pl/proc7.nsf/ustawy/skok20120628.htm#_ftn1
5. Ірландська ліга кредитних спілок. URL: <https://www.irishtimes.com/business/credit-unions-call-for-central-bank-showdown-to-be-held-in-public-1.1558098>
6. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) щодо деяких аспектів корпоративного права : Міжнародний документ від 14.06.2017 р. № 2017/1132. URL: <https://www.kmu.gov.ua/direktiva-es-20171132>
7. Основні принципи регулювання професійними пенсійними фондами. URL: www.oecd.org/dataoecd/51/9/44495715.pdf
8. Рекомендації щодо ліцензування пенсійних структур. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/34/40434531.pdf>
9. Методичні рекомендації щодо управління пенсійними фондами. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/18/52/34799965.pdf>

10. Guidelines on the Supervisory Assessment of Pension Funds. *Financial Stability Board* (FSB). URL: https://www.fsb.org/2008/12/cos_081201/

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. Data onovlennia: 01.01.2020. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
2. Cherniei, V.V. (2014). *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady zapobihannia zlochynam u sferi diialnosti nebankivskykh finansovykh ustanov v Ukraini* [Criminal law and criminological principles of crime prevention in the sphere of activities of non-banking financial institutions in Ukraine]: monohrafiia. Kyiv. 456 s. [in Ukrainian].
3. Krājaizdevu sabiedrību likums [Law on Credit Unions]. Retrieved from: <https://likumi.lv/doc.php?id=7115> [in Latvian].
4. Ustawa o spółdzielczych kasach oszczędnościowo-kredytowych [Act on cooperative savings and credit unions]. Retrieved from: http://orka.sejm.gov.pl/proc7.nsf/ustawy/skok20120628.htm#_ftn1 [in Polish].
5. Irlandska liha kredytnykh spilok [Irish League of Credit Unions]. Retrieved from: <https://www.irishtimes.com/business/credit-unions-call-for-central-bank-showdown-to-be-held-in-public-1.1558098> [in Ukrainian].
6. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) shchodo deiakykh aspektiv korporatyvnoho prava [Directive of the European Parliament and the Council (EU) on some aspects of corporate law]: Mizhnarodnyi dokument vid 14.06.2017 r. № 2017/1132. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/direktiva-es-20171132> [in Ukrainian].
7. Osnovni pryntsyipy rehuliuвання profesiinomy pensiinomy fondamy [Basic principles of regulation by professional pension funds]. Retrieved from: www.oecd.org/dataoecd/51/9/44495715.pdf [in Ukrainian].
8. Rekomendatsii shchodo litsenzuvannia pensiinykh struktur [Recommendations regarding licensing of pension structures]. Retrieved from: <http://www.oecd.org/dataoecd/7/34/40434531.pdf> [in Ukrainian].
9. Metodichni rekomendatsii shchodo upravlinnia pensiinykh fondamy [Methodological recommendations for the management of pension funds]. Retrieved from: <http://www.oecd.org/dataoecd/18/52/34799965.pdf> [in Ukrainian].
10. Guidelines on the Supervisory Assessment of Pension Funds. *Financial Stability Board* (FSB). Retrieved from: https://www.fsb.org/2008/12/cos_081201/ [in English].

Buha Hanna,

Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor
(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3957-7387>

Hromenko Yuliia,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor
(Odesa National Maritime University, Odesa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3460-100X>

FOREIGN EXPERIENCE IN NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS

The article analyzes foreign experience in the activities of non-banking financial institutions. It is proved that the World Council of NFIs, defining the basic principles of supervision, notes that they are financial institutions and should be subjects of prudential supervision. The recommendations set out in the prudential supervision standards should be taken into account in national legislation on the regulation of credit unions. The need to implement Basel II requirements depends on the existence of a system of prudential supervision of financial institutions in a particular country. The implementation of Basel II provisions in any country provides for the opportunity for credit unions to participate in the development of new regulatory and regulatory requirements, as well as predict the possible consequences of their application. The requirements of legal norms establishing the legal status of NFIs are factors that determine the need for administrative and legal regulation and supervision of their activities, taking into account their special legal capacity. The legal grounds that determine the need to supervise the activities of NFIs are the provisions enshrined in regulatory legal acts that establish rules of conduct for NFIs in the financial services market, compliance with which ensures the reliability of the activities of both each specific financial institution and the entire NFI. In today's conditions, the state regulates the activities of NFIs, normalizes their behavior, sets certain restrictions on the activities of NFIs, but with the possibility of exercising their will through certain government bodies. At the same time, in order to improve the administrative and legal regulation of the activities of NFIs, it is necessary:

- develop and adopt a strategy for the development and functioning of NFIs, which was consistent with the Strategies for economic security and development of the financial sector of Ukraine, aimed at creating legal conditions for the functioning of NFIs in accordance with international standards defined in the basic documents of the Basel Committee on Banking Supervision;
- develop and adopt legislation that would regulate the risk management system in the activities of NFIs, namely: methodological recommendations for inspection (“Risk Assessment System”) and for the organization and functioning of risk management systems in the field of activities of NFIs.

Key words: non-bank financial institutions; foreign experience in the activities of non-banking financial institutions; implementation of Basel II requirements.

Надіслано до редколегії 11.03.2024

Здебський Дмитро Володимирович,

аспірант 2-го курсу заочної форми навчання докторантури та аспірантури

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5279-1024>**Ісмайлов Карен Юрійович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кібербезпеки та інформаційного забезпечення

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5137-2507>

ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ ДОСВІДУ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В США

Активне впровадження поліграфа в сферу державного управління, за останнє десятиліття, вказує на його ефективність та довіру суспільства до висновків отриманих за допомогою цього приладу. Проте, комерціалізація поліграфа приватним сектором в питаннях його застосування, підготовки фахівців та продажу самих приладів часто призводить до протилежних висновків експертів, які стверджують, що саме їх підготовка, знання та обладнання є найбільш вірними, правильними та ефективними при складанні висновку, від якого інколи залежить й майбутнє людини. Наше дослідження присвячене вивченню міжнародного досвіду адміністративно-правового впровадження поліграфа в діяльність публічної служби та приватного сектору. Нами здійснено аналіз нормативно-правових актів та судових прецедентів в питаннях застосування поліграфа в США як провідної країни світу з використання поліграфа. Досвід США, країни яка першою розробила та впровадила поліграф в діяльність як федерального уряду так і приватного сектору, є найбільш актуальний для України. Саме ця країна у 80-х роках минулого століття пройшла шлях, що зараз проходить Україна, від комерціалізації та порушення прав осіб до наукового обґрунтування поліграфа з суворим дотриманням прав громадян та законності його використання. Актуальність статті обумовлена активним впровадженням поліграфа в публічну службу України. Ми дійшли висновку, що правові стандарти практики застосування поліграфа в США є репрезентативними до стандартизації поліграфологічних методик в Україні, умовою визнання поліграфологічних висновків має бути наукова обґрунтованість. На сьогодні в Україні існують відомчі накази та інструкції щодо застосування поліграфа в питаннях кадрового відбору та проведення службових перевірок і розслідувань, проте залишається відкритим питання поліграфологічних досліджень громадян які не мають відношення до відомств, що може бути вирішено впровадженням спеціального нормативно-правового акту. Крім того в Україні відсутні єдині стандарти підготовки поліграфологів та немає затверджених методик застосування поліграфа в судовій експертизі. З метою усунення прогалин вітчизняного законодавства в питаннях правозастосування поліграфа слід враховувати пройдений шлях США при розробці нормативно-правових актів вітчизняного законодавства, що мають на меті: визначити загальний порядок застосування поліграфа, сформулювати вимоги до підготовки поліграфологів, забезпечити судово-експертну діяльність, регламентувати захист та порядок обробки отриманої інформації, впровадити поліграф як складову перевірки при оформленні прав громадян на доступ до секретної інформації а також використання його в кримінальному аналізі як методу оцінки достовірності інформації та формування баз даних результатів поліграфологічних досліджень.

Ключові слова: поліграф, правова імплементація поліграфа, правозастосування поліграфа, адміністративно-правове впровадження поліграфа в Україні, Правило Міранди, Стандарт Дауберта.

Постановка проблеми. 04 серпня 2023 року, під час Пленуму Верховного Суду було розглянуто законопроекти від 03 липня та 11 липня 2023 року № № 9454 [13] та 9454-1 [14] відповідно, які передбачили внесення змін до закону України «Про судоустрій і статус суддів» [9]. Однією з новел законопроекту є перевірка суддів

на поліграфі. Дані законопроекти викликали значний резонанс в суддівському корпусі та у суспільстві. На сьогодні судова система України враховує результати поліграфа як методу судово-психологічної експертизи, хоча державного стандарту методик його використання наразі немає. Відсутність затверджених методик інколи

призводить до протилежності висновків різних судових експертів, неприйняття судом експертизи, за яку було витрачено кошти держави або приватних осіб.

Становлення інституту поліграфа, як приладу для оцінки достовірності інформації, що повідомляється, відбувалась у Сполучених Штатах Америки (США) на початку XX століття. Треба відмітити, що даному становленню сприяв попередній столітній досвід країни із забезпечення прав і свобод своїх громадян. З орієнтуванням на Конституцію та особливостей англосаксонської правової родини й формувались правові витоки застосування поліграфа у США. Дослідження джерел права країни походження поліграфа на нашу думку є пріоритетним в імплементації його у діяльність публічної служби України, особливо в умовах воєнного стану та боротьби із корупцією.

Метою статті є аналіз становлення та формування норм права, що регламентують застосування поліграфа в США для його подальшого адміністративно-правового впровадження в законодавство України для оцінки достовірності інформації, яка повідомляється для протидії корупції та розвідувально-підкривної діяльності іноземних спецслужб та використання у судово-психологічній експертизі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми особливостей організації та проведення поліграфологічних досліджень в Україні, зверталися: В. Шаповалов, Д. Алексєєва-Процюк та ін. Вивченню питань імплементації міжнародного досвіду застосування поліграфа судово-експертними установами України приділяв увагу О. Назаров [1; 2]. В своїх наукових працях О. Мотлях вказує на прогалини адміністративно-правового врегулювання організації та проведення поліграфологічних досліджень в Україні [6]. Проблему імплементації в правову систему України зарубіжного досвіду нормативно-правового врегулювання застосування поліграфа під час розслідувань кримінальних правопорушень вивчав Д. Мовчан, який виокремив чотири основні групи країн, що використовують поліграф по наявності нормативно-правових актів, що регулюють правозастосування поліграфа [5].

Порівняння стандартів достовірності та допустимості висновків експертів України та США здійснював М. Щербаковський [12]. Українській досвід застосування Правила Міранди в своїх працях вивчав А. Саценко [10]. Питаннями щодо верифікації експертних досліджень за Стандартом Дауберта займалися М. Калініченко та І. Струк [4].

Методи. Для досягнення поставленої мети нашого дослідження використано низку наукових методів, а саме: теоретичний – вивчення та аналіз національних та міжнародних нормативно-правових актів, науково-методичної літератури, узагальнення інформації для визначення теоретико-методологічних основ дослідження; логічний аналіз – для формулювання основних понять і проведення класифікації; конкретно-історичний – продемонструвати динаміку розвитку адміністративно-правового впровадження поліграфа в публічну службу та приватний сектор; діалектика – для визначення змісту та особливостей складових елементів у сфері правового регулювання поліграфа; емпіричними методами – для узагальнення передового досвіду США.

Виклад основного матеріалу. Збільшення кількості поліграфологічних перевірок в секторі публічної служби України та в судово-психологічній експертизі є свідченням їх ефективності. Дану тенденцію актуалізувала перш за все агресія російських окупаційних

військ та боротьба з корупцією в Україні. Проте, відсутність закону, що регулював би правові відносини із застосування поліграфа в публічному секторі, опір певних політичних груп, конкуренція в спільноті поліграфологів, сталість правових норм, що сформовані за період радянської окупації України гальмує ефективне впровадження поліграфа в правову Україну.

Як зазначає Д. Мовчан країни світу, за рівнем нормативно-правового регулювання застосування поліграфа, можна розподілити на чотири групи:

- країни, в яких застосування поліграфа врегульовано окремим законом;
- країни, де застосування поліграфа врегульовано окремими правовими нормами, якими регулюється ширше коло суспільних відносин;
- країни, де застосування поліграфа врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами;
- країни, в яких застосування поліграфа нормативно не врегульовано [5, с. 258].

Правозастосування поліграфа в Україні слід розглядати, на нашу думку, з врахуванням досвіду країни його походження, а саме США.

Перший дослідження, що можна вважати поліграфологічним, у США проведено В. Марстоном по справі підозрюваного у вбивстві Д. Фрая. Так, В. Марстон 10 червня 1922 року провів відносно Д. Фрая тест на виявлення брехні шляхом застосування стандартних медичних приладів [1]. Проте у 1923 році ці докази не були прийнятими судом через метод, яким їх отримали (поліграф на той час ще не мав значного наукового обґрунтування), у зв'язку з чим наукова спільнота не приймала його як доказ. Сутність Стандарту Фрая полягає в тому, що суд має вирішити, чи були процедура, методика або принципи, на яких засновано висновки експерта, «загальноприйнятими значною частиною відповідної наукової спільноти». Під час практичного застосування цього Стандарту сторона, яка залучала експерта, мала запросити науковців, для підтвердження достовірності наукових даних, які стали підґрунтям проведеного дослідження [12, с. 31]. Даний стандарт 70 років використовувався адвокатами або обвинувачами в судах США, коли вони мали зацікавленість не визнавати докази отримані із застосуванням поліграфа.

Правило Міранди з 1966 року є важливою, невід'ємною частиною правової системи США. 1 березня 1966 року судом у справі Е. Міранди проти Арізони встановлено, що зізнання, отримане в ході поліцейського допиту, є порушенням П'ятої поправки до Конституції США, та не має використовуватися як доказ, за виключенням випадку, коли підозрюваному роз'яснено його права, але він самостійно відмовився від права на мовчання. Крім того, судом визнано неприпустимість й зізнань, які отримані під час допиту за відсутності адвоката, якщо підозрюваний добровільно відмовився від захисника, проте необхідно довести добровільність такої відмови [10, с. 48]. Роз'яснення прав суб'єкту до якого застосовується процедура поліграфологічної перевірки введено в практику передтестової бесіди поліграфологів американської школи, та застосовується на початку процедури опитування із застосуванням поліграфа [11, с. 18].

У 1975 році Конгресом прийнято Федеральне правило доказування № 702. За даним правилом свідчення експертів, що мають кваліфікацію експерта зі знань, навичок, досвіду, підготовки або освіти, можуть надаватися у формі думок або іншим чином, якщо ініціатор продемонструє суду: 1) наукові, технічні або інші спеціальні

знання експерта допоможуть особі, що перевіряє факти, зрозуміти докази або визначити факт, що розглядається; 2) свідчення ґрунтуються на достатніх фактах або даних; 3) свідчення є результатом надійних принципів та методів; 4) думка експерта відображає надійне застосування принципів та методів до фактів справи [19].

Більшість досліджень Федерального уряду США на початку 80-х належали до кримінальних розслідувань, за винятком тестувань, проведених Агентством національної безпеки (АНБ) і Центральним розвідувальним управлінням (ЦРУ) які, як правило, застосовують поліграф для потреб розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. Президент Рейган, у 1983 році, запропонував розширити застосування поліграфа. Так, федеральним урядовим агентствам надавались рекомендації щодо вимоги від працівників на проходження поліграфа під час розслідувань про несанкціоноване розголошення державної таємниці та службової інформації. Нова політика передбачала б право керівників урядових агентств проводити поліграфологічні тестування періодично або постійно для обраних працівників з числа тих, хто мав допуск до державної таємниці, а відмова його пройти мала б наслідком позбавлення такого допуску [3, с. 160]. А у 1984 році було впроваджено Директиву про рішення щодо національної безпеки (NSDD-84). Відповідно до п. 5 Директиви, співробітники які мають доступ до державної таємниці, за вказівкою повинні проходити поліграфологічні перевірки під час розслідування фактів несанкціонованого розголошення державної таємниці. Відповідно до Директиви лише керівник агентства або його уповноважена особа має право наказувати працівнику пройти перевірку на поліграфі. Результати перевірок на поліграфі, отриманої під час розслідування, не можна використовувати в інших цілях [18]. Слід зазначити, що наразі в Україні неодноразово підіймалось питання застосування поліграфа при наданні допуску до державної таємниці, та як ми бачимо дана проблематика була вирішена в США 40 років тому.

Понад 60 років суперечок в США щодо ефективності поліграфа, які загострились на початку 80-х, стали приводом ініціювання Конгресом США вивчення наукової обґрунтованості поліграфа. Результатом чого, у листопаді 1983, став звіт Управління оцінки технологій (YOT) Конгресу США під назвою «Наукове обґрунтування тестування на поліграфі» [15]. Звіт YOT надав глибокий та детальний огляд, що мав критичний аналіз доказів наукової обґрунтованості поліграфа. Проте, цьому висновку слугувало не урегульованість питань правого застосування поліграфа як у приватному секторі так і у публічній службі на початку 80-х років в США. Крім того наукова база ефективності застосування поліграфа того часу також була розроблена на недостатньому рівні, що було обумовлено великою кількістю поліграфологічних шкіл та різноманітних методик. Єдиним навчальним закладом для поліграфологів, що відповідав вимогам науковості та достовірності, визнавався Центр оцінки достовірності інформації Міністерства оборони США.

Наслідком Звіту YOT стало підписання президентом США Закону «Про захист працівників від поліграфа» [16] (далі Закон), що набрав чинності 27 грудня 1988 року. Як зазначає Д. Мовчан законодавство більшості штатів з питань застосування поліграфа переважно відображає положення даного Закону [5, с. 259]. Цей Закон визначив, що тестування на поліграфі в комерційних компаніях може проводитись лише щодо:

– співробітників, які обґрунтовано підозрюються у причетності до інциденту на робочому місці, що призвів до матеріальних збитків для роботодавця та які мали доступ до вкраденої, знищеної, зіпсованої власності, що і є предметом розслідування;

– при прийомі на роботу співробітників охоронних фірм, які здійснюють інкасацію, забезпечують безпеку життя та здоров'я людей, беруть участь у національній безпеці, здійснюють охорону банківських та ювелірних установ;

– при прийомі на роботу співробітників фармацевтичних та інших компаній, уповноважених виробляти, розповсюджувати або розподіляти наркотичні контрольовані речовини, які матимуть прямий доступ до таких контрольованих речовин;

– до працюючих співробітників, які мали доступ до осіб або власності, що є предметом незавершеного кримінального розслідування [2].

Слід зазначити, що дія цього закону поширюється лише на приватний сектор та не поширюється на федеральні установи. Застосування поліграфа в зазначених випадках регулюється внутрішніми керівними документами тих установ, що його застосовують.

Щодо стандартизації поліграфологічних досліджень, то Американська міжнародна організація ASTM (American Society for Testing and Materials) International, що розробляє та видає добровільні стандарти для матеріалів, продуктів, систем та послуг, починаючи з кінця 90-х років розробила та впровадила ряд стандартів із забезпечення організації та проведення поліграфологічних досліджень. Дані стандарти визначають вимоги до поліграфів як приладів, освіти та підготовки поліграфологів, умов проведення поліграфологічних досліджень, особливостей проведення поліграфологічних досліджень в залежності від ситуації та обставин.

Ми згодні з позицією О. Мотлях: «За відсутності в Україні окремого закону, який би впорядковував поліграфологічний процес, застосовуються інші законодавчі акти та підзаконні нормативно-правові документи, які опосередковано регламентують таку діяльність» [6, с. 144]. В Україні, починаючи з 2015 року, систематично підіймалися питання щодо нормативно-правового врегулювання застосування поліграфа. Законопроекти вносились за ініціативою різних громадських організацій та депутатів. Останній законопроект внесено в грудні 2023 року, що має назву «Про проведення дослідження із застосуванням поліграфа стосовно певних категорій посадових осіб органів державної влади України» [7]. Однак далі законопроектів ці питання не зрушилися з місця.

Допустимість результатів отриманих при застосуванні поліграфа в США сьогодні регулюється Стандартом Дауберта. Якому передувала справа Дауберта проти Меррел Доу Фармасьютікалс 1993-го року. Стандарт Дауберта – офіційний методичний комплекс верифікації наукової об'єктивності та повноти висновків судових експертів, який ґрунтується на заздалегідь визначеній сукупності критеріїв аналізу, що дозволяють з'ясувати, наскільки достовірною та безпомилковою, передусім із наукової точки зору, є результати експертних досліджень, котрі подаються як докази у федеральних судах США [4, с. 265]. Застосування Стандарту Дауберта здійснюється шляхом прямого опитування експерта в суді після ознайомлення із його висновком. Письмовий висновок експерта вважається повноцінним та об'єктивним, якщо він:

– базується на науково достовірних відомостях, принципах і методиках;

– застосовані експертом у процесі написання висновку наукові відомості, принципи й методики є відповідними щодо фактів, матеріалів об'єктів, котрі розглядалися в процесі підготовки висновку [4, с. 265].

Невідповідність висновку експерта вищеназаним загальним критеріям оцінки призводить до виключення цього документа з переліку доказів у справі, у той час як позитивний результат застосування Стандарту Дауберта зазвичай призводить до залучення висновку як одного з основних доказів у справі [4, с. 265]. Перелік основних питань Стандарту Дауберта надає можливість зробити висновок щодо її достовірності, об'єктивності та повноти проведеної експертизи в цілому та її частин, уникнути псевдонаукових висновків, а також оптимізувати процес оцінки результатів опитування експертів у суді, й суттєво спрощує комунікацію між експертами та суддям завдяки застосуванню офіційно узгоджених і заздалегідь відомих питань [4, с. 266]. В прийнятті поліграфологічних висновків судом США Стандарт Дауберта фактично відмінив Стандарт Фрая.

В свою чергу на виконання вимог Стандарту Дауберта для забезпечення наукового підґрунтя застосування поліграфа Американською Поліграфологічною Асоціацією (АПА) проведено мета-аналітичне дослідження критеріальної точності валідних поліграфологічних методик. Це дослідження було опубліковано у 2011 році в журналі *Polygraph* [17]. Воно відображає ефективність застосування методик поліграфологічного дослідження, за наступними критеріями: методики пройшли успішну апробацію, належне рецензування (не менше трьох експертів), досліджувані методики мали широке визнання як в науковому так і професійному середовищі, зазначено відсоток точних та помилкових висновків відповідних методик та вказано стандарти застосування й контролю. Дане мета-аналітичне дослідження повністю надає відповіді на питання, що вважаються пріоритетними для характеристики письмових висновків експертів-поліграфологів у Стандарті Дауберта. Підтверджена ефективність методик поліграфологічних досліджень мета-аналізу допускається судами не лише США а й країн Латинської Америки, Африки, Європи та інших країн, що дотримуються міжнародних стандартів якості проведення поліграфологічних досліджень. Проте в Україні думки поліграфологів щодо вибору ефективних методик не завжди збігаються з міжнародною спільнотою. На даний час в нашій державі існують дві спільноти поліграфологів, одна дотримується міжнародних стандартів поліграфологічних досліджень інша тяжіє до авторських методик лідерів своєї організації, що частково ґрунтуються на здобутках радянської та російської поліграфології. Дані авторські методики на нашу думку перш за все не зможуть задовольнити всі вимоги Стандарту Дауберта, а використовувати технології, що ґрунтуються на досягненнях радянської спадщини та країни агресора в умовах воєнного стану взагалі ризикове. З врахуванням інтеграції України до міжнародної спільноти методики поліграфологічних досліджень, що досліджувались в мета-аналізі є найбільш ефективними до використання в нашій країні.

Висновки. Поліграф з моменту його винаходу на початку XX ст. пройшов значний шлях від псевдонаукового засобу до ефективного інструменту в забезпеченні державної безпеки та як допоміжний інструмент судової експертизи, збору та аналізу кваліфікуючих ознак правопорушень, що відображалось у етапах його правозастосування. Становлення правових норм впрова-

дження поліграфа розвивалось паралельно з його науковим обґрунтуванням.

О. Мотлях вказує, що в нашій державі поліграфові часто додають політичного підтексту, що шкодить повноцінному впровадженню цього приладу у правозастосовну діяльність тих сфер і напрямів, де найбільше його потребують [6, с. 144]. В США поліграф також не оминув й політичного впливу. Сьогодні правозастосування поліграфа в Україні дотичне до ситуації початку 80-х у США.

На нашу думку поліграф є досить ефективним інструментом захисту суспільного інтересу над приватними інтересами публічних осіб. Що стосується особистих прав осіб до яких застосовується процедура опитування із застосуванням поліграфа, то безумовно цьому має передувати лише добровільна, письмово оформлена згода. Проте, на нашу думку, вимога до певних посад публічної служби, де рішення службовців має значний суспільний інтерес або відповідають за безпеку держави, обов'язково повинно передбачати вимогу щодо успішного проходження поліграфа, особливо в умовах воєнного стану та в боротьби із корупцією в Україні. Дана норма вже зазначена у ст. 31 п. 2 п.п. 8 Закону України «Про розвідку» [8] та визначає, що співробітником розвідувального органу не може бути особа яка відмовилася від проходження перевірки, пов'язаної з призначенням на посади співробітників розвідувальних органів, або не пройшла таку перевірку, у тому числі відмовилася від психофізіологічного дослідження із застосуванням технічних засобів фіксації реакцій людини, до якого ми відносимо й поліграф, відмовилася від оформлення допуску до державної таємниці або їй відмовлено в наданні такого допуску, якщо для виконання нею службових обов'язків потрібен такий допуск. Пункт 3 тієї ж статті вказує, що перед призначенням на посаду в розвідувальний органі особа, а також у визначених актами розвідувального органу випадках співробітник такого органу проходить психофізіологічне дослідження із застосуванням технічних засобів фіксації реакцій людини, тобто поліграфа.

Таким чином, на сьогодні ми спостерігаємо широке впровадження поліграфа в Україні, що сприяє боротьбі з корупцією та допомагає протидіяти розвідувально-підривної діяльності спецслужб російської федерації. Даною статтею ми відобразили шлях правозастосування поліграфа в США який є репрезентативним та дотичним до його впровадження в правову систему України. Метою аналізу досвіду правозастосування поліграфа в США було сприяння імплементації його в правову систему України з врахуванням вже раніше допущених помилок в країні його походження. Дотримання міжнародних стандартів впровадження та застосування поліграфа в Українську правову систему надає можливість інтеграції нашої держави до міжнародної спільноти.

Державні стандарти методик поліграфологічних досліджень, що застосовуються в судово-експертній діяльності наразі лише знаходяться в процесі розробки. Пройдений досвід США безумовно має бути врахований законодавцем при розробці державних стандартів застосування поліграфа в Україні. На наш погляд, саме перелік основних питань Стандарту Дауберта має бути покладений у майбутні державні стандарти України, які мають спиратись перш за все на такі принципи як: законність, науковість, достовірність та суспільний інтерес.

Вирішення питання адміністративно-правового врегулювання навчання та підготовки поліграфологів України надасть змогу впровадити якісну освіту за

напрямок поліграфології як в державних закладах так і у приватних, що в свою чергу підвищить якість та достовірність висновків фахівців цього профілю.

Отже, необхідність розробки закону, що має визначати організацію, забезпечення, проведення полігра-

фологічних досліджень, а так само й захист осіб від поліграфу, забезпечення законного обігу інформації отриманої в ході поліграфологічного дослідження є на часі, при цьому, з обов'язковим врахуванням міжнародного досвіду та допущених помилок раніше.

Список використаних джерел

1. Американська поліграфологічна асоціація сформулювала офіційне повідомлення, що 19 квітня 2021 року виповнилося 100 років прототипу класичного поліграфу в світі та народженню професії поліграфолога. URL: <https://expertize-journal.org.ua/all-news/5864-amerikanska-poligrafologichna-asotsiatsiya-sformulyovala-ofitsijne-povidomlennya-shcho-19-kvitnya-2021-roku-vipovnilosya-100-rokiv-prototipu-poligrafa-v-sviti-ta-narodzhennyu-profesiji-poligrafologa> (дата звернення: 12.01.2024).
2. Вже 30 років у США діє Закон, який обмежує використання поліграфу в комерційних компаніях, як нагадування про минулу низьку освітню підготовку поліграфологів та неетичні дії роботодавців з результатами поліграфу в країні. URL: <https://expertize-journal.org.ua/all-news/856-30-let-nazad-v-iyune-1988-goda-v-ssha-byl-prinyat-zakon-ogranichivayushchij-ispolzovanie-poligrafa-v-kommercheskikh-kompaniyakh-po-prichine-nizkoj-obrazovatelnoj-podgotovki-poligrafologov-i-neticheskikh-dejstvij-rabotodatelej-s-rezultatami-poligrafa-v-strane> (дата звернення: 12.01.2024).
3. Екман П. Теорія брехні / Пер. з англ. Київ : КМ Publishing, 2012. 320 с.
4. Калініченко М. М., Струк І. О. Стандарт Дауберта як методика верифікації експертних досліджень об'єктів інтелектуальної власності. *Вісник ОНДІСЕ Науково-практичне видання : Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України*. Одеса. 2019. Випуск 5. С. 264-267.
5. Мовчан Д. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфу у процесі розкриття та розслідування злочинів. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. Вип. № 5. С. 256–262.
6. Мотлях О. І. Поліграфологія : підручник. Київ : Освіта України, 2022. 550 с.
7. Про проведення дослідження із застосуванням поліграфу стосовно певних категорій посадових осіб органів державної влади України : Проект Закону України від 07.12.2023 № 10322 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=77272 (дата звернення: 12.01.2024)
8. Про розвідку: Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення: 12.01.2024).
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 12.01.2024).
10. Стаценко А. «Правило Міранди» як елемент міжнародного права прав людини: український досвід. *Альманах міжнародного права*. Одеса. 2018. № 8. С. 47–54.
11. Шаповалов В.О., Алексєєва-Процюк Д.О. Особливості проведення передтестової бесіди в дослідженнях із застосуванням поліграфу : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 76 с.
12. Щербаківський М. Стандарт достовірності висновку експерта у кримінальному процесі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. № 3. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal> (дата звернення: 12.01.2024).
13. Щодо запровадження додаткових процедур для зміцнення довіри суспільства до судової влади: Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 03.07.2023 № 9454. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42188> (дата звернення: 12.01.2024).
14. Щодо запровадження додаткових процедур для зміцнення довіри суспільства до судової влади: Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" від 11.07.2023 № 9454-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42274> (дата звернення: 12.01.2024).
15. Scientific Validity of Polygraph Testing (1983) : A Research Review and Evaluation—A Technical Memorandum. Washington, D. C.: U.S. Congress, Office of Technology Assessment, OTA-TM-H-15.November 1983. P. 132 [in English].
16. Employee Polygraph Protection Act. Retrieved from: <https://www.dol.gov/agencies/whd/polygraph> (data zvernennia: 12.01.2024) [in English].
17. Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Polygraph Techniques. Report Prepared For The American Polygraph Association Board of Directors Nate Gordon, President (2010-2011) by The Ad-Hoc Committee on Validated Techniques Mike Gougler, Committee Chair Raymond Nelson, Principal Investigator Mark Handler, Donald Krapohl, Pam Shaw, Leonard Bierman. *Polygraph*, 2011. 40(4). P. 193–305 [in English].
18. NATIONAL SECURITY DECISION DIRECTIVE 84 (NSDD-84). Retrieved from: <https://irp.fas.org/offdocs/nsdd/nsdd-84.pdf> (data zvernennia: 20.09.2023) [in English].
19. Rule 702. Testimony by Expert Witnesses. Retrieved from: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_702 (data zvernennia: 12.01.2024) [in English].

References

1. Amerykanska polihrafologichna asotsiatsiia sformuliuvala ofitsiine povidomlennia, shcho 19 kvitnia 2021 roku vypovnylosia 100 rokv prototypu klasychnoho polihrafa v sviti ta narodzhenniu profesii polihrafologa [The American Polygraph Association formulated an official statement that April 19, 2021 marked the 100th anniversary of the prototype of the classic polygraph in the world and the birth of the polygraph profession]. Retrieved from: <https://expertize-journal.org.ua/all-news/5864-amerikanska-poligrafologichna-asotsiatsiya-sformulyovala-ofitsijne-povidomlennya-shcho-19-kvitnya-2021-roku-vipovnilosya-100-rokiv-prototipu-poligrafa-v-sviti-ta-narodzhennyu-profesiji-poligrafologa> (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].

2. Vzhe 30 rokiv u SShA diie Zakon, yakyi obmezhuie vykorystannia polihrafa v komertsiiynkh kompaniiakh, yak nahaduvannia pro mynulu nyzku osvitu pidhotovku polihrafolohiv ta neetychni dii robotodavtsiv z rezultatamy polihrafa v kraini [For 30 years, the USA has had a law restricting the use of polygraphs in commercial companies, as a reminder of the country's past low educational training of polygraph examiners and unethical actions by employers with polygraph results]. Retrieved from: <https://expertize-journal.org.ua/all-news/856-30-let-nazad-v-iyune-1988-goda-v-ssha-by-l-prinyat-zakon-ogranichivayushchij-ispolzovanie-poligrafa-v-kommercheskikh-kompaniyakh-po-prichine-nizkoj-obrazovatelnoj-podgotovki-poligrafologov-i-neticheskikh-dejstvij-rabotodatelej-s-rezultatami-poligrafa-v-strane> (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].
3. Ekman, P. (2012). *Teoriia brekhni* [The theory of lies]. Per. z anhl. Kyiv : KM Publishing. 320 s. [in Ukrainian].
4. Kalinichenko, M.M., & Struk, I.O. (2019). Standart Dauberta yak metodyka verryfikatsii ekspertnykh doslidzhen obektiv intelektualnoi vlasnosti [The Daubert standard as a method of verification of expert studies of intellectual property objects]. *Visnyk ONDIS Naukovo-praktychne vydannia : Odeskyi naukovo-doslidnyi instytut sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytisii Ukrainy*. Odesa. Vypusk 5. S. 264–267 [in Ukrainian].
5. Movchan, D. (2009). Pytannia implementatsii v Ukraini zarubizhnykh pidkhodiv do normatyvno-pravovoho rehuliuвання zastosuvannia polihrafa u protsesi rozkryttia ta rozsliduvannia zlochyniv [The issue of implementation in Ukraine of foreign approaches to the normative and legal regulation of the use of the polygraph in the process of uncovering and investigating crimes]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. № 5. S. 256–262 [in Ukrainian].
6. Motliakh, O.I. (2022). *Polihrafolohiia: pidruchnyk* [Polygraphology: textbook]. Kyiv : Osvita Ukrainy. 550 s. [in Ukrainian].
7. Pro provedennia doslidzhennia iz zastosuvanniam polihrafa stosovno pevnnykh katehorii posadovykh osib orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy : Proekt Zakonu Ukrainy vid 07.12.2023 № 10322 [On conducting research with the use of a polygraph in relation to certain categories of officials of state authorities of Ukraine: Draft Law of Ukraine dated 07.12.2023 No. 10322]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=77272 (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].
8. Pro rozvidku: Zakon Ukrainy vid 17 veresnia 2020 roku № 912-IX [On intelligence: Law of Ukraine dated September 17, 2020 No. 912-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].
9. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 roku № 1402-VIII [On the judicial system and the status of judges: Law of Ukraine dated June 2, 2016 No. 1402-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].
10. Statsenko, A. (2018). «Pravylo Mirandy» yak element mizhnarodnoho prava prav liudyny: ukrainskyi dosvid ["Rule of Miranda" as an element of international human rights law: Ukrainian experience]. *Almanakh mizhnarodnoho prava*. Odesa. № 8. S. 47-54 [in Ukrainian].
11. Shapovalov, V.O., & Aliksieieva-Protsiuk, D.O. (2019). Osoblyvosti provedennia peredtestovoi besidy v doslidzhenniakh iz zastosuvanniam polihrafa : metod. rek. [Peculiarities of conducting a pre-test interview in studies with the use of a polygraph: method. rec.]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. 76 s. [in Ukrainian].
12. Shcherbakovskyi, M. (2021). Standart dostovirnosti vysnovku eksperta u kryminalnomu protsesi [The standard of reliability of an expert's opinion in a criminal trial]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. № 3. Retrieved from: <https://khrife-journal.org/index.php/journal> (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].
13. Shchodo zaprovadzhenia dodatkovykh protsedur dlia zmitsnennia doviry suspilstva do sudovoi vlady: Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" vid 03.07.2023 № 9454 [Regarding the introduction of additional procedures to strengthen public trust in the judiciary: Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" dated 07/03/2023 No. 9454]. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42188> (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].
14. Shchodo zaprovadzhenia dodatkovykh protsedur dlia zmitsnennia doviry suspilstva do sudovoi vlady: Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro sudoustrii i status suddiv" vid 11.07.2023 № 9454-1 [Regarding the introduction of additional procedures to strengthen public trust in the judiciary: Draft Law on Amendments to the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" dated 07/11/2023 No. 9454-1]. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42274> (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].
15. Scientific Validity of Polygraph Testing (1983) : A Research Review and Evaluation—A Technical Memorandum. Washington, D. C.: U.S. Congress, Office of Technology Assessment, OTA-TM-H-15. November 1983. P. 132 [in English].
16. Employee Polygraph Protection Act. Retrieved from: <https://www.dol.gov/agencies/whd/polygraph> (data zvernennia: 12.01.2024) [in English].
17. Meta-Analytic Survey of Criterion Accuracy of Validated Polygraph Techniques. Report Prepared For The American Polygraph Association Board of Directors Nate Gordon, President (2010-2011) by The Ad-Hoc Committee on Validated Techniques Mike Gougler, Committee Chair Raymond Nelson, Principal Investigator Mark Handler, Donald Krapohl, Pam Shaw, Leonard Bierman. Polygraph, 2011. 40(4). P. 193–305 [in English].
18. NATIONAL SECURITY DECISION DIRECTIVE 84 (NSDD-84). Retrieved from: <https://irp.fas.org/offdocs/nsdd/nsdd-84.pdf> (data zvernennia: 20.09.2023) [in English].
19. Rule 702. Testimony by Expert Witnesses. Retrieved from: https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_702 (data zvernennia: 12.01.2024) [in English].

Zdebskyi Dmytro,

The 2d year postgraduate extramural student
at the doctorate and postgraduate studies
(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa)
ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5279-1024>

Ismailov Karen,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Cybersecurity and Information Security
(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5137-2507>

**ON THE ISSUE OF IMPLEMENTATION IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE
OF THE EXPERIENCE OF LAW ENFORCEMENT OF THE POLYGRAPH IN THE USA**

The active implementation of the polygraph in the field of public administration over the last decade indicates its effectiveness and public trust in the conclusions obtained with the help of this device. However, the commercialization of the polygraph by the private sector in matters of its application, training of specialists and sale of the devices themselves often leads to the opposite conclusions of experts who claim that it is their training, knowledge and equipment that is the most accurate, correct and effective in drawing up a conclusion, on which the future of a person sometimes depends. The presented study gives a survey of the international experience of the administrative and legal implementation of the polygraph in the work of the public service and the private sector. An analysis of regulatory legal acts and court precedents was carried out in matters of polygraph using in the United States, as the world's leading country in the use of the polygraph. The experience of the USA, the country that was the first to develop and implement the polygraph in the activities of both the federal government and the private sector, is the most relevant for Ukraine. It was the country in the 80s of the last century that went through the path that Ukraine is currently taking, from commercialization and violation of the rights of individuals to the scientific justification of the polygraph with strict observance of the rights of citizens and the legality of its use. The scientific novelty of the paper is motivated by the active implementation of the polygraph in the public service of Ukraine. We conclude that the legal standards of polygraph practice in the USA are representative of the standardization of polygraph methods in Ukraine and the condition for recognition of polygraph conclusions should be science-based. Nowadays, there are departmental orders and instructions regarding the use of polygraphs in matters of personnel selection and conducting official checks and investigations in Ukraine, however, the issue of polygraph examinations of citizens who are not related to departments remains open, which can be resolved by the implementation of a special legal act. Besides, there are no uniform standards for the training of polygraph examiners in Ukraine, and there are no approved methods of using the polygraph in forensic examinations.

In order to eliminate the gaps in domestic legislation in matters of law enforcement of the polygraph, one should take into account the path taken by the USA in the development of normative legal acts of domestic legislation aimed at: figuring out the general procedure for the use of the polygraph, formulating requirements for the training of polygraph examiners, ensuring forensic expert activity, regulating the protection and the procedure for processing the received information, to introduce the polygraph as a component of the check when registering the rights of citizens to access secret information, as well as its use in criminal analysis as a method of assessing the reliability of information and forming databases of the results of polygraph examinations.

Key words: polygraph, legal implementation of polygraph, law enforcement of polygraph, administrative and legal implementation of polygraph in Ukraine, Miranda Rule, Daubert Standard.

Надіслано до редколегії 04.03.2023

УДК 342.9:35.078.3
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-39-44

Рева Станіслав Ігорович,
аспірант

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6139-8872>

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ОРГАНАМИ ПОЛІЦІЇ ОЗНАК ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ

Метою даної статті є з'ясування способів та особливостей виявлення поліцією адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, а також проведення їх класифікації залежно від різних критеріїв. За результатами дослідження запропоновано авторську класифікацію способів та особливостей виявлення поліцією адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією залежно від ініціативи, адресанта інформації, форми та способу надання інформації, формату офіційності повідомлення, способу отримання інформації тощо. Від розуміння зазначених особливостей вже на етапі виявлення даного виду проступків залежить подальша діяльність поліції щодо збирання необхідних доказів та ефективності адміністративно-деліктного провадження.

Ключові слова: діяльність Національної поліції, адміністративне правопорушення, правопорушення, пов'язане з корупцією, виявлення правопорушення, документування правопорушення, отримання інформації органами поліції, обґрунтований висновок, Національне агентство з питань запобігання корупції.

Постановка проблеми. Корупція в Україні, особливо в умовах війни, є одним з тих негативних дебілізуючих факторів, який суттєво впливає на внутрішні і зовнішні політичні, економічні та соціальні процеси. Політику протидії цьому негативному явищу можна ставити на рівень захисту національної безпеки країни. Складовою цієї політики є боротьба з правопорушеннями, пов'язаними з корупцією – діями, що не містять ознак корупції, але порушують встановлені Законом України «Про запобігання корупції» вимоги, заборони та обмеження, вчинені особами, зазначеними у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [1]. Провідним суб'єктом документування даного виду правопорушень є органи Національної поліції України (далі – НПУ). У 2022 році поліцією було складено та направлено до суду 6757 протоколів про корупційні правопорушення [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади та особливості оформлення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією періодично стає предметом уваги з боку науковців. Наприклад, О. Гладун та І. Єршоменко досліджували особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, ними було висвітлено специфіку вчинення окремих процесуальних дій і складання процесуальних документів [3]. Л. Завгородня у своїй статті звертала увагу на критерії належності, допустимості та достатності доказів у таких справах, підстави для оформлення протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією [4]. В. Гедульонов в одному з розділів дисертації розкриває юридичне

значення застосування ризик-орієнтованого підходу щодо запобігання пов'язаним з корупцією правопорушенням, яке полягає у виявленні «маркерів», наявність яких свідчить про високу ступінь ймовірності вчинення таких проступків [5]. Ю. Борисова взагалі стверджує, що провадження у справах про правопорушення, пов'язані з корупцією, за обсягом питань, які вирішуються, кількістю суб'єктів, що беруть участь, є одними з найскладніших проваджень в адміністративному праві [6]. Це звісно не повний перелік робіт такого плану. Вчені у свої публікаціях досліджують проблеми кваліфікації відповідних правопорушень, здійснення провадження у цій категорії справ, превентивних заходів. Проте питання, які фактично перебувають на межі превентивної та юрисдикційної діяльності, а саме – виявлення ознак адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, від чого в подальшому залежить їх своєчасне припинення та документування, залишаються нібито «в затінку».

З урахуванням наведеного, метою даної статті є з'ясування способів та особливостей виявлення поліцією адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, а також проведення їх класифікації залежно від різних критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Конституції України діяльність НПУ щодо виявлення та документування адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією ґрунтується на приписах міжнародного та національного законодавства, зокрема Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), Законів України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції»

та деяких інших правових актів. Виявлення таких фактів поліцією відбувається як особисто, так і за результатами отримання інформації від інших фізичних та/чи юридичних осіб. Інформування спеціальних уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції (в тому числі і НПУ) про відомі факти протиправних діянь, яке містить ознаки адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією полягає у виконанні посадовими особами обов'язку повідомлення про вчинення корупційного діяння іншою посадовою особою, а також у реалізації фізичними, юридичними особами та громадськими об'єднаннями права на участь у здійсненні антикорупційної політики країни шляхом повідомлення у можливий спосіб спеціального уповноваженого суб'єкта про корупційну поведінку конкретних осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції» [7, с. 40].

Спосіб виявлення правопорушення консистентно пов'язаний з відповідним джерелом інформації про ознаки того чи іншого виду проступків. Деякі з джерел є спільними і, потенційно можливими для більшості правопорушень взагалі, а деякі можуть бути обумовлені саме специфікою конкретного правопорушення (виду правопорушень). Джерелом інформації про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією є: 1) заяви (повідомлення) фізичних та юридичних осіб, які надходять до органу (підрозділу) поліції; 2) самостійно виявлені уповноваженими особами органу (підрозділу) поліції з будь-якого джерела обставин (ознак) адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією; 3) повідомлення від інших спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції про виявлені (відомі) факти адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за якими документування відповідних адміністративних проступків (складання протоколів про адміністративні правопорушення відповідно до ст. 255 КУпАП), віднесено до компетенції НПУ; 4) направлення уповноваженій особі органу (підрозділу) поліції органом досудового розслідування матеріалів за фактом корупційного кримінального правопорушення чи кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією у разі закриття кримінального провадження, але за наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією для притягнення останнього до адміністративної відповідальності; 5) інше.

Прийняття заяв (повідомлень) незалежно від місця і часу їх учинення, повноти отриманих даних, особи заявника здійснює цілодобово, безперервно та невідкладно орган (підрозділ) поліції, до якого надійшла така інформація. Виходячи з приписів відомчих нормативно-правових актів, такі заяви можуть бути *усними* або *письмовими* [8]. Усні заяви (повідомлення) з інформацією про такі факти викладаються громадянами на особистому прийомі (у разі особистого звернення) або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні «гарячі лінії», інші регулярні канали повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. За національним законодавством анонімні звернення розгляду не підлягають [9]. Проте анонімні звернення з питань порушення законодавства у сфері запобігання корупції, якщо наведена в них інформація стосується конкретної особи та містить фактичні дані, які можуть бути перевірені, враховуючи суспільний резонанс проблематики, є винятком із загального правила [10]. Зараз як офіційні, так і анонімні адресанти свої «сигнали» до

поліції можуть направляти за допомогою й інших видів зв'язку, зокрема: у вигляді смс-повідомлень; електронною поштою; з мобільних додатків; з інших спеціалізованих програмно-технічних і технічних засобів [11].

Письмові заяви (повідомлення) фізичних і юридичних осіб про правопорушення, пов'язані з корупцією можуть надходити до НПУ з використанням засобів поштового зв'язку, мережі Інтернет, електронного зв'язку (електронні звернення), через контактні центри державної установи «Урядовий контактний центр». У разі отримання таких звернень служби діловодства реєструють їх та невідкладно передають керівникові органу (підрозділу) поліції або особі, яка виконує його обов'язки для перевірки інформації та документування адміністративного правопорушення у разі наявності складу правопорушення. Анонімні заяви чи повідомлення, що містять відомості про кримінальне правопорушення чи іншу подію, зокрема і діяння, яке містить ознаки адміністративного правопорушення, які надійшли до органу (підрозділу) поліції, реєструються в журналі ЄО, службах діловодства органу (підрозділу) поліції та за дорученням керівника органу (підрозділу) поліції або особи, яка виконує його обов'язки, передаються до структурного підрозділу органу (підрозділу) поліції за відповідним напрямом діяльності для вжиття необхідних заходів реагування. Поліцейський у разі встановлення в анонімних заявах чи повідомленнях відомостей, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення, невідкладно рапортом доповідає про це керівникові органу (підрозділу) поліції або особі, яка виконує його обов'язки (рапорт працівника поліції реєструється в журналі ЄО, після чого вживає заходів з метою документування виявленого правопорушення у порядку, визначеному законодавством [12].

Закон України «Про запобігання корупції» закріплює правові підстави функціонування в нашій країні так званого інституту «викривачів». У ч. 1 ст. 1 Закон надає визначення цього терміну: *викривач* – фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання [1].

Для активізації участі громадян у запобіганні корупційним проявам національне законодавство запроваджує створення системи способів (каналів) захищеного (у тому числі анонімного) повідомлення інформації про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції». На сьогодні Закон передбачає створення та функціонування внутрішніх, зовнішніх і регулярних каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. Закордонна практика доводить, що функціонування офіційних сайтів поліцейської служби різних країн світу є успішним прикладом запровадження електронної платформи для взаємодії між громадянами та поліцією [13, с. 230]. Функціонування належної комунікації між широким колом громадян та уповноваженими органами НПУ через електронні платформи – веб-портали та сторінки в інших популярних соціальних мережах (Facebook, Instagram, Telegram тощо) цих

підрозділів, наприклад ДСР, ДВБ, – є перспективним напрямком отримання та обміну інформацією щодо конкретних фактів чи ознак правопорушень, зокрема тих, що пов'язані з корупцією.

Подання повідомлень (у тому числі анонімних) через внутрішні канали повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону здійснюється через відкритий для цілодобового доступу *Єдиний портал повідомлень викривачів* та спеціальні телефонні лінії. Інформація про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, отримана через регулярні канали повідомлення такої інформації, вноситься до Єдиного порталу повідомлень викривачів уповноваженими на це особами відповідних суб'єктів. При використанні особами будь-яких інших способів здійснення повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону (направлення повідомлення, у тому числі анонімного, у паперовій або електронній формі чи здійснення повідомлення на особистому прийомі, через спеціальну телефонну лінію тощо) їм гарантуються дотримання умов конфіденційності та анонімності, а також внесення цієї інформації до Єдиного порталу повідомлень викривачів уповноваженими на це особами відповідних суб'єктів не пізніше наступного робочого дня з моменту її отримання. *Єдиний портал повідомлень викривачів* – це інформаційно-телекомунікаційна система, яка має комплексну систему захисту інформації з підтвердженою відповідністю згідно із Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», що забезпечує обмін даними з викривачем за допомогою мережі Інтернет, збирання, зберігання, використання, захист, облік, пошук, узагальнення повідомлень викривачів, а також іншої інформації, в тому числі про статус викривачів, стан та результати розгляду повідомлень викривачів. Держателем та відповідальним за адміністрування Єдиного порталу повідомлень викривачів є Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), яке встановлює порядок його ведення. Згідно зі ст. 53-2 Закону викривач самостійно визначає, які канали використовувати для повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, а саме: внутрішні, регулярні або зовнішні канали. Повідомлення підлягає розгляду, якщо наведена у ньому інформація містить фактичні дані, що вказують на можливе вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень цього Закону, які можуть бути перевірені [1].

У ч. 7 ст. 12 Закону «Про запобігання корупції» зазначено, що у разі виявлення ознак іншого корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення (яке не належить до юрисдикції НАЗК) Національне агентство затверджує *обґрунтований висновок* та надсилає його іншим спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції [1]. У разі, якщо в ході проведення попереднього розгляду виявляються ознаки правопорушення, пов'язаного з корупцією, документування яких (складання протоколів про адміністративні правопорушення відповідно до ч. 1 ст. 255 КУпАП) належить до компетенції НПУ, матеріали передаються відповідному спеціально уповноваженому органу (підрозділу) поліції.

Подібна ситуація утворюється у відносинах з приводу забезпечення фінансового контролю (контролю

та перевірки декларацій чи їх неподання/несвоєчасного подання). НАЗК проводить щодо декларацій, поданих суб'єктами декларування, такі види контролю: 1) щодо своєчасності подання; 2) щодо правильності та повноти заповнення; 3) логічний та арифметичний контроль. Якщо за результатами контролю встановлено, що суб'єкт декларування не подав декларацію, Національне агентство письмово повідомляє такого суб'єкта про факт неподання декларації. Якщо суб'єкт декларування (правопорушення) не відноситься до категорії службових осіб, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище, НАЗК одночасно письмово повідомляє про факт неподання декларації, що свідчать про факти порушень, пов'язаних з корупцією уповноважений (орган) підрозділ НПУ для документування даних правопорушень.

Відповідно до п. 5 розд. III Порядку проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у разі виявлення за результатами проведення повної перевірки ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, складення протоколу щодо якого віднесено до компетенції інших органів (зокрема НПУ), уповноважена особа НАЗК, яка проводила повну перевірку, упродовж 5 робочих днів з наступного робочого дня за днем погодження довідки, складає та підписує відповідний обґрунтований висновок щодо виявлення ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, у двох примірниках. Серед іншого *обґрунтований висновок* НАЗК повинен містити таку інформацію як: «виявлені порушення, обґрунтування відповідних висновків, у тому числі посилення на матеріали, які стали підставою для висновку, та врахування пояснень суб'єкта декларування (уразі їх надання)» [14]. Надходження до поліції обґрунтованого висновку НАЗК (разом з матеріалами, які стали підставою для висновку) є одним з джерелом інформації про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, на підставі якого уповноважений орган (підрозділ) НПУ починає проведення адміністративного розслідування (провадження у справах про адміністративні правопорушення).

Крім зазначеного, обставини (ознаки) адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією можуть бути самостійно виявлені поліцейським уповноваженим органом (підрозділу) поліції з будь-якого відкритого джерела інформації чи за результатами проведених оперативно-розшукових заходів. До речі, до відкритих джерел відносяться соціальні мережі, веб-сторінки осіб публічного та приватного права тощо. Відкриті джерела інформації вважаються найбільш ємними і найбільш затребуваними інформаційними каналами. Колишній керівник розвідувального управління Міноборони США С. Уїлсон зазначив, що до 90% розвідувальних даних беруться з відкритих та відносно відкритих джерел і тільки 10% – за рахунок роботи інших видів розвідки [15, с. 143]. Моніторинг соціальних сайтів у мережі Інтернет дає можливість перевірити наявні або зібрати нові відомості про конкретну особу, отримати фотографії різних років її життя, виявити зв'язки (родинні, дружні, комерційні, злочинні) та контакти, встановити місце перебування та роботи [15, с. 148–149]. Завдяки цьому інструменту уповноважена особа органу НПУ може відстежувати спосіб життя та родинні зв'язки осіб, зазначених у ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», виявляючи таким чином ознаки правопорушень, закріплених у главі 13-А КУпАП, наприклад,

порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів тощо.

Висновки. Отже, способи та особливості виявлення поліцією адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією залежать від джерел інформації про ознаки таких правопорушень, які залежно від того чи іншого критерію можна поділити на:

1) залежно від ініціативи: а) самостійно виявлені уповноваженими особами органу (підрозділу) поліції з будь-якого джерела обставин (ознак) адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією; б) повідомлення від інших осіб;

2) залежно від адресанта інформації: а) повідомлення від інших спеціальних уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції про виявлені (відомі) факти адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією; б) інформація передана уповноваженим для оформлення відповідних адміністративних правопорушень підрозділам поліції (Департамент стратегічних розслідувань, Департамент внутрішньої безпеки) від інших органів (підрозділів) НПУ; в) повідомлення від юридичних осіб; г) повідомлення від юридичних осіб;

3) залежно від форми та способу надання інформації: а) усні; б) письмові; в) каналами телефонного зв'язку, зокрема з використанням мобільних операторів; г) електронними комунікаціями;

4) залежно від формату офіційності повідомлення: а) офіційні; б) анонімні;

5) залежно від способу отримання інформації: а) гласні організаційно-технічні заходи; б) направлення офіційних запитів та отримання інформації; в) службовий доступ до баз даних МВС України та інших державних реєстрів; г) в результаті проведених оперативно-розшукових заходів.

Перелік цих критеріїв, не є вичерпним і може бути додатково деталізованим при дослідженні виявлення та документування окремо взятих адміністративних правопорушень, закріплених у главі 13-А КУпАП. Від розуміння зазначених особливостей вже на етапі виявлення даного виду проступків залежить подальша діяльність поліції щодо збирання необхідних доказів та ефективності адміністративно-деліктного провадження. Але ці питання становитимуть завдання наших подальших наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 30.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 21.01.2024).
2. Звіт про стан протидії корупції за 2022 р. Портал МВС України. Статистика, файл Microsoft Excel. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/activity/prevention-corruption/statistika> (дата звернення: 21.01.2024).
3. Гладун О., Єрьоменко І. Особливості провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. С. 36–45.
4. Завгородня Л. О. Деякі аспекти провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 172–176.
5. Гедульянов В. Е. Адміністративно-правові засади запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням : дис. ... д-ра філософії у галузі права. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2019. 212 с.
6. Борисова Ю. В. Проведення у справах про адміністративні правопорушення, що пов'язані з корупцією: загально-теоретичний аспект. *Правова позиція*. 2020. № 4 (29). С. 14–17. DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.3>.
7. Гулак О. В., Сіра А. В. До питання правомірності складання органами Національної поліції протоколу про адміністративне правопорушення за недотримання вимог фінансового контролю без отримання інформації від Національного агентства з питань запобігання корупції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 52/2. С. 39–43.
8. Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України : Наказ МВС України від 15.11.2017 № 930. Дата оновлення: 19.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1493-17#Text> (дата звернення: 21.01.2024).
9. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.01.2024).
10. Про затвердження Порядку роботи телефонної «гарячої лінії» Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 29.01.2019 № 67. Дата оновлення: 18.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0169-19#Text> (дата звернення: 21.01.2024).
11. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : Наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. Дата оновлення: 24.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#n2> (дата звернення: 21.01.2024).
12. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 08.02.2019 № 100. Дата оновлення: 15.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#n27> (дата звернення: 21.01.2024).
13. Veselov M., Holodnyk Y., Svoboda I., Horbach-Kudria I., Beikun A. Effectiveness of administrative and legal mechanisms for the implementation of community police in EU countries: the case of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 2023. 12(69). 227–238. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.20//>.
14. Про затвердження Порядку проведення повної перевірки декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Наказ Національного агентства запобігання корупції від 29.01.2021 № 26/21. Дата оновлення: 08.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0158-21#Text> (дата звернення: 21.01.2024).
15. Мовчан А. В. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 244 с.

References

1. Pro zapobihannia koruptsii [On prevention of corruption]: Law of Ukraine dated 14.10.2014 No. 1700-VII. Date of update: 12/30/2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (data zvernennia: 21.01.2024) [in Ukrainian].
2. Zvit pro stan protyidii koruptsii za 2022 r. [Report on the state of combating corruption for 2022]. Portal MVS Ukrainy. Statystyka, fail Micposoft Excel. Retrieved from: <https://mvs.gov.ua/uk/activity/prevention-corruption/statistika> (data zvernennia: 21.01.2024) [in Ukrainian].
3. Hladun, O., & Yeromenko, I. (2017). Osoblyvosti provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia, pov'iazani z koruptsiieiu [Peculiarities of proceedings in cases of administrative offenses related to corruption]. *Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 3, 36–45 [in Ukrainian].
4. Zavhorodnia, L.O. (2016). Deiaki aspekty provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia, pov'iazani z koruptsiieiu [Some aspects of proceedings in cases of administrative offenses related to corruption.]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 3, 172–176 [in Ukrainian].
5. Hedulianov, V.E. (2019). Administratyvno-pravovi zasady zapobihannia koruptsiinym ta pov'iazany z koruptsiieiu pravoporushenniam [Administrative and legal principles of prevention of corruption and corruption-related offenses]. *Doctor's thesis*. Naukovo-doslidnyi instytut publicznego prava. Kyiv, 212 [in Ukrainian].
6. Borysova, Yu.V. (2020). Provadzhennia u spravakh pro administratyvni pravoporushennia, shcho pov'iazani z koruptsiieiu: zahalnoteoretychnyi aspekt [Proceedings in cases of administrative offenses related to corruption: general theoretical aspect]. *Pravova pozytsiia – Legal position*, 4(29), 14–17. <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2020-4.3> [in Ukrainian].
7. Hulak, O.V., & Sira, A.V. (2018). Do pytannia pravomirnosti skladannia orhanamy Natsionalnoi politsii protokolu pro administratyvne pravoporushennia za nedotrymannia vymoh finansovoho kontroliu bez otrymannia informatsii vid Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii [On the legality of drawing up by the National Police authorities a protocol on an administrative offense for non-compliance with the requirements of financial control without receiving information from the National Agency for the Prevention of Corruption]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series*, 52/2, 39–43 [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Poriadku rozghliadu zvernenn ta orhanizatsii provedennia osobystoho pryimu hromadian v orhanakh ta pidrozdilakh Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Procedure for consideration of appeals and organization of personal reception of citizens in the bodies and divisions of the National Police of Ukraine]: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated November 15, 2017 No. 930. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1493-17#Text> (data zvernennia: 21.01.2024) [in Ukrainian].
9. Pro zvernennia hromadian [On the appeal of citizens]: Law of Ukraine dated 02.10.1996 No. 393/96-VR. Update date: 12/31/2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 21.01.2024) [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Poriadku roboty telefonnoi «hariachoi linii» Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [On the approval of the Procedure for the operation of the telephone «hotline» of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated January 29, 2019 No. 67. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0169-19#Text> (data zvernennia: 21.01.2024) [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii reahuvannia na zaiavy i povidomlennia pro kryminalni, administratyvni pravoporushennia abo podii ta operatyvnoho informuvannia v orhanakh (pidrozdilakh) Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Instructions on the organization of response to applications and reports of criminal, administrative offenses or events and operational information in the bodies (subdivisions) of the National Police of Ukraine]: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 04/27/2020 No. 357. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#n2> (data zvernennia: 21.01.2024) [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia yedynoho obliku v orhanakh (pidrozdilakh) politsii zaiav i povidomlen pro kryminalni pravoporushennia ta inshi podii [On the approval of the Procedure for keeping uniform records in police bodies (subdivisions) of statements and reports on criminal offenses and other events]: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated February 8, 2019 No. 100. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#n27> (data zvernennia: 21.01.2024) [in Ukrainian].
13. Veselov, M., Holodnyk, Y., Svoboda, I., Horbach-Kudria, I., & Beikun, A. (2023). Effectiveness of administrative and legal mechanisms for the implementation of community police in EU countries: the case of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 12(69), 227–238. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.20/> [in English].
14. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia povnoi perevirky deklaratsii osoby, upovnovazhenoi na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia [On the approval of the Procedure for conducting a full verification of the declaration of a person authorized to perform the functions of the state or local self-government]: Order of the National Agency for the Prevention of Corruption dated January 29, 2021 No. 26/21. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0158-21#Text> (data zvernennia: 21.01.2024) [in Ukrainian].
15. Movchan, A.V. (2017). *Informatsiino-analitychna robota v operatyvno-rozshukovii diialnosti Natsionalnoi politsii [Informational and analytical work in operational and investigative activities of the National Police]*: navch. posibnyk. Lviv : LvDUVS, 244 [in Ukrainian].

Reva Stanislav,

Postgraduate Student

*(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6139-8872>

FEATURES OF POLICE BODIES DETECTION OF SIGNS OF OFFENSES RELATED TO CORRUPTION

The purpose of this article is to clarify the methods and features of police detection of administrative offenses related to corruption, as well as their classification depending on various criteria. The method of detection of the offense is consistently connected with the relevant source of information about the signs of one or another type of misdemeanor. It was established that the source of information about administrative offenses related to corruption are: statements (notifications) of individuals and legal entities that are sent to the police body (unit); independently discovered by authorized persons of the police body (subdivision) from any source of circumstances (signs) of an administrative offense related to corruption; notifications from other specially authorized entities in the field of anti-corruption about discovered (known) facts of administrative offenses related to corruption, according to which the documentation of relevant administrative offenses is assigned to the competence of the National Police; referral to an authorized person of a police body (subdivision) by the body of a pre-trial investigation of materials on the fact of a corruption criminal offense or a criminal offense related to corruption in the case of closing the criminal proceedings, but in the presence of signs of an administrative offense related to corruption in the actions of the offender for the purpose of bringing the latter to administrative liability; other. Based on the results of the research, the author's classification of methods and features of police detection of administrative offenses related to corruption is proposed, depending on the initiative, addressee of information, form and method of providing information, format of official notification, method of obtaining information, etc. The further activities of the police regarding the collection of the necessary evidence and the effectiveness of the administrative-delict proceedings depend on the understanding of the specified features already at the stage of detection of this type of misdemeanor.

Key words: activity of the National Police, administrative offense, offense related to corruption, detection of offense, documentation of offense, obtaining information by police authorities, reasoned conclusion, National Agency for the Prevention of Corruption.

Надіслано до редколегії 23.01.2024

УДК 340+351

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-45-50

Шевчук Михайло Олександрович,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
(Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7549-6344>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Статтю присвячено дослідженню актуальних питань правового забезпечення інформаційної безпеки. Акцентовано увагу на системі нормативно-правового регулювання інформаційної безпеки. Проаналізовано зарубіжний досвід правового регулювання інформаційної безпеки. Значна увага приділяється проблемам у практичному застосуванні правових норм в галузі інформаційної безпеки, що включає у себе організаційно-правові правові виклики. Стаття пропонує конкретні шляхи розвитку законодавства у сфері інформаційної безпеки, спрямовані на покращення ефективності захисту інформації та запобігання можливим загрозам.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційне середовище, інформація, захист інформації, забезпечення інформаційної безпеки.

Постановка проблеми. Цифрова ера та стрімкий розвиток інформаційних технологій призвели не тільки до зростання обсягу і доступності інформації, але й до загроз, пов'язаних з можливістю незаконного доступу, використання та розповсюдження конфіденційної інформації. Її суттєва роль як стратегічного ресурсу в сучасному суспільстві підкреслює необхідність ефективного захисту від потенційних загроз.

Крім того, в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію нашої держави тема правового забезпечення інформаційної безпеки набуває ще більшої актуальності, оскільки російська агресія не лише фізично впливає на територіальну цілісність та безпеку України, але й активно використовує інформаційні канали для маніпулювання суспільною думкою, дестабілізації політичної ситуації та дезінформації громадян, що відбувається через вплив на медіа, соціальні мережі та інші канали зв'язку.

Саме тому правове забезпечення інформаційної безпеки стає невід'ємною складовою в контексті захисту національних інтересів та суверенітету. Роль ефективних правових механізмів полягає у забезпеченні захисту від кібератак, захисту конфіденційної інформації, а також у боротьбі з дезінформацією та пропагандою. Правові норми повинні визначати права та обов'язки у сфері інформаційної безпеки, а також встановлювати механізми реагування на загрози та виклики, які постають з боку зовнішніх та внутрішніх загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового забезпечення інформаційної безпеки досліджувалася багатьма науковцями. Серед українських науковців, які досліджували дане питання, можна виділити І. Арістова, О. Баранов, К. Беляков, В. Брижко, І. Бондар, В. Гурковського, Р. Калюжний, Б. Кормич, Т. Ткачук, В. Цимбалюк, В. Шамрай, Р. Шаповал та інші.

За останні роки відношення до інформаційної безпеки нашої держави суттєво змінилось. Насамперед

трансформовано саму природу, а відповідно і стратегічний вимір концепції забезпечення інформаційної безпеки держави. При цьому інформаційна безпека України постає не як щось віртуальне, абстрактний об'єкт наукового пізнання, а як абсолютно реальна субстанція, в межах якої точаться запеклі бої, існують очевидні загрози з явними наслідками. Можемо упевнено стверджувати, що в Україні зважаючи на інформаційну війну яка ведеться росією проти нашої держави одним з найгостріших питань стає правове забезпечення стратегічної концепції інформаційної безпеки. Крім того потрібно зазначити, що всі довоєнні напрацювання в даній сфері є вагомим підґрунтям для подальшого розвитку і наукових досліджень. Однак, зміна обставин, що зумовлено сучасними реаліями загострила необхідність не лише переосмислення підходів до правової регламентації інформаційної сфери але й показала, що правова складова національної безпеки напряму залежить від безпеки в інформаційній сфері. При цьому деякі особливості правового забезпечення інформаційної безпеки в умовах воєнного стану не були предметом дослідження науковців. Тому важливим та необхідним є більш детальне вивчення даної проблематики.

Метою статті є аналіз особливостей правового забезпечення інформаційної безпеки з урахуванням повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну та його впливу на національну безпеку та цифрові інформаційні ресурси.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна безпека стала однією з найбільш актуальних проблем у сучасному цифровому світі. Перед владою кожної розвиненої держави постає завдання забезпечити ефективне правове регулювання цієї сфери для захисту як індивідуальних прав і свобод громадян, так і національних інтересів. На сьогодні інформаційна безпека не обмежується лише захистом даних від несанкціонованого доступу. Вона охоплює також проблеми кібертерор-

ризму, кібершпигунства, дезінформації та інші аспекти цифрової безпеки. Відповідно, правове регулювання в цій сфері має включати законодавство, спрямоване на попередження таких загроз, виявлення порушень і відповідальне покарання винних.

Ефективне правове регулювання інформаційної безпеки передбачає наявність чітких і конкретних нормативних актів, які визначають права та обов'язки суб'єктів цієї сфери, процедури виявлення та реагування на інциденти, а також механізми міжнародного співробітництва у цій галузі.

Завдяки правовому регулюванню можна забезпечити необхідний рівень забезпечення безпеки в інформаційному просторі, уникнути переважання інтересів держави над правами громадян або навпаки. Крім того, воно сприяє розвитку технологічних інновацій та стимулює розвиток безпечного цифрового середовища для всіх користувачів.

Дослідження нормативно-правового регулювання дозволить нам визначити ключові правові акти, що визначають правила та принципи функціонування системи інформаційної безпеки держави, а також оцінити ефективність їх впровадження та виконання.

Як зазначає Є. І. Лапінська, нормативна база інформаційної безпеки виконує три основні функції: 1. Регулює взаємовідносини між суб'єктами інформаційної безпеки, визначає їх права обов'язки та відповідальність. 2. Нормативно забезпечує дії суб'єктів інформаційної безпеки на всіх рівнях, а саме – людини, суспільства, держави. 3. Встановлює порядок застосування різних сил і засобів забезпечення інформаційної безпеки [1, с. 64].

Не заперечуючи позицію авторки, варто зазначити, що нормативна база інформаційної безпеки також виконує ряд інших важливих завдань, які сприяють зміцненню та забезпеченню безпеки інформації на всіх рівнях. По-перше, це забезпечення соціальної відповідальності. Нормативна база може стимулювати суб'єкти інформаційної безпеки до вжиття заходів з підвищення свідомості щодо ризиків та загроз для інформаційної безпеки. По-друге, це створення механізмів контролю та нагляду. Нормативна база може передбачати створення органів або механізмів контролю, які забезпечують відповідність суб'єктів інформаційної безпеки встановленим стандартам та вимогам. По-третє, це профілактика та реагування на інциденти. Нормативна база може включати положення щодо розробки планів профілактики та реагування на інциденти інформаційної безпеки.

На сьогодні розробка та вдосконалення законодавчої бази інформаційної безпеки є необхідним заходом, що задовольняє найпершу потребу у захисті інформації при розвитку соціально-економічних, політичних, військових напрямів діяльності кожної держави. Нормативну базу щодо забезпечення інформаційної безпеки доцільно розглядати з урахуванням існуючої ієрархії нормативних актів.

Конституційні норми є основою правового забезпечення інформаційної безпеки в більшості країн. Відповідно до ст. 17 Основного Закону України захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу [2], тому актуальним для України є проведення динамічних, обґрунтованих та комплексних реформ, які мають забезпечити модернізацію держави в контексті залучення кращого світового досвіду,

що, своєю чергою, передбачає ефективне впровадження досягнень теорії та практики державного управління в сфері забезпечення національної безпеки, особливо в контексті тих викликів, з якими стикнулася Україна починаючи з 2014 року [3]. Закріплення інформаційної безпеки на конституційному рівні відображає визнання її стратегічного значення для суспільства.

Міжнародне співробітництво у сфері інформаційної безпеки визнається ключовим елементом забезпечення стійкості та безпеки в цифровому просторі. У цьому контексті, угоди та конвенції, укладені між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, відіграють важливу роль у встановленні міжнародних стандартів та принципів щодо захисту інформаційної безпеки. Особливе місце в системі нормативно-правових актів щодо забезпечення інформаційної безпеки займають міжнародно-правові акти, зокрема: Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних [4]; Конвенція про кіберзлочинність [5]; Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних [6]; Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру [7].

Законодавчий рівень нормативно-правових актів представлений цілою низкою фундаментальних законів. Основу інформаційного законодавства складають такі закони: «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про захист персональних даних», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронні довірчі послуги», «Про Національну поліцію», «Про національну інфраструктуру геопросторових даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» тощо.

У 2014 році виконуючий обов'язки Президента України, голова Верховної Ради України Олександр Турчинов підписав Указ № 449/2014 про рішення РНБО від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» [8].

Цей документ відображав важливість та актуальність питань інформаційної безпеки в контексті змін в політичному, економічному та соціальному житті країни, що виникли у зв'язку з подіями Революції Гідності та подальшими наслідками. Такі кроки свідчили про необхідність адаптації законодавства до нових реалій та зміцнення захисту інформаційних ресурсів держави в умовах ростучих загроз з боку зовнішніх і внутрішніх акторів.

З метою забезпечення інформаційної безпеки в Україні Указом Президента України від 25.02.2017 р. була затверджена «Доктрина інформаційної безпеки України» [9]. В сучасних умовах війни 18 березня 2022 року прийнято рішення РНБО «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану», в якому визначено, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки» [10].

Загалом, підзаконні нормативно-правові акти щодо інформаційної безпеки відіграють вирішальну роль у системі правового регулювання даної сфери. Вони встановлюють конкретні правила, процедури та стандарти, які допомагають реалізувати загальні принципи та цілі, визначені на рівні стратегічного керівництва. Ці акти забезпечують системність та конкретність у діяль-

ності органів влади, підприємств та інших суб'єктів, що сприяє ефективному впровадженню стратегічних заходів і політики у галузі інформаційної безпеки. Такий підхід дозволяє забезпечувати високий рівень захищеності інформаційних ресурсів та зменшувати ризики виникнення загроз у цій сфері, що є критичним для національної безпеки та стабільності держави.

Незважаючи на наявність такого законодавства, існують відомі проблеми у практичному застосуванні правових норм в галузі інформаційної безпеки. Однак єдності у шляхах якісної трансформації інформаційного законодавства України серед дослідників цієї проблематики не існує, що є логічним, зважаючи на складність, динаміку та масштабність сучасних інформаційних процесів, які відбуваються в умовах становлення національної правової системи [11, с. 252].

З метою забезпечення стабільності та безпеки в інформаційному просторі держави всього світу звертають увагу на розвиток ефективних правових механізмів, спрямованих на захист інформаційної інфраструктури та особистих даних громадян.

Наприклад, у 2015 році в Сполучених Штатах Америки був прийнятий Закон про кібербезпеку, спрямований на підвищення рівня інформаційної безпеки за допомогою розширення обміну даними щодо кібербезпеки між урядовими структурами та фірмами-виробниками. Основні положення закону спрощують компаніям обмін особистою інформацією з урядом, особливо в сучасних умовах кіберзагроз. Закон також передбачає створення системи федеральних агентств для отримання інформації щодо загроз від приватних компаній [12]. Прийняття подібного Закону відображає тенденцію до збільшення співпраці між урядом і приватним сектором для боротьби з кіберзагрозами. Це підкреслює важливість інтеграції та співпраці між різними суб'єктами для ефективного захисту від кібератак.

Загалом, в розвинених державах велика увага приділяється розробці законодавства та створенню національних служб з захисту прав людини. В США провідну роль у сфері комп'ютерних злочинів відіграє Федеральне Бюро Розслідувань (ФБР), яке в рамках штатів встановило правила боротьби з комп'ютерною злочинністю. Крім того, діє Центральне Розвідувальне Управління (ЦРУ), яке забезпечує безпеку комп'ютерних комунікацій шляхом моніторингу спілкування [13]. Така співпраця між різними структурами в США сприяє покращенню загальної кібербезпеки країни та забезпечує захист від кіберзагроз на різних рівнях, що є критичним для збереження національної безпеки та захисту інформаційної сфери в умовах зростаючих кіберзагроз.

Інтеграція України до Європейського Союзу сьогодні є однією з найважливіших стратегічних цілей, які визначають розвиток держави на сучасному етапі. З моменту оголошення наміру набуття повноцінного членства в ЄС, Україна активно здійснює реформи на шляху до відповідності стандартам Європейського Союзу в різних сферах життя, включаючи інформаційну безпеку.

Аналіз законодавства держав-членів Європейського Союзу стосовно інформаційної безпеки є важливим етапом в підготовці України до інтеграції до ЄС, оскільки це сприятиме гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами та підвищенню ефективності заходів з захисту інформації в країні.

Розробка правового регулювання та узгодження відповідних стандартів забезпечення інформаційної без-

пеки, включаючи безпеку інформаційних технологій, в країнах Європейського Союзу розпочалася значно раніше, ніж в Україні, тому воно має системний і досконалий характер. Крім того, нормативне регулювання забезпечення інформаційної безпеки в ЄС є більш чітким і структурованим: передусім чітко визначені основні поняття і категорії, надано перелік відповідних загроз інформаційній безпеці, таких як особисті дані особи та інше.

Наприклад, правове регулювання інформаційної безпеки у Німеччині характеризується детальною розробкою системи різних видів інформації з обмеженим доступом, чіткі формулювання їх понять у федеральному законодавстві. Відповідно до Закону «Про перевірку безпеки» [14] до системи секретної інформації входять державна таємниця та відомча таємниця, охорона яких, на відміну від інших видів таємниць, що стосуються конфіденційної сфери приватних осіб, обумовлена інтересами зовнішньої безпеки держави.

Національна інформаційна політика Польщі спрямована на побудову вільного відкритого суспільства, впровадження концепції вільного трансграничного обігу інформації, забезпечення прав людини. Ключову роль у забезпеченні кібернетичної безпеки відіграє Агентство внутрішньої безпеки, яке у 2013 році розробило Стратегію кібербезпеки Польщі та ініціювало створення Центру криптології при Міністерстві національної оборони, на який покладено завдання щодо захисту інформації, кібероборони та проведення наступальних кібероперацій [15].

У контексті дослідження правового регулювання інформаційної безпеки в країнах Європи відзначається важливість системного та комплексного підходу до захисту інформації та забезпечення кібербезпеки. Зазначені приклади свідчать про впровадження відповідної законодавчої бази, спрямованої на створення відкритих, демократичних суспільств, які гарантують права та свободи громадян у цифровому просторі.

Німецьке правове середовище відрізняється детальним розробленням системи класифікації інформації з обмеженим доступом, що сприяє ефективному контролю за розголошенням державних таємниць. Це вказує на серйозний підхід до захисту конфіденційної інформації та збереження національної безпеки. У Польщі вагомий акцент робиться на розробці стратегій кібербезпеки та створенні спеціалізованих структур для забезпечення захисту інформації та проведення відповідних кібероперацій. Це свідчить про прагнення підвищити рівень кібербезпеки в країні та зберегти національну безпеку в умовах постійної кіберзагрози.

В Україні на сьогодні існують деякі проблеми, які, на нашу думку, потребують уваги та вирішення:

1. Недостатня адаптація законодавства до швидкого темпу технологічного розвитку. Інновації у сфері інформаційних технологій можуть швидко змінюватись, що вимагає постійного оновлення правових актів для ефективного реагування на нові виклики та загрози.
2. Недостатня координація між різними органами влади у сфері кібербезпеки. Відсутність централізованого механізму управління та координації може ускладнювати ефективне реагування на кіберзагрози та події.
3. Низький рівень кіберграмотності в суспільстві. Багато громадян та бізнесів не мають достатньої обізнаності щодо загроз кібербезпеці та методів їх запобігання.
4. Недостатня ефективність механізмів виявлення та розслідування кіберзлочинності. Удосконалення

механізмів співпраці між правоохоронними органами та іншими структурами може сприяти більш успішному протидії кіберзлочинності.

На сьогодні в Україні існує необхідність врахування сучасних реалій, пов'язаних з війною Російської Федерації проти нашої держави, і прийняття Концепції інформаційної безпеки України, яка комплексно врегулювала б цю сферу відносин. Перш ніж прийняти таку Концепцію, необхідно визначити питання, які регулюватимуться в ній. На наш погляд, у цій Концепції має бути закріплено таке: державна політика у сфері забезпечення інформаційної безпеки, заходи захисту інформації, види та джерела загроз у сфері інформаційної безпеки, першочергові заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки.

Загалом, розвиток законодавства у сфері інформаційної безпеки має великий потенціал у забезпеченні високого рівня захисту інформації та кібербезпеки. Такі перспективи повинні включати:

1. Адаптація до технологічного прогресу. Законодавство повинно постійно оновлюватися та адаптуватися до нових технологічних відкриттів та загроз. Регулярне оновлення правових актів дозволить враховувати сучасні тенденції та забезпечувати ефективний захист інформації.

2. Міжнародне співробітництво. Удосконалення міжнародного співробітництва та приєднання до міжнародних конвенцій та угод допоможе Україні зміцнити своє позиціонування у глобальному кіберпросторі та ефективно протидіяти транскордонним кіберзагрозам.

3. Забезпечення кібербезпеки в критичних секторах. Важливо розвивати законодавство, спрямоване на захист критично важливих інфраструктур, таких як енергетика, транспорт, медицина тощо, щоб зменшити ризики кібератак та забезпечити неперервність функціонування.

4. Збільшення кіберграмотності. Розвиток законодавства, спрямованого на підвищення рівня кіберграмотності серед населення та підприємств, є важливим кроком у забезпеченні ефективного захисту інформації та кібербезпеки.

5. Створення спеціалізованих органів управління. Важливо розглядати можливість створення спеціалізованих органів управління, які б займалися координацією та моніторингом діяльності в галузі кібербезпеки.

Отже, розвиток законодавства у сфері інформаційної безпеки має багато перспектив, які можуть сприяти забезпеченню стійкого та безпечного інформаційного середовища для усіх учасників суспільства.

Висновки. У світі, де інформація стала одним із найцінніших ресурсів, правове забезпечення інформаційної безпеки стає важливою складовою для захисту прав та інтересів громадян, підприємств та держави в цілому. Правове забезпечення інформаційної безпеки базується на комплексі міжнародних угод та національних нормативно-правових актів, спрямованих на захист конфіденційності, цілісності та доступності інформації.

Незважаючи на наявність відповідного законодавства, практичне застосування правових норм у сфері інформаційної безпеки стикається з численними проблемами.

У сучасних умовах складних та динамічних процесів інформатизації, що відбуваються у контексті розвитку національної правової системи, відсутність єдності щодо якісної трансформації інформаційного законодавства в Україні є логічною. Це обумовлено низкою чинників, серед яких варто виокремити недостатню адаптацію законодавства до швидкого темпу технологічного розвитку, недостатню координацію між органами влади у сфері кібербезпеки, низький рівень кіберграмотності в суспільстві та неефективність механізмів виявлення та розслідування кіберзлочинності.

Урахування сучасних реалій, пов'язаних із загрозою з боку Російської Федерації та вирішення вищезазначених проблем можуть бути досягнуті через прийняття та реалізацію Концепції інформаційної безпеки України. Важливо, щоб у такій Концепції було закріплено державну політику у цій сфері, заходи захисту інформації, види та джерела загроз, а також першочергові заходи для забезпечення інформаційної безпеки.

Розвиток законодавства у галузі інформаційної безпеки має потенціал у забезпеченні високого рівня захисту інформації та кібербезпеки через адаптацію до технологічного прогресу, міжнародне співробітництво, захист критичних секторів, підвищення кіберграмотності та створення спеціалізованих органів управління. Такий розвиток законодавства відкриває перспективи для створення стійкого та безпечного інформаційного середовища для всіх учасників суспільства.

Список використаних джерел

1. Лапінська Є. І. Основні питання законодавства України у сфері інформаційної безпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019 № 39. С. 64–67.
2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Нестерович В. Ф. Громадські протести на окремих територіях Українського Донбасу протягом весни 2014 року: причини та наслідки. *Віче*. 2014. № 21. С. 14–17.
4. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, ратифікована згідно із Законом України № 2438–VI від 06.07.2010 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_326 (дата звернення: 19.02.2024 р.).
5. Конвенція про кіберзлочинність ратифікована згідно із Законом України № 2824–IV від 07.09.2005 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_575 (дата звернення: 19.02.2024 р.).
6. Додатковий протокол до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних, ратифікований згідно із Законом України № 2438–VI від 06.07.2010 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_363 (дата звернення: 20.02.2024 р.).
7. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, ратифікований Законом України № 23–V від 21.07.2006 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_687 (дата звернення: 20.02.2024 р.).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 01.05.2014 № 449/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449/2014#Text> (дата звернення: 20.02.2024 р.).

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/47/2017> (дата звернення: 20.02.2024 р.).
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану»: Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 152/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/152/2022> (дата звернення: 21.02.2024 р.).
11. Нижник Н.Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навчальний посібник. Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2000. 304 с.
12. Taplin Ruth. Managing Cyber Risk in the Financial Sector: Lessons from Asia, Europe and the USA (Routledge Studies in the Growth Economies of Asia). Routledge, 2016, p. 167-169. URL: <https://www.routledge.com/Managing-Cyber-Risk-in-the-Financial-Sector-Lessons-from-Asia-Europe-and-Taplin/p/book/9781138477179> (дата звернення: 21.02.2024 р.).
13. Baron R.M.F. A critique of the international cybercrime treaty./Comm-Law Conspectus, 2002, N.10, p. 263–278.
14. Gesetz uber die Voraussetzungen und das Verfahren von Sicherheitsuberprufungen des Bundes und den Schutz von Verschlusssachen (Sicherheitsuberprufungsgesetz SUG. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/s_g/BJNR086700994.html (дата звернення: 21.02.2024 р.).
15. Across Europe? Nations Mold Cyber Defenses. URL: <http://archive.defensenews.com/article/20130709/DEFREG01/307090008/Across-Europe-Nations-Mold-Cyber-Defenses> (дата звернення: 21.02.2024 р.).

References

1. Lapins'ka, Y.E. (2019). Osnovni pytannya zakonodavstva Ukrayiny u sferi informatsiynoyi bezpeky [Basic issues of Ukrainian legislation in the field of information security]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. № 39. S. 64–67 [in Ukrainian].
2. Konstytutsiya Ukrayiny: pryynata na p'yaty sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
3. Nesterovych, V.F. (2014). Hromads'ki protesty na okremykh terytoriyakh Ukrayins'koho Donbasu protyhom vesny 2014 roku: prychny ta naslidky [Public protests in certain territories of the Ukrainian Donbas during the spring of 2014: causes and consequences]. Viche. № 21. S. 14–17 [in Ukrainian].
4. Konventsia pro zakhyst osib u zv'yazku z avtomatyzovanoyu obrobkoyu personal'nykh danykh [The Convention on the Protection of Individuals in Connection with Automated Processing of Personal Data] ratyfikovana zhidno iz Zakonom Ukrayiny № 2438–VI vid 06.07.2010. Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_326 (data zvernennya: 19.02.2024) [in Ukrainian].
5. Konventsia pro kiberzlochynnist' [The Convention on Cybercrime] ratyfikovana z hidno iz Zakonom Ukrayiny № 2824–IV vid 07.09.2005. Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_575 (data zvernennya: 19.02.2024) [in Ukrainian].
6. Dodatkovyy protokol do Konventsii pro zakhyst osib u zv'yazku z avtomatyzovanoyu obrobkoyu personal'nykh danykh shchodo orhaniv nahlyadu ta transkordonnykh potokiv danykh [Additional Protocol to the Convention on the Protection of Individuals in Connection with Automated Processing of Personal Data Regarding Supervisory Authorities and Cross-Border Data Flows], ratyfikovany z hidno iz Zakonom Ukrayiny № 2438–VI vid 06.07.2010. Retrieved from: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_363 (data zvernennya: 20.02.2024) [in Ukrainian].
7. Dodatkovyy protokol do Konventsii pro kiberzlochynnist', yakyy stosuyet'sya kryminalizatsiyi diy rasyst's'koho ta ksenofobnoho kharakteru, vchynenykh cherez kompyuterni systemy [Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, which concerns the criminalization of racist and xenophobic acts committed through computer systems], ratyfikovany Zakonom Ukrayiny № 23–V vid 21.07.2006 r. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_687 (data zvernennya: 20.02.2024) [in Ukrainian].
8. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 28 kvitnya 2014 roku «Pro zakhody shchodo vdoskonalennya formuvannya ta realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi informatsiynoyi bezpeky Ukrayiny [On measures to improve the formation and implementation of state policy in the field of information security of Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 01.05.2014 № 449/2014. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449/2014#Text> (data zvernennya: 20.02.2024) [in Ukrainian].
9. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 29 hrudnya 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiynoyi bezpeky Ukrayiny» [On the Information Security Doctrine of Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 25 lyutoho 2017 roku № 47/2017. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/47/2017> (data zvernennya: 20.02.2024) [in Ukrainian].
10. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 18 bereznia 2022 roku «Shchodo realizatsiyi yedynoyi informatsiynoyi polityky v umovakh voyennoho stanu» [Regarding the implementation of a unified information policy under martial law]: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 19 bereznia 2022 roku № 152/2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/152/2022> (data zvernennya: 21.02.2024) [in Ukrainian].
11. Nyzhnyk, N.R. (2000). Natsional'na bezpeka Ukrayiny (metodolohichni aspekty, stan i tendentsiyi rozvytku): navchal'nyy posibnyk [National security of Ukraine (methodological aspects, state and trends of development): study guide]. N.R. Nyzhnyk, H.P. Sytnyk, V.T. Bilous. Irpin': Akad. DPS Ukrayiny, 304 s. [in Ukrainian].
12. Taplin Ruth. Managing Cyber Risk in the Financial Sector: Lessons from Asia, Europe and the USA (Routledge Studies in the Growth Economies of Asia). Routledge, 2016, p. 167–169. Retrieved from: <https://www.routledge.com/Managing-Cyber-Risk-in-the-Financial-Sector-Lessons-from-Asia-Europe-and-Taplin/p/book/9781138477179> (data zvernennya: 21.02.2024) [in English].
13. Baron, R.M.F. (2002). A critique of the international cybercrime treaty./Comm-Law Conspectus, N. 10, p. 263–278 (data zvernennya: 21.02.2024) [in English].

14. Gesetz über die Voraussetzungen und das Verfahren von Sicherheitsüberprüfungen des Bundes und den Schutz von Verschlus- ssachen (Sicherheitsüberprüfungsgesetz SUG. Retrieved from: http://www.gesetze-im-internet.de/s_g/BJNR086700994.html (data zvernennya: 21.02.2024) [in German].

15. Across Europe? Nations Mold Cyber Defenses. Retrieved from: <http://archive.defensenews.com/article/20130709/DEFREG01/307090008/Across-Euopr-Nations-Mold-Cyber-Defenses> (data zvernennya: 21.02.2024) [in English].

Shevchuk Mykhailo,

PhD in Law,

Doctoral Student at the Department of Constitutional,

Administrative and Financial law

(Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7549-6344>

FEATURES OF LEGAL ENSUREMENT OF INFORMATION SECURITY TAKING INTO ACCOUNT CURRENT THREATS TO NATIONAL SECURITY

The article is devoted to the study of current issues of legal provision of information security. Attention is focused on the system of normative and legal regulation of information security. The foreign experience of legal regulation of information security is analyzed. Considerable attention is paid to problems in the practical application of legal norms in the field of information security, which includes organizational and legal legal challenges. The article offers specific ways of developing legislation in the field of information security aimed at improving the effectiveness of information protection and preventing possible threats.

Key words: information security, information environment, information, information protection, ensuring information security.

Надіслано до редколегії 26.02.2024

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.81

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-51-54

Богатирьов Іван Григорович,доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

(Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>НАУКОВА ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИПРАВЛЕННЯ
ЗАСУДЖЕНИХ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ

У статті розглядається наукова обґрунтованість проблематики виправлення засуджених в місцях несповоди в Україні. Визначено дві сторони легітимації виправлення засуджених у місцях несповоди. З одного боку, вона ґрунтується на матеріальному праві, а тому застосовується органами і установами виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби, а з іншого – на результатах його застосування до засуджених під час відбування кримінального покарання, що є публічними до сприйняття не тільки засудженими, а також і соціумом. Обґрунтовується думка, що альтернативою виправлення може бути термін «соціалізація». Сформульовано авторське визначення соціалізації засуджених у місцях несповоди в Україні.

Ключові слова: засуджені, місця несповоди, соціалізація, ресоціалізація, реінтеграція, легітимація, покарання, правовий статус засуджених.

Постановка проблеми. Однією з найскладніших проблем доктрини пенітенціарного права України є проблема виправлення засуджених у місцях несповоди в Україні. При всьому розмаїтті тлумачень вітчизняними вченими цієї форми впливу на процес позитивних змін у засудженого під час відбування кримінального покарання, її правова природа залишається загадковою і доволі нез'ясованою.

Феномен виправлення засуджених в місцях несповоди перебуває в постійному науковому пошуку вітчизняних вчених та предметному розумінні, як процес; позитивні зміни; засуджений, персонал, самокерованість, правослужняна поведінка тощо.

Варто зазначити, що вітчизняні вчені уже науково обґрунтували поняття виправлення засуджених в місцях несповоди України, що і стало загальноприйнятим та закріпленим у статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України. Але минуло багато часу, і суспільне прийняття виправлення засуджених в місцях несповоди не відповідає зміцнення своєї легітимації.

Отож, теоретичне осмислення нового бачення на Інститут виправлення засуджених в місцях несповоди в Україні сприятиме не тільки проведення ґрунтовних досліджень у галузі кримінально-виконавчого права, а також забезпечить системність у роботі при підготовці нового Пенітенціарного кодексу України, допоможе визначити виправлення легітимаційним або навпаки відійде в історію кримінально-виконавчого права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробленню актуальних проблем виправлення засуджених в місцях несповоди в Україні, фрагментарно присвячені праці таких вітчизняних учених, як: К. А. Автухов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Є. М. Бодюл, О. М. Джужа, О. Г. Колб, Н. В. Коломієць, В. Я. Конопельський, В. О. Корчинський, О. В. Лисодед, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, В. П. Севостьянов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, С. В. Царюк, Ю. А. Чеботарьова, В. О. Човган, Ю. В. Шинкарьов, О. О. Шкута, О. В. Щербина, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець, та ін.

Попри досить широкий спектр наукових досліджень, присвячених різним аспектам виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, наукових розробок за напрямом наукового обґрунтування проблематики виправлення засуджених в місцях несповоди в Україні нині не проводилося. Власне це й обумовило обрання задекларованої нами статті дослідження і свідчить про її актуальність в умовах реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему та формулюванням пропозицій у доктрину пенітенціарного права України.

Метою статті виступає наукова обґрунтованість проблематики виправлення засуджених в місцях несповоди в Україні. Для досягнення поставленої мети перед постола вирішення наступних завдань:

1) розкрити погляди вітчизняних вчених на поняття виправлення засуджених;

2) показати легітимацію виправлення в чинному кримінально-виконавчому законодавстві;

3) запропонувати в доктрину пенітенціарного права України щодо заміни терміну «виправлення» на соціалізацію засудженого.

Виклад основного матеріалу. Абеткою дискусії щодо наукової обґрунтованості проблематики виправлення засуджених в місцях несвободи в Україні стало дослідження вчених наукової школи «Інтелект», в котрих доведено, що саме обраний курс України на інтеграцію вимагає масштабних внутрішніх реформ на всіх рівнях державного устрою України. Не виключенням є і реформа кримінально-виконавчої системи України, яка має трансформуватися на засадах демократизації та гуманізації основних напрямків державної політики у сфері виконання покарань у пенітенціарну систему європейського зразка [1, с. 123].

Нагадаю, що термін виправлення дістався нами від командно адміністративної системи, і сьогодні залишається у доктрині кримінально-виконавчого права найбільш дискусійним. Водночас, постає резонне запитання: чому вітчизняний законодавець залишив даний термін у КВК України – (2003 р.)? Тому, що інших пропозицій розробники нового КВК України не надали. Чи можливо вузьке коло вчених визнали виправлення легітимним. Не вдаючись в поглиблену дискусію, на наш погляд, проблематика виправлення засуджених в місцях несвободи в Україні в умовах воєнного стану в Україні набуває нового змісту.

Єдине з чим варто погодитися з вітчизняними вченими щодо визначення виправлення, це те, що виправлення є внутрішньою формою здійснення адміністрацією та персоналом органів і установ виконання покарань на засудженого позитивного впливу пройти всі три стадії виконання та відбування кримінального покарання: соціалізацію, ресоціалізацію та реінтеграцію.

При цьому слід погодитися з думкою вітчизняного вченого Д. О. Пилипенко про те, що вітчизняна галузь кримінально-виконавчого права потребує комплексного доктринального дослідження принципів як фундаментальних юридичних категорій [2, с. 7]. А тому саме виправлення засуджених в місцях несвободи має ґрунтуватися на принципах даної галузі права, оскільки саме вони публічно забезпечують фактичну процедуру виконання і відбування кримінальних покарань у місцях несвободи.

Такий підхід дозволить забезпечити досягнення наукового консенсусу з дискусійних питань обґрунтованості проблематики виправлення засуджених в місцях несвободи в Україні та окреслити коло завдань його легітимації або навпаки виключення із норм вітчизняного законодавства.

До речі, міф про можливість виправлення засуджених в місцях несвободи в Україні передається з покоління в покоління. Мова йдеться не про реальне виправлення засудженого в місцях несвободи, а про символічний порядок застосування засобів виправлення на основі соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції, як стадій виконання і відбування в місцях несвободи кримінального покарання.

Власне давайте розглянемо, що являє собою виправлення? У контексті наукових праць вітчизняних вчених виправлення є по суті, наслідком повернення засудженого після відбування покарання законослухняним громадянином. Про те, за дослідженням вчених наукової школи «Інтелект», якщо йти за логікою вітчизняного законодавця, що виправлення – це процес позитивних

змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [3], то чому тоді такий рецидив серед осіб, котрі звільнилися з місць несвободи.

Зокрема, вітчизняний вчений А. Ф. Степанюк розглядає виправлення засуджених, як комплексну проблему, котра більше тяжіє до педагогіки та психології [4, с. 46]. Інший, вітчизняний вчений О. О. Шкута під виправленням засуджених розуміє комплексну категорію, що складається з таких елементів: правового, медичного психолого-педагогічного, соціально-побутового забезпечення засудженого, в результаті чого відбувається процес позитивних змін в його особистості та створюється готовність до самокерованої правослухняної поведінки [5, с. 33].

Ми більше підтримуємо позицію О. О. Шкути, оскільки він у даному понятті здійснив комплексний підхід трьох наук: педагогіку, психологію та правову галузь кримінально-виконавчого права, поєднання яких створило підґрунтя доктринального визначення виправлення засуджених у місцях несвободи.

Про те у світлі КВК України визнання виправлення цілковито відноситься не до самого процесу, а форми застосування органами і установами виконання покарання через його засоби, а тому виправлення варто розглядати, як форму роботи персоналу місць несвободи із засудженим, оскільки дані засоби не завжди є добровільними, а тому впливати на позитивні зміни засудженого є проблематично.

Наприклад, ч. 1 стаття 118. КВК України передбачає, що засуджені до позбавлення волі мають право працювати [3]. Тобто він має право і не працювати. Але інша стаття 81 Кримінального кодексу України ч. 2 передбачає, що умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення [6]. Отож, не працюєш, не довів свого виправлення, а тому не маєш право умовно дострокового звільнення.

На це вказує і звернення засуджених у різні державні інституції, зокрема і до Європейського суду з прав людини. На мій погляд, термін виправлення – це свого роду форма виконання і відбування кримінального покарання в місцях несвободи. За своєю природою вона вимагає від адміністрації органів і установ виконання покарань і засудженими вироблення певної угоди шляхом застосування балансу інтересів в наслідок чого, засуджений користуючись правом на умовне дострокове звільнення буде вимушений працювати.

Але знову виникає питання. Де саме працювати? Оскільки відношення засудженого до порядку і умов виконання покарання втілюється через його поведінку в місцях несвободи, адміністрація виправної колонії зобов'язана дотримуватися легітимованості на інституційному рівні в роботі із засудженими.

Принагідно нагадаємо, що саме нова Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках запроваджує нову модель надання соціальної, психологічної та іншої підтримки для забезпечення виправлення засуджених і їх повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [7].

Тобто у новій моделі уже мова не йде про виправлення як процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки, а вже як

надання соціальної, психологічної та іншої підтримки засудженому під час відбування покарання. Ясна річ, що термін «виправлення», поки він залишається у чинному кримінально-виконавчому законодавстві він є легітимативним. Стисло позначимо спроможність виправлення у роботі із засудженими в місцях несвободи:

Передусім поняття виправлення застосовується до засудженого після вступу вироку в законну силу і прибуття його до виправної колонії. Однак, на цьому етапі, засуджений перебуває виокремлено від інших засуджених, де проходить карантин діагностики та розподілу.

Включення засуджених у подальшу їх ресоціалізацію і реінтеграцію питання актуальне як ніколи. Тому персонал місць несвободи за період карантин діагностики та розподілу має зробити все для їхньої соціалізації та подальшого відбування ними кримінального покарання. І наскільки засаджений під час проходження соціалізації адаптується до порядку і умов виконання покарання, настільки ми можемо передбачити інші стадії його відбування покарання.

Отож, альтернативою виправлення може стати соціалізація. З позиції структурного аналізу соціалізація засуджених в місцях несвободи розглядається нами як сукупність її основних компонентів:

- адаптації до умов відбування покарання в місцях несвободи; закріплення знань про правовий статус засудженого в місцях несвободи;
- підготовка засудженого до дій у кризових та конфліктних ситуаціях;
- готовність приймати участь у засобах впливу на поведінку засуджених в період ресоціалізації;
- ознайомлення з правилами внутрішнього розпорядку дня і мотивація щодо його виконання;
- підготовка необхідних документів проходження стадії реінтеграції перед звільненням з місць несвободи;
- засвоєння моделі поведінки з іншими засудженими та персоналом місць несвободи тощо.

На підставі вищевикладеного пропонуємо наступне визначення соціалізації засуджених в місцях несвободи в Україні – це процес набуття засудженим у карантині діагностик і розподілу різних видів діяльності, адаптації до умов відбування покарання, підготовка засудженого до дій у кризових та конфліктних ситуаціях,

готовність приймати участь у засобах впливу на поведінку засуджених в період ресоціалізації; ознайомлення з правилами внутрішнього розпорядку дня і мотивація щодо його виконання; підготовка необхідних документів проходження стадії реінтеграції перед звільненням з місць несвободи, засвоєння моделі поведінки з іншими засудженими та персоналом місць несвободи.

Ми у даній статті запропонували доктринальне визначення соціалізації, а тому не виключаємо його теоретичну похибку, оскільки по суті дане поняття несе у собі суто інструментального значення, і ґрунтується воно на запропонованих нами компонентах соціалізації, що є важливим елементом проходження засудженим карантину діагностики та розподілу.

Отож, прийняття рішення Верховною Радою України виключити виправлення як процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки із КВК України може відбутися тільки внесенням змін і доповнень або ж прийняттям нового Пенітенціарного кодексу України.

Висновки. Завершення наукового обґрунтування проблематики виправлення засуджених в місцях несвободи в Україні робимо такі висновки:

1. Невиправданим з практичної точки зору було залишення поняття виправлення засуджених у КВК України 2003 року, оскільки воно було перенесено з виправного трудового кодексу, 1971 року, як наслідок командно – адміністративної системи минулого радянського союзу.
2. На жаль, за роки незалежності України вітчизняна наука так і не надала економічного і фінансового обґрунтування виправлення засудженого в місцях несвободи як процесу позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Показовим в цьому є збільшення рецидивної злочинності.
3. Сучасне реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації у пенітенціарну систему вимагає від науки кримінально-виконавчого права адекватного розуміння поняття виправлення засуджених в місцях несвободи, вірогідність залишення даного терміну у новому Пенітенціарному кодексі України.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Нариси становлення пенітенціарної системи в Україні у працях вітчизняних вчених наукової школи «Інтелект» : монографія. Київ: ВД «Дакор», 2021. 242 с.
2. Пилипенко Д. О. Принципи кримінально-виконавчого права: теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2023. 428 с.
3. Степанюк А. Ф. Сутність виконання покарання: монографія. Харків: Фоліо, 1999. 256 с.
4. Богатирьов І.Г., Василяка Д.К., Шкута О.О. Теорія і практика виправлення та ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки: навч. посіб. Київ : ВД «Дакор», 2014. 176 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. (дата звернення: 03.02.2024).
6. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 05.02.2024).
7. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <http://surl.li/fdmjr> (дата звернення: 07.02.2024).

References

1. Bohatyrov, I.H. (2021). *Narysy stanovlennia penitentsiarnoi systemy v Ukraini u pratsiakh vitchyznianskykh vchenykh naukovoї shkoly «Intellect»* [Essays on the formation of the penitentiary system in Ukraine in the works of domestic scientists of the "Intellect" scientific school]: monohrafiia. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].
2. Pylypenko, D.O. (2023). *Pryntsypy kryminalno-vykonavchoho prava: teoretyko-pravove doslidzhennia* [Principles of criminal law: theoretical and legal research]: monohrafiia. Kyiv: VD «Dakor» [in Ukrainian].
3. Stepaniuk, A.F. (1999). *Sutnist vykonannia pokarannia* [The essence of execution of punishment]: monohrafiia. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].

4. Bogatyrev, I., Vasylyak, D., & Shkuta, O. (2014). *Teoriia i praktyka vypravlennia ta resotsializatsii zasudzhennykh, yaki vidbuvaiut pokarannia u vypravnykh koloniiakh serednoho rinvnia bezpeky* [Theory and practice of correction and resocialization of convicts serving their sentences in correctional colonies of medium security]. K.: PH "Dakor", 176p. [in Ukrainian].
5. Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy [Criminal and Executive Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
7. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2022–2024 rokakh [On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and the approval of the operational plan for its implementation in 2022–2024]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.12.2022 r. № 1153-r. [in Ukrainian].

Bogatyrev Ivan,

Doctor of Law, Associate Professor,

*Honored Worker of Science and Technology of Ukraine**(Zhytomyr Polytechnic State University, Zhytomyr)*

SCIENTIFIC JUSTIFICATION PROBLEMS OF CORRECTION OF CONVICTS IN PLACES OF IMPRISONMENT IN UKRAINE

The article examines the scientific validity of the problem of correction of convicts in places of imprisonment in Ukraine. Two sides of the legitimization of the correction of convicts in places of imprisonment are defined. On the one hand, it is based on material law and is therefore applied by the bodies and institutions of the State Criminal Enforcement Service, and on the other hand, on the results of its application to convicts while serving a criminal sentence, which are public for perception not only by the convicts, but also and society. The opinion is substantiated that the term "socialization" can be an alternative to correction.

In the article, the new term "socialization" is scientifically justified as an alternative to the correction. From the standpoint of structural analysis, we consider the socialization of convicts in places of imprisonment as a set of its main components: adaptation to the conditions of serving punishment in places of imprisonment; consolidation of knowledge about the legal status of the convict in places of imprisonment; preparation of the convict for actions in crisis and conflict situations; readiness to participate in means of influence on the behavior of convicts during the period of resocialization; familiarization with the rules of the internal agenda and motivation for its implementation; preparation of the necessary documents for the reintegration stage before release from detention; establishing a model of behavior with other convicts and prison staff, etc.

The author's definition of socialization has been formulated, the definition of socialization of convicts in places of imprisonment in Ukraine is the process of convicts acquiring diagnostics in quarantine and distribution of various types of activities, adaptation to the conditions of serving the sentence, preparation of the convict for actions in crisis and conflict situations, preparation of the necessary documents for passing the stage of reintegration before release from prison, assimilation of a model of behavior with other convicts and prison staff, etc.

Key words: convicts, places of imprisonment, socialization, resocialization, reintegration, legitimization, punishment, legal status of convicts.

Надіслано до редколегії 19.02.2024

УДК 343.3

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-55-59

Єлаєв Юрій Леонідович,

викладач кафедри організації досудового розслідування факультету № 1

(Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Криворізький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7101-0730>**Ємельянов Роман Олександрович,**

доктор філософії у галузі знань «Право»,

доцент кафедри організації досудового розслідування факультету № 1

(Криворізький навчально-науковий інститут

Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Криворізький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7465-7166>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTI

У статті досліджено окремі питання кримінально-правової характеристики злочинів терористичної спрямованості. Розглянуто окремі питання спеціальних видів стійких кримінально-протиправних об'єднань для яких притаманна спрямованість на вчинення злочинів терористичної спрямованості. Проаналізовано питання стосовно того, що терористична група та терористична організація є двома окремими самостійними видами спеціальних форм співучасті у кримінальному правопорушенні. Також, проаналізовано питання щодо відмежування що терористичної групи та терористичної організації від не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, як двох інших окремих самостійних видів кримінально-протиправних угруповань, які вчиняють злочини проти громадської безпеки.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, терористичний акт, тероризм, терористична група, терористична організація, протидія тероризму, терористична мета, злочини терористичної спрямованості.

Постановка проблеми. Наукове дослідження злочинів терористичної спрямованості є дуже актуальним з огляду на реалії сьогодення. Не можна не погодитись із влучним висловом автора С. П. Репецького: «Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття тероризм став головною геополітичною загрозою нашого часу, оскільки його мережева структура охоплює не тільки Україну, а переважно більшість країн світу» [1, с. 182].

Аналіз останніх досліджень. Питанням юридичної характеристики кримінальних правопорушень, які вчиняються під час терористичної діяльності присвячено наукові праці відомих науковців-юристів: В. Антипенка, О. Багрий-Шахматова, О. Бантишева, В. Борисова, А. Данилевського, В. Журавльова, В. Коваленка, В. Комісарова, В. Крутова, В. Кубальського, Б. Леонова, І. Рижова, Б. Романюка, С. Мохончука, Л. Новікової, Л. Сав'юка, М. Семікіна, О. Семенюка, М. Рибачука, В. Тихого, О. Шамара та інших вчених-правознавців. Але окремі питання залишились невивченими та потребують дослідження.

Метою даної статті є кримінально-правове дослідження окремих видів стійких злочинних об'єд-

нань терористичної кримінально-протиправної спрямованості.

Виклад основного матеріалу. 28 квітня 2023 року, набрали чинності зміни та доповнення до Кримінального Кодексу України [2] (далі за текстом – КК України) відповідно яких встановлено кримінальну відповідальність за вчинення таких кримінальних правопорушень терористичної спрямованості, як Сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму (стаття 258-4 КК України), Перетинання державного кордону України з терористичною метою (стаття 258-6 КК України). Вищеназвані зміни та доповнення до тексту КК України внесені на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Додаткового протоколу до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, а також до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом» від 21 березня 2023 року № 2997-ІХ. У зв'язку з цим, актуальним питанням в сфері науково-освітнього забезпечення боротьби з тероризмом є питання про тео-

ретичне дослідження протидії терористичній діяльності, яка вчиняється у співучасті, передусім, протидія злочинам тероризму, які вчиняються в умовах воєнного стану та в умовах триваючої з 2014 року збройної агресії РФ проти України. Разом з цим, потребує подальших наукових досліджень царина кримінально-правової боротьби з так би мовити класичними, традиційними кримінальними правопорушеннями терористичної спрямованості, а саме: терористичний акт (стаття 257 КК України), створення терористичної групи чи терористичної організації (стаття 258-3 КК України).

Так, в умовах воєнного стану на всій території України, повномасштабного вторгнення РФ в Україну, тимчасової окупації частини території України, виникає необхідність у посиленому юридичному захисті сфери громадської безпеки. Одним із фундаментальних видів юридичного захисту сфери громадської безпеки є кримінально-правовий захист сфери громадської безпеки. В свою чергу, кримінально-правовий захист сфери громадської безпеки, як відповідної соціальної цінності в царині публічного України та як відповідного родового об'єкту кримінального правопорушення може здійснюватись, зокрема, шляхом прийняття окремих спеціальних Законів України з питань боротьби з тероризмом. При цьому, кримінально-правові відносини в сфері боротьби з тероризмом є підродовим об'єктом кримінального правопорушення в межах сфери громадської безпеки, як родового об'єкту кримінального правопорушення. При цьому, громадська безпека разом з національною безпекою, державною безпекою, а також разом з безпекою інших царин адміністративно-політичної сфери є складовими публічної безпеки, яка, в даному випадку, є надродовим об'єктом кримінального правопорушення.

Так, на думку науковця-юриста Яремко Г. З.: «Ядром системи є норма про терористичний акт (ст. 258 КК України), варіантами *sui generis* нормами є ті, що закріплені у статтях 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5 Кримінального кодексу України і передбачають відповідальність за готування та співучасті (за винятком виконавця) у вчиненні терористичного акту, а також публічні заклики до такого» [3, с. 148].

Так, кримінально-правовий інститут боротьби з тероризмом: 1) в нормативно-юридичному вимірі має сутнісні правові взаємозв'язки з Законом України «Про боротьбу з тероризмом», як джерелом публічного права України; 2) в доктринально-юридичному вимірі має сутнісні правові взаємозв'язки зі сферами: а) протидії умисним тяжким злочинам та умисним особливо тяжким злочинам; б) протидії умисним злочинам, які вчинюються у співучасті; в) протидії злочинам, внаслідок вчинення яких спричиняється смерть особи (людини); 3) в аксіологічно-юридичному вимірі має сутнісні правові взаємозв'язки зі сферою принципу невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності (абзац 4 статті 3 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [4]).

Вбачається, що суспільна небезпечність злочинів терористичної спрямованості, котрі вчиняються співучасті, як вважають Лисько Т. Д., Шиловой К. Р. полягає в тому, що: «Тероризм, як форма організованої злочинності, коріниться у потужній тіньовій економіці і може серйозно підірвати процес подальшого розвитку людства» [5, с. 203].

Виходячи із вищевикладеного, вбачається за можливе, запропонувати новий підхід до визначення загальних та спеціальних форм співучасті в яких можуть вчинюватись терористичні акти та інші злочини, які дотичні до терористичних актів. Так, виходячи із системного тлумачення загальних та спеціальних форми співучасті у випадку вчинення терористичних актів та інших злочинів, які дотичні до терористич-

них актів, вбачається, що вищеназвані кримінальні правопорушення можуть бути вчиненні, передусім, а) групою осіб за попередньою змовою (загальна форма співучасті), у випадку скоєння злочину передбаченого частиною 2 статті 258 КК України; б) терористична група (спеціальна форма співучасті), у випадку скоєння злочину передбаченого статті 258-3 КК України; в) терористична організація (спеціальна форма співучасті), у випадку скоєння злочину передбаченого статті 258-3 КК України.

Тобто, в даному випадку, є можливим визначити широкий підхід до визначення загальних та спеціальних форм співучасті у злочинах терористичної спрямованості. Натомість, з метою доктринального дослідження вищевказаної царини кримінально-правового регулювання (боротьба з тероризмом) є можливим застосовувати вузький підхід до визначення форм співучасті у злочинах терористичної спрямованості. Тобто, обмежитись виключно дослідженням таких спеціальних форм співучасті у кримінальному правопорушенні терористичної спрямованості, як **терористична група; терористична організація.**

Звертаємо увагу на те, що на думку О. Ю. Баличева однією із ознак терористичної групи є «спеціальна мета – здійснення терористичних актів», однією із ознак терористичної організації є «спеціальна мета – здійснення терористичної діяльності» [6, с. 5].

Одночасно з цим, зауважимо, що в даному випадку є доцільним зазначити, що вищеназвані спеціальні форми співучасті є похідними від таких загальних форм співучасті у вчиненні кримінального правопорушення, як організована група, злочинна організація (частини 3 та 4 статті 28 КК України, відповідно). Також вищеназвані загальні форми співучасті у кримінальному правопорушенні (організована група, злочинна організація) є фундаційними для багатьох спеціальних форм співучасті (зокрема, для банди). Разом з цим, оскільки, в даному випадку, терористична організація, є спеціальною формою співучасті по відношенню до злочинної організації, як загальної форми співучасті, вбачається, що терористичній організації притаманні усі ознаки, як загальної, так і спеціальної форми співучасті у кримінальному правопорушенні. При цьому, особливі ознаки терористичної організації. Тобто, зазначення в диспозиції норми запропонованого законопроекту терористичної організації, як форми співучасті є цілком достатнім для юридичної протидії вищевказаному виду злочинного об'єднання.

Також вбачається, що в даному випадку незаконне збройне формування не може вважатись спеціальною формою співучасті у разі вчинення терористичних актів та інших злочинів терористичної спрямованості, оскільки, вказана форма співучасті в кримінальному правопорушенні прямо передбачена Кримінальним Кодексом України, як спеціальна форма співучасті у кримінальному правопорушенні для іншого окремого самостійного складу злочину, а саме: злочину передбаченого нормами статті 260 КК України – Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. При цьому, сам по собі юридичний факт створення вищевказаних мілітарних формувань є окремим складом злочину (ч. 1 або ч. 2 стаття 260 КК України).

Крім того, зазначаємо, що в даному випадку з метою диференціації спеціальних форм співучасті у злочинах терористичної спрямованості необхідно виходити з саме вузького підходу до тлумачення спеціальних форм співучасті у злочинах терористичної спрямованості, із урахуванням різних рівнів суспільної небезпеки кожної із вищевказаних спеціальних форм співучасті. Тобто, вбачається, що злочини терористичної спрямованості можуть вчинятись виключно у спеціаль-

ними формах співучасті, які у своїй назві мають зазначення терористичний або терористична, про що має бути зазначено у нормах Законів, які регламентують боротьбу з тероризмом.

У зв'язку з цим, вважаємо, що сфера боротьби з не передбаченими законом воєнізованими, збройними формуваннями, як окремими спеціальними формами співучасті є окремою цариною правовідносин, яка є іншою цариною правовідносин, аніж царина боротьби з тероризмом (зокрема, тероризмом, який скоюється у співучасті у кримінальному правопорушенні).

Внаслідок чого, нормативно-правове регулювання цієї групи правовідносин може бути здійснення шляхом ухвалення Верховною Радою України окремого Закону України «Про боротьбу з не передбаченими законом воєнізованими й збройними формуваннями». Вказаний Закон, в такому випадку, мав би значення інституційного закону в сфері публічного права України, який би регламентував юридичні питання боротьби з не передбаченими законом воєнізованими, збройними формуваннями (які узагальнено можна визначити, як незаконні мілітарні формування), котрі прямо та безпосередньо не охоплюються кримінальним правом України та сферою кримінально-правової протидії незаконним мілітарним формуванням (зокрема, нормами статті 260 КК України).

Необхідно звернути увагу на те, що у тексті проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом», який зареєстрований Апаратом Верховної Ради України № 418д9/1-2022/73115 від 04.05.2022 року [7] зазначено дефініцію: «кримінальні правопорушення, вчинені із терористичною метою»; проте, без конкретного визначення такої юридичної категорії, як терористична мета. Разом з цим, у диспозиції частини 1 статті 258 КК України наведено поняття мети злочину терористичний акт, яка за текстовою формулою значно відрізняється від дефініції терористичної мети, про що буде зазначено нижче за текстом.

Зауважимо, що в даному випадку текст законопроекту досліджується в розумінні того, що він є джерелом права у виді юридичної доктрини в аспекті професійної думки юристів, що створили даний проект Закону, а саме: безпосередньо текст законопроекту.

Також необхідно зазначити про співвідношення таких юридичних понять, як поняття: **терористична мета** з передбаченою диспозицією частини 1 статті 258 КК України юридичною категорією **мети** порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Зауважимо, що зокрема, мета порушення громадської безпеки в тій чи іншій мірі притаманна будь-якому кримінальному правопорушенню проти громадської безпеки. Разом з цим саме у разі скоєння терористичного акту вказана мета кримінального правопорушення набуває вирішального, домінуючого значення у структурі суб'єктивної сторони певного конкретного кримінального правопорушення.

Одночасно з цим є можливість різного текстуального (але не змістовного) викладення категорії мета кримінального правопорушення (згідно теорії кримінального права, з однієї сторони, та згідно норм частини 1 статті 258 КК України, з іншої сторони) має відповідати завданню вірної та точної кримінально-правової кваліфікації злочину – терористичний акт за суб'єктивною стороною складу злочину за ознакою мети злочину, що сприятиме

встановленню всіх елементів складу злочину в передбаченому законом порядку, що має відповідати конституційно-правовим: принципу законності (речення 2 частини 2 статті 8, частина 2 статті 6, частина 2 статті 19 Конституції України); принципу юридичної відповідальності особи за наявності її вини у скоєному злочині (ч. 1, 2, 3 ст. 62 Конституції України). У свою чергу, мета злочину безпосередньо взаємозв'язана з виною особи у скоєнні злочину, оскільки, обидві вищезазнані кваліфікуючі ознаки є складовими частинами суб'єктивної сторони складу злочину.

Звертаємо увагу на те, що основний (простий) склад такого кримінального правопорушення, як терористичний акт (частини 1 статті 258 КК України) у науково-теоретичному вимірі відноситься до юридичної категорії умисних тяжких злочинів. Вказана науково-теоретична дефініція ґрунтується на юридичних визначеннях злочину та його видів (частини 1, 3, 4, 5, 6, 7 статті 12 КК України), з однієї сторони, та умисного кримінального правопорушення (стаття 26 КК України) і умисний тяжкий злочин (стаття частина 2 статті 70 КК України), з іншої сторони.

Внаслідок чого, в даному випадку, необхідно звернути увагу на однозначне визначення поняття: мета злочинів терористичної спрямованості. Оскільки, є висока вірогідність судового оскарження рішень суб'єктів державно-владних повноважень (зокрема, органів прокуратури) щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які скоїли злочини терористичної спрямованості саме у зв'язку з різним тлумаченням мети злочину, як кваліфікуючої ознаки суб'єктивної сторони складу злочину з підстави різного визначення дефініції (мета злочинів терористичної спрямованості), в доктрині кримінального права та в різних нормативно-правових актах і проектах нових нормативно-правових актів.

Зазначаємо і той факт, що в науковому аспекті є можливим використовувати юридичний термін злочин терористичної спрямованості, оскільки, всі кримінальні правопорушення, котрі вчиняються з терористичною метою, а саме: терористичний акт й однокатегорійні з ним кримінальні правопорушення є злочинами терористичної спрямованості (статті 258–258-5 КК України). Тобто, згідно норм ч. 1, 3, 4, 5, 6 ст. 12 КК України відносяться до класу злочинів.

Також, в розумінні доктрини кримінального права є можливим виходити із того, що злочини терористичної спрямованості, включаються до вказаного переліку, оскільки, лише діяння передбачені нормами статей 258–258-5 КК України, посягають на такий підродовий об'єкт, як громадська безпека, в частині безпеки суспільства та держави від терористичних загроз. Оскільки, інші злочини – кримінальні правопорушення проти громадської безпеки посягають на інші соціальні цінності, аніж злочини терористичної спрямованості, котрі посягають на інші підродові об'єкти злочину (зокрема, техногенну та пожежну безпеку). Крім того, в даному випадку, враховано той факт, що терористичний акт (стаття 258 Терористичний акт) відноситься до класу злочинів, що вчиняються, зокрема, з метою залякування населення, у розумінні норм статті 12 КК України.

У тексті вищезазнаного законопроекту зазначається про те, що терористичний акт може бути скоєно, зокрема, у такій формі співучасті, як терористична група. Разом з цим, у тексті запропонованого законопроекту не передбачено жодних змін та доповнень до норм чинної редакції частини 2 статті 258 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність саме за скоєння терористичного акту за попередньою змовою групою осіб; Такі зміни та доповнення вбачаються актуальними з метою встановлення в диспозиції вказаної норми кримінального права (частини 2 статті

258 КК України), нової форми співучасті – **терористична група**, замість наявної форми співучасті – **за попередньою змовою групою осіб**. Внаслідок чого, форму співучасті у кримінальному правопорушенні, котра передбачена приписами статті 258-3 КК України доцільно визначати, як організовану терористичну групу, котра буде співвідноситися з такою загальною формою співучасті у кримінальному правопорушенні, як організована група (частина 2 статті 28 КК України).

При цьому необхідно звернути увагу на те, що для розмежування організована терористична група (терористичної групи в формі організованої групи) можливо застосовувати наступний підхід: «організована терористична група створюється для здійснення певного виду терористичної діяльності, наприклад, вчинення конкретного терористичного акту чи кількох таких актів, а терористична організація має діяти невизначений час, займатися терористичною діяльністю постійно, до досягнення певної мети» [8, с. 152].

Внаслідок чого, вбачається, що в даному випадку, відсутність вказаних змін та доповнень до тексту вищезазначеного законопроекту буде суттєво утруднювати кримінально-правову боротьбу з умисним особливо тяжким злочином – терористичний акт (частина 2 статті 258 КК України), котрий скоюється у формі співучасті, яка встановлена ч. 2 ст. 28 КК України, тобто, у виді групи осіб за попередньою змовою.

На думку В. Павленко кримінальні правопорушення терористичної спрямованості мають «спеціальну мету – тиск на органи влади, міжнародні організації, фізичних або юридичних осіб для досягнення потрібної терористам цілі» [9, с. 202].

Одночасно з цим, будь-які теоретичні наукові розвідки у сфері боротьби з тероризмом мають ґрунтуватися на доктринальних парадигмах згідно якої «для вирішення концептуального завдання протидії тероризму в Україні слід задіяти міждисциплінарний підхід вивчення цього питання і визначити особливості протидії тероризму на міжнародному рівні» [10, с. 204].

З огляду на проведене у цій статті дослідження **можна зробити висновки** про необхідність:

1) змін та доповнень до чинного Законодавства України про кримінальну відповідальність щодо встановлення посиленої кримінальної відповідальності за скоєння злочинів терористичної спрямованості, котрі вчиненні організованою терористичною групою й злочинною терористичною організацією із урахуванням надвисокого ступеня суспільної небезпечності вказаних форм співучасті у кримінальному правопорушенні.

2) змін та доповнень до чинного Законодавства України про кримінальну відповідальність щодо встановлення посиленої кримінальної відповідальності за скоєння злочинів терористичної спрямованості, котрі скоєні іншими кримінально-протиправними угрупованнями, зокрема, не передбаченими законом воєнізованими або збройними формуваннями.

Перспективи подальших досліджень можливі у напрямку дослідження юридичних ознак, які є загальними для будь-яких видів організованих груп та злочинних організацій і юридичних ознак, які є спеціальними, тобто притаманними тільки та виключно терористичній групі та терористичній організації, як спеціальним видам стійких злочинних об'єднань.

Список використаних джерел

1. Репецкий С.П. Кримінальні правопорушення терористичного спрямування в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. № 11 (23), 2021. С. 181–187.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.02.2024 р).
3. Яремко Г.З. Асоціація норм про злочини терористичного характеру у Кримінальному кодексі України. *Право і суспільство*. № 1 частина 2 /2020 С. 148–155
4. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 01.02.2024 р).
5. Лисько Т.Д., Шилова К.Р. Злочини терористичної спрямованості за КК України: кримінально-правовий аналіз. *Юридичний вісник* 2 (67) 2023 С. 203–209.
6. Баличев О.Ю. До проблеми кваліфікації злочинів терористичної спрямованості. *Право та державне управління*. 2019 р. № 3 (36) том 2. С. 5–11.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення боротьби з тероризмом: Проект Закону № 7349 від 05.05.2022 року.
8. Бантишев О.Ф., Белянська В.В., Брешей Р.І. Протидія терористичній діяльності: кримінально-правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти: монографія. Київ. 2016.
9. Павленко В. Вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з тероризмом. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 200–204.
10. Юртаєва К.В. Актуальні проблеми кримінально-правової протидії тероризму в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9) С. 200–211.

References

1. Repetskyi, S.P. (2021). Kryminalni pravoporushennia terorystychnoho spriamuvannia v kryminalnomu zakonodavstvi zarubiznykh krain. [Criminal offenses of a terrorist nature in the criminal legislation of foreign countries]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Seriya Pravo*. № 11 (23), S. 181–187 [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 roku № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (data zvernennia: 01.02.2024 r) [in Ukrainian].
3. Yaremko, H.Z. (2020). Asotsiatsiia norm pro zlochyyny terorystychnoho kharakteru u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [Association of norms on crimes of a terrorist nature in the Criminal Code of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. № 1 chastyna 2, S. 148–155 [in Ukrainian].

4. Pro borotbu z teroryzmozom [About the fight against terrorism]: Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2003 roku № 638-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (data zvernennia: 01.02.2024 r) [in Ukrainian].
5. Lysko, T.D., & Shylova, K.R. (2023). Zlochyny terorystychnoi spriamovanosti za KK Ukrainy: kryminalno-pravovyi analiz [Crimes of a terrorist orientation under the Criminal Code of Ukraine: criminal-legal analysis]. *Yurydychnyi visnyk*. 2 (67), S. 203–209 [in Ukrainian].
6. Balychev, O.Iu. (2019). Do problemy kvalifikatsii zlochyniv terorystychnoi spriamovanosti. [To the problem of qualification of crimes of terrorist orientation]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 3 (36), tom 2, S. 5–11 [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia borotby z teroryzmozom. [On making changes to some legislative acts of Ukraine on improving the fight against terrorism]. Proektu Zakonu № 7349 vid 05.05.2022 roku [in Ukrainian].
8. Bantyshev, O.F., Bielianska, V.V., & Breshchei, R.I. (2016). Protydiia terorystychnoi diialnosti: kryminalno-pravovi, kryminolohichni ta kryminalistychni aspekty. [Countering terrorist activities: criminal-legal, criminological and forensic aspects]: monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
9. Viktor Pavlenko, V. (2018). Vdoskonalennia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny, poviazani z teroryzmozom. [Improving criminal liability for crimes related to terrorism]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 11, S. 200–204 [in Ukrainian].
10. Yurtaieva, K.V. (2015). Aktualni problemy kryminalno-pravovoi protydii teroryzmu v Ukraini. [Actual problems of criminal and legal countermeasures against terrorism in Ukraine]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 1 (9), S. 200–211 [in Ukrainian].

Yelaiev Yurii,

Lecturer at the Department of organization of pre-trial investigation Faculty No. 1
 (Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute
 Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7101-0730>

Yemelianov Roman,

Doctor of Philosophy,
 Associate Professor at the Department of organization of pre-trial investigation Faculty No. 1
 (Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute
 Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7465-7166>

SOME ISSUES OF CRIMINAL AND LEGAL INVESTIGATION OF CRIMES OF TERRORIST ORIENTATION

The article examines certain issues of the criminal-legal characteristics of terrorist-oriented crimes. Separate issues of special types of stable criminal and illegal associations, which are characterized by a focus on committing crimes of a terrorist nature, are considered. The issue of the fact that a terrorist group and a terrorist organization are two separate independent types of special forms of complicity in a criminal offense have been analyzed. Also, the issue of distinguishing a terrorist group and a terrorist organization from paramilitary or armed formations not provided for by law, as two other separate independent types of criminal groups that commit crimes against public security, is analyzed. Regarding the last two types of criminal and illegal groups, a generalizing legal term is proposed – illegal military formations.

Legal positions on the definition of terrorist activity, which is the goal of socially dangerous actions of a terrorist organization, have been analyzed. At the same time, it is taken into account that a terrorist group has another special purpose, namely: carrying out terrorist acts.

Attention is paid to the issue of distinguishing between a group of persons based on a prior conspiracy, which commits a terrorist act on the one hand, and a terrorist group and terrorist organization on the other. An analysis of the legal category – terrorist purpose in terms of the purpose of a criminal offense was carried out, taking into account the current version of the norms of part 1 of Article 258 of the Criminal Code of Ukraine.

In addition, the article notes that criminal-legal relations in the field of combating terrorism are a subgeneric object of a criminal offense within the sphere of public security, as a generic object of a criminal offense. At the same time, public security together with national security, state security, as well as together with the security of other areas of the administrative and political sphere are components of public security, which in this case is a supra-generic object of a criminal offense.

This article, among other things, takes into account the fact that common forms of complicity in the commission of a criminal offense are, including, an organized group and a criminal organization; legal features that are characteristic of a terrorist group and a terrorist organization, respectively.

Key words: criminal offense, terrorist act, terrorism, terrorist group, terrorist organization, counter-terrorism, terrorist goal, crimes of terrorist orientation.

Надіслано до редколегії 28.02.2024

Мошняга Любов Володимирівна,

кандидат юридичних наук

(Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9565-735X>

Єрмоленко-Князєва Лілія Станіславівна,

кандидат юридичних наук, доцент

(Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0305-7494>

АКТИ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено визначенню актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації. Проведено правовий аналіз національного та міжнародного законодавства на предмет визначення понять «авіаційна безпека» та «акти незаконного втручання в діяльність цивільної авіації». Проведено порівняння кримінального законодавства в старій редакції та в існуючій з врахуванням змін та доповнень. Вивчено та проаналізовано кримінально-правове забезпечення охорони авіаційної безпеки, що встановлено статтями Особливої частини Кримінального кодексу України. На підставі узагальнених результатів системного аналізу чинного Кримінального кодексу України, до кримінальних правопорушень проти авіаційної безпеки слід відносити кримінальні правопорушення, діяння яких містять ознаки актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.

Оскільки у законодавстві України авіаційна безпека визначається як захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, який забезпечується шляхом здійснення комплексу заходів із залученням людських та матеріальних ресурсів, то поняття авіаційної безпеки визначається через поняття акту незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.

Кримінально-правове забезпечення охорони авіаційної безпеки встановлюється статтями Особливої частини Кримінального кодексу України, що розташовані залежно від родового об'єкту у різних його розділах.

Проект Закону України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо підвищення ефективності забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту)" був розроблений з урахуванням положень Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, документів Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), Модельного Кримінального кодексу, а також позитивного зарубіжного досвіду країн пострадянського простору, високорозвинених держав Європи (Голландії, Данії, Швеції, Швейцарії).

Метою законопроекту було приведення законодавства України про кримінальну відповідальність з питань забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту у відповідність до загальновизнаних норм, принципів міжнародного права та міжнародних стандартів, підвищення ефективності запобігання та протидії злочинним порушенням правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту з врахуванням позитивного зарубіжного досвіду країн пострадянського простору та високорозвинених європейських держав.

Ключові слова: авіаційна, безпека, акти незаконного втручання, цивільна авіація, злочини проти безпеки руху, громадський порядок, кримінально-правове забезпечення, кримінально-правовий захист.

Постановка проблеми. У законодавстві України авіаційна безпека визначається як захист цивільної авіації від актів незаконного втручання, який забезпечується шляхом здійснення комплексу заходів із залученням людських та матеріальних ресурсів [1]. Поняття авіаційної безпеки визначається через поняття акту незаконного втручання в діяльність цивільної авіації [2, с. 245]. Глава 1 Додатку 17 «Безпека: захист міжнародної цивільної авіації від актів незаконного втручання» до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 року дає визначення акту незаконного втручання як акту або спроби його, що створює загрозу безпеці цивільної авіації і включає: 1) незаконне захоплення повітряних суден; 2) руйнування повітряного судна, що перебуває в експлуатації; 3) захоплення заручників на борту повітряних суден або на аеродромах; 4) насильницьке проникнення на борт повітряного судна, в аеропорт або в розташування аеронавігаційного засобу чи служби; 5) розміщення на борту повітряного судна або в аеропорту зброї, небезпечного пристрою або матеріалу, призначених для досягнення злочинних цілей; 6) використання повітряного судна, що перебуває в експлуатації, з метою заподіяння каліцтва, інших ушкоджень здоров'ю, смерті фізичній особі або значної шкоди майну чи навколишньому природному середовищу; 7) повідомлення навмисно неправдивої інформації, що ставить під загрозу безпеку повітряного судна під час польоту або на землі, безпеку пасажирів, членів екіпажу, наземного персоналу, інших осіб в аеропорту чи в розташуванні засобів або підрозділу цивільної авіації [3].

Слід вказати, що Конвенція про боротьбу з незаконними актами по відношенню до міжнародної цивільної авіації від 10.09.2010 року розширює перелік таких актів і додатково визнає замах, погрозу, організацію чи допомогу (співучасть) вчинення незаконних актів по відношенню до міжнародної цивільної авіації [4]. Регулювання відносин щодо актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації передбачено національним законодавством. Зокрема, ст. 86 Повітряного кодексу України [5] та п.п. 6) п. 2 Розділу II Державної програми авіаційної безпеки цивільної авіації від 21 березня 2017 року визначають акт незаконного втручання та включають до них ті самі дії, що визначені Додатком 17 Конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 року. Серед правових заходів забезпечення авіаційної безпеки від актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації важливе значення мають заходи кримінально-правового впливу. Кримінальний кодекс України не передбачає відповідного розділу, що визначає перелік кримінальних правопорушень проти авіаційної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вказане питання розглядалося в наукових працях вітчизняних та зарубіжних авторів: І. Карпец, М. Баймуратов, М. Черкес, С. Яценко, І. Лукашук, А. Наумов, С. Лихова, М. Свистуленко та інші, праці яких свідчать про певну увагу до даної проблематики, але вони не виснажують усю її складність.

Мета – на основі аналізу результатів загальнотеоретичних та галузевих досліджень, нормативно-правової бази національного та міжнародного законодавства дослідити та проаналізувати кримінально-правове регулювання безпеки та захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання.

Поставлена мета дослідження обумовила необхідність вирішення таких завдань:

- 1) дослідити поняття авіаційної безпеки;
- 2) визначити поняття «актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації»;
- 3) дослідити теоретичні та практичні аспекти з метою обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавства щодо безпеки цивільної авіації від актів незаконного втручання, як об'єкта кримінально-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. У Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. законодавець не виділяв злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту в окрему групу, а відносив їх до глави «Службові злочини» за ознакою наявності у складах цих злочинів спеціального суб'єкта.

Чинний Кримінальний кодекс України містить окремий Розділ XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» Особливої частини КК України, що складається з 18 статей, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері транспорту.

Слід звернути увагу на той факт, що у ст. 276, 277, 278, 279, 280 та 291 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за порушення правил безпеки руху та експлуатації різних видів транспорту (залізничного, водного чи повітряного, а також автомобільного), які становлять різний ступінь. Відповідальними за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 276, 276-1, 281, 282, 284, 285, 287, 288 КК України, можуть бути лише особи, наділені додатковими ознаками, тобто спеціальні суб'єкти. Умовно цю групу суб'єктів можна поділити на два види.

Особі, які є працівниками транспортної інфраструктури, але безпосередньо не керують транспортним засобом: ст. 276 (особі, які здійснюють ремонт транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку), ст. 276-1 (диспетчер управління повітряним рухом), ст. 282 (особа, відповідальна за пуск ракет, проведення стрільби, вибухових робіт або вчинення інших дій у повітряному просторі, а також особа, відповідальна за дотримання правил техніки безпеки на певній ділянці роботи), ст. 287 (особа, відповідальна за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів), ст. 288 (особа, відповідальна за будівництво, реконструкцію ремонт чи утримання автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, інших дорожніх споруд, або особа, яка виконує такі роботи) Кримінального кодексу України.

Особі, які безпосередньо керують транспортним засобом: ст. 276 (працівники залізничного, водного або повітряного транспорту), ст. 276-1 (член екіпажу).

Також до цієї групи злочинів можна віднести кримінальне правопорушення, передбачене ст. 269 Кримінального кодексу України (незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин). Цікавим є порівняння ст. 269 Кримінального кодексу України із редакцією Кримінального кодексу УРСР 1960 р. Обидві статті передбачають відповідальність за незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин. У диспозиції статті Кримінального кодексу в редакції 1960 р. визначений суб'єкт злочину – пасажир. Тобто відповідальність за вчинення цього злочину несе лише спеціальний суб'єкт. У ст. 269 Кримінального кодексу України вказівки на суб'єкта злочину відсутні, що дозволяє дійти висновку, що відповідальність за таке кримінальне правопорушення може нести будь-яка фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності, тобто загальний суб'єкт злочину.

Кримінально-правове забезпечення охорони авіаційної безпеки встановлюється статтями Особливої частини Кримінального кодексу України, що розташовані залежно від родового об'єкту у різних його розділах.

Недотримання правил безпеки руху та експлуатації транспорту призводить до значних матеріальних втрат, людських жертв та тяжких екологічних наслідків. І хоча чинним законодавством передбачено адміністративну та кримінальну відповідальність за такі правопорушення, однак окремі положення законодавства України, зокрема стаття 276 Кримінального кодексу України, вступають у протиріччя зі світовою практикою та порушують права людини. З диспозиції частини першої статті 276 Кримінального кодексу України вбачається, що кримінальна відповідальність настає на ранніх стадіях, а саме з моменту хоча б створення небезпеки настання негативних наслідків. При цьому законодавцем практично не визначено конкретних меж створення такої небезпеки, що в окремих випадках унеможливає притягнення до кримінальної відповідальності осіб фактично за будь-які порушення технологічного процесу незалежно від настання наслідків. Подібна невизначеність законодавства створює неоднозначність розуміння і застосування правової норми судами та іншими державними органами, що відкриває можливість для різних зловживань, корупційних діянь, що в свою чергу підриває авторитет закону в цілому.

До цього часу, в транспортних галузях також не вирішено питання уніфікації правил безпеки руху та експлуатації транспорту, що дозволяє в окремих випадках регламентувати їх окремими відомчими підзаконними нормативно-правовими актами (зокрема, інструкціями для певних категорій працівників тощо), невиконання ж їх іншими категоріями працівників незалежно від підстав може кваліфікуватись як злочинна недбалість.

Основними нормативно-правовими актами, які регулюють зазначене питання, є Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Авіаційних правил України «Обслуговування повітряного руху», затверджені Наказом Державної авіаційної служби України від 16.04.2019 року № 475.

Стаття 147 Кримінального кодексу України включена до Кримінального кодексу України відповідно до Міжнародної конвенції, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 р., до якої у 1987 р. приєдналася й Україна.

Обов'язковою ознакою складу захоплення заручників, що відрізняє вказаний злочин від незаконного позбавлення волі або викрадення людини, є спеціальна мета, з якою вчиняється суспільно небезпечне діяння – спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Слід, таким чином, підкреслити, що саме по собі захоплення або тримання особи як заручника виступає не метою винного, а засобом досягнення мети.

Аналіз судової практики засвідчує, що іноді має місце ситуація, при якій обов'язкова для аналізованого складу злочину мета виникла уже в ході вчинення злочину.

Важливою ознакою, яка дає змогу розмежувати захоплення заручників та незаконне позбавлення волі або викрадення людини, є те, що при захопленні або триманні особи як заручника мета спонукання до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії стосу-

ється адресатів, коло яких визначене у ч. 1 ст. 147 Кримінального кодексу України.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчує поширеність ситуації, за якої особа реалізує наявну в неї мету, що є обов'язковою ознакою розглядуваного злочину, – висуває певні вимоги до вказаних в ч. 1 ст. 147 Кримінального кодексу України адресатів в якості умови звільнення заручника.

Звертає на себе увагу також той факт, що науковці, які схильні відносити розглядуване посягання до злочинів проти громадської безпеки, виходять із найбільш резонансних і широко відомих випадків захоплення заручників.

Водночас аналіз доступної емпіричної бази дозволяє зробити висновок, що абсолютна більшість розглядуваних злочинів характеризується менш тяжкими формами прояву і навряд чи дозволяє говорити про їх «суцільну» спрямованість проти громадської безпеки. Очевидним, зокрема, видається той факт, що захоплення заручників не завжди створює небезпеку для невизначеного великого кола осіб.

Не можна визнати вдалими також визначення вітчизняним законодавцем кола адресатів, яких стосується вимога вчинити будь-яку дію чи утриматися від її вчинення як умови звільнення заручника. Як відомо, мета спонукання до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника у ч. 1 ст. 147 Кримінального кодексу України стосується родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи. Варто, утім, відзначити, що у ст. 1 Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників серед адресатів вимоги згадуються держава, міжнародна міжурядова організація, будь-яка фізична, юридична особа або група осіб. Коло адресатів у диспозиції ч. 1 ст. 147 КК України слід привести у відповідність до положень Конвенції, вказавши у ній на державу, міжнародну організацію, фізичну чи юридичну особу або групу осіб. Відповідним чином коло адресатів визначене, наприклад, у ч. 1 ст. 227 Кримінального кодексу Киргизької Республіки та у ч. 1 ст. 181 КК Республіки Таджикистан.

Здійснений аналіз кримінального законодавства низки зарубіжних держав дозволив дійти висновку про чималі можливості подальшої диференціації відповідальності за захоплення або тримання особи як заручника у національному кримінальному законі. Існують цілком достатні підстави для посилення кримінальної відповідальності за вчинення вказаних дій: групою осіб за попередньою змовою; із застосуванням насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого; із застосуванням зброї або предметів, використовуваних в якості зброї; щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; щодо особи, яка завідомо для винного перебувала в безпорадному стані; щодо двох або більше осіб.

Доцільним видається також закріпити у ст. 147 Кримінального кодексу України особливо кваліфіковані види розглядуваного діяння, до яких слід віднести вчинення даного діяння організованою групою та спричинення тяжких наслідків (на сьогодні це кваліфіковані види захоплення чи тримання особи як заручника).

Об'єктом злочину є не тільки суспільні відносини, що забезпечують особисту волю людини, а й такі, що забезпечують безпеку особи, захопленої як заручника. Об'єктивна сторона полягає в захопленні або триманні особи як заручника. Вчинення одного із зазначених

діянь є достатнім для її встановлення. Захоплення заручника – це його викрадання, яке може бути таємним або відкритим; воно може бути вчинене шляхом обману; супроводжуватися насильством, у тому числі із застосуванням зброї, або може обійтися без такого насильства. Оскільки викрадення людини є одним із способів захоплення заручників, то дії винної особи при застосуванні нею такого способу достатньо кваліфікувати лише за ст. 147 Кримінального кодексу України. Тримання заручника – це, як правило, логічний наслідок його захоплення, хоча тримання може здійснюватися і особою, яка не брала участі у захопленні. Також тримання може бути здійснене і без попереднього захоплення заручника. Тримання – це позбавлення заручника волі, коли йому забороняють залишати певне місце або унеможливають це зробити. Як і при викраденні людини, тримання заручника може супроводжуватися обтяжуючими обставинами, що зазначені в ч. 2 ст. 146 Кримінального кодексу і не передбачені ст. 147 КК.

22 листопада 2018 р. Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 2617–VIII, який набрав чинності з 1 липня 2020 р. (п. 2 розділу II Прикінцеві та перехідні положення) (далі – Закон № 2617–VIII).

Цим Законом запроваджено нові у кримінальному законодавстві категорії «кримінальне правопорушення» та «кримінальний проступок», у зв'язку із чим внесено численні зміни до Кримінального кодексу України.

Висновки. Таким чином, до кримінальних правопорушень проти авіаційної безпеки слід відносити кримінальні правопорушення, діяння яких містять ознаки актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації. Узагальнені результати системного аналізу чинного Кримінального кодексу України дозволяють виділити самостійну підсистему кримінально-правового забезпечення охорони авіаційної безпеки, що реалізується на загальному і особливому рівнях.

На загальному рівні правове забезпечення охорони авіаційної безпеки здійснюється опосередковано в процесі вирішення закріпленого у ст. 1 Кримінального кодексу України завдання правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. На особливому рівні – як встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, діяння яких містять ознаки актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.

Список використаних джерел

1. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації: Закон України; Програма від 21.03.2017р. № 1965-VIII: офіційний текст станом на 1 липня 2022 року. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 16.02.2023).
2. Філіппов А. Поняття авіаційної безпеки: новели вітчизняного та міжнародного права, проблеми гармонізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. №3. URL: <http://lsej.org.ua/> (дата звернення 16.02.2023).
3. Конвенція про боротьбу з незаконними актами по відношенню до міжнародної цивільної авіації від 10.09.2010р. № 995_886: офіційний текст станом на 6 жовтня 2016 року. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 16.02.2023).
4. Філіппов А. Поняття акту незаконного втручання у діяльність авіації у міжнародному та вітчизняному праві. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 4. С. 65–68.
5. Проект Закону №3716 «Про внесення змін до Повітряного кодексу України щодо удосконалення законодавчого врегулювання у сфері безпілотних повітряних суден цивільної авіації» – Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України. – Опубліковано 02 лютого 2021 року. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення 16.02.2023).

References

1. Pro dergavnu program aviazhiynoy bezpeki zhivilnoy aviazhiy: Zakon Ukrayni; Programa vid 21.03.2017 № 1965-VIII: ofizhiyniy tekst stanom na 1 lipnya 2022 roku [On the State Program of Aviation Safety of Civil Aviation: Law of Ukraine; Program from 03/21/2017 No. 1965-VIII: official text as of July 1, 2022]. Ofizhiyniy vebportal Verhovnoy Radi Ukraini. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/> (data zvernennya 16.02.2023) [in Ukrainian].
2. Filippov, A. (2018). Ponyattya aviazhiynoy bezpeki: noveli vitchezhnyanogo ta mignarodnogo prava, problemi garmonizhatii [The concept of aviation security: domestic short stories. and international law, problems of harmonization]. *Yuridichnie naukoviy elektronniy zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 3, Retrieved from: <http://lsej.org.ua/> (data zvernennya 16.02.2023) [in Ukrainian].
3. Konvenzhiya pro borotbu z nezakonnimi aktami po vidnoshennoy do mignarodnogo zhivilnoy aviazhiy vid 10.09.2010. № 995_886: ofizhiniy tekst stanom na 6 zhovtnya 2016 roku [Convention on combating illegal acts in relation to international civil aviation dated September 10, 2010. No. 995_886: official text as of October 6, 2016]. Ofizhiyniy vebportal Verhovnoy Radi Ukraini. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_013#Text. (data zvernennya 16.02.2023) [in Ukrainian].
4. Filippov, A.V. (2019). Ponyattya aktu nezakonnogo vtruchannay v diyalnist aviazhiy v mignarodnomu ta vitchezhnyanomu pravi [The concept of the act of illegal interference in aviation activities in international and domestic law]. *Yuredychnyi Visnyk. Povitryane i kosmichne pravo*. №4. S. 65–68 [in Ukrainian].
5. Proekt Zakonu №3716 «Pro vnesennay zmin do Povitryanogo kodeksu Ukrayni chodo udoskonalennay zakonodavchogo vreguluyvannya u sferi bezhpilotnix povitraynix suden zhivilnoy aviazhiy» – Informaxhine upravlinnya Aparatu Verhovnoy Radi Ukraini. Opublikovano 2 lyutogo 2021 roku [Draft Law No. 3716 "On Amendments to the Air Code of Ukraine on Improving Legislative Regulation in the Field of Unmanned Civil Aviation Aircraft" – Information Department of the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine. Published on February 2, 2021]. Ofizhiyniy vebportal Verhovnoy Radi Ukraini. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_013#Text. (data zvernennya 16.02.2023) [in Ukrainian].

Moshnyaga Lyubov,

PhD in Law

(Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9565-735X>

Yermolenko-Kniazieva Liliia,

PhD in Law, Associate Professor

(Flight Academy of the National Aviation University, Kropyvnytskyi)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0305-7494>

ACTS OF ILLEGAL INTERFERENCE IN CIVIL AVIATION ACTIVITIES: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

The article is devoted to the definition of acts of illegal interference in the activities of civil aviation. A legal analysis of national and international legislation was carried out in order to define the concepts of "aviation security" and "acts of illegal interference in the activity of civil aviation". A comparison of the criminal legislation in the old edition and in the existing one, taking into account changes and additions, was made. The criminal-legal protection of aviation security established by the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine has been studied and analyzed. Based on the generalized results of the systematic analysis of the current Criminal Code of Ukraine, criminal offenses against aviation security should include criminal offenses whose actions contain signs of acts of illegal interference in the activities of civil aviation. Since in the legislation of Ukraine, aviation security is defined as the protection of civil aviation from acts of illegal interference, which is ensured by implementing a set of measures involving human and material resources, the concept of aviation security is defined through the concept of an act of illegal interference in the activity of civil aviation.

Criminal legal protection of aviation security is established by the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which are located depending on the generic object in its various sections. The draft Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine (on improving the efficiency of ensuring traffic safety and operation of transport)" was developed taking into account the provisions of the Convention on International Civil Aviation, documents of the International Civil Aviation Organization (ICAO), the Model Criminal Code, as well as positive foreign experience of post-Soviet countries, highly developed European states (Holland, Denmark, Sweden, Switzerland).

The purpose of the draft law was to bring the legislation of Ukraine on criminal liability on the issues of traffic safety and transport operation into compliance with generally recognized norms, principles of international law and international standards, to increase the effectiveness of prevention and countermeasures against criminal violations of traffic safety rules or the operation of railway, water or air transport, taking into account positive foreign education of the countries of the post-Soviet space and highly developed European states.

Key words: aviation, security, acts of illegal interference, civil aviation, crimes against traffic safety, public order, criminal legal support, criminal legal protection.

Надіслано до редколегії 26.02.2024

УДК 343.3/7:355.2 – 048.66(477)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-65-71

Письменський Євген Олександрович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри поліцейської діяльності

(Луганський навчально-науковий інститут імені Е. О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7761-7103>

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВАВА КВАЛІФІКАЦІЯ ПЕРЕШКОДЖАННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ (ПОТОЧНА ПРАКТИКА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА)

Статтю присвячено окремим аспектам кримінально-правової кваліфікації перешкодження мобілізації, що здійснюється в умовах поточного етапу російсько-української війни, вивченню поточної практики правозастосування та перспектив удосконалення законодавства щодо відповідальності за перешкодження мобілізації.

Констатовано, що в межах формування державної політики із забезпечення мобілізації під час дії воєнного стану, особливу роль мають відігравати заходи із забезпечення ефективної кримінально-правової охорони відносин у сфері мобілізації. Установлено, що попри відсутність належної норми протидія перешкодженню мобілізації на сьогодні здійснюється із застосуванням ст. 114-1 Кримінального кодексу України про відповідальність за перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.

В основу авторського дослідження покладено вивчення усіх судових вироків, які постановлені та набрали законної сили протягом 2023 р. за ст. 114-1 Кримінального кодексу України. З'ясовано, що переважна більшість цих вироків є реакцією на дії осіб, які вчиняли однотипні дії з перешкодження мобілізації.

Критикується здійснювана кваліфікація зазначеного типу поведінки із використанням кримінально-правової норми про перешкодження законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. Доводиться відсутність у такому разі безпосереднього об'єкта складу злочину та суспільно небезпечного діяння, яке хоч і становить собою перешкодження, але не будь-якій законній діяльності, а лише тій, що безпосередньо пов'язана із забезпеченням національної безпеки.

Висловлюється пропозиція внести зміни до розділу XIV Особливої частини Кримінального кодексу України, передбачивши в ньому самостійну підставу відповідальності за перешкодження здійсненню мобілізації або сприяння її уникненню. Відповідне діяння має розглядатися як нетяжкий злочин, передбачаючи альтернативні види покарання.

Ключові слова: кримінально-правова кваліфікація, кримінальне правопорушення, закон про кримінальну відповідальність, судова практика, перешкодження діяльності військових формувань, мобілізація, перешкодження мобілізації, покарання.

Постановка проблеми. Згідно з Указом Президента України «Про загальну мобілізацію» № 65/2022 від 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України та з метою забезпечення оборони держави на території України оголошено та проводиться мобілізація. Станом на сьогодні вчинена агресія триває, тож мобілізаційний процес не припиняється, а строк проведення загальної мобілізації щотримісяці продовжується.

На тлі війни високої інтенсивності, яка характеризує поточний етап російсько-українського протистояння, суб'єкти формування правової політики намагаються вдосконалити наявний порядок мобілізації в Україні, звужити коло осіб, які не підлягають мобілізації, запро-

вадити більш дієві заходи реагування щодо осіб, які уникають військового обліку тощо. Щоправда, за межами уваги зазначених суб'єктів лишаються питання, які стосуються кримінально-правового реагування на дії з перешкодження мобілізації. Саме кримінальне право покликане повноцінно забезпечувати належну охорону мобілізаційних відносин. Розділ XIV Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» містить низку заборон у цій сфері (ст. ст. 335–337). Разом з тим наявні кримінально-правові норми передбачають відповідальність за діяння, так чи інакше спрямовані на ухилення від військової служби

¹ Стаття підготовлена в межах виконання проекту «Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру та її віддзеркалення в експертній думці» (реєстраційний номер 2022.02/0046) Національного фонду досліджень України за підтримки Кембриджського університету, Велика Британія.

осіб, які підлягають такій службі. Натомість дії, які вчиняються для того, щоб перешкодити мобілізації, не можуть бути оцінені за статтями розділу XIV Особливої частини КК. Однак, як показує практика застосування кримінального закону, протидія відповідним посяганням здійснюється з використанням інших способів. Але наскільки це правильно і законно? Відповідна проблема потребує розв'язання на дослідницькому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінально-правової протидії поведінці з перешкоджання мобілізації самостійно майже не досліджувалася, а її актуалізація відбулася після посилення мобілізаційних заходів в Україні, які вживаються у контексті розгортання подій другої фази російсько-української війни. Водночас це питання розглядалося як елемент комплексної проблеми, пов'язаної з кримінально-правовою політикою у сфері протидії правопорушенням проти держави та її національної безпеки, а також перешкоджанням різним видам діяльності. Зокрема, відповідні аспекти вивчали у своїх працях О. Бантишев, Є. Блажівський, В. Кундеус, В. Людвік, І. Медицький, А. Нерсисян, Д. Олейніков, Є. Пилипенко, А. Політова, М. Хавронюк, Р. Чорний, О. Чуваков, П. Ясинівський.

Мета дослідження – установити та охарактеризувати стан правозастосування щодо протидії перешкоджанню мобілізації в умовах розвитку російсько-української війни (2023 р.) та на основі проведеного аналізу виявлених проблем сформулювати пропозиції із вдосконалення КК.

Виклад основного матеріалу. З початком повномасштабного вторгнення російських загарбників на територію України в межах другої фази російсько-української війни проблема перешкоджання мобілізації стала максимально відчутною та почала розв'язуватися у вітчизняній практиці правозастосування із використанням наявного кримінально-правового ресурсу. Суб'єкти реалізації кримінально-правової політики на тлі суспільної значущості відповідної проблеми не лишили без належного реагування поведінку осіб, які в той чи інший спосіб заважають процесу мобілізації, тобто вчиняють будь-які дії, що мають на меті перешкодити вчиненню передбачених законом заходів з мобілізації, іншим способом істотно ускладнити його, завадити військовому облікуванню громадян України тощо. Зазначений ресурс насамперед становить кримінально-правова заборона, передбачена ст. 114-1 КК, про перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України (далі – ЗСУ) та інших військових формувань. Саме її почали застосовувати до всіх випадків перешкоджання мобілізації. Водночас така тенденція виглядає сумнівною. Чи, справді, містять фактично вчинені дії з перешкоджання мобілізації всі належні (обов'язкові) юридичні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 114-1 КК.

Для того, щоб дати відповідь на порушене питання, спробуємо проаналізувати всі зафіксовані факти застосування ст. 114-1 КК за 2023 р., протягом якого спостерігається активізація цього процесу, про що свідчить як істотне збільшення кількості облікованих фактів вчинення зазначеного злочину, так і помітне зростання кількості засуджених осіб.

Результати проведеного аналізу даних Єдиного державного реєстру судових рішень показали, що за 2023 р. було постановлено дванадцять обвинувальних вироків за ст. 114-1 КК, кожен з яких за цей період набрав законної сили. Саме такі вирoki стали предметом наукового аналізу в контексті проблеми, що розглядається.

Одинадцять із дванадцяти вироків пов'язують настання відповідальності за ст. 114-1 КК із вчиненням дій, що перешкоджають мобілізації. Водночас такі акти поведінки здебільшого мають типовий характер та полягають у створенні та / або адмініструванні групи (каналу, чату) в інтернет-месенджерах з метою оповіщення населення про мобілізаційну діяльність територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП)¹.

При цьому є підстави вважати, що зазначені дії не становлять посягання на об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 114-1 КК, – вони спричиняють шкоду соціальним цінностям іншого характеру, які безпосередньо не пов'язані зі сферою національної безпеки. Тому об'єкт цього складу кримінального правопорушення у подібній поведінці відсутній. Безумовно, під час дії воєнного часу національна безпека може опосередковано так чи інакше страждати в результаті вчинення багатьох кримінально протиправних деліктів. До речі, додатковим свідченням цього є намагання законодавця установити у КК ознаки, що кваліфікують певні правопорушення, якщо ті вчинені в умовах воєнного часу. Однак для кваліфікації кримінальних правопорушень, які містить Розділ I Особливої частини КК, є обов'язковим установити та довести наявність безпосереднього об'єкта, прямо пов'язаного з національною безпекою². Оскільки саме і лише такі соціальні цінності охороняють кримінально-правові норми, які передбачені зазначеним розділом. Натомість кримінально-правова охорона соціальних цінностей у сфері забезпечення мобілізації здійснюється через установлення заборон, які містить Розділ XIV Особливої частини КК.

За відсутності конкретного адресата посягання у виді певної соціально значимої цінності, охоронюваної відповідно до Особливої частини КК, не може йтися про склад злочину. Натомість точне визначення родового та безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення є необхідною умовою правильної кримінально-правової оцінки вчиненого діяння, що дає змогу встановити певний орієнтир для визначення пра-

¹ Логіка правозастосовувачів при цьому є простою та відбиває суто формальний підхід, за якого перевага надається буквальному, зазвичай найбільш очевидному і водночас поверховому, тлумаченню закону: ТЦК та СП належать до категорії військових формувань згідно зі ст. 1, ст. 3 Закону України «Про Збройні Сили України». Їх діяльність щодо здійснення мобілізації врегульована законом і становить один з елементів діяльності військових формувань. Отже, особа, яка протидіє, обмежує, не допускає, ускладнює, запобігає реалізації законній функції відповідних суб'єктів військових формувань [1, с. 151], вчиняє перешкоджання їх законній діяльності.

² Характеризуючи безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 114-1 КК, В. Людвік резонно зауважує, що таким об'єктом виступає «нормальна діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань в частині забезпечення ними національної безпеки України (курсив – Є.П.)» [2, с. 236]. У розвитку цієї позиції О. Майстренко наголошує: специфіка основного безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 114-1 КК, що є складником групи суспільних відносин, поставлених під охорону Розділу I Особливої частини КК, зумовлює питання про необхідність уточнення диспозиції зазначеної статті у спосіб установлення відповідальності виключно за вчинення суспільно небезпечних діянь, які полягають у перешкоджанні діяльності ЗСУ чи інших військових формувань, безпосередньо (курсив Є. П.) пов'язаної із виконанням їх основних функцій і завдань [3, с. 219].

випорушення, яке кваліфікується, саме як кримінально протиправного діяння [4, с. 62]. Отже, основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення має вирішальне значення для кваліфікації діяння за тією чи іншою статтею Особливої частини КК, оскільки саме задля захисту цього об'єкта встановлена правова норма. Ознакою основного безпосереднього об'єкта є те, що він перебуває в одній площині з родовим об'єктом.

Розглядаючи в процесі дослідження судові кейси наочно демонструють помилковий підхід до встановлення об'єкта правопорушення, що призводить до надання неправильної юридичної оцінки вчиненого.

Фактичні ознаки поведінки у вигляді створення та / або адміністрування групи (каналу, чату) в інтернет-месенджерах задля збору, консолідації і трансляції повідомлень про проведення мобілізаційних заходів представниками військових формувань, свідчать, що вчинення відповідних дій становить один з різновидів протиправного посягання на встановлений законом порядок проведення мобілізації.

Деякі з вироків містять положення, які додатково підтверджують слушність висловленої думки. Наприклад, в одному з них наголошується на розкритті місць виконання завдань військовослужбовцями ТЦК та СП, що перешкоджає процесу оповіщення військовозобов'язаних та резервістів, створює умови для їхнього ухилення від заходів мобілізації під час дії воєнного стану. Отже, відбувається зменшення кількості мобілізаційних ресурсів військовозобов'язаних [5]. Зроблений акцент яскраво демонструє реальну спрямованість вчинюваних посягань, а також коло соціальних цінностей, які в результаті страждають. Відразу в трьох вироків констатується наявність суспільно небезпечних наслідків у виді нездійснення в повному обсязі мобілізаційних заходів, встановлення мобілізаційного ресурсу держави, призову, укомплектування військових формувань тощо [6; 7; 8]. Позначення таким чином суспільно небезпечних наслідків, які не є обов'язковою ознакою для складу злочину, передбаченого ст. 114-1 КК, але водночас мають найтісніший зв'язок із його безпосереднім об'єктом, показує, яким насправді є характер шкоди та яким цінностям вона спричиняється (може спричинятися).

Як бачимо, законодавець чітко розрізняє розглянуті об'єкти, визначаючи в Особливій частині КК різні підстави кримінальної відповідальності, що з-поміж іншого відображається на покаранні. Якщо перешкодження законній діяльності військових формувань як різновид кримінальних правопорушень проти національної безпеки України резонно визнається тяжким та за наявності ознак, які кваліфікують кримінальне правопорушення, особливо тяжким злочином, то жодне з кримінально караних діянь у сфері забезпечення призову та мобілізації не відноситься до категорії навіть тяжких злочинів.

У цьому контексті є показовим, що у восьми вироків за ст. 114-1 КК було призначено мінімальне покарання у виді п'яти років позбавлення волі, ще у двох вироків – це ж покарання призначене строком на три роки (із застосуванням ст. 69 КК), і решта два вироків містять дані про призначення покарання у виді штрафу (із застосуванням ст. 69 КК). Така ситуація яскраво підтверджує висловлену вище тезу про те, що дії з перешкодження мобілізації не можуть каратися на рівні із злочинами проти основ національної безпеки України і вочевидь мають відноситися до категорії нетяжких (принаймні якщо йдеться про основний склад злочину).

Таким чином вивчення поточної судової практики показує невідповідність між типовим ступенем тяжкості й індивідуальним ступенем тяжкості злочину, що містить ст. 114-1 КК³. Застосовувані заходи кримінально-правового впливу додатково свідчать про те, що ст. 114-1 КК передбачає відповідальність за перешкодження не будь-якій діяльності військових формувань, а тільки тій, яка безпосередньо стосується виконання завдань із забезпечення національної безпеки України. Саме тому відповідна поведінка визначена як тяжкий злочин. Дії, які фактично ускладнюють законну діяльність працівників ТЦК та СП, заважають їм здійснювати суто мобілізаційні заходи (але: не унеможливлюють чи припиняють таку діяльність) навряд чи можуть розглядатися як тяжкий злочин.

Про правову природу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 114-1 КК, можна судити також, звернувшись до телеологічного способу тлумачення цієї кримінально-правової норми. Таке тлумачення можна здійснити через аналіз пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (реєстр. № 4524-1 від 24.03.2014 р.), згідно з яким була запроваджена відповідальність за перешкодження законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань. Цей законопроект був загалом покликаний посилити відповідальність за посягання на національну безпеку і навряд чи зв'язувався з потребою забезпечити захист мобілізаційних відносин, використовуючи для цього механізм кримінально-правового регулювання⁴.

Отже, фігуранти розглянутих у процесі дослідження справ, створюючи та / або адмініструючи в інтернет-месенджерах канали для розміщення на них інформації про вручення повісток працівниками ТЦК та СП (на чому досить чітко наголошується при формулюванні обвинувачень), учинили таким чином діяння, яке спричиняє шкоду встановленому законодавством порядку комплектування ЗСУ та інших військових формувань, що охоплюється сферою забезпечення мобілізації.

Детальне вивчення фактичних обставин цих справ уможливило висновок про відсутність у їхній поведінці ще однієї обов'язкової ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 114-1 КК, а саме суспільно небезпечного діяння у виді перешкодження законній діяльності [ЗСУ та інших військових формувань].

З огляду на те, що КК наскрізно використовує термін перешкодження для описання різних суспільно небезпечних діянь, то цей термін повинен мати однаковий і чіткий для всіх випадків зміст. Усталеним є підхід, за якого під перешкодженням розуміється створення

³ На підставі аналізу практики застосування ст. 114-1 КК за 2023 р. слід констатувати, що в жодному з випадків не було призначено покарання, яке містить санкція ст. 114-1 КК, з подальшим його реальним відбуттям.

⁴ Стаття 114-1 КК з'явилася з ухваленням 08 квітня 2014 р. зазначеного закону в умовах початкової стадії першої фази російсько-української війни, у межах якої поширювалися випадки, коли деякі громадяни України ставали на заваді переміщенню військової техніки в межах заходів з відбиття (гібридної) агресії. Ось як, наприклад, В. Людвік описує суспільно небезпечне діяння у складі злочину, передбаченому ст. 114-1 КК, у виді перешкодження законній діяльності ЗСУ чи інших військових формувань: блокування військових частин, блокпостів, блокування руху військових колон, незаконне захоплення військових об'єктів та їх утримання, знищення або пошкодження ліній зв'язку тощо [2, с. 236].

будь-яких перепон, які унеможливають або істотно ускладнюють реалізацію визначених законодавством України прав, свобод чи обов'язків людини та громадянина або повноважень службових осіб тощо. До того ж перешкоджання законній діяльності слушно розглядається як різновид втручання у зазначену діяльність, а також впливу, спрямованого на створення перешкод у реалізації права особи на певну діяльність [9, с. 51]. Тобто йдеться завжди про такий тип поведінки (переважно активний), який полягає у створенні істотних перешкод з виконання певними суб'єктами своїх функцій (здійснення діяльності), унаслідок чого ці суб'єкти перебувають під впливом правопорушника.

Д. Олійников у цьому контексті зауважує: перешкоджання фактично становить цілеспрямовану діяльність, яка полягає в незаконному втручанні з метою створення перешкод, перепон, спрямованих на *недопущення, припинення чи заборону певного явища чи діяльності* (курсив – Е. П.) [10, с. 56]. Пізніше аналогічне поняття перешкоджання сформулювала А. Політова [11, с. 216].

Привертає увагу, що в трьох з дванадцяти вироків міститься це визначення, відтворене дослівно. Щоправда воно не призвело до висновку, який з цього мав би впливати. Адже у відповідних ситуаціях обвинувачені не створювали описаних перешкод, їхня поведінка кардинально не впливала на можливість ТЦК та СП вільно і в законний спосіб здійснювати свою діяльність (хоча певною мірою обмежувала, впливаючи на ефективність).

Видасться, що відбита у вироків правова позиція свідчить про намагання здійснити буквально тлумачення кримінально-правової норми про відповідальність за перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань, що не є виправданим для цієї норми, адже інакше відбувається спотворення її справжнього змісту. Такий зміст має відповідати призначенню зазначеної заборони, що діє у сфері забезпечення охорони національної безпеки.

З огляду на те, що не всі дії, які полягають у перешкоджанні законній діяльності військових формувань можуть розглядатися як такі, що створюють загрозу національній безпеці України, тлумачити ст. 114-1 КК у цій частині потрібно не буквально, а обмежувально. З цього випливає, що відповідальність за ст. 114-1 КК повинна наставати не за перешкоджання будь-якій законній діяльності, до якої належать, зокрема, господарська або мобілізаційна, а лише такої діяльності, яка безпосередньо пов'язана із забезпеченням національної безпеки України, включаючи підготовку до виконання бойової роботи й її проведення.

Вивчення матеріалів судової практики за ст. 114-1 КК дає змогу виявити такі вирокі, які максимально яскраво показують усю абсурдність застосування цієї норми до всіх без винятку випадків законної діяльності військових формувань. Паралельно виявлено такі два приклади, які хоч і не пов'язані зі сферою мобілізації, але чітко сигналізують про загальну проблему з розумінням суті діяльності військових формувань, якій перешкоджає особа. У першому з них особа була засуджена за перешкоджання законній діяльності військових формувань, вчинивши з корисливих мотивів дії зі сприяння безпідставному ухиленню від проходження військової служби військовозобов'язаному та військовослужбовцю ЗСУ (за винагороду). Йдеться про надання йому тимчасового посвідчення військовозобов'язаного та довідки ВЛК, які підтверджують факт зняття з військового обліку, дають можливість бути звільненим з військової служби у ЗСУ за фактичного непроходження ВЛК [12]. Тобто як

перешкоджання законній діяльності кваліфіковано дії зі сприяння ухиленню від продовження проходження військової служби у ЗСУ.

У другій справі мовиться про заступника міністра оборони України, у результаті вчинення дій якого були безпідставно змінені умови освіження продуктів харчування та істотні умови укладених з певними суб'єктами господарювання договорів. Після чого він забезпечував тривале виконання цих угод. Як установлено у вироку суду, зазначена поведінка службовця перешкоджала законній діяльності ЗСУ в особливий період, оскільки в її результаті функції суб'єктів господарювання із здійснення перерозподілу вилучених у процесі освіження харчових продуктів перекладалися на підрозділи ЗСУ, які мали виконувати невластиві їм функції [13].

Ці приклади наочно показують, наскільки широким може бути розуміння поняття законної діяльності у практиці застосування ст. 114-1 КК. Відбиті підходи фактично уможливають кваліфікацію за зазначеною нормою будь-якої поведінки, яка не лише безпосередньо, але й опосередковано заважає діяльності військових формувань. Викликає серйозний сумнів те, що ст. 114-1 КК повинна охоплювати всі подібні випадки. Невипадково, у літературі лунають пропозиції законодавчо визначити форми перешкоджання та види «законної діяльності» ЗСУ чи інших військових формувань, оскільки за своїм змістом така діяльність має досить широке тлумачення [11, с. 218].

Зважаючи на викладене, можна констатувати, що через відсутність безпосереднього об'єкта, яким можна визнати основи національної безпеки України в частині забезпечення воєнної безпеки в особливий період, та суспільно небезпечного діяння у виді перешкоджання законній діяльності у відповідній сфері, інкриміновані фігурантам розглянутих справ діяння не містять усіх належних ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 114-1 КК. Отже, у кожному з випадків має місце помилкова кваліфікація і засудження за відсутності належної для того підстави.

Опосередковано цю думку підтверджує той факт, що в кожному з розглянутих вироків, постановлених за вчинення перешкоджання мобілізації згідно з ч. 1 ст. 114-1 КК, має місце укладання та затвердження угоди про визнання винуватості, а отже, повне та беззастережне визнання вини. Це потягло за собою настання сприятливих для засуджених наслідків у виді застосування до них м'якого покарання (штраф) або звільнення від відбування покарання як такого. Такий тотальний компроміс у кримінальному провадженні дуже часто сигналізує про неправильне надання кримінально-правової оцінки вчиненому і намагання уникнути подальшого судового оскарження. Дуже дивно сприймати цю ситуацію, якщо нагадати, що формально йдеться про інкримінування злочину проти основ національної безпеки, вчиненого під час воєнного стану.

Зроблений висновок свідчить про прогалину в кримінальному законодавстві України та зумовлює потребу внесення змін до КК у частині запровадження у його Розділі XIV Особливої частини самостійної підстави відповідальності за дії, пов'язані із перешкоджанням мобілізації в умовах воєнного стану.

З метою розв'язання порушеної проблеми пропонується додати до зазначеного розділу статтю 337-1, виклавши її назву та диспозицію, що містить ознаки основного складу кримінального правопорушення, у такій редакції:

Стаття 337-1. Перешкоджання здійсненню мобілізації або сприяння її уникненню

Перешкоджання мобілізації чи інші дії, які сприяють вчиненню уникнення мобілізації третьою особою в особливий період, –

карається ...

Щодо покарання, то для його визначення потрібно підходити комплексно, одночасно упорядкувавши всі санкції, які на сьогодні передбачені за кримінальні правопорушення у сфері забезпечення призову та мобілізації. Водночас урахуванню підлягають результати проведеного дослідження вироків, постановлених за ст. 114-1 КК, що фактично показали наявність більш низького рівня суспільної небезпечності поведінки з перешкоджання мобілізації, ніж той, що відбиває покарання, установлене в цій кримінально-правовій нормі. Тож злочин, за вчинення якого висувається пропозиція установити відповідальність у ст. 337-1 КК, має належати до категорії нетяжких, передбачаючи альтернативну санкцію з можливістю забезпечити належний диференційований вплив на правопорушника.

Доки пропонування або інших подібних змін не сталося оцінювати висвітлені порушення мобілізаційного законодавства як тяжкий злочин проти національної безпеки означає порушувати принцип верховенства права (у частині пропорційності кримінально-правового реагування). Переконалий, що така оцінка є проявом помилкової кваліфікації, і вона тягне порушення прав людини (неправильне обрання правової норми для кваліфікації кримінального правопорушення).

Застосування кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності військових формувань відповідно до фактичних обставин, викладених у досліджених вироків, може вважатися проявом надмірності й невідповідності між публічним інтересом (забезпечення порядку мобілізації) та покаранням, яке потенційно може бути призначене особі, яка не виконує розпорядження ТЦК та СП (позбавлення волі з мінімальним строком п'ять років). Своєю чергою, це свідчить про відсутність розумного співвідношення (співрозмірності) між метою державного впливу та засобами, які використовуються для її досягнення у цій ситуації

(непропорційне обмеження прав людини). Практика цю проблему вирішує по-своєму, адже фактично санкція ст. 114-1 КК, яка застосовується до осіб, які вчиняють перешкоджання мобілізації не «працює».

Висновки. Дослідження матеріалів судової практики демонструє неординарну тенденцію, що здебільшого проявилася після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. Ця тенденція полягає у застосуванні норми, передбаченої ст. 114-1 КК, як інструмента впливу на осіб, які перешкоджають не стільки діяльності військових формувань, скільки процесу мобілізації (відображається в одинадцяти з дванадцяти вироків, що набрали законної сили у 2023 р.). Тобто перешкоджання діяльності військових формувань у практиці застосування ст. 114-1 КК у зазначений період часу фактично зводиться та отожднюється з діями, вчинюваними на шкоду мобілізації та у сфері відповідних правовідносин. Такий підхід щодо застосування ст. 114-1 КК утвердився на тлі відсутності належної підстави кримінальної відповідальності за дії, які пов'язані із перешкоджанням мобілізації або / та грубим порушенням мобілізаційного законодавства.

Сформована неоднозначна практика, коли суб'єкти кваліфікації намагаються здійснювати таке тлумачення кримінально-правової норми про відповідальність за перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань, за якого спотворюється справжній зміст ст. 114-1 КК. Здійснюване тлумачення має враховувати відносно вузьке призначення зазначеної заборони, яка покликана забезпечувати охорону основ національної безпеки, а відповідальність повинна наставати не за перешкоджання будь-якій законній діяльності, до якої належать, зокрема, мобілізаційна, а лише тій, яка безпосередньо пов'язана із забезпеченням національної безпеки України, і насамперед стосується ведення воєнних (бойових) дій.

Пропонується розв'язати виявлену та проаналізовану проблему у спосіб доповнення КК ст. 337-1 про відповідальність за перешкоджання здійсненню мобілізації або сприяння її уникненню. Відповідне діяння має розглядатися як нетяжкий злочин, передбачаючи альтернативні види покарання.

Список використаних джерел

1. Ясинівський П. В. Кримінальна відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 234 с.
2. Людвік В. Д. Кримінально-правова характеристика перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2. С. 234–238.
3. Майстренко О. Об'єктивна сторона перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 218–219.
4. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Київ : Істина, 2010. 430 с.
5. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 05 червня 2023 р. у справі № 753/6889/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111344469>.
6. Вирок Придніпровського районного суду м. Черкаси від 06 липня 2023 р. у справі № 711/3961/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112016601>.
7. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 27 липня 2023 р. у справі № 712/6496/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112503646>.
8. Вирок Хотинського районного суду Чернівецької області від 18 жовтня 2023 р. у справі № 724/2179/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114244290>.
9. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному прав України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Северодонецьк, 2018. 228 с.
10. Олейніков Д. О. Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 114-1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 54–58.

11. Політова А. С. Проблеми об'єктивної сторони перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р.): у двох томах. Т. 2 / гол. ред.: О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПіТС, 2020. С. 216–219.
12. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 07 червня 2023 р. у справі № 175/556/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111368762>.
13. Вирок Вищого антикорупційного суду від 13 грудня 2023 р. у справі № 991/10079/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115610796>.

References

1. Yasynovskiy, P.V. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za pereshkodzhannia zakonnoi diialnosti Zbroinykh Syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan [Criminal liability for obstructing the legitimate activity of the Armed Formations of Ukraine and other military formations]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Liudvik, V.D. (2015). Kryminalno-pravova kharakterystyka pereshkodzhanniu zakonnoi diialnosti Zbroinykh Syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan [Criminal-legal characteristic of obstruction of the lawful activities of the Armed forces of Ukraine and other military formations]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 2, 234–238 [in Ukrainian].
3. Maistrenko, O. (2016). Obiektivna storona pereshkodzhannia zakonnoi diialnosti Zbroinykh syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan [Objective side of obstructing the legitimate activity of the Armed Forces of Ukraine and other military formations]. *Protydiia terorystychnii diialnosti: mizhnarodnyi dosvid i yoho aktualnist dlia Ukrainy* : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (30 veresnia 2016 roku). Kyiv : Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 218–219 [in Ukrainian].
4. Dudorov, O.O., & Pysmenskyi, Ye.O. (Eds.). (2010). *Kvalifikatsiia zlochyniv [Qualification of crimes]*. Kyiv : Istyna [in Ukrainian].
5. Vyroky Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva [Sentence of the Darnytsia District Court of Kyiv] vid 05 chervnia 2023 r. u spravi № 753/6889/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111344469> [in Ukrainian].
6. Vyroky Prydniprovskoho raionnoho sudu m. Cherkasy [Sentence of the Prydniprovsky District Court of Cherkasy] vid 06 lytnia 2023 r. u spravi № 711/3961/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112016601> [in Ukrainian].
7. Vyroky Sosnivskoho raionnoho sudu m. Cherkasy [Sentence of the Sosnivskyi District Court of Cherkasy] vid 27 lytnia 2023 r. u spravi № 712/6496/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112503646> [in Ukrainian].
8. Vyroky Khotynskoho raionnoho sudu Chernivetskoï oblasti [Sentence of the Khotyn District Court of Chernivtsi Region] vid 18 zhovtnia 2023 r. u spravi № 724/2179/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114244290> [in Ukrainian].
9. Pylypenko, Ye.V. (2018). Pereshkodzhannia diialnosti u kryminalnomu prav Ukrainy [Obstruction of activities in the criminal law of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Sievierodonetsk [in Ukrainian].
10. Olieinikov, D.O. (2014). Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochynu, peredbachenoho st. 114-1 KK Ukrainy [Criminal legal description of crime under Art. 114-1 of the Criminal Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»*, 27, T. 3, 54–58 [in Ukrainian].
11. Politova, A.S. (2020). Problemy obiektivnoi storony pereshkodzhanniu zakonnoi diialnosti Zbroinykh syl Ukrainy ta inshykh viiskovykh formuvan [Problems of the objective side of obstruction of the legitimate activity of the Armed Forces of Ukraine and other military formations]. *Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialnykh ta povedinkovykh nauk – 2020* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Chernihiv, 23–24 kвіт. 2020 р.): у двох томах. Т. 2 / гол. ред.: О. М. Тогочинський. Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПіТС, 216–219 [in Ukrainian].
12. Vyroky Dnipropetrovskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti [Sentence of the Dnipropetrovsk District Court of Dnipropetrovsk Region] vid 07 chervnia 2023 r. u spravi № 175/556/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111368762> [in Ukrainian].
13. Vyroky Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu [Sentence of the High Anti-Corruption Court] vid 13 hrudnia 2023 r. u spravi № 991/10079/23. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115610796> [in Ukrainian].

Pysmenskyi Yevhen,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/000000-0001-7761-7103>

CRIMINAL LEGAL QUALIFICATION OF OBSTRUCTION OF MOBILIZATION (CURRENT LAW ENFORCEMENT PRACTICE AND PROSPECTS FOR IMPROVING LEGISLATION)

The article is devoted to some aspects of the criminal law qualification of obstruction of mobilization conducted in the situation of the ongoing Russian-Ukrainian war and also to the study of the current law enforcement practice and prospects for improving the legislation on liability for obstruction of mobilization.

It is stated that within the framework of the formation of the state policy on ensuring mobilization during martial law, a special role should be played by measures to provide effective criminal law protection of relations in the field of mobilization. It is established that, despite the absence of a proper norm, countering obstruction of mobilization is currently carried out with the use of Article 114-1 of the Criminal Code of Ukraine on liability for obstructing the legitimate activity of the Armed Forces of Ukraine and other military formations.

The author's research is based on the study of all court sentences that were delivered and entered into force in 2023 under Article 114-1 of the Criminal Code of Ukraine. It is found that the vast majority of these sentences are a reaction to the actions of persons who committed similar actions to obstruct mobilization.

It is criticized that this type of behaviour is qualified using the criminal law norm on obstruction of legitimate activity of the Armed Forces of Ukraine and other military formations. It is proved that in such cases there is no direct object of the crime and no socially dangerous act, which, although constitutes obstruction, is not an obstruction to all legitimate activities but only to those directly related to national security.

A proposal is made to amend Section XIV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine to provide for a separate basis of liability for obstruction of mobilization or assistance in avoiding it. The relevant act should be considered a minor crime, providing for alternative types of punishment.

Key words: *criminal law qualification, criminal offence, law on criminal liability, judicial practice, obstruction of military formations, mobilization, obstruction of mobilization, punishment.*

Надіслано до редколегії 07.03.2024

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.982

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-72-77

Градун Світлана Анатоліївна,

капітан поліції, ад'юнкт III курсу

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3153-3865>

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті розглянуто типовий устрій і принцип дії сучасного поліграфа, проаналізовано види його використання у діяльності Національної поліції України. Встановлено, що поліграф може застосовуватися у позапроцесуальному виді (поза кримінальним провадженням) та у процесуальному (проведення експертизи). Підкреслюється, що застосування поліграфа у кримінальному провадженні можливе (має сенс для доказування) лише у формі психологічної експертизи із застосуванням поліграфа. Розглянуто проблемні питання щодо визначення місця висновку експерта серед інших джерел доказів у кримінальному провадженні. Сформовано висновок, що, зважаючи на складність даної експертизи з використанням поліграфа, ймовірнісний характер її висновків і проблематичність їх використання в доказуванні, потрібно у кожному конкретному випадку визначитися з обґрунтованістю і доцільністю її проведення.

Ключові слова: доказування, дослідження, експерт, поліграф, психологічна експертиза, тестування.

Постановка проблеми. Впродовж останніх кількох десятирічч в Україні триває процес Європейської інтеграції, підставою якого вважається підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однією сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2023 року [1]. Курс на євроінтеграцію є свідомим вибором України, її громадян. У той же час це тягне висування до України вимог щодо проведення реформ, зокрема відповідності системи національного законодавства міжнародним стандартам.

На сьогодні правова система України стрімко змінюється, спостерігається імплементація інноваційних методів проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа у різних сферах суспільних відносин, зокрема в правоохоронній діяльності.

В Національній поліції України використання поліграфа регламентується відповідними нормативними актами, що упорядковують правову основу поліграфологічної діяльності, зокрема під час:

- кадрового скринінгу,
- спеціальних (внутрішніх) перевірок і службових розслідувань,
- для розкриття злочинів (у межах оперативно-розшукової діяльності та в ході досудового розслідування).

Проте, якщо перші два напрямки використання поліграфа в Національній поліції України не викликають особливих дискусій, то напрямом, який полягає у використанні інструментальної детекції брехні під час проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, а також в кримінальній процесуальній діяльності – це досить спірне питання, яке обумовлене відсутністю комплексних досліджень. Саме висвітлення спірних питань використання поліграфа у позапроцесуальному і процесуальному видах, а також формування стосовно цього обґрунтованих пропозицій і складає мету даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти використання поліграфа в кримінальному провадженні знайшли відображення у наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: А. І. Богатирьова, В. І. Василичука, В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. А. Журавля, Д. В. Затенацького, І. І. Когутича, О. І. Козаченка, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, О. Р. Малхазова, В. В. Матвійчука, О. І. Мотляха, Т. Р. Морозової, С. І. Ніколаюка, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, В. В. Поливоди, М. Я. Сегає, Л. Д. Удаलोї, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та інші.

Формування цілей статті (постановка завдання). Ціль статті – на основі аналізу спеціальної літератури

та практичного досвіду розглянути типове улаштування і принцип дії сучасного поліграфа, охарактеризувати сучасні можливості його практичного застосування в Національній поліції України, а також форми проведення психологічних досліджень із застосуванням поліграфа в кримінальній процесуальній діяльності.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні правова система України стрімко змінюється, спостерігається імплементація інноваційних методів проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа в різних сферах суспільних відносин. Утворився і відповідний ринок – виникли комерційні структури, які здійснюють виробництво (імпортування) поліграфів, їх продаж, підготовку фахівців, надання послуг у проведенні поліграфічних досліджень людей на замовлення. Тому необхідність правового врегулювання, зокрема стандартизації цієї галузі набула своєї актуальності.

З 2017 р., згідно з рішенням Національного органу стандартизації ДП «УкрНДНЦ», в Україні набув чинності державний стандарт технічних умов для поліграфів (ДСТУ 8692: 2016 «Поліграфи. Технічні умови»).

Відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію», технічні умови – нормативний документ, що встановлює технічні вимоги, яким повинна відповідати продукція, процес або послуга, та визначає процедури, за допомогою яких може бути встановлено чи дотримано такі вимоги. Доцільно звернути увагу, що згідно ст. 6 цього Закону нормативні документи поділяють залежно від рівня суб'єкта стандартизації, що їх приймає на два рівні: 1) національні стандарти та кодекси установлені практики, прийняті національним органом стандартизації; 2) стандарти, кодекси установлені практики та технічні умови, прийняті підприємствами, установами та організаціями, що здійснюють стандартизацію [2].

Зауважимо, що існують міжнародні стандарти ASTM щодо різних сфер діяльності поліграфологів, які діють в багатьох розвинених країнах світу. 27 квітня 2017 року між Україною (державне підприємство «Український науково-дослідницький і навчальний центр з питань стандартизації, сертифікації та якості») та ASTM International підписано Меморандум про взаєморозуміння та впровадження позитивного зарубіжного досвіду, зокрема в покращенні якості послуг в різних сферах діяльності держави, включаючи сферу проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа.

Національний стандарт надав визначення терміну «поліграф» (пункт 3.1) вказавши, що поліграф або детектор брехні – це багатоканальна контрольно-вимірювальна система, призначена фіксувати динаміку зміни фізіологічних показників організму людини під час дослідження на визначення його психоемоційного стану у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних стимулів і подальше їх відтворення на екрані монітора та збереження й архівування за допомогою пристрою оброблення та відображення інформації, яким можуть бути персональний комп'ютер (планшетний комп'ютер, ноутбук тощо), що серійно виробляються [3].

За процедурою фіксації даних поліграфи поділяють на три основні класи – аналогові, цифрові та ручні.

Залежно від характеру вирішуваних завдань, поліграфи поділяються на переносні, стаціонарні та персонально-комп'ютерні із сенсорним блоком та датчиком знімання інформації. Одночасно, аналогові поліграфи (пір'яні, чорнильні, традиційні), в яких фіксація даних

здійснюється на діаграмному папері, поділяються на електронні та механічні. В електронних поліграфах запис даних фіксується на електронному носії, в механічних – на папері.

Цифрові поліграфи поділяються на комп'ютерні (запис даних здійснюється на електронному носії за допомогою персонального комп'ютера) та реалізовані на надвеликих інтегральних схемах (аналізують голос, бувають кишенькові або вбудовані в телефон) [4, с. 33–35].

Також, за складністю комплектації поліграфи поділяють на:

- базові (складаються від одного до трьох провідних датчиків);
- розширені (від двох до майже двох десятків датчиків);
- комбіновані (з використанням додаткової техніки, наприклад відеокамери та ін.)

За способом передачі інформації від досліджуваного до комп'ютерного поліграфа (фіксації датчиками) поліграфи поділяють на: контактні, безконтактні та комбіновані.

Контактні поліграфи фіксують фізіологічні процеси людини під час опитування шляхом прикріплених безпосередньо до її тіла датчиків в процесі тестування. Сучасні контактні поліграфи обладнані такими каналами збирання інформації: грудне дихання (верхнє), діафрагмальне дихання (нижнє, або черевне), серцево-судинної активності: артеріальний тиск та/або пульсу, фотоплетизмограма (реєстрація кровонаповнення периферичних органів фотоелектричним методом), шкірно-гальванічна реакція, рухома активність (тремор), мікрофон і можуть зафіксувати близько 50-ти фізіологічних параметрів.

Безконтактні поліграфи реєструють фізіологічні параметри обстежуваного без фізичного контакту з тілом. Поліграфи такого виду застосовують наступні типові канали збору інформації: аудіоактивність (голосові поліграфи, або аналізатори стресу за голосом), реєстрація плетизмограми досліджуваного за допомогою інфрачервоних датчиків, дистанційне знімання інформації біополів: вібрації, тепла.

Комбіновані поліграфи поєднують в собі контактні та безконтактні канали збирання інформації та набувають все більшої популярності у використанні.

Отже, сучасний комп'ютерний поліграф складається з трьох обов'язкових компонентів:

- апаратна частина, яка складається з комп'ютера, датчиків для зняття фізіологічних параметрів досліджуваної особи, сенсорного блока, призначеного для посилення аналогових сигналів, знятих датчиками та перетворення їх на цифрові, здійснення обміну даними з комп'ютером;
- операційна частина, як складова спеціалізованої комп'ютерної програми, що забезпечує оператору поліграфа представлення і зберігання психофізіологічних даних, а також зручність роботи з комп'ютерним поліграфом;
- системна частина, що здійснює оцінювання даних, шляхом використання комп'ютерної програми, що забезпечує об'єктивний кількісний аналіз психофізіологічних реакцій, зареєстрованих поліграфом [5].

Ключовими ознаками сучасних комп'ютерних поліграфів є:

- 1) наявність системного блоку з визначною кількістю каналів реєстрації які дають змогу оператору поліграфа більш повно стежити за динамікою зміни

фізіологічних показників організму людини під час дослідження;

2) інтерфейс програмного забезпечення, завдяки якому реалізується обмін даними з комп'ютером. Це змушує купувати комп'ютерний поліграф разом з конкретною моделлю комп'ютера, або дозволяє підключати до персонального комп'ютера, але не нижче певного класу;

3) наявність в операційній системі патентованої та апробованої системи кількісної оцінки зареєстрованих в ході дослідження на поліграфі біосигналів;

4) індивідуальний підхід в розробці опитувального відповідно до цілей поліграфного дослідження [4, с. 41–46].

Вітчизняний поліграфолог О. І. Мотлях вважає, що поліграф поєднує в собі дві структурні частини, а тому може розглядатися в двох аспектах:

1) як один із різновидів психофізіологічного забезпечення;

2) як комплексна багатоканальна комп'ютерна методика реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення їй за спеціальною методикою певних психологічних стимулів, та обґрунтовує призначення поліграфа і характеризує його можливості як технічного приладу. Його будова, технічні характеристики, поєднання з комп'ютерним забезпеченням та можливістю фіксації й опрацювання отриманих від людини даних дають підстави говорити про поліграф як про апаратно-програмний комплекс. Він дозволяє відслідковувати динаміку психофізіологічних реакцій досліджуваної особи через відповідні стимули за рахунок перетворення її фізіологічних показників активності в електричні сигнали, що відображаються у вигляді поліграм.

До апаратно-технічного комплексу поліграфа входять:

- блок реєстрування та оброблення отриманих даних;
- датчики контролю за фізіологічними реакціями організму людини;
- кабелі сполучення, живлення та передавання сигналу до пристрою оброблення та відображення інформації;
- принтер для роздрукування комп'ютерних поліграм.

Кожний із цих складових апаратно-технічного комплексу має власне технічне наповнення для виконання відповідних дій [5].

Таким чином, поліграфолог в процесі тестування оцінює зміну психофізіологічних реакцій організму людини на певні стимули за допомогою поліграфа, який відтворює фізіологічні параметри в електричні сигнали, а ті перетворюються у фізичні величини та відображаються у вигляді поліграм.

Оскільки в Україні практика використання поліграфів набирає обертів, утворився і відповідний ринок – виникли комерційні структури, які здійснюють виробництво (імпортування) поліграфів, їх продаж, підготовку фахівців. Пропонуються поліграфи українських виробників та існують офіційні дилери світових виробників поліграфів, таких як «Axiton Systems Inc.» та «Lafayette Instrument Company».

На даний час в системі Міністерства внутрішніх справ України успішно застосовують поліграфи українського виробника «Рубікон» та поліграфи американської компанії «Axiton Systems Inc.».

Порівняльний аналіз змісту українського державного стандарту технічних умов для поліграфів (ДСТУ

8692:2016), з американським ASTM E2439 свідчить про те, що між ними немає принципових відмінностей у вимогах щодо устрою та принципів роботи поліграфа за винятком того, що в ДСТУ 8692:2016 всі положення розписні більш детально ніж ASTM E2439.

У продовж останніх років практика використання інструментальної детекції в Національній поліції України стає затребуваною та проходить черговий етап встановлення. Так, використання поліграфа регламентується відповідними нормативними актами, що упорядковують правову основу поліграфологічної діяльності [6, с. 10–20], зокрема під час його практичного застосування у позапроцесуальному виді (кадровому скринінгу, спеціальних (внутрішніх) перевірок і службових розслідувань, у межах оперативно-розшукової діяльності) та процесуальному виді (в ході досудового розслідування).

Кадрові скринінги (англ. screen – відсіювати, перевіряти на благонадійність) – перевірки під час відбору кадрів, оцінювання персоналу та своєчасного виявлення його можливої нелояльності. Рентабельність перевірок із застосуванням поліграфа під час прийому на роботу визначається такими факторами: швидкістю отримання точної інформації про респондента, своєчасним виявленням небажаних нахилів у кандидата на службу або фактів біографії, які приховуються цією особою, а також сприяє виявленню фактів порушення встановлених законодавством норм поведінки чи діянь, що завдають шкоди.

Опитування з використанням поліграфа під час проведення кадрових (скринінгових) перевірок дає змогу виявити у кандидата на службу:

- наявність алкогольної чи наркотичної залежності;
- наявність зв'язків із кримінальними структурами;
- факти співпраці з іноземними спецслужбами;
- наявність незареєстрованої зброї, тощо.

Під час **спеціальних (внутрішніх) перевірок і службових розслідувань** опитуваний піддається перевірці на предмет приховування інформації, що становить інтерес для проведеного службового розслідування, в основі якого завжди лежить певна подія (фальсифікація, розголошення службової таємниці, корупційна складова тощо). Поліграфолог визначає причетність конкретних осіб до цієї події та їхню обізнаність про деталі, обставини або ознаки справи, що розслідується.

Правовою підставою застосування поліграфа у межах оперативно-розшукової діяльності є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідно до якого оперативним підрозділам надається право проводити опитування осіб за їхньою згодою (пункт 1 частина 1 стаття 8). Однак згідно з частиною 16 статті 9 цього Закону, для отримання інформації забороняється використовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які можуть пригнічувати волю або завдавати шкоду здоров'ю людей та навколишньому середовищу [7, с. 309]. Це положення ґрунтується на частині 2 статті 28 Конституції України, яка забороняє проведення медичних, наукових чи інших дослідів над людиною без її вільної згоди. Зазначено, що поліграф, який використовується в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному провадженні, не представляє загрози для здоров'я людей та навколишнього середовища і застосовується лише за умови письмової згоди відповідної особи.

У даному контексті залучається фахівець-поліграфолог для проведення психофізіологічного інтерв'ю

з особою з метою отримання криміналістично значущої інформації. Результатом такого процесу є довідка, оформлена спеціалістом, яка містить аналіз отриманих даних. Важливо зауважити, що в контексті даної діяльності результати, отримані за допомогою поліграфа, не мають статусу доказу і спрямовані на виявлення злочинів та осіб, які їх планують або вчиняють.

В ході досудового розслідування. Слідчий і дізнавач при розслідуванні кримінального провадження в рамках кримінального процесуального законодавства самостійно обирають способи і методи збирання доказів. Як зауважує А. Ф. Волобуєв, єдиною формою використання поліграфа в кримінальному провадженні є експертиза [8, с. 108–111]. Порядок використання поліграфа в процесі проведення психологічної експертизи урегульовано Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, а також Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [9]. Ці нормативні документи встановлюють особливості процедур призначення та проведення психологічної експертизи, включаючи методи, що використовуються. Один із таких методів – опитування з використанням поліграфа – може бути використаний у рамках цих нормативних актів. Як зазначалося раніше, перевірка на поліграфі допустима лише за наявності письмової згоди суб'єкта опитування.

Проведення психологічної експертизи із застосування поліграфа в кримінальному провадженні можливе на підставі статей 242–244, 322 Кримінального процесуального кодексу України. Потрібно зазначити, що оскільки така спеціальність, як «експерт-поліграфолог» відсутня в реєстрі атестованих судових експертів Міністерства юстиції України, використовує поліграф у судово-психологічних експертизах експерт-психолог, який згідно зі статтею 10 Закону України "Про судову експертизу", повинен мати вищу освіту в галузі психології з освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче спеціаліста та успішно пройти спеціальну підготовку і отримати відповідні кваліфікації судового експерта за спеціальністю «Психологія».

Оскільки проведення судово-психологічної експертизи з використанням комп'ютерного поліграфа вимагає високої технічної компетентності для належного налаштування та ефективного використання пристрою, Волобуєв А. Ф. та Орлова Т. А. вказують на важливість залучення спеціаліста поліграфа або оператора поліграфа. Останній виконує роль технічного асистента експерта, керуючи апаратно-програмним комплексом під час проведення опитування [8, с. 108–111]. Безумовно, такий підхід сприяє забезпеченню більш ефективного використання технічних засобів та максимізує надійність і точність отриманих результатів дослідження.

У результаті психологічного обстеження, проведеного з використанням поліграфа, складається експертний висновок, який повинен відповідати вимогам, викладеним у статтях 101 і 102 Кримінального процесуального кодексу України. До цього висновку додаються результати поліграфічного та психологічного тестування.

За думкою Ю. Ю. Орлова висновок експерта-психолога може бути джерелом доказів у кримінальному провадженні, обґрунтовуючи це, по-перше, тим, що під

час судово-психологічної експертизи з використанням поліграфа здобуття доказової інформації відбувається відповідно до сучасних уявлень криміналістичної теорії. По-друге, експертні висновки формуються відповідно до вимог чинного кримінального процесуального законодавства, що забезпечує допустимість і достовірність доказів, здобутих під час вказаної експертизи [10, с. 183]. Проте, аналізуючи судову практику щодо використання комп'ютерного поліграфа у кримінальному провадженні О. Кабанець зазначає, що опитування за допомогою комп'ютерного поліграфа можливе лише в межах проведення судової психологічної експертизи, із метою одержання орієнтовної інформації та його результати не можуть використовуватись у процесі доказування, та самостійного значення не мають, лише у сукупності з іншими доказами [11].

На нашу думку, експертні висновки психологічного обстеження, проведеного за допомогою поліграфа, поки що не мають широкого визнання як самостійного джерела доказів і можуть бути успішно використані лише в контексті комплексного аналізу разом з іншими доказами. Це пояснюється тим, що інформація, отримана через поліграф, є орієнтуючою та суб'єктивно інтерпретованою експертом-психологом із фізіологічних реакцій опитуваного на конкретні запитання, які реєструються у вигляді кривих ліній. Рівень достовірності таких висновків може значно варіюватись.

Таким чином, для всебічного та ефективного розслідування кримінальних проваджень органи досудового розслідування мають розглядати всі можливі методи та засоби, включаючи поліграф як науково-технічний прилад. Однак, при розгляді питання щодо рентабельності проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа слід враховувати складність підготовки та проведення таких експертиз, а також ймовірність отримання результатів, оскільки вони можуть мати доказове значення лише у вигляді висновків експерта. Для цього необхідно внести відповідні зміни і доповнення до Закону України «Про судову експертизу» та сформувати єдину методику проведення психологічної експертизи з використанням поліграфа. Також доцільно внести експертів поліграфологів до Державного реєстру атестованих судових експертів чиє кваліфікацію підтверджуватимуть відповідні документи єдиного зразка.

Висновки. Використання поліграфа в діяльності Національній поліції України можливе у позапроцесуальному виді (службові та внутрішні перевірки, кадровий скринінг, в рамках проведення оперативно-розшукової діяльності) та у процесуальному виді (має сенс для доказування лише при проведенні експертизи). Відзначається, що поширене в літературі поняття «психофізіологічна експертиза» є некоректним, оскільки найменування такої експертизи відсутнє у чинних нормативно-правових актах, немає й такої експертної спеціальності. Те ж саме стосується поняття «поліграфолог», як суб'єкта експертного дослідження (відсутність в Державному реєстрі атестованих судових експертів). Чинними нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України використання поліграфа допускається при проведенні психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (Дата звернення 04.03.2024 р.).

2. ДОВІДКА про ПРОБЛЕМИ в роботі національного стандарту в Україні – ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови». URL: <https://cutt.ly/CFH7XW0> (Дата звернення 23.02.2024 р.).
3. Чебикін О.Я., Косьянова О.Ю. Використання поліграфа та методики емоційної зрілості для оцінки схильності до обману: монографія. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2017. 224 с.
4. Мотлях І. О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів. *Репозитарій Національного авіаційного університету. Наукові статті*. 2013. С. 117–121.
5. Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 28.08.2001 № 743. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>. (дата звернення: 03.03.2024).
6. Цускірідзе М. С., Одерій О. В., Бурлака В. В. Застосування поліграфування у внутрішньослужбовій діяльності поліцейських та державних службовців: методичні рекомендації. Київ, 2024. 112 с.
7. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 22. С. 303.
8. Anatoliy Volobuyev, Tetyana Orlova. Polygraph in criminal proceedings: prospects of use. *Philosophy, economics and law review*. Volume 1, no 2 2021, p. 116–122. URL: <http://surl.li/rteos> (дата звернення: 03.03.2024).
9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 03.03.2024).
10. Орлов Ю.Ю. Використання поліграфа під час досудового слідства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ* 2014. № 4. С. 172–186.
11. Кабанець О. Використання комп'ютерного поліграфа (детектора брехні) у кримінальному провадженні через призму судової практики. 28.04.2023. *Офіційний сайт Вищої школи адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vikoristannia-kompiuternogo-poligrafa-detektora-brexni-u-kriminalnomu-provazhenni-cerez-prizmu-sudovoyi-praktiki> (дата звернення: 05.03.2024).

References

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiu storony, ta Yevropeiskym soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnyim derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 30 lystopada 2023 roku [The Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, of November 30, 2023]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (data zvernennia 04.03.2024 r.) [in Ukrainian].
2. DOVIDKA pro PROBLEMY v roboti natsionalnoho standartu v Ukraini – DSTU 8692:2016 «Polihrafy. Tekhnichni umovy» [REFERENCE on PROBLEMS in the work of the national standard in Ukraine – DSTU 8692: 2016 "Polygraphs. Specifications"]. Retrieved from: <http://surl.li/cgpeg> (Data zvernennia 04.03.2024 r.) [in Ukrainian].
3. Chebykin, O.Ia., & Kosianova, O.Iu. (2007). *Vykorystannia polihrafa ta metodyky emotsiinoi zrilosti dlia otsinky skhylnosti do obmanu* [The use of polygraph and emotional maturity techniques to assess susceptibility to deception]. Odessa: TOV «Leradruk» [in Ukrainian].
4. Motliakh, I.O. (2013). *Psykhofiziologichna ekspertyza z vykorystanniam polihrafa yak mozhlyve dzherelo dokaziv* [Psychophysiological examination using a polygraph as a possible source of evidence]. *Repozytarii Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Naukovi statii* [in Ukrainian].
5. Pro provedennia eksperymentu shchodo vykorystannia kompiuternykh polihrafiv u diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy : nakaz MVS Ukrainy vid 28.08.2001 № 743 [On conducting an experiment on the use of computerized polygraphs in the activities of the internal affairs bodies of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 28.08.2001 No. 743]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main> (data zvernennia 04.03.2024 r.) [in Ukrainian].
6. Tsuskiridze, M.S., Oderiy, O.V., & Burlaka, V.V. (2024). *Zastosuvannya polihrafuvannya u vnutrishn'osluzhboviy diyal'nosti politseys'kykh ta derzhavnykh sluzhbovtiv: metodychni rekomendatsiyi* [The use of polygraphy in the intra-service activities of police officers and civil servants: methodical recommendations]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Pro operativno-rozshukovu diialnist: Zakon Ukrainy vid 18.02.1992 r. № 2135-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy) [On operative-search activity: Law of Ukraine of 18.02.1992 № 2135-XII (with changes and additions)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 1992. № 22. S. 303. [in Ukrainian].
8. Volobuyev, A., & Orlova, T. (2021). *Polygraph in criminal proceedings: prospects of use. Philosophy, economics and law review*. Volume 1, is. 2, p. 116–122. Retrieved from: <http://surl.li/rteos> (data zvernennia 04.03.2024 r.) [in English].
9. Instruktziya pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan' pidhotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen': zatv. nakazom Ministerstva yustytisyi Ukrayiny vid 08.10.1998 № 53/5 (zi zminamy ta dopovnenniamy) [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (data zvernennia 04.03.2024 r.) [in Ukrainian].
10. Orlov, Yu.Iu. (2014). *Vykorystannia polihrafa pid chas dosudovoho slidstva* [Use of polygraph during pre-trial investigation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*, 4. p. 172–186 [in Ukrainian].
11. Kabanets', O. (2023). *Vykorystannia komp'yuternoho polihrafa (detektora brekhni) u kryminal'nomu provadzheni cherez pryzmu sudovoyi praktyky* [The use of a computer polygraph (lie detector) in criminal proceedings through the prism of court practice]. 28.04.2023. *Ofitsiyny sayt Vyshchoyi shkoly advokatury NAAU – The official website of the Higher School of Advocacy of NAAU*. Retrieved from: <https://www.hsa.org.ua/blog/vikoristannia-kompiuternogo-poligrafa-detektora-brexni-u-kriminalnomu-provazhenni-cerez-prizmu-sudovoyi-praktiki> (data zvernennia 04.03.2024 r.) [in Ukrainian].

Hradun Svitlana,

Police Captain, 3nd-year Postgraduate Student

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3153-3865>

THE POLYGRAPH AND ITS USES IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article examines the typical structure and principle of operation of a modern polygraph, and analyzes the types of its use in the activities of the National Police of Ukraine. It is established that a polygraph can be used in a non-procedural form (outside criminal proceedings) and in a procedural form (for examination).

It is emphasized that the use of a polygraph in criminal proceedings is possible (makes sense for evidence) only in the form of a psychological examination with the use of a polygraph. The author considers the problematic issues of determining the place of an expert's opinion among other sources of evidence in criminal proceedings.

It is concluded that the concept of "psychophysiological examination", which is common in the literature, is incorrect, since the name of such examination is not mentioned in the current legal acts, and there is no such expert specialty. The same applies to the concept of "polygraph examiner" as a subject of expert research (there is no such person in the State Register of Certified Forensic Experts). The current regulations of the Ministry of Justice of Ukraine allow the use of a polygraph in psychological or comprehensive psychological and psychiatric examinations. Thus, the polygraph can be used in non-procedural and procedural (examination) activities of the National Police of Ukraine.

Key words: evidence, research, expert, polygraph, psychological examination, psychophysiological examination, testing.

Надіслано до редколегії 08.03.2024

УДК 343.13

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-78-82

Карпенко Михайло Олегович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2627-8871>

КАТЕГОРІЯ «МАЙНО» В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Статтю присвячено аналізу окремих складових поняття «майно в кримінальному провадженні». Зазначається, що термін «майно» у кримінальних процесуальних правовідносинах вживається в різних нормативних контекстах, зокрема як: речовий доказ; об'єкт, де (щодо якого) здійснюються процесуальні дії; об'єкт, на який спрямована реалізація заходів забезпечення кримінального провадження; розмір майна як обставина, що враховується при обранні заходу забезпечення кримінального провадження; кваліфікуюча ознака тощо. Наводяться погляди відносно цієї категорії вітчизняних вчених, Європейського суду з прав людини задля формування розуміння щодо її змістовного навантаження в межах кримінального провадження. З окремих питань висловлюється власне бачення із окресленої проблематики.

Ключові слова: кримінальне провадження, майно, майнові права, майнові обов'язки.

Постановка проблеми. Поняття «майно» є одним із ключових у правовій науці, широко використовується в законодавстві і має суттєве значення для всіх галузей права, зокрема, кримінального процесуального. Від правильного розуміння суті цього терміну залежить реалізація кримінальних процесуальних правовідносин, де майно може виступати їх предметом, об'єктом, бути передумовою їх виникнення, припинення тощо. Як правильно наголошує О. В. Дзера «правильне розуміння поняття «майно» у різних значеннях практично важливе для визначення конкретних прав та обов'язків сторін у правовідносинах, де майно виступає об'єктом права, потрібно щоразу визначати зміст даного терміну шляхом тлумачення тексту правової норми» [1, с. 314].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія «майно в кримінальному провадженні» не була предметом окремого детального наукового дослідження. Деяким аспектам цього питання приділялася увага Демидовою Л. (майно як предмет злочину) [2]; Верхогляд-Герасименко О. [3], Капліною О., Котовою О. [4] (майно як об'єкт, на який може бути накладено арешт у кримінальному провадженні).

Метою статті є аналіз наукових поглядів на категорію «майно» вітчизняних вчених, практики Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ, Суд) задля формування розуміння сутності цього поняття в межах кримінальних процесуальних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод визначено, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [5].

Конституцією України поняття «майно» в кримінально-правовому значенні пов'язано з можливістю його конфіскації у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом, та виключно за рішенням суду (ст. 41).

Положення, що визначають загальні засади кримінального провадження, стосовно правової категорії «майно» містять лише припис, відповідно до якого на підставах та в порядку, передбачених КПК України, допускається тимчасове вилучення майна без судового рішення (ч. 2 ст. 16). У самій статті, що визначає принцип недоторканості права власності, йдеться не про майно, а про позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження, що здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом.

У науковому та практичному ракурсі є зрозумілим, що від точного розуміння суті поняття «майно в кримінальному провадженні», встановлення його складових (об'єктів), залежить правильне оперування ним у правозастосуванні. Це пов'язано з тим, що термін «майно» використовується в різних нормативних контекстах, зокрема як: речовий доказ; об'єкт, де (щодо якого) здійснюються процесуальні дії; об'єкт, на який спрямована реалізація заходів забезпечення кримінального провадження; як обставина, що враховується при обранні заходу забезпечення кримінального провадження; кваліфікуюча ознака тощо.

На законодавчому рівні поняття «майно» визначено в ст. 190 ЦК України, під яким розуміють окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами.

В окремих сферах правовідносин існує своє формулювання поняття «майно». Так, ст. 139 Господарського

кодексу України встановлено, що майном у сфері господарювання визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Попри наявність легального визначення в законодавстві поняття «майно», звертає на себе увагу обширний дискурс науковців-цивілістів щодо його змістовного навантаження. Як слушно зазначає Гузь Є. В. «категорія «майно» є одним з фундаментальних понять вітчизняної цивілістики. Саме через майнову характеристику конкретизується основний масив суспільних відносин, що становлять предмет цивільного права. Крім того, цивілістичне поняття «майно» грає все більш важливу роль у категоріальному апараті інших галузей права і все виразніше набуває «загальноправового» значення. Проте, юридичний зміст поняття «майно» в цивільному праві чітко не визначений, його структуризація відсутня, вживання цього терміну припускає багатоваріантність тлумачення. Тому постійно потрібне глибоке і всебічне вивчення цієї правової категорії» [6, с. 184].

Здебільшого за необхідності тлумачення нормативного змісту поняття «майно» теоретики та практики звертаються до ст. 190 ЦК України, тому, що саме її назва – «Майно» та назва глави ЦК України, де вона розташована, – «Речі. Майно», спонукає зробити висновок, що це і є всеохоплююче загальне правове визначення «майна» [7, с. 116–117]. Зазначають, що поняття «майно», закріплене у ст. 190 ЦК України, є універсальним та визначає перелік об'єктів, що підпадають під це поняття [8, с. 21].

Деякі вчені не погоджуються з такою позицією, звертають увагу, що такий підхід може дати підстави для розширеного тлумачення категорії «майно» і, відповідно, охоплювати будь-які види майнових прав та обов'язків у колі об'єктів права власності, що врешті може призвести до юридичної помилки. Стверджують, що «не можуть належати на праві власності нереалізовані майнові права та невиконані договірні обов'язки (наприклад, несплачена винагорода за продане майно), а відтак вони можуть бути об'єктом зобов'язальних чи інших прав» [9, с. 531].

Звернення до практики ЄСПЛ відносно розуміння поняття «майно» свідчить, що воно тлумачиться в дуже широкому аспекті. Це, на наш погляд, обумовлено юрисдикцією Суду, яка охоплює спори, що виникають у різних країнах з неоднаковими правовими системами.

Доволі детальний аналіз питання щодо об'єктів цивільних прав, які ЄСПЛ відносить до категорії майно, був зроблений Н. Блажівською в статті «Тлумачення поняття майна у практиці Європейського суду з прав людини» [10] та В. Цюрою в статті «Концепція поняття «майно» (Possessions) і його тлумачення (кваліфікація) у світлі практики Європейського суду з прав людини» [11].

Цілком погоджуємося з висновками авторів про те, що Судом поняття «майно», згідно зі статтею 1 Першого Протоколу, трактується в декількох значеннях:

– по-перше, йдеться про наявне і належне на праві власності особи майно, а саме: грошові кошти (справа «Moreira Ferreira v. Portugal», 2017 p.), цінні папери (справа «Sovtransavto Holding v. Ukraine», 2002 p.), транспортні засоби (справа «Croatian Chamber of Economy v. Serbia», 2017 p.), жилі приміщення (будинки, квартири) (справа «Immobiliare Saffi v. Italy», 1999 p.),

земельні ділянки (справа «Paramichalopoulos and Others v. Greece», 1991 p.), будівництва (справа «Kozacioglu v. Turkey», 2009 p.), майнові комплекси (підприємства) (справа «Lithgow and Others v. the United Kingdom» 1986 p.), засоби індивідуалізації (промислові зразки, назва, знак товару тощо) (справа «Anheuser-Busch Inc. v. Portugal», 2007 p.), об'єкти авторського права (справа «Balan v. Moldova», 2009 p.), інші блага, які мають майнову цінність (справа «East/West Alliance Limited v. Ukraine», 2009 p.), репутація заявника як адвоката (справа «Campagnano v. Italy», 2006 p.), право на зайняття адвокатською діяльністю (справа «Biagioli v. San Marino», 2014 p.), ліцензія на зайняття певним видом діяльності (справа «Feldman and Slovyanskyu Bank v. Ukraine», 2017 p.), право на відшкодування експортного податку на додану вартість (справа «Iterspav v. Ukraine», 2007 p.), право на відшкодування надмірно сплаченого податку (справа «Kirilova and Others v. Bulgaria», 2005 p.), право на зайняття рибним промыслом (справа «Lohuis and Others v. the Netherlands», 2013 p.), доменне ім'я (справа «Paeffgen GMBH v. Germany», 2007 p.), частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю (справа «Leki v. Slovenia», 2017 p.);

– по-друге, про майно, на яке у особи є інше, ніж право власності, законне право, наприклад, право оренди (справа «Iatridis v. Greece», 1999 p.);

– по-третє, про майно як актив, щодо якого заявник може стверджувати, що у нього є обґрунтоване і законне очікування (сподівання) з приводу того, що він отримає в майбутньому можливість ефективного здійснення майнового права щодо нього, в тому числі, право вимоги (справа «Oneryildiz v. Turkey», 2004 p.).

У ракурсі окресленої в статті проблематики спробуємо підняти та вирішити деякі питання задля досягнення мети її написання.

1. Відсутність у національному законодавстві єдиного всеохоплюючого погляду на категорію «майно» як базового поняття для всіх галузей права, а також неоднаковий предмет правового регулювання суспільних відносин де воно фігурує, спонукає до аналізу та необхідності легального визначення у КПК України поняття «майно в кримінальному провадженні» по аналогії з термінами «житло», «інше володіння» (ст. 233 КПК України).

2. Сфера кримінальних процесуальних правовідносин охоплює не тільки етапи досудового розслідування та судового провадження, але й стадію виконання судових рішень, на етапі реалізації якої може з'явитися майно, на яке у особи були правомірні сподівання на попередніх етапах судочинства (наприклад, на період виконання вироку отримана спадщина, здійснюється виплата дивідендів підприємством, де особа є учасником тощо). Отже, виникає питання: чи може об'єктом кримінальних процесуальних правовідносин бути майно, на яке у особи є правомірні очікування в майбутньому?

3. Кримінальним процесуальним законодавством закріплені правила щодо міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні відносно кримінального правопорушення, вчиненого як на території України, так і поза її межами. Під час його реалізації може виникнути ситуація, коли щодо однієї правової категорії, наприклад «майно», є різні законодавчі погляди стосовно її змісту. Таким чином постає питання: право якої держави застосовувати при оперуванні поняттям «майно»?

4. Потребує осмислення питання стосовно можливості в межах кримінального провадження говорити про таку складову майна як пасив, певні обов'язки, пов'язані з майном.

Не претендуючи на всеосяжне дослідження, оскільки це є предметом наукової роботи іншого, ніж стаття рівня, або більшої кількості статей, висловимо власне бачення з окремих озвучених питань.

Оцінюючи можливість охоплення об'єктів майнових прав, які особа може набути у майбутньому, поняттям «майно у кримінальному провадженні», а іншими словами, активу, щодо якого можна стверджувати, що у особи, яка є суб'єктом кримінального провадження, є сподівання з приводу того, що вона отримає у майбутньому можливість ефективного здійснення майнового права щодо нього, звернемося до змісту ст. 96-10 КК України. Норма встановлює загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру і визначає, що при їх застосуванні судом враховуються ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою кримінального правопорушення, ступінь здійснення кримінального протиправного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана *або могла бути отримана юридичною особою*, вжиті юридичною особою заходи для запобігання кримінального правопорушення.

Як зазначає О. В. Панченко «характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою», входить до обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні щодо юридичної особи. Юрист за результатами власного аналізу пропонує до «неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою» відносити: а) майно в його матеріальному виразі (гроші, нерухомість тощо); б) майнові права (корпоративні права, спеціальні дозволи, майнові права за цивільно-правовим договором тощо); в) інші види переваг нематеріального чи негрошового характеру (пільги, неправомірні переваги у конкуренції з іншими суб'єктами господарювання тощо) [12, с. 82–83].

Цілком погоджуючись з умовиводами вченого, звернемо увагу, що законодавець, запроваджуючи нормативну конструкцію «неправомірної вигоди, яка може бути отримана юридичною особою, щодо якої здійснюється кримінальне провадження», закріплює, на наш погляд, концепцію «очікування майнового права». Однак, ми не можемо говорити, що це є аналогом поняття «очікування» у ракурсі ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції, оскільки в останньому випадку йдеться про законне (правомірне) очікування. На відміну від нього, юридична особа, що «ототожнюється» з її уповноваженою особою, яка діє від імені та/або в інтересах юридичної особи, усвідомлює попередній протиправний характер своїх дій задля отримання в майбутньому неправомірної вигоди (майна) у будь-якої форми. Встановлення характеру цієї вигоди та її розміру під час кримінального провадження є обов'язковим, оскільки буде впливати на вид та міру відповідальності юридичної особи за його наслідками.

Прикладом «правомірного очікування» майна можна назвати відшкодування, що здійснюється особою відповідно до Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» внаслідок незаконного засудження, незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального право-

порушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують права громадян [13]. Суб'єкт кримінального провадження, який переконаний у своїй невинуватості або протиправності дій органів та осіб, які здійснюють кримінальне провадження, може мати сподівання (правомірні очікування), що за наслідками кримінального провадження за певних умов отримає відшкодування матеріальної, компенсацію моральної шкоди за незаконні дії щодо нього, його майна тощо. Відповідна процедура може бути реалізована як в межах так і поза межами кримінального провадження.

Таким чином, наведені вище умовиводи та приклади дають підстави зробити висновок, що під категорію «майно в кримінальному провадженні» підпадають як правомірні так і неправомірні очікування особою майна, права щодо якого вона може реалізувати в майбутньому.

Неоднозначним, на наш погляд, є й питання охоплення поняттям «майно в кримінальному провадженні» пасиву, майнових обов'язків. Щодо майнових прав (активу), наприклад корпоративних прав, питання нібито не виникає, вони можуть бути як предметом накладення арешту так і можливої конфіскації, отже підпадають під категорію «майно в кримінальному провадженні».

Для ілюстративності згенеруємо декілька ситуацій. Наприклад, випадок, коли накладається арешт на майно з метою збереження речового доказу або можливої конфіскації майна. Між тим це майно знаходиться в іпотечі, заставі на підставі цивільно-правових договорів. У разі прийняття судом рішення про конфіскацію майна, як бути із такими цивільними зобов'язаннями?

Або інша ситуація, накладається арешт на підприємство як єдиний майновий комплекс і за рішенням слідчого судді передається Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (НАЗК), для здійснення заходів з управління з метою забезпечення його збереження, збереження його економічної вартості. Що відбувається із зобов'язаннями (майновими обов'язками) цього підприємства?

Висловлюючи власну думку з цього приводу зауважимо, що у першому випадку маємо справу із співвідношенням покарання (ч. 1, 2 ст. 50 КК України) та цивільними зобов'язаннями (ст. 509 ЦК України), які є різними правовими інститутами, з відмінною метою їх реалізації. Отже, здійснення правовідносин в межах одного інституту не перешкоджає функціонуванню іншому. У прив'язці до окресленої проблематики можна сказати, що повне виконання вироку в частині конфіскації майна не позбавляє засудженого обов'язків в рамках цивільно-правових відносин.

Стосовно другого випадку, то напрошується логічний висновок, що передача заарештованого майна в управління НАЗК тягне за собою і передачу майнових обов'язків (пасиву), наприклад, за діючими цивільними (господарськими) договорами; зі сплати податків зборів, обов'язкових платежів тощо.

Висновки. Проведене дослідження окремих складових поняття «майно в кримінальному провадженні» дає підстави зробити висновок, що під ним у межах кримінальних процесуальних правовідносин розуміється окрема річ, сукупність речей, нематеріальні активи та майнові обов'язки (пасив) учасників кримінального провадження, які безпосередньо або відомості щодо них можуть бути використанні в кримінальному провадженні задля реалізації його завдань.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. /за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 4-те вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2011. Т. 1. 808 с.
2. Демидова Л. Майно як предмет злочину. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2010. Вісник № 3 (62). С. 267–275.
3. Верхогляд-Герасименко О. В. До питання накладення арешту на майно третіх осіб у кримінальному провадженні / О. В. Верхогляд-Герасименко. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 20–27.
4. Капліна О. В. Процесуальний порядок арешту майна у кримінальному провадженні: монографія / О. В. Капліна, О. С. Котова. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Одеса: Гельветика, 2021. 288 с.
5. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
6. Гузь Є. В. Майно як цивілістична категорія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 21. Частина II. Том 1. С. 182–185.
7. Гелич А. Поняття майна як особливого об'єкта цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 1. С. 116–118.
8. Кривобок С. В. Правочини з підприємством як єдиним майновим комплексом [Текст]: монографія / С.В. Кривобок. Харків: Право, 2009. 176 с.
9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2006. Т. 1. 832 с.
10. Блажівська Н. Тлумачення поняття майна у практиці Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 219–223.
11. Цюра В. Концепція поняття «майно» (POSSESSIONS) і його тлумачення (кваліфікація) у світлі практики Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020 р. № 8. С. 54–60.
12. Панченко О. В. Кримінальне провадження щодо юридичної особи: монографія / О. В. Панченко. Харків: Право, 2019. 184 с.
13. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

References

1. Dzera, O.V., Kuznecova, N.S., & Lutsya, V.V. (Ed.) (2011). *Naykovo-praktychnyi komentar Cyvilnogo kodeksu Ukraini [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine]*. (Vols.1). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Demydova, L. (2010). Maino yak predmet zlochyynu [Property as an object of crime]. *Problemy borotby zi zlochyynistyuu – Problems of fighting crime*, 3(62), pp. 267–275 [in Ukrainian].
3. Verkhoglyad-Gerasimenko, O.V. (2017). Do pytannya nakladennya areshthu na maino tretih osib u kryminalnomu provadzhenni [On the issue of seizure of property of third parties in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnogo sudochynstva – Herald of criminal justice*, 1, pp. 20–27 [in Ukrainian].
4. Kaplina, O.V., & Kotova, O.S. (2021). *Procesualnii poryadok areshthu maina u kryminalnomu provadgenni [Procedural order of seizure of property in criminal proceedings]*. Odessa: Helvetika [in Ukrainian].
5. Protocol No. 1 do Konvencii pro zahyst prav lyudyny i osnovopolognyh svobod [Protocol No. 1 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text [in Ukrainian].
6. Guz, E.V. (2013). Maino yak cyvilistychna kategoria [Property as a civil category]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo natsionalnogo universytetu. Seria: Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*. 21, vols.1, part II, pp.182–185 [in Ukrainian].
7. Gelich, A. (2010). Ponyattya maina yak osoblyvogo objekta cyvilnyh prav [The concept of property as a special object of civil rights]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 1, pp. 116–118 [in Ukrainian].
8. Kryvobok, S.V. (2009). *Pravochyny z pidpryemstvom yak yedynym mainovym kompleksom [Laws with the enterprise as a single property complex]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Dzera, O.V., Kuznecova, N.S., & Lutsya, V.V. (Ed.) (2006). *Naykovo-praktychnyi komentar Cyvilnogo kodeksu Ukraini [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine]*. (Vols.1). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
10. Blazhivska, N. (2018). Tlumachennya ponyattya maina u praktyci Yevropeiskogo sudu z prav lyudyny [Interpretation of the concept of property in the practice of the European Court of Human Rights]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 10, pp. 219–223 [in Ukrainian].
11. Tsyura, V. (2020). Kontseptsiya ponyattya «maino» (POSSESSIONS) I yogo tлумachennya (kvalifikatsia) u svitli praktyky Yevropeiskogo sudu z prav lyudyny [The concept of "property" (POSSESSIONS) and its interpretation (qualification) in the light of the practice of the European Court of Human Rights]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 8, pp. 54–60 [in Ukrainian].
12. Panchenko, O.V. (2019). *Kryminalne provadzhennya shodo yurydychnoi osoby [Criminal proceedings against a legal entity]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy «Pro poryadok vidshkoduvannya shkody, zavdanoi gromadyanynovi nezakonnymi diyamy organiv, sho zdiysnyuyut operatyvno-rozshukovu diyalnist, organiv dosudovogo rozsliduvannya, prokuratury i sydy» [Law of Ukraine «On the Procedure for Compensation for Damage Caused to a Citizen by Illegal Actions of Bodies Carrying Out Operational-Investigative Activities, Pretrial Investigation Bodies, Prosecutor's Office and Court»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

Karpenko Mykhailo,

Candidate of Legal Sciences,

Associate Professor at the Department of Criminal Procedure

(Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2627-8871>**CATEGORY "PROPERTY" WITHIN THE LIMITS OF THE IMPLEMENTATION
OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS**

The article is devoted to the analysis of the concept of "property in criminal proceedings". It is noted that the term "property" in criminal procedural legal relations is used in various regulatory contexts, in particular as: physical evidence; object where (regarding which) procedural actions are carried out; the object to which the implementation of measures to ensure criminal proceedings is aimed; as a circumstance that is taken into account when choosing a measure to ensure criminal proceedings; qualifying sign, etc. The concept of "property" is one of the key concepts in jurisprudence, is widely used in legislation and is of essential importance for all branches of law, in particular, criminal procedure. The implementation of criminal procedural legal relations, where property can act as their subject, object, be a prerequisite for their occurrence, termination, etc., depends on the correct understanding of the essence of this term. Views on this category of domestic scientists are given, their diversity and lack of a unified understanding is noted. It is noted that the European Court of Human Rights considers it in a very broad aspect, due to its jurisdiction, which covers disputes arising in different countries with different legal systems.

It is concluded that the absence of a single comprehensive view of the category of "property" as a basic concept for all branches of law in the national legislation, as well as the unequal subject of legal regulation of social relations, prompts the analysis and the need for a legal definition of the concept of "property in criminal proceedings" in the Criminal Procedure Code of Ukraine. by analogy with the terms "dwelling", "other property" (Article 233 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). It is noted that: the category of "property in criminal proceedings" includes both legitimate and illegitimate expectations of a person of property, the rights to which he can exercise in the future; within the framework of criminal proceedings, the concept of "property" includes both property rights and property obligations of the subject.

Key words: criminal proceedings, property, property rights, property obligations.

Надіслано до редколегії 12.02.2024

УДК 343.31(477)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-83-90

Мішустін Владислав Володимирович,
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8084-0901>

ТАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ І РІШЕННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню тактичних завдань і рішень на початковому етапі розслідування масових заворушень. Визначено поняття, ознаки та зміст таких тактичних засобів як тактичне завдання, тактичне рішення, тактична операція, тактична комбінація.

Кожна слідча (розшукова) дія проводиться з метою вирішення завдань провадження і має на меті встановлення обставин кримінально-каранної події, виявлення і закріплення доказів, спростування або підтвердження показань учасників кримінального провадження, встановлення і підтвердження причетності особи до вчинення протиправних дій. Окремі засоби криміналістичної тактики допомагають слідчому у ході розслідування застосовувати прийоми, які є дієвими у певних слідчих ситуаціях для вирішення завдань розслідування, зокрема, встановлення обставин, що підлягають доказуванню, а також з метою розв'язання проблемних слідчих ситуацій.

З метою вирішення слідчих ситуацій або усунення перешкод у ході розслідування формуються тактичні завдання, спрямовані на отримання доказів та встановлення інформації щодо кримінального правопорушення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативних, процесуальних та організаційних заходів. Наведено такі тактичні завдання початкового етапу розслідування масових заворушень:

- 1) затримання активних учасників і організаторів масових заворушень на місці події;
- 2) встановлення організаторів масових заворушень;
- 3) встановлення мети і цілей організації масових заворушень;
- 4) встановлення активних учасників масових заворушень;
- 5) встановлення способу вчинення масових заворушень, зокрема їх підготовки і приховування;
- 6) збір доказової бази та фіксація слідів злочину;
- 7) виявлення і вилучення знарядь і засобів вчинення масових заворушень;
- 8) встановлення потерпілих;
- 9) встановлення очевидців та з'ясування відомих їм обставин щодо вчинення злочину;
- 10) встановлення розміру завданої шкоди.

З метою вирішення тактичних завдань у ході розслідування масових заворушень запропоновано і охарактеризовано такі тактичні операції: «Організація масових заворушень», «Злочинець», «Докази», «Свідок».

Ключові слова: масові заворушення, слідчі ситуації, тактичні завдання, тактичні рішення, тактичні операції.

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень має бути планомірним та послідовним. Важливим є врахування тактичної і стратегічної складової розслідування, що передбачає розробку короткострокових або довгострокових планів та використання спеціальних прийомів і засобів у ході розслідування. Кожна слідча (розшукова) дія проводиться з метою вирішення завдань провадження і має на меті встановлення обставин кримінально-каранної події, виявлення і закріплення доказів, спростування або підтвердження показань учасників кримінального провадження, встановлення і підтвердження причетності особи до вчинення протиправних дій. Окремі засоби криміналістичної тактики допомагають слідчому у ході розслідування застосовувати прийоми, які є дієвими у певних слідчих ситуаціях

для вирішення завдань розслідування, зокрема, встановлення обставин, що підлягають доказуванню, а також з метою розв'язання проблемних слідчих ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі засоби криміналістичної тактики як тактичні завдання, операції та комбінації, тактика проведення слідчих (розшукових) дій вивчалися А. Ф. Волобуєвим, В. А. Журавлем, В. О. Коноваловою, В. В. Копчею, Н. В. Копчею, О. В. Лускатовим, О. В. Одерієм, О. О. Подобним, В. О. Пчеліною, М. В. Салтєвським, В. В. Тіщенком, К. О. Чаплинським, В. М. Шевчуком, В. Ю. Шепітьком та ін. Зокрема тактичні завдання і рішення у ході розслідування масових заворушень знайшли відображення у наукових працях М. М. Єфімова, О. П. Кузьменка, Т. Б. Ламаха, А. І. Лісняка.

Виклад основного матеріалу. У криміналістичній тактиці слідча ситуація та її особливості (проблемність, недостатність і недостовірність інформації, стан конфліктності, психологічних стосунків, протидія розслідуванню тощо) визначають характер і спрямованість тактичних завдань і запровадження відповідних тактичних засобів для їх вирішення. Коректне тактичне рішення і кваліфіковане проведення слідчих (розшукових) дій, використання правильно обраних тактичних прийомів призводять до позитивних змін у слідчій ситуації: вона наповнюється достовірною інформацією, налагоджується кооперація у взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування, стає більш сприятливою для встановлення обставин кримінального правопорушення [9, с. 243]. З метою розв'язання конфліктних слідчих ситуацій або усунення перешкод у ході розслідування формуються тактичні завдання, спрямовані на отримання доказів та встановлення інформації щодо кримінального правопорушення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативних, процесуальних та організаційних заходів.

Тактичне завдання – це конкретна, обумовлена слідчою ситуацією короткострокова мета у кримінальному провадженні, сутність якої є отримати доказову інформацію про обставини, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, а також за необхідності, змінити слідчу ситуацію на сприятливу, для вирішення якого реалізується тактична операція [3, с. 124]. Слід додати до вищесказаного, що тактичні завдання вирішуються не тільки за допомогою тактичних операцій, але і тактичних комбінацій та тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

О. П. Кузьменко у своєму дослідженні виокремив такі тактичні завдання початкового етапу розслідування масових заворушень:

- затримання активних учасників масових заворушень на місці вчинення злочину;
- встановлення організаторів масових заворушень;
- встановлення активних учасників масових заворушень, які не були затримані на місці вчинення злочину;
- встановлення обставин підготовки масових заворушень;
- встановлення способу вчинення масових заворушень;
- встановлення потерпілих та очевидців масових заворушень;
- нейтралізація організованої протидії з боку підозрюваних та інших осіб [3, с. 127–128].

О. В. Пчеліна говорить, що тактичні завдання аналізують шляхом вивчення всіх матеріалів кримінального провадження, оцінки слідчої ситуації, визначення наявних сил і засобів, після чого слідчий (працівник органу дізнання) приймає конкретне тактичне рішення, спрямоване на вирішення певного проміжного (тактичного) завдання розслідування. Тактичні завдання можна виокремити на кожному етапі розслідування кримінального правопорушення (під час дослідчої перевірки інформації про нього, на початковому та наступному етапах розслідування), що підтверджено ретельним дослідженням структури криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Ці завдання визначають подальший напрям розслідування. Так, основним тактичним завданням на стадії перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення є, передусім, з'ясування наявності достатніх підстав для початку кримінального провадження. Зазначене тактичне завдання поділяється на більш дрібні, які полягають, наприклад, у встановленні наявності суспільно небезпечного діяння, ознак складу конкретного кримінального правопорушення, у виявленні можливих очевидців злочинної події, у пошуку та затриманні злочинця

«за гарячими слідами» тощо. До тактичних завдань початкового етапу розслідування належить:

- встановлення місця, часу та обстановки кримінального правопорушення;
 - виявлення, фіксація та вилучення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів;
 - встановлення, розшук і затримання підозрюваної особи;
 - встановлення розмірів заподіяної шкоди та пошук викраденого майна чи майна, на яке можна накласти арешт для забезпечення відшкодування завданих збитків;
 - збирання достатньої доказової бази для притягнення особи в якості підозрюваного у кримінальному провадженні;
 - встановлення можливих свідків тощо [7, с. 50–51].
- На наступному етапі розслідування вирішують такі завдання:
- встановлення всіх можливих співучасників кримінального правопорушення і збір доказової бази, достатньої для вручення їм повідомлення про підозру;
 - забезпечення відшкодування заподіяної шкоди;
 - встановлення та усунення криміногенних факторів;
 - встановлення обставин, що характеризують особистість обвинуваченого тощо [7, с. 51].

На думку В. М. Шевчука тактичне завдання – це ситуаційно зумовлена проміжна мета кримінального провадження, досягнення якої пов'язане із застосуванням тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактики слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та ін.). До тактичних завдань досудового розслідування науковець відносить: 1) встановлення характеру події кримінального правопорушення; 2) встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення; 3) встановлення способу вчинення та приховування кримінального правопорушення; 4) встановлення предмету злочинного посягання; 5) встановлення мотивів вчинення кримінального правопорушення; 6) встановлення особи злочинця; 7) встановлення особи потерпілого (жертви); 8) встановлення провокуючої поведінки жертви; 9) перевірка зв'язків потерпілого; 10) встановлення співучасників; 11) затримання злочинця на місці події; 12) розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства; 13) перевірка алібі підозрюваного; 14) встановлення свідків; 15) перевірка обмови (самообмови); 16) нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб; 17) вивчення особи підозрюваного; 18) забезпечення захисту доказів; 19) забезпечення захисту потерпілого і свідків; 20) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, і вжиття заходів щодо їх усунення [11, с. 11–12].

Отже, в залежності від наведених у попередньому підрозділі типових слідчих ситуацій та версій розслідування масових заворушень пропонуємо виокремити такі тактичні завдання:

- 1) затримання активних учасників і організаторів масових заворушень на місці події;
- 2) встановлення організаторів масових заворушень;
- 3) встановлення мети і цілей організації масових заворушень;
- 4) встановлення активних учасників масових заворушень;
- 5) встановлення способу вчинення масових заворушень, зокрема їх підготовки і приховування;
- 6) збір доказової бази та фіксація слідів злочину;
- 7) виявлення і вилучення знарядь і засобів вчинення масових заворушень;
- 8) встановлення потерпілих;
- 9) встановлення очевидців та з'ясування відомих їм обставин щодо вчинення злочину;
- 10) встановлення розміру завданої шкоди.

Процес розслідування кримінальних правопорушень становить специфічну пізнавальну діяльність, здійснювану в межах кримінального процесуального закону. Ця діяльність має ситуаційний характер, тобто слідчий, здійснюючи доказування якогось факту, передусім досліджує слідову картину події кримінального правопорушення, на основі якої у його свідомості виникають слідчі ситуації, вирішення котрих є метою пізнання. Комплекс обраних сил і засобів для вирішення слідчої ситуації одержала назву тактичного рішення. Сутність процесу прийняття тактичного рішення становить вольовий, інтелектуальний акт, заснований на аналізі зібраної на момент розслідування інформації, кваліфікації і особистому досвіді слідчого. Звідси тактичні рішення можуть бути правильними, такими, що забезпечують розкриття і розслідування кримінального правопорушення, або помилковими, такими, що призводять до тупикових ситуацій. Зміст тактичного рішення як вольового акту становить спосіб дії слідчого по обранню засобів криміналістичної тактики для одержання нової інформації про доказувану обставину [8, с. 306].

Для вирішення тактичних завдань і зміни слідчої ситуації у сприятливий для розслідування бік слідчому необхідно прийняти правильне тактичне рішення й реалізувати його. Тактичне рішення являє собою розумовий і вольовий акт, що ґрунтується на аналізі слідчої ситуації, криміналістичних знаннях, особистому досвіді та спрямовується на вирішення конкретного завдання в розслідуванні кримінально-релевантної події. Тактичне рішення складається з таких елементів:

- 1) інформаційно-аналітичний, що включає оцінювання слідчої ситуації, визначення її інформаційного складника (джерела, зміст, повнота, ступінь достовірності) та психологічних факторів (психологічні характеристики учасників розслідування, їхні позиції щодо співпраці й надання показань, особисті стосунки з іншими учасниками кримінального провадження тощо);

- 2) змістовно-цільовий, що передбачає мету тактичного впливу на слідчу ситуацію, вирішення певних завдань, прогнозування результатів, визначення ступеня тактичного ризику й наступних дій у випадку недосягнення поставленої мети;

- 3) організаційний, що включає відповідні підготовчі дії, характер і форми взаємодії, розподіл функцій між виконавцями, організаційно-технічне забезпечення;

- 4) операційний, що включає вибір тактичних засобів, способи досягнення мети й безпосередню реалізацію тактичного рішення [9, с. 243].

В. В. Тищенко акцентує увагу на тому, що у ході розслідування кримінального правопорушення слід правильно формувати тактичні завдання і рішення з метою досягнення поставлених цілей у провадженні. Для вирішення поставлених тактичних завдань і зміни слідчої ситуації у сприятливий для розслідування бік слідчому необхідно прийняти правильне тактичне рішення й реалізувати його [9, с. 243]. З цієї метою ситуація оцінюється шляхом осмислення її структурних елементів. Тобто необхідно виділити та усвідомити сутність кожного з її окремих компонентів, встановити їх взаємозв'язки. Тільки після такої розумової діяльності можна говорити про можливість вибору імовірних шляхів їх вирішення. Тож схематично вирішення конкретної слідчої ситуації можна умовно зобразити так: 1) аналіз слідчої ситуації, що виникла; 2) виокремлення окремих проблемних питань; 3) постановка конкретних (тактичних) задач; 4) оцінка наявних сил і засобів; 5) прийняття тактичного рішення; 6) планування та організація проведення окремого заходу та розслідування в цілому; 7) проведення тактичних засобів впливу на слідчу ситуацію [6, с. 357].

Для вирішення тактичного завдання розслідування необхідно спланувати та правильно організувати діяльність із розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень. У ході такої діяльності вибирається найбільш оптимальний комплекс слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, алгоритм їх проведення. Правильно окресливши тактичні завдання розслідування за конкретної слідчої ситуації, необхідно визначити, які тактичні засоби їх вирішення доцільніше вжити [6, с. 354–355]. Розслідуючи кримінальне правопорушення про масові заворушення, слідчий має встановити проблемність слідчої ситуації і з'ясувати можливість її вирішення, звернутися до криміналістичних рекомендацій технічного, тактичного, методичного й організаційного характеру, скласти план досудового розслідування, де передбачити відповідний алгоритм дій [4, с. 90].

Погоджуємося також з думкою О. В. Пчеліної, що для вирішення тактичного завдання розслідування слід спланувати та правильно організувати діяльність з розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, а також запобігання їм. Під час такої діяльності вибирають найбільш оптимальний комплекс слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, алгоритм їх проведення [7, с. 49]. На нашу думку, успішне виконання завдань розслідування безумовно залежить від його організації. В даному випадку значущим є планування розслідування як в цілому кримінального провадження, так і окремих його етапів або епізодів. Слід акцентувати увагу і на плануванні проведення тактичних операцій з метою досягнення завдань розслідування. Так, кожна тактична операція охоплює певні слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові або організаційні заходи, які потребують організації та підготовки до їх проведення. За допомогою планування визначається перелік необхідних заходів, їх послідовність, основні завдання і мета, строки виконання та виконавці.

Аналогічність, типовість слідчих ситуацій і відповідно шляхів, що ведуть до їх вирішення, дозволяють говорити про можливість програмування (алгоритмізації) дій слідчого. Важливим для створення ефективних програм розкриття і розслідування кримінальних правопорушень є метод узагальнення ситуацій – так зване ситуаційне моделювання, яке дає змогу розробляти оптимальні програми прийняття рішень і проведення тактичних комплексів (застосування тактичних операцій) та окремих слідчих (розшукових) дій [2, с. 283]. У криміналістиці окрема увага приділяється таким засобам криміналістичної тактики як тактичний прийом, тактичні комбінації та тактичні операції. М. В. Салтєвський до засобів вирішення слідчих ситуацій відносить: провадження слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, тактичних операцій і комбінацій [8, с. 304].

Тактичний прийом – це найбільш раціональний і ефективний спосіб дії або найбільш доцільна лінія поведінки особи, що здійснює розслідування, із збирання, дослідження і використання доказів у цілях виявлення, розкриття, розслідування і запобігання кримінальним правопорушенням. Тактичний прийом характеризується: 1) психологічною сутністю; 2) логічністю застосування; 3) ситуаційною зумовленістю; 4) відповідністю закону і моральним вимогам; 5) можливістю вибору, корегування і творчого використання. Система тактичних прийомів – це упорядкована сукупність (комплекс) взаємопов'язаних і взаємозумовлених прийомів, яким притаманні цільова спрямованість і вибірковість у процесі їх реалізації. Така система повинна становити не просту сукупність прийомів, не будь-який їх перелік, а лише таку побудову, що при-

пускає організацію їх у вигляді цілісного утворення, в якому взаємопов'язані компоненти посідають відповідне місце у певній послідовності та виконують необхідні функції [10, с. 108–109]. Зазвичай, тактичні прийоми застосовуються слідчими під час проведення слідчих (розшукових) дій з метою отримання і фіксації доказів, виходу із конфліктної ситуації у ході допиту учасників кримінального провадження або досягнення окремих цілей розслідування.

Виконання тактичних завдань є ефективнішим, якщо в процесі розслідування кримінальних правопорушень, поряд із слідчими (розшуковими) діями, а також окремими іншими процесуальними та організаційними діями й оперативно-розшуковими заходами, використовуються комплекси цих дій [3, с. 130], наприклад, тактичні операції і тактичні комбінації.

Тактична операція і тактична комбінація – це динамічні категорії, сутністю яких є дія, взаємодія і вплив. Комбінація у структурному плані, так само як і операція, становить систему елементів. Відмінність між ними полягає в складності елементів. У тактичній операції елементами є слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи, тобто різнопланові тактичні засоби. Структура тактичної комбінації охоплює систему подібних прийомів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. Звідси тактична або оперативна комбінація реалізується в ході однієї слідчої (розшукової) дії чи оперативного заходу. Комбінація має просту структуру, тоді як тактична операція становить багатогодові операції, дії, прийоми. Наприклад, тактична операція «Викриття неправдивого свідка», «Створення в допитуваного установки поінформованості слідчого», «Демонстрація поінформованості слідчого», «Комбінації: бар'єр, виклик, раптовість, відволікання уваги» тощо. Тому операція здійснюється в ході кількох слідчих (розшукових) дій [8, с. 308]. Також, тактичні операції є засобами вирішення тактичних завдань у тих випадках, коли вони за своїм обсягом чи змістом не можуть бути вирішені шляхом проведення окремої слідчої (розшукової) дії. Вони потребують взаємодії слідчого з різними державними органами й громадськими організаціями, іншими підрозділами правоохоронних органів та надають неоціненну допомогу в досягненні тактичних завдань розслідування [3, с. 130].

О. П. Кузьменко під тактичною операцією визначає спрямовану на виконання конкретного тактичного завдання систему взаємозалежних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а також організаційних та інших заходів, що планомірно реалізуються під єдиним керівництвом слідчого, що здійснює досудове розслідування. Загальною метою реалізації тактичної операції є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Тобто загальною метою реалізації тактичної операції є сприяння виконанню завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК України. Безпосередньою метою реалізації тактичної операції є вирішення тактичного завдання [3, с. 132–133]. Щодо цього В. В. Тищенко та О. О. Подобний говорять, що тактична операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у слідчій ситуації. При розслідуванні тих чи інших кримінальних правопорушень застосовують тактичні операції: «встановлення очевидців», «відшкодування матеріальних збитків», «документ», «розшук злочинця», «атри-

буція трупа», «захист доказів» та ін. [10, с. 110]. Таким чином, тактична операція – це система взаємозалежних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на вирішення тактичних завдань.

Зауважимо, що кожній слідчій ситуації відповідає алгоритм слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Особливості алгоритмів розслідування на початковому етапі утворюють такі слідчі (розшукові) дії: процесуальне затримання й різновиди допити одночасно значної кількості підозрюваних у вчиненні масових заворушень; огляд декількох місць події; допити значної кількості свідків і потерпліх; пред'явлення для впізнання; освідчування учасників подій, до того ж як підозрюваних, так і потерпліх; призначення й проведення великої кількості судових експертиз. Алгоритми розслідування на наступному етапі включають обшуки, слідчі експерименти, одночасні допити декількох осіб та ін. [4, с. 90].

О. П. Кузьменко називає типовим комплексом тактичних операцій, що можуть бути реалізовані з метою вирішення тактичних завдань на початковому етапі розслідування масових заворушень такі: «Встановлення активних учасників масових заворушень», «Затримання активних учасників масових заворушень»; «Встановлення організаторів масових заворушень»; «Встановлення обставин підготовки масових заворушень»; «Встановлення способу вчинення масових заворушень»; «Встановлення потерпліх»; «Встановлення очевидців масових заворушень»; «Нейтралізація організованої протидії» та ін. [3, с. 142]. Науковець визначає зміст таких тактичних операцій:

1) «Затримання активних учасників масових заворушень» становлять такі дії: внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; спостереження за місцем або відеоконтроль місця; затримання; повідомлення про підозру; освідчування; допит затриманих осіб; огляд місця події (після припинення масових заворушень);

2) «Встановлення активних учасників масових заворушень» охоплює: внесення відомостей про вчинені масові заворушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань; огляд місця вчинення масових заворушень; направлення запитів на телеканали, в інші ЗМІ щодо надання відеоматеріалів масових заворушень; використання конфіденційного співробітництва; пошук відео-, фотоматеріалів у мережі Інтернет; тимчасовий доступ до відеоматеріалів, зафіксованих за допомогою камер зовнішнього відеоспостереження; виготовлення з отриманих фото-, відеоматеріалів окремих фотозображень, фототаблиць; тимчасовий доступ до документів, що містять інформацію про радіоелектронні засоби, що були активні в місці та у час вчинення масових заворушень; направлення запитів до лікувальних установ; тимчасовий доступ до медичних документів; освідчування або медичне освідчування таких осіб, призначення судово-медичної експертизи; фотопортретної (портретно-криміналістичної) експертизи; допити; обшуки; повідомлення особи про підозру, обрання їй запобіжного заходу;

3) «Встановлення організаторів масових заворушень» охоплює: огляд місця події; направлення запитів про подання заявки на проведення масових заходів чи акцій, якщо така заявка подавалася, то встановити ким; допити встановлених і затриманих активних учасників масових заворушень; за необхідності, одночасні допити цих осіб; низка негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних джерел; зняття інформації з транспортних інформаційних джерел; моніторинг інформації про масові заворушення, що міститься в ЗМІ, зокрема

у мережі Інтернет; використання можливостей конфіденційного співробітництва та ін. [3, с. 160–161].

А. І. Лісняк не розглядає тактичні завдання і тактичні операції під час розслідування масових заворушень, натомість у системі типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування масових заворушень визначає такі алгоритми їх вирішення:

1) отримано відомості про вчинення масових заворушень, виявлено матеріальні сліди кримінального правопорушення, наявні свідки та потерпілі, встановлені правопорушники. В першій ситуації основна робота покладається на злагоджену діяльність правоохоронців на початковому етапі розслідування. У цій ситуації слідчому необхідно провести огляд місця події, освідування, встановити свідків, провести допит потерпілих і свідків. Вчасне проведення цих дій забезпечить достатню доказову базу для повідомлення злочинцю про підозру;

2) отримано відомості про вчинення масових заворушень невідомою особою, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки та потерпілі. Друга слідча ситуація характеризується тим, що отримано відомості про вчинення масових заворушень невідомою особою. Водночас є відомості щодо характеру кримінального правопорушення, а також свідків і потерпілих. В даній ситуації паралельно з оглядом місця події проводяться оперативно-розшукові заходи у ході яких вирішуються такі завдання: виявлення та опитування осіб – очевидців злочину, які можуть бути допитані в якості свідків; виявлення осіб, які можуть упізнати виявлені на місці події предмети, залишені підозрюваним; переслідування злочинця, що зник з місця події; організація загороджувальних заходів; перевірка місць можливої появи злочинця; збір інформації про суспільно-небезпечне діяння, особу злочинця та потерпілого тощо;

3) отримано відомості про вчинення масових заворушень від уповноважених осіб, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки. Зазначена ситуація відзначається тим, що крім вищезазначених дій важливо якнайшвидше встановити особу правопорушника за «гарячими» слідами. Тому необхідно точно скласти його фоторобот зі слів очевидців та потерпілого, здійснити відповідні оперативні пошукові заходи (зокрема, спецоперація «Спіраль»). В конкретній слідчій ситуації необхідно провести такі слідчі (розшукові) дії та інші заходи:

- огляд місця події
- допит потерпілих та свідків
- розшук правопорушника по «гарячих» слідах;
- освідування потерпілих та свідків;
- призначення і проведення експертиз для встановлення тяжкості тілесних ушкоджень, виявлення ідентифікуючих ознак правопорушника;

4) виявлено факт вчинення масових заворушень, свідки відсутні. Дана слідча ситуація ускладнюється тим, що просто виявлено факт вчинення масових заворушень, а свідки та будь-яка інформація відсутні. У зв'язку з цим потрібно збільшити доказову базу шляхом проведення відповідних процесуальних дій. У зазначеній ситуації обов'язково мають проводитись такі дії:

- огляд місця події з метою виявлення слідів масових заворушень;
 - встановлення та допит свідків;
 - орієнтування працівників правоохоронних органів на встановлення осіб, які можуть бути очевидцями діяння, а потім їх допит в якості свідків;
 - призначення експертиз, необхідних для встановлення окремих обставин правопорушення.
- розшук правопорушників [5, с. 121–128].

М. М. Єфімов розглядає типові слідчі ситуації у ході розслідування масових заворушень та в залежності від ситуації, яка склалась під час розслідування злочину пропонує проведення таких заходів:

1) під час масштабних масових заворушень, викликаних переважно міжнаціональними або міжетнічними конфліктами, коли ними охоплено значні території і заворушення супроводжуються злочинними діями щодо осіб однієї національності (етносу), з метою охорони життя, здоров'я, майна громадян та держави найбільш ефективним є введення на цій території надзвичайного стану. З урахуванням слідчої ситуації слідчо-оперативна група формується переважно не з місцевих працівників. Саме це є одним із головних чинників успішного розслідування. Часто масові заворушення пов'язані із конфліктом між більшістю населення міста, іншого населеного пункту і владою. Таким чином, місцевий слідчий автоматично входить до числа формальних прибічників влади, а це завідомо створює складності у встановленні контакту слідчого зі свідками, потерпілими та іншими учасниками кримінального судочинства, що врешті-решт негативно позначається на процесі встановлення істини у провадженні. Великі слідчі групи, для того щоб нормально функціонувати, повинні мати свою внутрішню структуру. Практика пропонує, зокрема, таку структуру: штаб, аналітичний підрозділ (інформаційний центр), криміналістична група, а також окремі слідчі групи (підгрупи) з розслідування окремих епізодів злочинної діяльності. Якщо масові заворушення скоєні на ґрунті міжнаціональних або міжетнічних конфліктів, то часто виникає питання про залучення до розслідування перекладачів;

2) коли надійшло повідомлення про групові дії натовпу, які вже закінчилися, але не відомо чи це групує хуліганство чи масові заворушення, слід перевірити, чи є інформація про пошкодження або знищення майна, погроми. Також необхідно зрозуміти, чи є постраждалі – випадкові особи та працівники правоохоронних органів. Обов'язково з'ясовуються дані про конкретних організаторів та активних учасників подій (затриманих за вчинення адміністративних правопорушень або за підозрою в участі у заворушеннях немає). Завданням слідства у такому разі буде: 1) встановлення події, пов'язаної із скупченням людей (концерт, спортивні змагання, демонстрація, масова бійка на ринках та ін.); 2) встановлення організаторів та активних учасників групових подій, які можуть бути масовими заворушеннями; 3) встановлення свідків-очевидців, потерпілих; 4) виявлення, фіксація та вилучення речових доказів; 5) огляд місць погромів, пожеж, підготовка матеріалів та призначення судових експертиз та ін. Завданням слідства після закінчення заворушень (проведення, наприклад, огляд місця події у той час, коли масові заворушення ще продовжуються, може призвести до того, що слідчий буде визнаний свідком, потерпілим і у подальшому не може проводити розслідування) або після створення умов для безпечної роботи слідчих буде збирання доказів (зокрема, під час огляду місця події) є встановлення організаторів та активних учасників масових заворушень (у тому числі під час проведення оперативно-розшукових заходів), а також свідків, потерпілих. І в обов'язковому порядку – ініціювати заходи, спрямовані на зупинення або локалізацію заворушень, які продовжуються;

3) при вчиненні масових заворушень, коли відомі їх організатори і активні учасники, завданням слідства буде збирання доказів участі у масових заворушеннях затриманих за підозрою у вчиненні зазначених злочинів: огляд місць подій, впізнання, освідування затриманих. Направлення до підрозділів кримінальної поліції доручень про проведення оперативно-розшукових

заходів, спрямованих на встановлення місця знаходження організаторів та активних учасників заворушень та наступне їх затримання за підозрою у вчиненні злочину. Крім того, на початковому етапі розслідування проводиться огляд місця події, вилучається зброя, що була застосована працівниками поліції, призначається перевірка законності застосування зброї; допитуються працівники поліції, постраждалі (частіше за все вони звертаються за медичною допомогою змінюючи прізвища або використовують допомогу приватних лікарів); проводиться робота з пошуку таких осіб; вирішується питання щодо наявності в діях учасників групових дій ознак масових заворушень [1, с. 42–45].

Висновки. Отже, на нашу думку, тактичні завдання у ході розслідування масових заворушень підлягають вирішенню за допомогою таких тактичних операцій:

1. «Організація масових заворушень» – потребує застосування системи слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на фіксацію інформації про підготовку вчинення масових заворушень (підшукування учасників, розподіл ролей, підготовка знарядь і засобів вчинення протиправних дій) та їх попередження. З цією метою можуть бути проведені слідчі (розшукові) дії (допит, обшук) та негласні слідчі (розшукові) дії (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; спостереження за особою, місцем або річчю; аудіо-, відеоконтроль місця; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації), а також отримання інформації у ході конфіденційного співробітництва.

2. «Злочинець» – полягає у встановленні і затриманні організаторів і активних учасників масових заворушень. З цією метою проводиться допит свідків, потерпілих, освідування особи, пред'явлення особи для впізнання, призначення судових експертиз, а також інші слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії. Також, проводяться оперативно-розшукові заходи з метою затримання злочинців на місці вчинення масових заворушень, а у разі їх втечі – переслідування та контроль можливих місць їх перебування; встановлення осіб, причетних до організації і вчинення масових заворушень.

3. «Докази» – важливим є виявлення, забезпечення збереження слідів вчинення масових заворушень та їх фіксація, вилучення знарядь і засобів вчинення масових заворушень, у тому числі зброї або предметів, які використовувались як зброя. З цією метою проводиться огляд місця події, обшук, тимчасовий доступ до речей і документів (вилучення відеоматеріалів з камер спостереження, документів, а також вивчення матеріалів ЗМІ), допит свідків, потерпілих та призначення судових експертиз з метою дослідження слідів масових заворушень.

4. «Свідок» – у ході розслідування масових заворушень важливим є встановлення усіх обставин вчинення протиправних дій, а очевидці, зазвичай, володіють важливою для розслідування інформацією щодо активних учасників та організаторів масових заворушень, потерпілих, способу та механізму вчинення злочину, використання зброї або інших предметів. Очевидці масових заворушень або особи, яким відомі обставини щодо їх вчинення мають бути допитані в якості свідків, а також можуть впізнавати особу під час проведення такої слідчої (розшукової) дії як пред'явлення особи для впізнання.

Список використаних джерел

1. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
2. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-е вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2010. 464 с.
3. Кузьменко О. П. Початковий етап розслідування масових заворушень. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 225 с.
4. Ламах Т. Б. Проблемні слідчі ситуації досудового розслідування масових заворушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2018. № 35, том 2. С. 88–91.
5. Лісняк А. І. Криміналістична характеристика та особливості розслідування масових заворушень : дис. ...доктора філософ. : 12.00.09. Дніпро, 2021. 220 с.
6. Пчеліна О. В. Ситуаційна зумовленість розслідування окремих видів злочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (2). С. 349–358.
7. Пчеліна О. В. Тактичні завдання розслідування злочинів і криміналістична методика. *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2 (18). С. 48–52.
8. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
9. Тіщенко В. В. Криміналістика : підручник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.
10. Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.
11. Шевчук В. М. Значення тактичних завдань для формування тактичних операцій. *Юридична наука*. 2014. № 3. С. 7–16. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17275/1/Shevchuk_7-16.pdf.

References

1. Iefimov, M.M. (2018). *Rozsliduvannia zlochniv proty hromadskoho poriadku ta moralnosti [Investigation of crimes against public order and morality]* : navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. i pererob. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 188 s. [in Ukrainian].
2. Kryminalistyka (2010). [Forensics] : pidruchnyk / V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel ta in. / za red. prof. V. Yu. Shepitka. 4-e vyd., pererob. i dop. Kharkiv : Pravo. 464 s. [in Ukrainian].
3. Kuzmenko, O.P. (2017). *Pochatkovyi etap rozsliduvannia masovykh zavorushen [The initial stage of the investigation of mass riots]*. *Candidate's thesis*. Kyiv. 225 s. [in Ukrainian].

4. Lamakh, T.B. (2018). Problemni slidchi sytuatsii dosudovoho rozsliduvannia masovykh zavorushen [Problematic investigative situations of pre-trial investigation of mass riots]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Yurytsprudentsiia*. № 35, tom 2. S. 88–91 [in Ukrainian].
5. Lisniak, A.I. (2021). Kryminalistychna kharakterystyka ta osoblyvosti rozsliduvannia masovykh zavorushen [Forensic characteristics and peculiarities of the investigation of mass riots]. *Doctor's thesis*. 220 s. [in Ukrainian].
6. Pchelina, O.V. (2012). Sytuatsiina zumovlennist rozsliduvannia okremykh vydiv zlochyniv [Situational conditioning of the investigation of certain types of crimes]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2 (2). S. 349–358 [in Ukrainian].
7. Pchelina, O.V. (2012). Taktychni zavdannia rozsliduvannia zlochyniv i kryminalistychna metodyka [Tactical Tasks of Crime Investigation and Forensic Techniques]. *Kryminalistychnyi visnyk*. № 2 (18). S. 48–52 [in Ukrainian].
8. Salteviskyi, M.V. (2005). *Kryminalistyka [Forensics] (u suchasnomu vykladi) : pidruchnyk*. Kyiv : Kondor. 588 s. [in Ukrainian].
9. Tishchenko, V.V. (2019). *Kryminalistyka [Forensics] : pidruchnyk*. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». 556 s. [in Ukrainian].
10. Tishchenko, V.V., & Podobnyi, O.O. (2022). *Kryminalistyka [Forensics] : navchalno-metodychnyi posibnyk*. Odesa : Vydavnytstvo «Iurydyka». 236 s. [in Ukrainian].
11. Shevchuk, V.M. (2014). Znachennia taktychnykh zavdan dla formuvannia taktychnykh operatsii [The value of tactical tasks for the formation of tactical operations]. *Yurydychna nauka*. № 3. S. 7–16. Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17275/1/Shevchuk_7-16.pdf [in Ukrainian].

Mishustin Vladyslav,

Postgraduate Student at the Department of Criminal Procedure and Forensics

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8084-0901>

TACTICAL TASKS AND DECISIONS AT THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF MASS UNRESTS

The article is devoted to the study of tactical tasks and solutions at the initial stage of the investigation of mass riots. Concepts, signs and content of such tactical means as tactical task, tactical solution, tactical operation, tactical combination are defined.

Each investigative (investigative) action is conducted with the aim of solving the tasks of the proceedings and aims to establish the circumstances of the criminal event, identify and consolidate evidence, refute or confirm the testimony of the participants in the criminal proceedings, establish and confirm the involvement of a person in committing illegal acts. Certain tools of forensic tactics help the investigator in the course of the investigation to apply techniques that are effective in certain investigative situations to solve the tasks of the investigation, in particular, to establish the circumstances to be proven, as well as for the purpose of solving problematic investigative situations.

In order to solve investigative situations or eliminate obstacles in the course of the investigation, tactical tasks are formed aimed at obtaining evidence and establishing information about a criminal offense by conducting investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, operational, procedural and organizational measures. The following tactical tasks of the initial stage of the investigation of mass disturbances are given:

- 1) detention of active participants and organizers of mass riots at the scene;*
- 2) establishing the organizers of mass riots;*
- 3) establishment of the purpose and goals of organizing mass riots;*
- 4) identification of active participants in mass riots;*
- 5) establishing the method of committing mass riots, in particular their preparation and concealment;*
- 6) collection of the evidence base and recording of traces of the crime;*
- 7) detection and seizure of tools and means of committing mass riots;*
- 8) identification of victims;*
- 9) identification of eyewitnesses and clarification of the circumstances known to them regarding the commission of the crime;*
- 10) establishing the size of the damage.*

In order to solve tactical tasks during the investigation of mass riots, the following tactical operations were proposed and characterized: "Organization of mass riots", "Criminal", "Evidence", "Witness".

Key words: mass riots, investigative situations, tactical tasks, tactical decisions, tactical operations.

Надіслано до редколегії 22.02.2024

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 004.346.378

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-91-101

Бобкова Антоніна Григорівна,

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
публічної безпеки громад факультету № 2,
заслужений юрист України

(Донецький національний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0834-7514>

Серебрякова Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2112-7188>

Липницька Євгенія Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри інформаційного,

господарського та адміністративного права

(Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4608-1734>

Новошицька Валерія Ігорівна,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри інформаційного,

господарського та адміністративного права

(Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4008-8660>

Лехкодух Інна Олександрівна,

адвокат

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0899-9096>

ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Визнання впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій пріоритетом розвитку освіти, створення системи дистанційного навчання, забезпечення навчально-виховного процесу засобами інформаційно-комунікаційних технологій вносять корективи в організацію навчального процесу у вищій школі, що найбільш гостро проявляється при підготовці здобувачів вищої освіти для економічної сфери, ключове місце в якій повинні займати господарсько-правові навчальні дисципліни. У статті акцентується увага на складнощі використання традиційних підходів до форм взаємодії викладача зі здобувачами вищої юридичної освіти у процесі дистанційної організації навчального процесу з господарсько-правових дисциплін з урахуванням їх прикладного характеру та необхідності формування відповідних спеціальних компетентностей майбутніх фахівців у сфері економіки. Проведено дослідження основних форм викладання (лекції, практичні заняття, контрольні заходи) правових дисциплін зазначеного циклу з використанням інформаційно-комунікаційних технологій та представлено варіанти використання різних інструментів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, наведено приклади їх використання стосовно конкретних тем різних правових дисциплін. За результатами дослідження щодо кожного розглянутого інструмента запропоновано застосування відповідного методу проведення занять. Обґрунтовано пропозиції щодо підвищення мотивації здобувачів до активної участі в лекційних та практичних онлайн-заняттях, аргументовано доцільність використання окремих форм роботи зі здобувачами задля забезпечення конфіденційності при оцінюванні їх знань тощо. У статті запропоновано напрями вдосконалення викладання дисциплін господарсько-правового циклу у вигляді рекомендацій по використанню різних методів в умовах дистанційного та змішаного навчання, що можуть бути використані і при викладанні інших навчальних дисциплін майбутнім юристам.

Ключові слова: дистанційне та змішане навчання, здобувачі вищої юридичної освіти, спеціальні компетентності, інформаційно-комунікаційні технології, навчальні дисципліни господарсько-правового циклу.

Постановка проблеми. Одним із головних завдань вищої юридичної освіти є підготовка кваліфікованих фахівців для сфери господарювання, яка найчастіше потерпає через відсутність високопрофесійних правників. Досягненню зазначеної мети сприяє підвищення якості викладання навчальних дисциплін господарсько-правового напрямку (господарське право, господарське процесуальне право, аграрне право, земельне право та ін.) особливо в умовах дистанційного або змішаного навчання.

Вимушені обмеження, що призвели до навчання з мінімальною кількістю аудиторних занять, введення дистанційного навчання із застосуванням онлайн-технологій, навчальних платформ та специфічних програмних продуктів, високий рівень розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), потребують їх швидкого впровадження в навчальний процес.

Крім цього, Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, серед проблем, які обумовили прийняття стратегії зазначається недостатні

практика та досвід впровадження цифрових технологій. Досягнення цілей зазначеної Стратегії для розв’язання ідентифікованих ключових проблем здійснюється шляхом виконання відповідних завдань, серед яких ефективне використання цифрових (дистанційних) технологій в освітньому процесі [1].

Наведене вносить істотні корективи в освітній процес юридичної школи, вимагає зміни та удосконалення способів та методів викладання, в тому числі щодо дисциплін господарсько-правового напрямку. Разом з тим, необхідність застосування нових підходів до викладання, здійснення ґрунтовних змін у підходах до організації навчання в закладах освіти та в кожній дисципліні, в тому числі господарсько-правового напрямку, відсутність рекомендацій щодо адаптації профільних юридичних дисциплін до умов онлайн-взаємодії, часто призводять до зниження ефективності формування спеціальних компетентностей здобувачів вищої юридичної освіти.

Окремі аспекти викладання в умовах дистанційного або змішаного навчання врегульовано на зако-

нодавчому рівні. Закон України «Про вищу освіту» поряд з такими формами здобуття вищої освіти як очна, заочна передбачає і дистанційну (ст. 49) [2]. Основні засади організації та запровадження дистанційного навчання, поняття дистанційного навчання, визначено Положенням про дистанційне навчання, яке затверджене наказом Міністерства науки та освіти України від 25 квітня 2013 р. № 466 [3]. Міністерством освіти та науки України розроблено рекомендації, що стосуються різних аспектів організації навчального процесу в умовах дистанційного або змішаного навчання. Так, окремі питання організації оцінювання результатів навчання здобувачів вищої освіти із застосуванням інтернет-технологій, засобів телефонного зв'язку в дистанційному режимі роз'яснено у Рекомендаціях щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій, представлених у листі Міністерства освіти та науки України від 14 травня 2020 р. № 1/9-249 [4]. Важливе значення мають також Рекомендації Міністерства освіти та науки України щодо запровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти [5]. До спеціальних актів законодавства можна віднести Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 «Право») для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, який закріплює перелік компетентностей, якими повинен оволодіти здобувачів вищої юридичної освіти [6]. Зазначені документи мають загальний характер і не враховують специфіки викладання правових дисциплін господарсько-правового циклу. Особливістю викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання є те, що поряд із забезпеченням оволодіння здобувачами вищої освіти переліченими в Стандарті професійними компетентностями, таке викладання має забезпечити формування у здобувачів спеціальних компетентностей, які базуються на значному емпіричному матеріалі, що є запорукою їх затребуваності як майбутніх юристів в галузі економіки. Саме тому викладання правових дисциплін господарсько-правового циклу в зазначених умовах потребує окремого аналізу, узагальнення та удосконалення для надання якісних освітніх послуг.

Проблематика забезпечення якості освіти та розвитку інформаційного освітнього середовища була визначена серед пріоритетних напрямів наукових досліджень НАПН України на 2023–2027 рр. [7], що сприяло активній розробці положень щодо використання сучасних ІКТ у процесі навчання взагалі, та в умовах дистанційного або змішаного навчання зокрема, вітчизняними представниками різних галузей науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації високоякісного навчального процесу, в тому числі з застосуванням новітніх технологій приділяли увагу О.О. Романовська, Ю. Ю. Романовська, О. О. Романовський [8]; питання дистанційної форми здобуття вищої освіти та її недоліки досліджували С. А. Мороз, О. Г. Романовський, В. М. Мороз, С. М. Домбровська, Л. М. Грень, А. Л. Помаза-Пономаренко [9]; підсумки реалізації проекту у відповідь на виклики карантину щодо переходу від аудиторного до онлайн викладання, навчання та контролю результатів навчання представили Т. С. Райс, Б. Карнаух [10]; використання інтерактивних дошок в процесі навчання розглядала А. І. Ганашок [11].

Окремі аспекти, що пов'язані зі здійсненням навчання за допомогою різних засобів дистанційної

комунікації, були предметом дослідження і за межами України. Так, усесторонній розгляд різних аспектів онлайн викладання представлено у практичному посібнику С. Ко та С. Россена (Ko S., Rossen S.) [12]; альтернативи відеоконференціям і їх вплив на ефективність навчання досліджено Д. Станфорд (Daniel Stanford) [13]; дослідження щодо використання ігрової навчальної платформи Kahoot! розглядалось А. І. Ванг, Р. Тахир (Alf Inge Wang, Rabail Tahir) [14].

Важливе значення для дослідження питань викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання мають роботи представників юридичної науки. Так, загальних питань формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти в ході викладання дисциплін господарсько-правового циклу торкалися в своїх дослідженнях, такі автори як В. К. Мамутов [15], О. П. Подцерковний [16], Л. Д. Руденко [17], А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко, Є. О. Липницька, Ю. М. Павлюченко, І. О. Лехкодух [18] та ін.

Незважаючи на певну кількість досліджень, вони стосуються або загальних аспектів здійснення дистанційного або змішаного навчання, або окремих засобів дистанційної комунікації та використанню специфічних програмних продуктів, або специфіки викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах тільки аудиторного навчання, і можуть бути використані при вдосконаленні викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного або змішаного навчання лише частково, за умови відповідної конкретизації. Питання викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного або змішаного навчання предметом окремого дослідження не були, що вказує на актуальність та новизну обраної теми.

Метою дослідження є розробка пропозицій щодо напрямів удосконалення викладання дисциплін господарсько-правового циклу у здобувачів юридичної освіти в умовах дистанційного або змішаного навчання.

Досягнення поставленої мети зажадало опрацювання законодавства, в якому закладено основи організації навчання в дистанційному та змішаному режимі, а також потребувало аналізу вищезазначених наукових робіт. Методологічна основа дослідження представлена загальними і спеціальними методами наукового пізнання. Метод спостереження і порівняння використовувався при виявленні проблем проведення занять з навчальних дисциплін господарсько-правового циклу у здобувачів вищої юридичної освіти в умовах дистанційного або змішаного навчання. Узагальнення і підбір методів найбільш ефективного викладання зазначених дисциплін проводилися з використанням системно-функціонального методу, методу аналізу і синтезу. Соціологічний метод використовувався при обробці даних анкет опитування здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне або змішане навчання передбачає проведення навчальних занять (лекції, практичні заняття, консультації), контрольних заходів, самостійної роботи (п. 3.1-3.2 Наказу Міністерства науки та освіти України від 25 квітня 2013 р. № 466) [3]. При цьому учасники навчального процесу виявились неготові до кардинальної зміни навчального середовища, через що у процесі проведення окреслених навчальних занять стикнулись з багатьма викликами, серед яких зниження рівня уваги (зосередженості) та активності. Досвід їх подолання обумовив окреслені в статті напрями (способи) вдоско-

налення викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного або змішаного навчання

Подолати перший виклик, пов'язаний зі складнощами концентрації уваги здобувачів вищої освіти під час лекційних занять, допомогло узгоджене поєднання компетентісно-орієнтованого підходу до викладання, принципів фрагментування інформації, методики поетапного структурування занять та інтерактивних методів навчання, систематичне застосування способів активізації уваги та використання засобів (сучасних технологій), які дозволяють ефективно використовувати адаптовані до умов дистанційного навчання методичні розробки. Зокрема, використання у процесі викладання методики поетапного структурування заняття сприятиме кращому засвоєнню теоретичного матеріалу та розумінню застосування теоретичних знань у практичній діяльності юриста, що може позитивно вплинути на зміцнення та розвиток всієї системи знань, умінь та навичок.

Прикладом реалізації адаптованих методичних напрацювань може бути досвід проведення лекційного заняття на тему «Аграрне право: поняття, предмет, методи, принципи, джерела» (навчальна дисципліна – «Аграрне право», яка відноситься до дисциплін господарсько-правового циклу).

Мета заняття полягає у формуванні розуміння особливостей аграрного права як галузі права та здатності щодо застосування отриманих теоретичних знань на практиці. Для досягнення окресленої мети заняття розділене на складові (етапи) та структуроване наступним чином: вступ, основна частина, короткий огляд, висновки та організаційна частина.

Вступ, як перший етап лекційного заняття необхідний для орієнтації здобувачів вищої освіти та налаштування на активну взаємодію. На цьому етапі, який триває близько 5–10 хвилин, відбувається знайомство зі слухачами курсу, визначення очікувань та відповідальності за їх втілення, конкретизація мети та очікуваних результатів навчання, окреслення порядку та особливостей взаємодії, оголошується тема та порядок проведення заняття. При цьому в тому числі йдеться про знайомство з функціональними можливостями та особливостями програмного забезпечення, що використовується. Наприклад, під час ознайомлення з порядком звернення до викладача під час заняття здобувачам одразу пропонується виконати відповідні дії – підняти руку, написати в чат слово «тест» тощо.

Основна частина заняття призначена безпосередньо для з'ясування особливостей аграрного права як галузі права та усвідомлення можливості застосовувати відповідні знання на практиці. Для цього звертається увага на розуміння сутності предмету та взаємозв'язків складових системи аграрного права як галузі права; вміння визначати вид, коло учасників, зміст та підстави виникнення аграрних правовідносин; розуміння особливостей реалізації методів правового регулювання та принципів аграрного права; здатність знаходити, класифікувати та аналізувати нормативно-правові акти, що є джерелами аграрного права.

При цьому основна частина заняття поділяється на два чітко структуровані послідовно розташовані блоки загальною тривалістю близько 50 хвилин, кожен з яких включає наступні стадії: 1) викладення теорії, 2) виконання практичного завдання, 3) презентація та обговорення результатів, отриманих під час виконання завдання, 4) узагальнення та відповіді на питання.

Під час викладення теорії здобувачі отримують фрагмент теоретичної інформації (у першому блоці щодо пред-

мету аграрного права та його співвідношення з іншими галузями права; у другому блоці щодо системи та джерел аграрного права) та відповіді на питання, які виникли під час її викладення. При цьому, пояснення викладача супроводжуються наочною демонстрацією презентації, створеної за допомогою Microsoft PowerPoint, Keynote та аналогічних програм або онлайн-сервісів графічного дизайну, серед яких Canva та інші.

Виконання практичного завдання починається із надання здобувачам детальної інструкції щодо змісту та порядку виконання практичного завдання, кількості та складу груп у яких працюватимуть, з наочною демонстрацією ключових аспектів. Так, у першому блоці здобувачам пропонується розділитись на групи та зробити правовий аналіз окресленої ситуації (кожна група отримує свій кейс) та визначити вид, коло учасників, зміст та підстави виникнення аграрних правовідносин (передбачається застосування методів «Робота у групах» та «Кейс-метод»).

У другому блоці здобувачам також пропонується розділитись на групи та на підставі аналізу нормативно-правових актів навести приклади: норм Конституції України, які свідчать, що вона є джерелом аграрного права (група 1); норм, які ілюструють методи та принципи аграрного права (група 2); уніфікованих та диференційованих законів (група 3); нормативно-правових актів, норми яких визначають правовий статус окремих суб'єктів аграрного права (групи 4–9) (передбачається застосування методу «Робота у малих групах»).

Після цього сформовані групи на задалегідь окреслений час переміщуються в окремі віртуальні кімнати. На платформі для відеоконференцій Zoom вони мають назву «сесійні зали», в Microsoft Teams – «переговорні кімнати». Варто зауважити, що не всі застосунки мають таку функціональну можливість. Наприклад, у Google Meet вона відсутня. З метою уникнення ситуацій, коли здобувачі не встигли сформулювати остаточну відповідь, перед закриттям віртуальних кімнат доцільно надіслати персональні повідомлення з нагадуванням про те, що за кілька хвилин їх буде переміщено до загальної віртуальної зали.

Підвищенню ефективності взаємодії здобувачів під час роботи в окремих віртуальних кімнатах та обговоренню результатів напрацювань сприяє використання багатофункціональних платформ для співпраці віддалених команд у візуальній площині, зокрема, Miro, інтерактивних віртуальних дошок, наприклад, Jamboard та цифрових холстів серед яких Microsoft Whiteboard, Zoom Whiteboard та інші.

Після повернення здобувачів до загальної віртуальної зали викладач цікавиться як відбувалась взаємодія, чи виникали труднощі (якщо так, які саме) тощо. Такий підхід сприяє зниженню рівня хвилювання та створенню сприятливих умов для подальшої взаємодії. Далі групам пропонується представити результати своїх напрацювань. Виступ учасників кожної групи завершується спільним обговоренням. Зокрема, після представлення результатів напрацювань першої групою учасникам інших груп пропонується окреслити висновки, які вони підтримують, та аргументовано висловити свою точку зору щодо тих з якими не погоджуються. Обговорення завершується коментарем викладача. Аналогічно відбувається представлення результатів та обговорення напрацювань інших груп (передбачається застосування методу «Велике коло»).

На наступній стадії учасникам пропонується представити власну позицію щодо напрацювань, які пре-

зентуються. В залежності від платформи за допомогою якої здійснюється відеоконференція це можна реалізувати шляхом натискання кнопок-реакцій «так», «ні» або утримання у випадку коли здобувач має сумніви (наприклад, у Zoom) або шляхом надсилення у чат повідомлень «+», «-», «+-» тощо, у випадку відсутності таких функціональних можливостей. У випадку виявлення різних позицій охочим надається можливість обґрунтувати свою точку зору (передбачається застосування методу «Займи позицію»).

Завершується опрацювання кожного блоку основної частини невеличким узагальненням та відповіддю викладача на питання.

На етапі короткого огляду, метою якого є акцентування уваги здобувачів на значущості опрацьованого матеріалу та сформованих (розвинутих) навичок, викладач в межах 5–7 хвилин окреслює зв'язки теми заняття з іншими темами курсу та пропонує здобувачам оцінити користь від заняття – важлива інформація щодо якогось аспекту теми, нове уміння тощо. Відповіді синхронно фіксуються на відповідному слайді презентації, що відображається у всіх учасників (передбачається застосування методу «Колекція ідей»).

Етап висновків тривалістю до 10 хвилин призначений для обмірковування нового досвіду та визначення прогресу. Викладач оцінює результати роботи та проводить рефлексивну вправу.

Заключний етап заняття тривалістю до 5 хвилин призначений для окреслення напрямів подальшого опрацювання теми. Здобувачі отримують методичні рекомендації щодо позааудиторної роботи та підготовки до практичного заняття, серед яких пропозиція об'єднати напрацювання груп в спільному файлі, розташованому у хмарному сховищі, створивши перелік ключових ідей та нормативно-правових актів (передбачається застосування методу «Колекція ідей» в асинхронному форматі).

Запропонований підхід враховує принципи конструктивного узгодження [19] та емпіричного навчання Девіда Колба [20], дозволяє утримувати високий рівень зацікавленості, уваги та активності здобувачів впродовж всього заняття, виявити та пояснити складні для розуміння аспекти нового матеріалу, та як наслідок – створити для подальшого формування професійних компетентностей умови.

При цьому варто відзначити, що ефективність використання описаної методики значною мірою залежить від вибору засобів (інтерактивних інструментів), за допомогою яких відбувається взаємодія учасників навчального процесу. Адже саме від співвідношення методичних розробок та обсягу функціональних можливостей засобів, обраних для їх реалізації, залежить ефективність інноваційних підходів викладання в умовах дистанційного та змішаного навчання. Це необхідно враховувати при викладанні саме правових дисциплін господарсько-правового напрямку, які вимагають послідовного сприйняття матеріалу через його складність і багатосторонність.

Для проведення лекційних занять із зазначених правових дисциплін практикується і структурування лекційного заняття наступним чином. У вступній частині лекційного заняття оголошується тема та пояснюється її актуальність, що має впевнити здобувача вищої освіти в необхідності опанування ним цієї теми для його майбутньої успішної професійної діяльності, визначається мета заняття та наводиться план лекції. Перебіг лекції ділиться на короткі фрагменти по 15–20 хвилин, адже саме такий

проміжок часу є найбільш ефективним для концентрації уваги здобувачів вищої освіти. Протягом таких коротких фрагментів викладач розповідає про головні аспекти порушеного на лекції питання, супроводжуючи свою доповідь презентаціями. Презентації розробляються як на базі Microsoft PowerPoint, так і на базі Prezi, який дозволяє створити більш ілюстровану презентацію.

Між окресленими фрагментами лекції робиться коротка до 5-ти хвилин перерва для зворотної комунікації, яка може бути організована у формі тестування або опитування.

Коротке тестування здобувачів вищої освіти можна провести із практичного використання знань, які було висвітлено викладачем у теоретичній частині лекції. Відповідні тестові завдання розроблено і впроваджено у навчальний процес за допомогою навчальної платформи Moodle, Quizalize, Google Forms, можливості яких дають викладачу оперативно побачити результати засвоєння лекційного матеріалу та скорегувати порядок проведення лекційних занять в певній навчальній групі з урахуванням результатів тестування. У випадку багаточисельної аудиторії на лекційному занятті викладач аналізує результати тестування після закінчення лекції та враховує його показники при плануванні наступної лекції із курсу. Організація упродовж лекційного заняття зворотного зв'язку у такий спосіб дозволяє викладачу зрозуміти чи дійсно здобувач вищої освіти присутній на занятті, що він засвоїв із викладеного на лекції матеріалу.

Корисним може бути і опитування здобувачів вищої освіти на предмет наявності у них питань щодо викладеного матеріалу із наданням можливості задати їх викладачу. Проведення такого опитування організовується за допомогою інтерактивної презентаційної платформи Mentimeter, Classtime або Google Forms і надає можливість своєчасно поставити викладачу запитання навіть тим здобувачем вищої освіти, який зазвичай не висловлюється в аудиторії або не встигає це зробити із об'єктивних або суб'єктивних причин. Відповіді на поставлені здобувачам вищої освіти питання упродовж лекційного заняття викладач надає на початку наступного практичного заняття із курсу.

При цьому варто відзначити неефективність розміщення на освітніх платформах за 1–2 дні до проведення лекції коротких аудіо-файлів або презентацій із анотацією чергової лекції і викладенням її основних положень. Аналіз такого підходу показав, що переважна більшість здобувачів вищої освіти не знаходить часу, щоб ознайомитися із ними до початку лекції.

Наведені вище підходи до викладання правових дисциплін господарсько-правового циклу дозволяє здобувачам засвоювати складний матеріал і набувати навички використання на практиці теоретичних знань та комунікації.

В світлі наведеного набуває актуальності твердження Л. М. Дибкової про те, що «широке застосування в навчальному процесі можливостей ІКТ дає змогу реалізувати швидкий зворотний зв'язок та значно підвищити якість підготовки майбутнього фахівця. Чим частіше використовується зворотний зв'язок, тим більше занурення в роботу і збільшення мотивації у студентів» [21, с. 134].

Водночас серед проблем такого викладання може бути низька активність здобувачів при виконанні поставлених викладачем завдань. Збільшення мотивації здобувачів вищої освіти може досягатись за допомогою нарахування балів, що є додатковим стимулом

для концентрації уваги на лекції. Важливість оцінки здобувачів вищої освіти за надання зворотнього зв'язку на лекції не викликає сумнівів, адже як слушно відзначають О. Л. Лю, Б. Бريدжмен, Р. М. Адлер (O. L. Liu, B. Bridgeman, R. M. Adler), відсутність мотивації знижує результати навчання та створює негативну атмосферу в аудиторії [22]. При цьому, досвід вказує на доцільність нарахування більшої кількості балів здобувачам вищої освіти, які вірно відповідають на тестові завдання, зважаючи на їх практичну спрямованість, яких, як правило, дається 3-5 тестових завдань.

Для майбутніх фахівців-правників у процесі навчання значна увага приділяється формуванню практичних навичок. Отже, наступним викликом, з яким стикнулись викладачі при викладанні дисциплін господарсько-правового циклу, є забезпечення в процесі дистанційного навчання формування у здобувачів вищої освіти спеціальності 081 «Право» таких спеціальних компетентностей, як, здатність здійснювати юридичну експертизу документів, формулювати пропозиції щодо приведення їх у відповідність до вимог законодавства; вміння готувати письмові юридичні висновки з питань, що виникають в діяльності суб'єктів господарювання, надавати усні консультації з таких питань; здатність вибрати оптимальний спосіб захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, забезпечити реалізацію даного способу; здатність представляти інтереси суб'єкта господарювання в судах та інших органах [18, с. 537].

Формуванню у здобувачів вищої освіти окреслених компетентностей сприяють мережеві інструменти, які дозволяють організувати спільну роботу над певним завданням на практичному занятті. Серед таких ресурсів у процесі викладання дисциплін господарсько-правового циклу використовуються Miro, Kahoot! або LearningApps.org. Це можна розглянути на фрагменті практичного заняття із навчальної дисципліни «Господарське процесуальне право» за темою «Вирішення господарських спорів у першій інстанції». Так, на занятті здобувачам вищої освіти ставиться завдання скласти алгоритм (порядок) вирішення господарських спорів у першій інстанції. Для його вирішення здобувачам вищої освіти пропонується відкрити багатофункціональну платформу для співпраці віддалених команд у візуальній площині Miro із розміщеною на ній назвою алгоритму, потім за бажанням або за списком в журналі групи здобувачам вищої освіти пропонується розмістити на дошці стікер із вказівкою етапу окресленого порядку або відповідні стікери вже розміщено на дошці і здобувачі вищої освіти мають їх впорядкувати (передбачається застосування методу «Велике коло» та «Мозковий шторм»).

Практичне спрямування мають і завдання з аналізу процесуальних документів на предмет відповідності їх змісту вимогам чинного законодавства та забезпечення захисту інтересів сторін господарського судочинства. Зауваження до змісту зазначених документів та пропозиції щодо уточнення їх змісту здобувачі вищої освіти відзначають шляхом розміщення на дошці стікерів із відповідними поясненнями, тим часом викладач спостерігає за процесом і робить для себе відповідні висновки. Як правило, не всі здобувачі вищої освіти активно працюють у такий спосіб на дошці, тому пропонується після закінчення цього процесу призначати викладачем здобувачів вищої освіти для надання коментарів та доповнень щодо розміщених на дошці уточнень. У такий спосіб здобувачі вищої освіти мають можли-

вість як в усній, так і в письмовій формі висловити свою думку щодо поставленого завдання і отримати бали на практичному занятті (передбачається застосування методу «Велике коло» та «Мозковий шторм»).

Використання інструментів для співпраці віддалених команд у візуальній площині при виконанні подібних практичних завдань має наступні переваги:

- дозволяє одночасно із завданням розмістити тексти нормативно-правових актів, які необхідні для вирішення завдання, в процесі обговорення викладач може доручити одному із здобувачів вищої освіти знайти відповідну правову норму і наочно продемонструвати вплив її змісту на вирішення поставленого завдання;

- забезпечує оперативний зворотній зв'язок, адже дає можливість здобувачам вищої освіти та викладачу наглядно бачити кожну дію або реакцію учасників, що посилює взаємодію між ними, сприяє повному вирішенню поставленого завдання та дозволяє активізувати реалізацію різних способів навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти;

- забезпечує можливість організувати спільну роботу здобувачів вищої освіти під постійним контролем викладача;

- одночасно залучає до навчання здобувачів вищої освіти із різним рівнем попередньої підготовки до заняття.

Крім того, можна погодитись з С'юзан Ко та Стів Россен (S. Ko, S. Rossen), що перевагою використання інтерактивної дошки є можливість її зберігання, що підвищує ефективність занять, адже надає можливість здобувачам вищої освіти переглядати та переосмислювати виконання на ній впродовж практичного заняття завдання [12, с. 44]. Отже, доцільність використання на заняттях інструментів, які дозволяють організувати співпрацю віддалених команд у візуальній площині є безспірною.

Для опанування здобувачами вищої освіти ключових тем навчальних дисциплін господарсько-правового циклу наприкінці декількох практичних занять з курсу доцільно проводити вікторини. Проведення таких вікторин в більшій мірі позитивно оцінюється фахівцями різних країн, які серед переваг їх проведення відзначають підвищення мотивації, залученості, задоволення і концентрації уваги здобувачів вищої освіти, покращення їх успішності [14]; залучення гравців в гру таким чином, що вони вчаться не підозрюючи про це [23]; створення за допомогою ігрових елементів позитивної атмосфери навчання [24, 25]. А. І. Ванг, Р. Тахір (Alf Inge Wang, Rabail Tahir) у своєму дослідженні, яке присвячено використанню Kahoot! в процесі навчання, наводять значну кількість досліджень, які ілюструють покращення результатів навчання здобувачів вищої освіти, які грали в Kahoot! [14]. Розвиває як мислення, так і візуальну пам'ять здобувачів вищої освіти і можливість використовувати зображення одночасно із текстовим питанням. Поряд із цим, одним із негативних аспектів використання вікторин у навчальній діяльності є наявність у здобувачів вищої освіти страху програти [26], що потребує врахування при оцінюванні результатів.

Підтримуючи науковців в цілому та спираючись на власний досвід викладання, можна стверджувати, що такий спосіб позитивно впливає на підтримку мотивації здобувачів вищої освіти до навчання. При цьому, у випадку усвідомлення викладачем того, що серед здобувачів вищої освіти є такі, які мають побоювання отримати найменший бал за результатами проведення вікто-

рини, рекомендовано організовувати командну гру [27].

Продемонструвати використання вікторини пропонується при викладанні навчальної дисципліни «Господарське процесуальне право». Основними сервісами для проведення вікторин обрано Kahoot! або LearningApps.org, які є досить простими у використанні. Поряд із цим, незважаючи на наявність українського інтерфейсу сервісу LearningApps.org, перевага у використанні надана Kahoot! з огляду на його ефективний дизайн. Як правило, вікторини проводяться викладачем для закріплення вже отриманих знань наприкінці останнього заняття із певної теми. До вікторини включається 8–12 питань різної складності. Першими є найбільш прості питання, пряма відповідь на які міститься у законодавстві. Кожне наступне питання вимагає більше розумової діяльності здобувача вищої освіти. Проведення вікторини закінчується переглядом звіту вікторини, обговоренням кожного з питань, яке викликало складнощі в процесі відповіді на нього та оцінювання роботи кожної команди.

Важливе значення для підготовки здобувачів за дистанційною та змішаною формою навчання є контрольні заходи з навчальної дисципліни, які зазвичай включають проміжний (тематичний, модульний), підсумковий (семестровий) та інші визначені вищим закладом освіти контролі знань. Проведення окреслених контрольних заходів з використанням дистанційних технологій може здійснюватися з використанням різних типів завдань та різних засобів ІКТ (п. 3.9 наказу Міністерства науки та освіти України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» від 25 квітня 2013 р. № 466) [3].

Використання окреслених контрольних заходів пропонується розглянути на прикладі викладання навчальної дисципліни «Аграрне право». Поточний контроль знань та розуміння ключових аспектів теоретичного матеріалу проводиться після опрацювання кожної теми у формі тестування. Для проведення тестування використовується онлайн-інструмент Google Forms з огляду на функціональну можливість завантажувати результати тестування у сервіс Google Classroom, який використовується як платформа для взаємодії в асинхронному форматі навчання, шляхом натискання однієї клавіші «імпортувати оцінки». Після завантаження викладач отримує можливість оприлюднити результати оцінювання, зробивши їх доступними до перегляду здобувачів в їх особистих кабінетах, натиснувши кнопку «повернути».

Іншим прикладом формування оцінювання може бути виконання завдань, які передбачають порівняльний аналіз правових явищ, аналіз судового рішення, підготовку правозастосовних документів або юридичної консультації з окресленого питання тощо. Отримавши роботу викладач оцінює її за заздалегідь сформульованими критеріями, з якими здобувач ознайомлюється на етапі отримання завдання, за необхідності залишає коментарі та повертає здобувачеві. При цьому варто відзначити наступні корисні функції сервісу Google Classroom. Відображення робіт всіх здобувачів в межах одного завдання допомагає виявити роботи з ознаками порушення правил академічної доброчесності. Можливість збереження результатів оцінювання у вигляді чернетки дозволяє оприлюднити результати оцінювання всіх здобувачів одночасно. Приватний чат до кожного завдання робить зручним подальше спілкування стосовно коментарів та відповідей на питання здобувача.

Представлені способи здійснення поточного контролю, дозволяють викладачу зробити оцінювання таким, що має навчальний ефект (здобувачі отримують можливість виявити та усунути прогалини у знанні та розумінні теоретичного матеріалу), є прозорим (в кабінеті здобувача зберігають результати оцінювання всіх видів робіт, передбачених навчальною програмою, що забезпечує високий рівень інформованості користувача та надає йому можливість самостійно контролювати процес накопичення балів) та конфіденційним (доступ до результатів оцінювання має лише користувач, що дозволяє йому зосередитись на порівнянні власних результатів навчання шляхом порівняння початкових та поточних показників, а не своїх та одногрупників, як зазвичай відбувається у випадку прилюдного оголошення результатів оцінювання), а також раціоналізувати використання свого часу (заощадивши час, що зазвичай витрачається на перевірку робіт, оголошення результатів та надання персональних відгуків). Наведені риси такого поточного оцінювання особливо важливі для навчальних дисциплін господарсько-правового циклу, бо дозволяють зробити акценти саме на їх змістовну складову.

Сумативне (підсумкове) оцінювання проводиться у форматі «open book», використання якого дозволяє не лише викладачеві, а й здобувачу вищої освіти, отримати інформацію про реальний рівень оволодіння професійними компетентностями та сприяє підтриманню академічної доброчесності. Особливість цього формату екзамену проявляється у можливості використання різноманітних джерел інформації (підручників, наукових статей, нормативно-правових актів, судової практики тощо). При цьому запорукою успіху є вміння планувати час, відведений на виконання завдань, та достатній рівень розвитку практичних навичок.

Реалізація взаємодії під час проведення підсумкового контролю може відбуватися за допомогою корпоративної платформи Microsoft Teams та інтегрованого у нього онлайн-інструменту Microsoft Forms.

При підготовці до екзамену розробляється комплект комплексних завдань, що складаються з трьох блоків. Відповідні завдання завантажуються в окремі форми, приєднуються до корпоративної платформи та налаштовуються відповідним чином (зазначаються: перелік осіб, яким призначене завдання, час відкриття та закриття форми, інструкції до виконання та критерії оцінювання тощо).

Екзамен розпочинається з привітання та ідентифікації осіб, що його складають, за допомогою аудіо– та відео– зв'язку. Після чого кожному здобувачеві у розділі «Завдання» на обмежений та заздалегідь повідомлений час відкривається перший блок завдань. Він включає тестові завдання різного рівня складності, які дозволяють оцінити результати навчання, що передбачають знання, розуміння та застосування інформації отриманої в процесі опанування курсу. Такі завдання відповідають трьом базовим рівням Таксономії Блума [5, с. 27], зокрема, обрання однієї або кількох вірних відповідей, визначення вірності або доповнення твердження, визначення послідовності дій тощо.

Завдання з наступних двох блоків містяться в іншій формі та стають доступні після завершення тестування. Вони дозволяють оцінити практичні навички здобувача, а саме вміння застосовувати теоретичні знання на практиці, аналізувати та оцінювати інформацію.

Другий блок включає завдання, що передбачає ана-

ліз практичної ситуації та дозволяє оцінити рівень розуміння природи та змісту основних правових інститутів і процедур національного права, особливостей їх реалізації та застосування, а також вміння здобувача здійснювати аналіз та оцінку юридичних фактів, визначати інтереси та мотиви поведінки інших осіб, приймати неупереджені, мотивовані рішення та застосовувати отримані теоретичні знання в процесі надання практичної юридичної допомоги.

Третій блок включає завдання з пошуку та аналізу судової практики за визначеними критеріями, яке дозволяє оцінити вміння здійснювати логічний, критичний і системний аналіз правозастосовчої практики, формулювати та аргументувати свої висновки, виявляти проблеми правового регулювання і пропонувати способи їх вирішення.

Аналогічний формат проведення підсумкового контролю використовується в рамках навчальної дисципліни «Господарське процесуальне право». При цьому реалізація взаємодії під час проведення екзамену відбувається за допомогою платформи для відеоконференцій Zoom та інтегрованого у сервіс Google Classroom онлайн-інструменту Google Forms.

Результати опитування, проведеного серед здобувачів, які складали наведені іспити, дозволяють зробити висновок, що переважна більшість респондентів вважає сумативне оцінювання у форматі «open book» таким, що дозволяють максимально об'єктивно визначити реальний рівень сформованості спеціальних компетентностей здобувачів вищої юридичної освіти.

Таблиця 1

Засоби ІКТ, які використовуються при викладанні дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання

Вид заняття	Засоби ІКТ	Форма використання
Лекційне заняття	Zoom, Microsoft Teams, Google Meet	аудіо- або відеоконференція
	Zoom, Microsoft Teams	додаткові віртуальні кімнати для організації групової роботи
	Microsoft PowerPoint, Keynot, Canva, Prezi	демонстрація презентацій і файлів різноманітних форматів
	Miro, Jamboard, Microsoft Whiteboard, Zoom Whiteboard	співпраця віддалених команд у візуальній площині
	Mentimeter, Classtime, Google Forms	опитування із негайною візуалізацією отриманих результатів
	Moodle, Google Forms, Microsoft Forms, Quizalize	тестування
	Kahoot, LearningApps.org	вікторини
Контрольні заходи	Moodle, Google Forms, Microsoft Forms	тестування та вирішення практичних завдань

Використання наведених інструментів для контрольних заходів з навчальних дисциплін господарсько-правового циклу дозволяє здобути і закріпити спеціальні компетентності, необхідні для майбутньої професійної діяльності у сфері економіки.

Ще одним аспектом викладання навчальних дисциплін господарсько-правового напрямку в умовах дистанційного або змішаного навчання є вирішення питання щодо використання різноманітних ІКТ, які наочно подані у таблиці 2. Обрані до використання в навчальному процесі ІКТ видалися найбільш зрозумілими та доступними, що є важливим із огляду на доцільність економії в процесі навчання часу на опанування правил їх використання. Водночас можна погодитись з О.М.Спірін та К.Р.Колос щодо кількості ІКТ, які наголошують, що «використання різноманітності ІКТ для дистанційного навчання ускладнює засвоєння нових знань і вмінь учнями, перевантажує їх та дезорганізує» [28, с. 48].

Досвід викладання навчальних дисциплін господарсько-правового напрямку вказує на те, що функціональні можливості окреслених у роботі ІКТ в достатній мірі дозволяють оволодіти здобувачу вищої освіти професійними компетентностями, що передбачені Стандартом вищої освіти України за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 «Право») для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Ефективність розробленого порядку проведення навчальних занять, контрольних заходів та використання перелічених засобів ІКТ в умовах дистанційного та змішаного навчання, підтверджується результатами опитування, що представлені на рисунку 1.

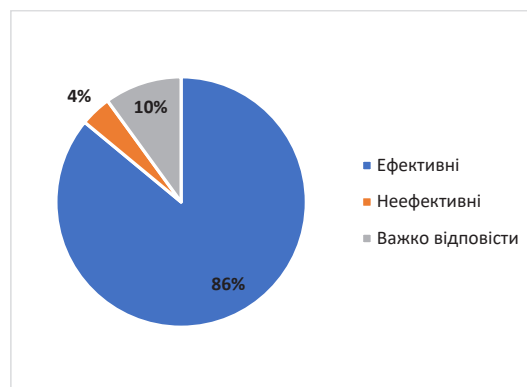

Рис. 1. Результати анонімного опитування здобувачів вищої освіти СО «Бакалавр» щодо ефективності описаних методик викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання

Висновки. Дослідження організації викладання дисциплін господарсько-правового циклу в умовах дистанційного та змішаного навчання за спеціальністю 081 «Право» (галузь знань 08 «Право») для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти дозволяє зробити висновки про значне прискорення в останні роки використання у навчальному процесі різноманітних ІКТ. При цьому як викладачами, так і здобувачами вищої освіти накопичено відповідний позитивний досвід, який вказує на подальше успішне використання таких технологій як в умовах дистанційного чи змішаного, так і в умовах звичайного режимів викладання.

Проведене дослідження основних форм викладання правових дисциплін зазначеного циклу, серед яких лекції, практичні заняття та контрольні заходи, з використанням ІКТ підтверджує, що таким чином можна цілком забезпечити набуття тих загальних і спеціальних компетентностей, які здобувачі вищої освіти можуть отримати переважно при вивченні саме дисциплін такого циклу. Під час дослідження враховано особливості викладання правових дисциплін господарсько-правового циклу, до яких відносяться практична спрямованість всіх форм викладання, максимальне засвоєння професійних знань і набуття відповідних умінь, орієнтація поставлених перед здобувачами завдань на кваліфікаційні вимоги до майбутніх правників тощо.

Результати дослідження показали можливості сучасних ІКТ для підготовки правників господарсько-правової спеціалізації, нагальна потреба в яких існує вже багато років.

В дослідженні представлено варіанти використання різних інструментів таких ІКТ як Zoom, Microsoft Teams, Microsoft PowerPoint, Keynot, Canva, Prezi, Miro, Mentimeter, Classtime, Google Forms, Moodle, Kahoot!, LearningApps.org та наведено приклади їх використання стосовно конкретних тем різних правових дисциплін. Представлені узагальнення та приклади можуть виступати певною моделлю при викладанні і будь-яких інших правових дисциплін.

Емпірична база дослідження дозволила виявити такі питання використання ІКТ при викладанні правових дисциплін господарсько-правового циклу, які потребують додаткової уваги викладача та удосконалення. За результатами дослідження щодо кожного розглянутого інструменту запропоновано застосування відповідного методу проведення занять, обґрунтовано пропозиції щодо підвищення мотивації здобувачів до активної участі в онлайн-заняттях як лекційних, так і практичних, аргументовано використання окремих форм роботи зі здобувачами задля забезпечення конфіденційності при оцінюванні знань здобувачів тощо.

Використання представлених результатів дослідження сприятиме більш плідній та мало витратній підготовці викладачів до занять з використанням ІКТ та дозволить здобувачам вищої освіти із зацікавленістю набувати складні, багаторівневі, але вкрай необхідні для будь-якої професії правника знання, уміння та навички з навчальних дисциплін господарсько-правового циклу.

Дослідження особливостей організації самостійної роботи, проведення ділових ігор, виконання та захисту проєктних завдань в процесі викладання навчальних дисциплін господарсько-правового напряму при підготовці здобувачів вищої юридичної освіти для сфери господарювання має стати напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. *Урядовий кур'єр*. 15.04.2022 р. № 87.
2. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37–38. Ст. 2004. (Із змінами).
3. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2013 р. № 466. Офіційний вісник України. 2013 р. № 36. Ст. 1288. (Із змінами).
4. Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій: лист Міністерства освіти і науки України від 14 травня 2020 р. № 1/9-249. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachiv-osviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij>
5. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodo-vprovadzhennya-zmishanogo-navchannya-u-zakladah-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti>
6. Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2022 р. № 644. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi.zminamy-644-20.03.2023.pdf>
7. Пріоритетні напрями (тематика) наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок Національної академії педагогічних наук України на 2023-2027 рр. Національна академія педагогічних наук України від 7 квітня 2023 р. № 1-1/1-3. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3014/>
8. Романовська О.О., Романовська Ю.Ю., Романовський О.О. Досвід вищої освіти Сполучених Штатів Америки XX–XXI століть. Книга 4. Особливості академічного (університетського) підприємництва у США другої половини XX – початку XXI століть: навч. посіб. Київ, Україна: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. 2020. 240 с.
9. Мороз С.А., Романовський О.Г., Мороз В.М., Домбровська С.М., Грень Л.М., та Помаза-Пономаренко А.Л. Дистанційна форма здобуття вищої освіти: аналіз думки студентів щодо якості, переваг і недоліків. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. № 5. С. 276–295. 2020. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3340>
10. Th. H. Speedy Rice, Karnaukh B. Transitioning from in-class to online teaching, learning, and control of learning results – 2020». USAID. 2020. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1MQ3316CkD4tX1GpHpKB5rsRA2WD2NdX_
11. Ганашок А.І. Інтерактивна дошка як засіб підвищення пізнавальної активності й ефективності навчання на уроках інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. № 1. Т. 51. С. 21–35. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1331>
12. Rossen S. Ko, S. Teaching Online: A Practical Guide. London, Great Britain: Routledge, 2010.
13. Stanford D. Videoconferencing Alternatives: How Low-Bandwidth Teaching Will Save Us All, 2020. URL: https://www.iddblog.org/videoconferencing-alternatives-how-low-bandwidth-teaching-will-save-us-all/?fbclid=IwAR1nakTjzuC1Rfedjh_MX175tUEIBnSJ-5UFRZxiDrBx2bWiaX7CbPg30N8
14. Alf Inge Wang, Rabail Tahir. The effect of using Kahoot! for learning – A literature review. *Computers & Education*. 2020. vol. 149. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360131520300208>
15. Мамутов В.К. Вдосконалювати викладання цивільного та господарського права: матеріали наук.-метод. конф. «Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти». Київ. 2008. С. 14–20.
16. Подцерковний О.П. Врахування співвідношення економічних та юридичних відносин при викладанні господарсько-правових дисциплін: зб. наук. праць. «Проблеми господарського права і методика його викладання». Донецьк, Україна: Інститут економіко-правових досліджень НАН України. 2006. С. 378–386.

17. Руденко Л.Д. До питання про модель змішаного навчання при викладанні дисципліни «Господарське право»: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи». Вінниця. 2019. С. 251–252.
18. Bobkova A., Zakharchenko A., Lypnytska Y., Pavliuchenko Y., Lekhkodukh I. Формування спеціальних компетентностей студентів-юристів для роботи у сфері економіки: International Scientific Conference. Society. Integration. Education, Latvia. 2020. P. 532-543. URL: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/4998/4882>
19. John B. Biggs. Aligning Teaching for Constructive Learning. 2003. URL: https://www.researchgate.net/profile/John-Biggs-3/publication/255583992_Aligning_Teaching_for_Constructing_Learning/links/5406ffe70cf2bba34c1e8153/Aligning-Teaching-for-Constructing-Learning.pdf
20. Alice Y. Kolb, David A. Kolb. Experiential Learning Theory: A Dynamic, Holistic Approach to Management Learning, Education and Development. *Learning Sustainability*. 2011. №. 5210ю P. 42-68. URL: https://www.researchgate.net/profile/David-Kolb/publication/267974468_Experiential_Learning_Theory_A_Dynamic_Holistic_Approach_to_Management_Learning_Education_and_Development/links/5559122408ae6fd2d826eb12.pdf
21. Дибкова Л.М. Засоби реалізації швидкого зворотного зв'язку в інформаційному освітньому середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Том. 77. №. 3. С. 130-144. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2828>
22. Liu O.L., Bridgeman B., Adler R.M. Measuring learning outcomes in higher education: Motivation matters. *Educational Researcher*. 2012. Vol. 41. Issue 9. P. 352-362. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.3102/0013189X12459679#>
23. Gee J.P. What video games have to teach us about learning and literacy. *ACM Computers in Entertainment*. 2003. Vol. 1. №. 1. URL: <https://cutt.ly/AlSjd5p>
24. Turan Z., Meral E. Game-based versus to non-game-based: The impact of student response systems on students' achievements, engagements and test anxieties. *Informatics in Education*. 2018. Vol. 17. №. 1. P. 105-116. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1177146.pdf>
25. Lee C.-C., Hao Y., Lee K.S., Sim S.C., Huang C.-C. Investigation of the effects of an online instant response system on students in a middle school of a rural area. *Computers in Human Behavior*. 2019. Vol. 95. P. 217-223. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563218305697>
26. Głowacki J., Kriukova Y., Avshenyuk N. Gamification in higher education: Experience of Poland and Ukraine. *Advanced Education*. 2018. Issue 10. P. 105-110. URL: <http://ae.fl.kpi.ua/article/view/151143>
27. Atherton P. More than just a quiz: How kahoot! Can help trainee teachers understand the learning process. *Teacher Education Advancement Network Journal*. 2018. Vol. 10. Issue 2. P. 29-39.
28. Спірін О.М., Колос К.Р. Технологія організації масового дистанційного навчання учнів в умовах карантину на базі платформи moodle. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Том. 79. №. 5. С. 29-58. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4090>

References

1. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022–2032: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 23, 2022 No. 286]. *Uriadovyi kurier*. 15.04.2022 r. № 87 [in Ukrainian].
2. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01 lypnia 2014 r. № 1556-VII [On higher education: Law of Ukraine of July 1, 2014 No. 1556-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2014. № 37. – St. 2004 [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25 kvitnia 2013 r. № 466 [On the approval of the Regulation on distance learning: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of April 25, 2013 No. 466]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2013 r. № 36. St. 1288 [in Ukrainian].
4. Shchodo orhanizatsii potochnoho, semestrovoho kontroliu ta atestatsii zdobuvachiv osvity iz zastosuvanniam dystantsiinykh tekhnolohii: lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 14 travnia 2020 r. № 1/9-249 [Regarding the organization of current, semester control and attestation of education seekers using distance technologies: letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine of May 14, 2020 No. 1/9-249]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizatsiyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestatsiyi-zdobuvachiv-osviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij> [in Ukrainian].
5. Rekomendatsii shchodo vprovadzhennia zmishanoho navchannia u zakladakh fakhovoi peredvyshchoi ta vyshchoi osvity [Recommendations regarding the implementation of mixed education in institutions of vocational pre-higher and higher education]. *Ofitsiinyi sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rekomendacij-shodo-vprovadzhennia-zmishanogo-navchannia-u-zakladakh-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity zi spetsialnistiu 081 Pravo dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 20 lypnia 2022 r. № 644 [On approval of the standard of higher education with specialty 081 Law for the first (bachelor) level of higher education: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of July 20, 2022 No. 644]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi-zminamy-644-20.03.2023.pdf> [in Ukrainian].
7. Prioryetni napriamy (tematyka) naukovykh doslidzen ta naukovu-tekhnichnykh (eksperymentalnykh) rozrobok Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy na 2023–2027 rr. Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy vid 7 kvitnia 2023 r. № 1-1/1-3 [Priority directions (topics) of scientific research and scientific and technical (experimental) developments of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine for 2023–2027. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine dated April 7, 2023 No. 1-1/1-3]. Retrieved from: <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3014/> [in Ukrainian].
8. Romanovska, O.O., Romanovska, Yu.Iu., & Romanovskyi, O.O. (2020). *Dosvid vyshchoi osvity Spoluchenykh Shtativ Ameriky XX–XXI stolit. Knyha 4. Osoblyvosti akademichnoho (universytetskoho) pidpriemnytstva u SSHA druhoi polovyny*

- XX – pochatku XXI stolit [The experience of higher education in the United States of America in the 20th–21st centuries. Book 4. Features of academic (university) entrepreneurship in the USA in the second half of the 20th – beginning of the 21st centuries]: navch. posib. Kyiv, Ukraina: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova. 240 s. [in Ukrainian].
9. Moroz, S.A., Romanovskiy, O.H., Moroz, V.M., Dombrovska, S.M., Hren, L.M., & Pomaza-Ponomarenko, A.L. (2020). Dystantsiina forma zdobuttia vyshchoi osvity: analiz dumky studentiv shchodo yakosti, perevah i nedolikhiv [Distance form of obtaining higher education: analysis of students' opinions regarding quality, advantages and disadvantages]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. № 5. S. 276–295. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/3340> [in Ukrainian].
10. Th. H. Speedy Rice, & Karnaukh, B. (2020). Transitioning from in-class to online teaching, learning, and control of learning results – 2020. USAID. Retrieved from: https://drive.google.com/drive/folders/1MQ3316CkD4tX1GpHpKB5rsRA2WD2NdX_ [in English].
11. Hanashok, A.I. (2016). Interaktyvna doshka yak zasib pidvyshchennia piznavalnoi aktyvnosti y efektyvnosti navchannia na urokakh informatyky [Interactive whiteboard as a means of increasing cognitive activity and learning efficiency in computer science classes]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. № 1. T. 51. S. 21–35. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/1331> [in Ukrainian].
12. Rossen, S., & Ko, S. (2010). Teaching Online: A Practical Guide. London, Great Britain: Routledge [in English].
13. Stanford, D. (2020) Videoconferencing Alternatives: How Low-Bandwidth Teaching Will Save Us All. Retrieved from: https://www.iddblog.org/videoconferencing-alternatives-how-low-bandwidth-teaching-will-save-us-all/?fbclid=IwARlnakTjzuC1Rfedjh_MXI75tUEIBnSJ-5UFRZxiDrBx2bWiaX7CbPg30N8 [in English].
14. Alf Inge Wang, Rabail Tahir (2020) The effect of using Kahoot! for learning – A literature review. *Computers & Education*. vol. 149. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0360131520300208> [in English].
15. Mamutov, V.K. (2008). Vdoskonaliuvaty vykladannia tsyvilnoho ta hospodarskoho prava [To improve the teaching of civil and economic law]: *materialy nauk.-metod. konf. «Problemy vdoskonalennia pidhotovky yurystiv: profesiini ta moralno-etychni aspekty»*. Kyiv. S. 14–20 [in Ukrainian].
16. Podtserkovnyi, O.P. (2006). Vrakhuвання spivvidnoshennia ekonomichnykh ta yurydychnykh vidnosyn pry vykladanni hospodarsko-pravovykh dystsyplin [Taking into account the ratio of economic and legal relations when teaching economic and legal disciplines]: *zb. nauk. prats. «Problemy hospodarskoho prava i metodyka yoho vykladannia»*. Donetsk, Ukraina: Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen NAN Ukrainy. S. 378–386 [in Ukrainian].
17. Rudenko, L.D. (2019). Do pytannia pro model zmishanoho navchannia pry vykladanni dystsypliny «Hospodarske pravo» [To the question of the model of mixed learning in teaching the discipline "Economic Law"]: *materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 35-richchii kafedry hospodarskoho prava Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa «Pravove zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: stan ta perspektyvy»*. Vinnytsia. S. 251–252 [in Ukrainian].
18. Bobkova, A., Zakharchenko, A., Lypnyska, Y., Pavliuchenko, Y., & Lekhkodukh, I. (2020). Formyrovanye spetsyálnikh kompetentnostei studentov-yurystov dlia raboti v sfere ekonomiky [Formation of special competencies of law students for work in the field of economics]: *International Scientific Conference. Society. Integration. Education*, Latvia. S. 532–543. Retrieved from: <http://journals.rta.lv/index.php/SIE/article/view/4998/4882>
19. John B. Biggs. (2003). Aligning Teaching for Constructive Learning. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/John-Biggs-3/publication/255583992_Aligning_Teaching_for_Constructing_Learning/links/5406ffe70cf2bba34c1e8153/Aligning-Teaching-for-Constructing-Learning.pdf [in English].
20. Alice Y., Kolb, & David A., Kolb (2011). Experiential Learning Theory: A Dynamic, Holistic Approach to Management Learning, *Education and Development. Learning Sustainability*. № 5210. P. 42–68. Retrieved from: https://www.researchgate.net/profile/David_Kolb/publication/267974468_Experiential_Learning_Theory_A_Dynamic_Holistic_Approach_to_Management_Learning_Education_and_Development/links/5559122408ae6fd2d826eb12.pdf [in English].
21. Dybkova, L.M. (2020). Zasoby realizatsii shvydkoho zvorotnoho zviazku v informatsiinomu seredovyshchi [The means of quick feedback implementation in the information educational environment]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. Tom. 77. № 3. S. 130–144. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2828> [in Ukrainian].
22. Liu, O.L., Bridgeman, B., & Adler, R.M. (2012). Measuring learning outcomes in higher education: Motivation matters. *Educational Researcher*. 2012. Vol. 41. Issue 9. P. 352–362. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.3102/0013189X12459679#> [in English].
23. Gee, J.P. (2003). What video games have to teach us about learning and literacy. *ACM Computers in Entertainment*. Vol. 1. № 1. Retrieved from: <https://cutt.ly/AlSjd5p> [in English].
24. Turan, Z., & Meral, E. (2018). Game-based versus to non-game-based: The impact of student response systems on students' achievements, engagements and test anxieties. *Informatics in Education*. Vol. 17. № 1. P. 105–116. Retrieved from: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1177146.pdf> [in English].
25. Lee, C.-C., Hao, Y., Lee, K.S., Sim, S.C., & Huang, C.-C. (2019). Investigation of the effects of an online instant response system on students in a middle school of a rural area. *Computers in Human Behavior*. Vol. 95. P. 217–223. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563218305697> [in English].
26. Głowacki, J., Kriukova, Y., & Avshenyuk, N. (2018). Gamification in higher education: Experience of Poland and Ukraine. *Advanced Education*. Issue 10. P. 105–110. Retrieved from: <http://ae.fl.kpi.ua/article/view/151143> [in English].
27. Atherton, P. (2018). More than just a quiz: How kahoot! Can help trainee teachers understand the learning process. *Teacher Education Advancement Network Journal*. Vol. 10. Issue 2. P. 29–39 [in English].
28. Spirin, O.M., & Kolos, K.R. (2020). Tekhnologiiia orhanizatsii masovoho dystantsiinoho navchannia uchniv v umovakh karantynu na bazi platformy moodle [Technology for organization of distance learning for students in quarantine conditions on the basis of the moodle platform]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*. Tom. 79. № 5. S. 29–58. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4090> [in Ukrainian].

Bobkova Antonina,

Doctor of Law, Professor,

Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,

Chief Researcher at the Research Laboratory of Public Safety of Communities of the Faculty No. 2

Honored Lawyer of Ukraine

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0834-7514>

Serebriakova Yuliia,

Candidate of Science of Law, Associate Professor,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2112-7188>

Lypnytska Yevheniia,

Candidate of Science of Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Information,

Economic and Administrative Law,

Faculty of Sociology and Law,

(National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4608-1734>

Novoshytska Valeriia,

Candidate of Science of Law,

Senior Lecturer at the Department of Information,

Economic and Administrative Law,

Faculty of Sociology and Law,

(National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4008-8660>

Lekhkodukh Inna,

advocate

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0899-9096>

TEACHING ECONOMIC AND LEGAL DISCIPLINES IN CONDITIONS OF DISTANCE AND BLENDED LEARNING

Recognition of the implementation of the modern information and communication technologies as a priority in the development of education, creation of the distance learning system, provision of educational process by resources of information and communication technologies are making adjustments to the organization of the educational process in higher education. This sharply affects the preparation of students for the economic sphere, in which economic and legal academic disciplines should take a main place.

The article focuses on the difficulties of using traditional approaches to the forms of interaction between a teacher and students in the process of remote organization of the educational process in economic and legal disciplines, taking into account their applied nature and the need to form the corresponding special competencies of future specialists in the field of economics.

The research of the main teaching forms (lectures, practical classes, control measures) of legal disciplines of the specified cycle with use of information and communication technologies is carried out and options for using of various tools of modern information and communication technologies are presented, examples of their use regarding to specific topics of different legal disciplines are given. According to the results of the research, the application of the appropriate method for conducting classes is proposed for each considered tool.

The proposals on increasing the motivation of students to actively participate in lectures and practical online classes are substantiated, the use of certain forms of work with students to ensure confidentiality in assessing their knowledge is substantiated, etc.

The article proposes directions for improving the teaching of disciplines of the economic and legal cycle in the form of recommendations for the use of different methods in distance and blended learning, which can be used in teaching other disciplines to future lawyers.

Key words: distance and blended learning, law students, special competencies, information and communication technologies, economic and legal academic disciplines.

Надіслано до редколегії 26.02.2024

УДК 34.037
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-102-108

Завітренко Долорес Жораївна,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2005-4810>

Снісаренко Ірина Євгеніївна,

кандидат філологічних наук, доцент

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1045-9291>

Нагорна Олена Василівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач

(Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка,
м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8045-1260>

ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ З ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті визначено інклюзивне навчання як систему гарантованих державою освітніх послуг, що ґрунтується на принципах недискримінації, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю стала ключовою у роботі багатьох інституцій, зокрема поліції, яка повинна відігравати одну з ключових ролей в роботі з громадянами з обмеженими можливостями та створенні інклюзивного суспільства з рівними правами усіх його членів незалежно від будь-яких особливостей.

Авторами описано досвід роботи поліцейських окремих держав у царині просвітницької роботи щодо поводження з особами з особливими потребами. Наголошено на необхідності достатньої кваліфікації правоохоронців для взаємодії з досліджуваною групою населення, адже лише завдяки набутим спеціальним знанням і навичкам працівник поліції може не лише ідентифікувати особу з інвалідністю, а й визначити ефективний спосіб комунікації з нею.

Ключові слова: інклюзивний простір, особи з обмеженими можливостями, правоохоронні органи, поліція, інклюзія, рівні права, фахові знання та навички поліцейських.

Постановка проблеми та її актуальність. Якісна освіта завжди була й лишається основою інтелектуального, культурного, творчого, соціально-економічного та духовного розвитку суспільства, показником позитивної динаміки країни, її надбанням, що передається наступним генераціям громадян. Водночас наявність ґрунтовної традиційної освіти є ланкою, яка поєднує всі інституції держави, базисом формування нових життєвих орієнтирів у кожного покоління. Онтологія освіти сама по собі зумовлена своїм призначенням бути способом здобуття комплексу компетентностей, що уможливають (а) розвиток людини як багатогранної особистості, наділеної хистом, (б) виховання в особистості високих моральних якостей, активної громадської позиції, потрібної для здійснення свідомого суспільного вибору.

Одним із напрямів подальшої гуманізації вітчизняної системи освіти можна вважати стратегію інклюзивної освіти. Зокрема, на рівні Міністерства освіти і науки України інклюзивне навчання визначається як система освітніх послуг, гарантованих державою, що ґрунтується на принципах недискримінації, врахуванні багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Інклюзивне навчання часто вважають альтернативою інтернатній системі, за якою діти з особливими освітніми потребами навчаються у спеціальних закладах освіти та змушені проживати в інтернатних відділеннях при них через їх територіальну розгалуженість. Жодна дитина не має відчувати себе іншою та виключеною з освітніх, культурних і соціальних процесів – це головне завдання інклюзії. Принцип рівних прав є загально визнаним у сучасному світі. Міжнародне право з прав людини невідпинно розвивається й удосконалює як міжнародні договори в цій сфері, так і національні законодавства держав-учасниць. Нині однією з визначальних у сфері захисту прав осіб з обмеженими можливостями стала Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006 року. Саме цей документ став потужним міжнародним інструментом і рушійною силою для країн, які її підписали й зобов'язалися втілювати принципи та норми Конвенції для вдосконалення власного законодавства і створення найсприятливіших умов для реалізації особами з обмеженими можливостями своїх прав і свобод.

Актуальність проблеми полягає не в самій інклюзивній освіті (хоча в Україні кількість дітей, яким потрібна корекція фізичного чи розумового розвитку, становить понад 1 млн, тобто 12 % від загальної кількості дітей у країні), а в тому, що суспільство в цілому ще далеко не готове правильно сприймати осіб зазначеної категорії. Водночас, правоохоронці як члени соціуму та представники держави є недостатньо підготовлені до взаємодії з особами, що мають фізичні та інтелектуальні вади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досі не приділяється достатньої уваги проблемі «включення» всіх осіб у життя суспільства та держави, а особливо в розрізі діяльності правоохоронних органів. Деякі аспекти захисту та реалізації прав цієї категорії осіб розглядалися у працях А. В. Басистої, Ю. В. Левченко, Т. В. Миронюк, І. О. Святокума. Серед зарубіжних науковців зазначимо Е. Віджоен, Дж. Борнман, К. Тонсінг, Л. Вілс, Л. Е. Пауерс, М. Ошвальд, Д. М. Мак-Намара та ін. Однак їхні студії не повною мірою висвітлюють питання принципів і способів комунікації поліції з особами зазначеної категорії, з'ясування яких і визначило **актуальність** цієї розвідки. Україні як державі, яка

з 2009 року є учасницею Конвенції ООН про права осіб із інвалідністю, доцільно будувати політику в галузі інклюзії, вивчивши впроваджені заходи та їхні результати в інших державах. Ми хочемо акцентувати на діяльності правоохоронних органів в утвердженні, реалізації та захисті прав і свобод осіб із особливими потребами з урахуванням досвіду деяких країн Європи, Америки, Австралії.

Мета статті – висвітлити проблему участі правоохоронних органів у створенні інклюзивного суспільства як суспільства рівних прав усіх його членів незалежно від будь-яких особливостей і відмінностей, зокрема, виокремити шляхи взаємодії поліцейських з людьми з особливими потребами на прикладі кількох європейських країн.

Виклад основного матеріалу. Світова наукова спільнота ще наприкінці минулого століття дійшла висновку, що інвалідність не може бути завадою для реалізації прав людини – політичних, соціальних і культурних. Це стосується й реалізації права брати участь у житті держави, суспільства та громади. Подальшою метою визнано створення інклюзивної моделі суспільства, яка має на меті змінити наявну зараз медичну, коли людина сприймається крізь призму її медичного діагнозу, а інвалідність вважають якістю такої особи. Тож, однією з інтеграційних форм навчання дітей із особливими освітніми потребами є визнана в багатьох країнах світу інклюзивна форма навчання.

В основу інклюзивної освіти покладено ідеологію, яка унеможливило дискримінацію дітей, забезпечує рівне ставлення до всіх людей та водночас передбачає адаптацію освітнього середовища і створення компенсаційних умов для учнів із фізичними, сенсорними чи ментальними порушеннями. Сама адаптація освітнього середовища передбачає не лише пристосування фізичного середовища для дітей зазначеної категорії, а й спеціальну підготовку педагогів, зміну системи надання індивідуальної та додаткової підтримки, створення для учнів умов навчання за індивідуальними навчальними планами. Відповідно, змінюються принципи та процедури оцінки й атестації учнів, що навчаються за такими планами.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, в основу якої покладено принцип забезпечення основного права дитини на освіту та права навчатися за місцем проживання в умовах загальноосвітнього закладу. У різних країнах світу інклюзивна форма навчання таких дітей існує вже понад 50 років, а тому стала вже світовою тенденцією. До країн із найбільш досконалим розвинутим законодавством у галузі інклюзивної освіти належать: Канада, Данія, ПАР, Іспанія, Бельгія, Швеція, Великобританія, США. У цих країнах законодавство підтримує інклюзивну освіту з кінця 1960-х рр. і акцентує увагу саме на соціалізації «особливих» дітей, завдяки чому вони стають повноправними членами суспільства.

Україна не може механічно копіювати досвід інших країн через різні об'єктивні причини; вона створює власний шлях розвитку інклюзивного навчання. Вперше в Україні про інклюзивну освіту заговорили в 1998 р, коли Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» була створена перша програма «Залучення дітей із особливими потребами в освітнє середовище», спрямована на розробку ефективної моделі забезпечення успішного навчання таких дітей в умовах загальноосвітнього навчального закладу. При цьому для цієї категорії дітей створюються додаткові можливості, їм надається спеціальна підтримка.

Сутність підходу, що формує модель інклюзивної освіти, полягає в тому, що остання зорієнтована на включення в загальну систему освіти *всіх* дітей незалежно від їхніх фізичних чи інтелектуальних особливостей. Це означає, що вони мають навчатися й виховуватися разом зі своїми однолітками за місцем проживання у загальноосвітній школі чи дошкільному закладі освіти.

Інклюзивна модель суспільства – мета, якої прагнуть сучасні держави, і Україна не становить виняток. Багато з них, визнаючи необхідним перехід до іншого принципу захисту зазначеної групи осіб, почали реалізувати план створення умов для максимального рівня самостійності таких осіб. Звісно, у цьому беруть участь інші члени суспільства – піклувальники, помічники, персонал соціальних, патронатних служб тощо. Наголосимо, що й держава в особі всіх її органів, і місцеве самоврядування мають уживати заходів задля створення інклюзивного суспільства. Цей обов'язок покладено й на правоохоронні органи держави.

В ідеальній формі інклюзивна модель суспільства поки що не сформована в жодній країні. Однак у світі є достатня кількість держав, які мають певний досвід щодо визначення участі та ролі правоохоронних органів у процесі реалізації прав і свобод осіб з різними вадами здоров'я. *Ми наголошуємо на проблемі залучення правоохоронних органів у створення інклюзивного суспільства як суспільства рівних прав усіх його членів незалежно від будь-яких особливостей.* Звідси постає логічне питання щодо готовності працівників української поліції не лише дотримуватися прав і свобод осіб із обмеженими можливостями, а й ефективної взаємодії з ними. Окрема проблема – наявність достатньої кваліфікації правоохоронців для такої взаємодії. Відповідно до міжнародних стандартів (Конвенція ООН про права осіб із інвалідністю), однією з цілей держави має бути навчання категорії осіб, які мають стосунок до правосуддя, у тому числі й поліцейських. Ба більше, цей документ закликає держави-учасниці до проведення просвітницької роботи, сприяння програмам підвищення обізнаності щодо людей із обмеженими можливостями стосовно їхніх прав.

Для розуміння можливостей і способів проведення необхідних заходів звернімося до передового досвіду тих держав, які мають позитивні результати в цій галузі. Із цією метою дослідимо діяльність поліції Великої Британії, Австралійської Співдружності та Польщі. Саме поліцейські як представники держави та громади не лише відіграють важливу роль в охороні прав і свобод громадян, а й сприяють зміні суспільного ставлення і таким чином створюють придатне середовище для формування інклюзивного суспільства. Ефективним і перевіреним способом змінити ставлення громади до осіб із обмеженими можливостями, усунути стереотипи й упередження як причини їхньої дискримінації є саме проведення навчання поліцейських. Зокрема, у перелічених державах (а) створюють і реалізують перспективні плани щодо завдань поліції в забезпеченні інклюзії, (б) проводять регулярні навчання, тренінги, конференції із залученням як безпосередньо осіб із обмеженими можливостями, так і представників громадських організацій.

Лише завдяки набутим спеціальним знанням і навичкам працівник поліції може не лише ідентифікувати особу з інвалідністю, а й визначити ефективний спосіб комунікації з нею. Особливо це актуально для України з огляду на відсутність уваги до осіб із інвалідністю

з боку саме правоохоронних органів. Річ у тім, що тут не існує чітко визначеного алгоритму дій при роботі з такими особами. Закономірним був би висновок, що для особового складу підрозділів, що здійснюють превентивну діяльність (патрульна поліція, дільничні офіцери поліції тощо), було би доцільно проводити спеціальне навчання правоохоронців. Наприклад, воно може відбуватися в рамках початкової підготовки, підвищення кваліфікації, службової підготовки для надання поліцейським необхідної інформації щодо взаємодії з особами зазначеної психофізичної категорії.

Інтерпретація й аналіз окремих статей Конвенції ООН про права осіб із інвалідністю дають підстави стверджувати, що одним із аспектів статті «Доступ до правосуддя» є обов'язок усіх держав сприяти навчанню агентів, які працюють у системі правосуддя, в тому числі поліцейських [1]. Це положення визнає навчання ключовим компонентом реалізації права на доступ до правосуддя на практиці. Потреба в освіті й навчанні таких осіб також відображена в статті 8 («Просвітницько-виховна робота»). Зокрема, вона передбачає, що держави повинні сприяти програмам підвищення обізнаності щодо людей із інвалідністю стосовно їхніх прав. При подібному підході навчання слід розглядати як один із найбільш ефективних заходів щодо боротьби зі стигмою та негативними установками серед поліцейських.

Запровадження обов'язкового навчання (тренінгів) для поліцейських, яке допоможе їм краще розуміти потреби осіб із обмеженими можливостями, існує в окремих державах Європоу, де поліція має суттєву підтримку суспільства. Це є важливим і необхідним для отримання оперативної інформації, запобігання та розслідування правопорушень. Водночас, така взаємодія підвищує довіру населення до поліцейських. Таке партнерство, як зазначає старший поліцейський радник при Генеральному секретареві ОБСЄ, громадяни починають відчувати як частину відповідальності за підтримання належної якості життя й вирішення соціальних проблем у своєму районі [2]. До цього варто додати, що найефективніша взаємодія можлива за умови участі всіх жителів громади в цьому процесі, включаючи й осіб з обмеженими можливостями.

Позицію Європейського Союзу щодо ролі поліції визначає «Європейський кодекс поліцейської етики» (2001). Зокрема, довіра населення до поліції тісно пов'язана з: (а) позицією та поведінкою поліції щодо цього населення; (б) дотриманням поліцією людської гідності й основних прав і свобод людини в тому вигляді, у якому вони закріплені в «Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод». Пункт 44 Кодексу закликає працівників поліції діяти чесно та з повагою щодо населення, особливо з урахуванням потреб і особливостей осіб, які належать до вразливих груп [3]. Пор. коментар до цієї норми: населення здебільшого сприймає роботу поліції з огляду на те, як діють її співробітники. Відповідно, коректна поведінка з боку кожного поліцейського надзвичайно важлива для довіри до поліції. Щоб завоювати повагу з боку населення, недостатньо просто діяти відповідно до закону. Необхідно застосовувати закон гідно та з повагою до населення, виявляти при застосуванні закону «здоровий глузд» і ніколи не забувати про поняття «публічна служба», яке є мірилом роботи поліції. Крім того, поліція повинна по-справжньому усвідомлювати, що населення складається з окремих людей, які мають власні потреби [3, с. 48].

Однією з актуальних проблем, з якими стикаються працівники поліції, на думку Донни Марі МакНамари,

є питання неідентифікації осіб з обмеженими можливостями [4]. Її можна частково вирішити шляхом проведення регулярних тренінгів для поліцейських. Однак, на думку фахівців, це не зможе усунути всі труднощі щодо ідентифікації осіб із обмеженими можливостями.

Існують навчальні програми з психічного здоров'я, розроблені для поліцейських. Серед найвідоміших є тренінг «Кризисної групи втручання», створеної в Мемфісі (штат Теннессі, США) у 1988 році, у рамках якого офіцери проходять навчання у відповідних стейкхолдерів, у тому числі фахівців у галузі психічного здоров'я, адвокатів сімей, груп споживачів/користувачів послуг і поліцейських, які мають багатий досвід. Метою тренінгу є покращення взаємодії між поліцейськими та особам, які мають вади психічного здоров'я. При цьому, увага акцентується на навичках спілкування, деескалації й побудові партнерських взаємин із місцевими жителями та представниками служби психічного здоров'я. Для участі в цьому тренінгу поліцейських обирають за критеріями рівня емпатії та навичок спілкування.

Після закінчення навчання (40 годин) офіцери, крім виконання своїх звичних функцій та обов'язків, маючи достатньо нових знань і вмінь, можуть вирішувати кризові ситуації, пов'язані з психічним здоров'ям. Установлено, що така модель покращує ставлення поліцейських до людей із обмеженими можливостями через порушення психічного здоров'я, а також знижує стан загальної тривожності, яку відчувають поліцейські при реагуванні на складні виклики [4].

Як приклад поваги до поліваріативності суспільства можна навести політику Міністерства оборони Великої Британії, суть якої полягає у здатності надавати ефективні послуги, які у свою чергу залежать від діапазону навичок, можливостей і досвіду працівників. Це відомство прагне розвивати, утримувати та просувати вперед кращих людей, що представляють різні групи суспільства, яким служать правоохоронці; також вносити розумні зміни для того, щоб особи з обмеженими можливостями могли брати участь у процесі прийому на роботу. Звісно, в такому разі обов'язково враховувати медичні стандарти і стандарти придатності, необхідні для вступу на посаду, наприклад, уповноваженого з вогнепальної зброї, що сприятиме об'єктивному обмеженню прав цієї категорії осіб обіймати такі посади [5].

Ідея створення інклюзивного суспільства досить близька й керівництву поліції окремих графств цієї держави. Поліція Ланкширу визнана однією з найбільш інклюзивних роботодавців у Великобританії та посіла 12-те місце в списку 50 найкращих роботодавців у Великобританії, що є найкращою організацією державного сектору [6].

Досить корисними та цікавими щодо вивчення можливостей подальшої адаптації світового досвіду до українських умов видаються висновки спеціальної конференції «Disabled people and the police – a new relationship», організованої та проведеної Управлінням Лондонської поліції в жовтні 2004 року. Метою цього заходу було вивчення думки самих лондонців із обмеженими можливостями щодо оптимізації співпраці, налагодження взаєморозуміння між поліцією міста й цією категорією осіб, визначення їхніх конкретних вимог [7].

Попри принципово різні моделі організації правоохоронних органів України та Великої Британії варто навести деякі рекомендації, сформульовані за результатами конференції: – публічне прийняття соціальної

моделі інвалідності як політичної основи для реалізації плану дій щодо проблем охорони правопорядку й потреб людей із обмеженими можливостями; – ужиття заходів щодо сприйняття проблем, пов'язаних із інвалідністю, як рівних і не менш важливих за інші; – проходження офіцерами та менеджерами середньої ланки спеціального навчання, щоб ефективно взаємодіяти з цією категорією осіб; – виконання ролі посередників між особами із обмеженими можливостями та різними органами, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Заслугове на увагу рекомендація стосовно залучення осіб із обмеженими можливостями як *тренерів для поліцейських*. Таке навчання має проводитися з опорою на консультації з людьми з обмеженими можливостями. Потрібно знати різні стратегії для різних рівнів контакту (корпоративний, районний, стратегічний). Таке навчання повинно відповідати потребам самих поліцейських.

Вартий вивчення й досвід поліції Лондона. Йдеться про розробку п'ятирічної Стратегії щодо впровадження принципу «інклюзії та різноманітності» (на 2017–2021 рр.). Крім інших груп населення, у цьому документі йдеться про осіб із обмеженими можливостями. Зокрема, у документі заплановано працювати над тим, щоби змінити політику у такий спосіб, аби проводити співбесіди з усіма кандидатами на посади, включаючи осіб з обмеженими можливостями, які відповідають критеріям працевлаштування [8].

Схожа стратегічна програма також впроваджена поліцією Західного Йоркшира [9]. Стратегія визнає, що рівність, різноманітність і права людини як *невід'ємна частина щоденної роботи*, має бути в пріоритеті поліції цього регіону. Поліція визнає себе роботодавцем осіб із обмеженими можливостями (2 рівня) відповідно до Програми Департаменту праці та пенсійного забезпечення [10].

Польща також демонструє прогрес щодо утвердження й захисту прав осіб із обмеженими можливостями, відводячи поліції значну роль. За ініціативою Міністра сім'ї, праці та соціальної політики 22 травня 2020 року Радою Міністрів Республіки Польща затверджено план перспективного розвитку в напрямі сприяння реалізації прав і свобод особами з інвалідністю – «Стратегія для людей із обмеженими можливостями на 2020–2030» [11]. Крім інших аспектів, ухвалено й завдання правоохоронних органів, власне поліції. Так, у розділі «Тренінг для поліцейських і працівників поліції у галузі контактів із інвалідами, а також співробітників прикордонної служби та служби міської варти» планується проведення навчальних заходів, які передбачають розробку програми професійного розвитку з урахуванням специфіки роботи з інвалідами в окремих підрозділах поліції.

План підготовлений до реалізації у співпраці з місцевими відділеннями «Державного фонду реабілітації осіб із обмеженими можливостями» та неурядовими організаціями із захисту прав цієї категорії осіб на певній території. Освітні проекти будуть передусім спрямовані на поліцейських і працівників поліції, які контактують із людьми зазначеної суспільної категорії (наприклад, чергові служби, патрульну та інтервенційну службу, районну службу та службу дорожнього руху). В освітніх заходах, запланованих у рамках місцевого професійного розвитку, також задіють редакторів поліцейських веб-сайтів щодо правильності розміщення інформації на веб-сайтах поліції відповідно до визначених вимог. Важливо при цьому виховувати

в редакторів позитивні звички та навички щодо оприлюднення інформації на веб-сайтах у доступній для людей із обмеженими можливостями формі.

Австралійська Співдружність також досить серйозно підходить до питання створення інклюзивного суспільства. Варто зауважити, що в цьому процесі не останню роль відведено саме поліції, правоохоронному органу держави. Так, поліція Південної Австралії ухвалила План забезпечення доступу та інклюзії для працівників поліції Південної Австралії на 2020–2023 роки [12]. Документ розроблений при консультаціях членів співтовариств й організації осіб із обмеженими можливостями. До того ж, цей план спирається на загальнодержавний «Закон про дискримінацію за ознакою інвалідності» 1992 року та «Закон про рівні можливості» 1984 року.

У цьому Плані зазначено, що дискримінація за одною інвалідністю відбувається, якщо до осіб з обмеженими можливостями виявляється менш справедливе ставлення порівняно з іншими [там само]. Уважається, що дискримінуватися можуть і родичі, друзі, опікуни-піклувальники, колеги особи з обмеженими можливостями саме через їхній зв'язок із такою людиною. На наш погляд, цей документ є важливим, бо дискримінація (стигмація, сегрегація) може торкатися оточення особи з обмеженими можливостями, а це ще більше поглиблює її негативні наслідки для суспільства.

Згідно з Планом, Південна Австралія встановлює орієнтири для поліцейської діяльності й визначає доступність поліції Південної Австралії (SAPOL), її інноваційність та ефективність використання ресурсів, а також оперативність надання послуг першої лінії незалежно від обставин як ключову стратегію. Дотримання цієї стратегії сприяє розвитку SAPOL через ядро програм Служби громадської безпеки, злочинності й кримінального правосуддя, а також безпеки дорожнього руху з фокусом на прийнятті особистої відповідальності за професіоналізм і лідерство. Поліцейський має діяти сумлінно, чесно, справедливо та неупереджено для забезпечення підзвітності перед суспільством. Він повинен співпрацювати з населенням, розуміти його та задовольняти потреби суспільства, підтримувати, зберігати довіру спільноти.

На відміну від звичних «декларативних планів», у вищезазначеному документі пропонуються заходи щодо реалізації завдань і пунктів Плану. Загалом структуру цього документа можна назвати тривірневою: 1) загальна мета (наприклад, «люди з обмеженими можливостями підтримуються в досягненні максимально можливого рівня здоров'я протягом усього життя»); 2) результат для поліції (співробітники SAPOL з обмеженими можливостями мають доступ до програм

і ресурсів у галузі охорони здоров'я, безпеки та соціального забезпечення, які сприяють їхньому здоров'ю та благополуччю); 3) алгоритм конкретних дій у цьому напрямі з боку SAPOL (вивчити наявні програми та ресурси у сфері охорони здоров'я, безпеки й соціального забезпечення для доступу до них працівників з обмеженими можливостями, тощо).

Вартує уваги теза із вищезазначеного документа про інклюзивні та доступні общини, відповідно до якого особи з обмеженими можливостями живуть у доступних і добре спроектованих населених пунктах з можливістю повного включення в соціальне, економічне, спортивне та культурне життя. Співробітники SAPOL детальніше інформуються про осіб із обмеженими можливостями та більш чуйно реагують. Це досягається через: – проведення оновленого онлайн-навчання з питань інвалідності для всіх працівників; – проведення нових очних тренінгів (програм) для всіх співробітників із підвищення рівня обізнаності щодо інвалідності; – постійне вдосконалення програми навчання щодо підвищення рівня обізнаності в цьому питанні [12].

Висновки. Отже, огляд міжнародних договорів і документів, які регламентують діяльність правоохоронних органів інших держав, дають підстави стверджувати, що поліція як державний правоохоронний орган відіграє знакову роль у формуванні інклюзивного середовища для всіх категорій населення. Крім того, для отримання необхідних знань і навичок працівникам поліції необхідно пройти спеціальний тренінг. Досвід таких держав, як Польща, Велика Британія, Австралійська Співдружність, доводить, що саме отримання спеціальних знань і навичок поліцейськими позитивно впливає на якість їхньої взаємодії з особами з обмеженими можливостями, при чому різних нозологій. Для поліції України, а особливо для особового складу підрозділів, які здійснюють превентивну діяльність, було би доцільно проводити навчання в рамках початкової підготовки, підвищення кваліфікації, службової підготовки для надання необхідної інформації, набуття відповідних навичок для ефективної взаємодії з особами з обмеженими можливостями, урахувавши їхні особливості.

Саме через отримання фахових знань і навичок працівники правоохоронних органів зможуть сформулювати належне уявлення про осіб із обмеженими можливостями різних підкатегорій попри наявні в сучасному українському суспільстві стереотипи й упередження, досвід спростування яких може слугувати тлом для подальших розвідок з цієї теми. Залучення до навчального процесу безпосередньо представників цієї категорії сприятиме, на наш погляд, формуванню поваги та розуміння різноманіття людської спільноти й цінності кожної особи, її прав і свобод.

Список використаних джерел

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995%20g71#Text>
2. Good Practices in Building Police-Public Partnerships. 2006. P. 19–20. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/4/32547.pdf>
3. Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics (Adopted by the Committee of Ministers on 19 September 2001 at the 765th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16805e297e>
4. McNamara Donna Marie. Building a collaborative approach to policing in an age of disability human rights law. P. 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/341265140_Building_a_Collaborative_Approach_to_Policing_in_an_Age_of_Disability_Human_Rights_Law
5. Diversity & Inclusion. Ministry of Defence Police. URL: <http://www.mod.police.uk/recruitment/diversity-equality.html>
6. Lancashire Police one of the most inclusive employers in UK. Inclusive Companies, 3rd December 2019. URL: <https://www.inclusivecompanies.co.uk/lancashire-police-one-of-the-most-inclusive-employers-in-uk/>

7. Disabled people and the police – a new relationship (Greater London Action on Disability report). URL: <http://policeauthority.org/metropolitan/committees/x-eodb/2006/061116/15/index.html>
8. Inclusion and Diversity Strategy 2017–2021. Metropolitan Police. URL: <https://www.met.police.uk/SysSiteAssets/foi-media/metropolitan-police/policies/inclusion-strategy-2017-2021.pdf>
9. Diversity, Equality & Inclusion Strategy West Yorkshire Police. Governance Arrangements and Response to: The NPCC Diversity, Equality & Inclusion Strategy (2018–2025). May 2019. URL: https://www.westyorkshire.police.uk/sites/default/files/2019-06/diversity_equality_and_inclusion_strategy_200519_final.pdf
10. Level 2: Disability Confident Employer. Gov.UK. Department for Work and Pensions. Updated 28 November 2019. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/disability-confident-guidance-for-levels-1-2-and-3/level-2-disability-confident-employer>
11. Strategia na rzecz osób z niepełnosprawnościami 2020–2030. S. 153. URL: <https://www.kson.pl/component/attachments/download/883>
12. South Australia Police Disability Access and Inclusion Plan. URL: https://www.police.sa.gov.au/__data/assets/pdf_file/0003/450741/SA-Police-Disability-Access-and-Inclusion-Plan-2017-2020.pdf

References

1. Konventsia OON pro prava osib z invalidnistiu [UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. 2006. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995%20g71#Text> [in Ukrainian].
2. Good Practices in Building Police-Public Partnerships. 2006. P. 19–20. Retrieved from: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/4/32547.pdf> [in English].
3. Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers to member states on the European Code of Police Ethics (Adopted by the Committee of Ministers on 19 September 2001 at the 765th meeting of the Ministers' Deputies). Retrieved from: <https://rm.coe.int/16805e297e> [in English].
4. McNamara Donna Marie. Building a collaborative approach to policing in an age of disability human rights law. P. 2. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/341265140_Building_a_Collaborative_Approach_to_Policing_in_an_Age_of_Disability_Human_Rights_Law [in English].
5. Diversity & Inclusion. Ministry of Defence Police. Retrieved from: <http://www.mod.police.uk/recruitment/diversity-equality.html> [in English].
6. Lancashire Police one of the most inclusive employers in UK. Inclusive Companies, 3rd December 2019. Retrieved from: <https://www.inclusivecompanies.co.uk/lancashire-police-one-of-the-most-inclusive-employers-in-uk/> [in English].
7. Disabled people and the police – a new relationship (Greater London Action on Disability report). Retrieved from: <http://policeauthority.org/metropolitan/committees/x-eodb/2006/061116/15/index.html> [in English].
8. Inclusion and Diversity Strategy 2017–2021. Metropolitan Police. Retrieved from: <https://www.met.police.uk/SysSiteAssets/foi-media/metropolitan-police/policies/inclusion-strategy-2017-2021.pdf> [in English].
9. Diversity, Equality & Inclusion Strategy West Yorkshire Police. Governance Arrangements and Response to: The NPCC Diversity, Equality & Inclusion Strategy (2018–2025). May 2019. Retrieved from: https://www.westyorkshire.police.uk/sites/default/files/2019-06/diversity_equality_and_inclusion_strategy_200519_final.pdf [in English].
10. Level 2: Disability Confident Employer. Gov.UK. Department for Work and Pensions. Updated 28 November 2019. Retrieved from: <https://www.gov.uk/government/publications/disability-confident-guidance-for-levels-1-2-and-3/level-2-disability-confident-employer> [in English].
11. Strategia na rzecz osób z niepełnosprawnościami 2020–2030. S. 153. Retrieved from: <https://www.kson.pl/component/attachments/download/883> [in English].
12. South Australia Police Disability Access and Inclusion Plan. Retrieved from: https://www.police.sa.gov.au/__data/assets/pdf_file/0003/450741/SA-Police-Disability-Access-and-Inclusion-Plan-2017-2020.pdf [in English].

Zavitrenko Dolores,

PhD in Pedagogy, Associate Professor

(Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytsky)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2005-4810>

Snisarenko Iryna,

PhD in Philology, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0102-0911>

Nahorna Olena,

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer

(Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytsky)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8045-1260>

FEATURES OF INTERACTION WITH LAW ENFORCEMENT BODIES IN AN INCLUSIVE SPACE

The paper defines inclusive education as a system of state-guaranteed educational services based on the principles of non-discrimination, effective involvement and inclusion of all its participants in the educational process. The UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities has become key in the work of many institutions, police in particular, which must play one of the main roles in working with citizens with disabilities and creating an inclusive society with equal rights for all its members, regardless of any characteristics. Our country creates its own way of development of inclusive education, additional opportunities are also created for this category of children who are provided with special support.

The authors describe the experience of the police of some countries in the field of educational work regarding the treatment of persons with special needs. The need for sufficient qualification of law enforcement officers for interaction with the studied population group is emphasized because only thanks to the acquired special knowledge and skills a police officer can not only identify a person with a disability, but also determine an effective way of communicating with him/her.

As authors state, it would be appropriate to conduct special training for law enforcement officers who carry out preventive activities (patrol police, district police officers, etc.). For example, it can take place within the framework of initial training, professional development, service training in order to provide police officers with the necessary information regarding interaction with persons of the researched category. Acquisition of special knowledge and skills by police officers has a positive effect on the quality of their interaction with persons with disabilities.

Key words: *inclusive space, persons with disabilities, law enforcement agencies, police, inclusion, equal rights, professional knowledge and skills of police officers.*

Надіслано до редколегії 21.01.2024

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

УДК 343.37:342.78(477)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-109-115

Джу́жа Олександр Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу організації наукової роботи
та захисту прав інтелектуальної власності
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Тичина Дмитро Михайлович,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем протидії злочинності
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: ДЕТЕРМІНАЦІЯ ТА ПРОТИДІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті наголошено, що в умовах переформатування світового порядку, українське суспільство потребує оновленої кримінологічної парадигми, яка у відповідності з викликами постіндустріальної економіки кризового розвитку, зумовить якісно нові підходи до формування системи сталої економічної безпеки. Виокремлені та розглянуті нормативно-правові (мінімізація економічного сектору, мінімізація перевірки законності походження коштів, що вводяться в господарський та фінансовий обіг; відсутність дієвої нормативно-правової підтримки та захисту підприємництва, недостатня ефективність системи відповідальності за порушення антимонопольного та податкового законодавства; корупція, прийняття нормативно-правового акту «понад компетенцію» та ін.) та організаційні детермінанти (реформування інституцій сектору безпеки, нецільове використання бюджетних та позабюджетних коштів, несвоєчасне вжиття комплексу кримінологічних заходів забезпечення економічної безпеки, неготовність відповідних фінансових та контролюючих органів оперативно виявляти та достовірно фіксувати протиправні дії у сфері економіки та ін.) економічної злочинності. Окремо зупинена увага на використанні офшорних юрисдикцій як найпоширенішого способу відмивання доходів, що пов'язане з ухиленням від оподаткування та приховуванням його слідів, ухилення від сплати податків (офшорні схеми, фіктивне підприємництво («конвертаційні центри»), формування схемного податкового кредиту, заниження оборотів). Констатовано, що сучасні економічні відносини характеризуються активізацією глобалізаційних та інтеграційних процесів, а наявні численні проблеми боротьби зі злочинністю досягли нового рівня. У таких умовах, сформульоване концептуальне бачення заходів протидії економічній злочинності в умовах воєнного стану з розподілом на стратегічний та оперативний напрями подолання кризових явищ, які спрямовані на реалізацію національних інтересів, організацію економічної та фінансової безпеки за допомоги кримінологічних заходів.

Ключові слова: злочинність, економічна злочинність, кримінальні правопорушення, воєнний стан, війна, детермінанти, причини, умови, корупція, протидія, запобігання проти доквілля, є схожими та визначають обстановку досудового розслідування на певному етапі, а саме наявні в слідства доказові матеріали, що розкривають обставини вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: методика розслідування, кримінальні правопорушення проти доквілля, слідчі ситуації, типові слідчі ситуації, слідчі версії.

Вступ. На початку XXI ст. економічні відносини у світі розвиваються під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів, які є не лише їх каталізатором розвитку, а й імпульсом для використання інноваційних технологій у злочинній діяльності. У такій ситуації, наявні на тепер численні проблеми протидії економічній злочинності досягли нового рівня, зокрема сталося переосмислення загроз, що постали перед суспільством, – вони вже сприймаються інакше, а забезпечення кримінологічної безпеки у сфері економіки є державним пріоритетом, який характеризується сталими внутрішніми і зовнішніми чинниками успішної, прогресивної економічної інтеграції, створенням ефективної правової основи регулювання економічних відносин.

Не осторонь таких світових процесів залишилися й Україна. Відповідно до Стратегії економічної безпеки України (2021 р.), забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування та реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Отже, стратегічний курс забезпечення економічної безпеки зумовлений напрямками розвитку та безпеки [1].

Аналіз останніх джерел та публікацій. Оригінальні ідеї в контексті розроблення системи протидії економічній злочинності були предметом наукових досліджень О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, В. М. Геєця, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, О. Є. Користіна, О. Г. Кулика, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. М. Поповича, В. В. Сазонова, О. В. Тихонової, С. С. Чернявського та ін. Водночас, в умовах воєнного стану, економічна злочинність в Україні трансформувалася, що зумовило розроблення дієвих шляхів протидії.

Виклад основного матеріалу. Злочинність у сфері економіки та її детермінанти в Україні у своїй історичній ретроспективі постійно зазнавали змін і, в основі, завжди були залежними від місця та ролі «законів економіки» в ієрархії управління економічними процесами [2], а сам вплив різних державних і недержавних інституцій на зміст та принципи функціонування системи економічної безпеки характеризується певним протиріччям: ринкові інститути одночасно можуть бути як засобом її забезпечення, так і фактором загрози. Характер впливу визначається змістом форм та методів інституційного забезпечення економічної безпеки, при цьому роль держави в реалізації позитивного потенціалу цих інститутів як джерела позитивної макроекономічної динаміки є першочерговою [3, с. 44]. Таким чином, в умовах переформатування світового порядку, яке ввійшло в нову фазу, українське суспільство потребує нової наукової парадигми, яка у відповідності з викликами постіндустріальної економіки кризового розвитку, зумовить якісно нові підходи до формування системи економічної безпеки.

На думку Н. М. Ярмиш, причинність – категорія, призначена для того, щоб висловлювати винятково причинно-наслідкові відносини, тобто має більш вузьке значення [4, с. 35]. Причина, яка є рушійною силою якогось процесу, визначає його характер або окремі риси, розглядається також як фактор. Причина, з погляду результату, наслідку, може визначатись як детермінанта.

Кримінологічна детермінація – це вид соціальної детермінації, яку можна розглядати в рамках більш

загальної системи – детермінації подій і явищ природи й суспільства. Натомість ця детермінація – різновид універсального зв'язку явищ. Очевидно, що своєчасне виявлення й усунення причин та умов, які сприяють учиненню кримінального правопорушення, має не тільки правове значення, але й спричиняє позитивний психологічний вплив, демонструючи прагнення і здатність осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, всебічно, повно й об'єктивно встановити всі обставини його вчинення. Необхідно також відзначити соціальне значення їх запобіжної діяльності, оскільки виявлені й усунуті причини та умови, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення, не можуть сприяти аналогічному або іншому кримінальному протиправному діянню [5, с. 19].

Причини й умови – складові процесу детермінації, який, окрім них, містить ще наслідок [6, с. 95]; не випадковий механічний набір детермінант злочинності, а система, яка представляє собою єдність та цілісність взаємодіючих підсистем та елементів, розташованих у певній ієрархії та підрядності рівнів. Причини – це явища (системи), що породжують інші явища (системи) – наслідок [7, с. 67]. Причинами всієї злочинності є ті явища і процеси, з якими пов'язана закономірність виникнення та існування злочинності загалом. Відповідно, причинами злочинності окремих видів є такі явища і процеси, які зумовлюють саме такі види злочинності. Причинами конкретного кримінального правопорушення є ті явища і процеси, які, порівняно з іншими явищами і процесами, що наявні і взаємодіють, створюють більш високу ймовірність здійснення злочину конкретною особою за конкретних обставин. Виявлення причин конкретного кримінального правопорушення означає виявлення факторів, що відіграють вирішальну роль у його генезисі. Взаємозв'язок і взаємозалежність факторів, що детермінують злочинність і окремі кримінальні правопорушення, свідчить про множинність як причин злочинності, так і індивідуальної злочинної поведінки. Сфера дії причин – це насамперед стадії мотивації і прийняття рішення, визначення мети та засобів її досягнення. Умовами злочинності виявляються певні обставини, що сприяють виникненню та існуванню злочину і злочинності загалом, пов'язані з предметом і об'єктом посягання [8, с. 372–373]. Причина невід'ємно пов'язана з умовами, які сприяють учиненню кримінального правопорушення й супроводжуються ними у просторі та часі, впливаючи на них, забезпечують певний їх розвиток, необхідний для здійснення злочинного наслідку [9].

Історичний розвиток різних галузей права (господарського, кримінального, адміністративного) та характер процесів їх змін не цілком відповідали потребам економічної ситуації та правоохоронної практики, яка найбільш відчувала на собі недоліки нормотворчого процесу [10, с. 93]. Зокрема, варто наголосити, що нестабільність макроекономічної ситуації в Україні, періодичні кризові стани в економіці спричиняють формування та активізацію тіньового сектору. Суттєво збільшилася його фіктивна складова, спрямована на виведення глобальних фінансових ресурсів з легального сектору економіки злочинним шляхом, конвертацію мільярдних прибутків на користь легальних і фіктивних суб'єктів господарської діяльності, відтік капіталу за межі країни. Значні масштаби криміналізації та корумпованості економічних відносин становлять загрозу національним інтересам і національній безпеці країни.

Реформування економічного базису суспільства змінило соціальне середовище. Не осторонь цих процесів залишилися й злочинність, зокрема законодавче закріплення в 1990 р. рівності в охороні та захисті всіх сфер власності від протиправних посягань, послаблення державного регулювання в економіці, своєрідна «знеособленість» бюджетних коштів призвели, як видається, до серйозного зниження захищеності загальнонаціонального надбання та бюджетної сфери. Відбулося певне усунення пріоритетів державного впливу у бік захисту недержавних форм власності.

Первинний етап економічних реформ показав здатність організованих груп використовувати найменші прогалини у законодавстві для незаконного особистого збагачення, застосовуючи при цьому цілий комплекс методів [11, с. 412–413], наприклад: впровадження до органів державної влади, включаючи правоохоронні та контролюючі (61 %); підкуп службових осіб органів влади, управління та суду (52%); змова з керівниками великих промислових та комерційних структур та конвертація грошових коштів (48%); розкрадання, незаконне захоплення земельних, майнових паїв та акцій, з насильницькими діями; застосування кібертехнологій.

На ці та інші фактори вказується, зокрема, у рішенні XVI Конгресу міжнародної організації вищих аудиторських інституцій (INTOSAI) [12] «Попередження та виявлення випадків шахрайства, корупції», в якому зазначено, що при аналізі боротьби з корупцією не може ігноруватися соціально-економічне середовище населення, оскільки соціальна несправедливість, злидні і насильство тісно пов'язані з корупцією [13, с. 406–407], яку неможливо виділити й розглядати ізольовано.

Найважливіше місце у виявленні корупційної складової економічних кримінальних правопорушень, особливо їх організованих форм займає удосконалення нормативно-правового забезпечення прозорості та підзвітності, мінімізації вчинення корупційних дій. У 2005 р. Європейська Комісія та Голова Ради підписали Конвенцію ООН проти корупції від імені Європейського співтовариства. Метою Конвенції є заохочення та посилення заходів для більш ефективного та результативного запобігання та боротьби з корупцією, сприяння, сприяння та підтримка міжнародного співробітництва та технічної допомоги, а також сприяння доброчесності, підзвітності та належному управлінню державними справами та громадськістю [14]. У багатьох державах країн, наприклад Європейського Союзу, створені та функціонують спеціалізовані органи з різноманітними функціями – превентивною, репресивною, координаційною, дослідницькою тощо [15].

Для різних видів економічних кримінальних правопорушень характерна одна істотна особливість – переважне вчинення їх організованими групами з використанням «офшорних» юрисдикцій та конвертаційних центрів спрямованих на легалізацію грошових коштів у особливо великих розмірах [16]; безконтрольності проведення «відкритих» конкурсів у сфері приватизації; незаконного банкрутства підприємств; здійснення податкових платежів до бюджету через неплатоспроможні банки тощо.

Як наголошує С. С. Чернявський, вчинення економічних кримінальних правопорушень легальними суб'єктами бізнесу є самим коротким, але протиправним і соціально неприйнятним шляхом досягнення мети будь-якої економічної або трудової діяльності, що полягають у максимізації чистого прибутку або особистого доходу. Шахрайство виступає тут однією з най-

більш типових форм такої протиправної економічної діяльності. Правоохоронна практика засвідчила, що на етапі підготовки до вчинення економічних злочинів злочинці здійснюють державну реєстрацію фіктивних підприємств або придбання вже зареєстрованих фірм. Незаконні фінансові операції, у яких використовують фіктивні фірми, можна поділити на дві групи, залежно від мети такого використання: 1) виведення коштів у «тіньовий» сектор економіки шляхом: легалізації реально існуючим суб'єктом господарювання товарно-матеріальних цінностей, фактично придбаних за готівку; коригування ціни товарно-матеріальних цінностей, фактично придбаних як за готівку (неофіційно), так і за безготівковим розрахунком (офіційно), з метою збільшення сукупних валових витрат реального суб'єкта господарювання з відповідним скороченням об'єкта оподаткування; прямого коригування сукупних валових витрат реального суб'єкта господарювання, з метою скорочення об'єкта оподаткування без фактичного отримання товарів (робіт, послуг); конвертації грошових коштів, з метою їх подальшого використання в різних сферах, зокрема для придбання товарів і послуг за готівку; 2) відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, через: використання схем (ланцюгів) руху товарів, у яких поміж реальними суб'єктами господарювання є фіктивна фірма, через яку спрямовується рух товарів, з метою коригування їх кінцевої вартості; документальне оформлення витрат товарів, що фактично були реалізовані за готівку; коригування цін суб'єктів господарювання, які реально діють, у випадках, якщо товари їм реалізуються неофіційно за більш високою ціною, водночас, оформлення витрат здійснюють на фіктивну фірму за більш низькою ціною, з метою скорочення офіційно отриманого сукупного валового доходу та зменшення податкових зобов'язань; легалізації коштів, що перебувають у тіньовому обігу, з метою офіційного інвестування, капіталовкладень, придбання нерухомості, цінних паперів тощо [17].

Недоліками нормативно-правового супроводу економічних перетворень у країні, що тягнуть за собою розширення її тіньового сектора [10, с. 57] є все ще недостатні зусилля, спрямовані на перевірку законності походження коштів, що вводяться в господарський та фінансовий обіг; відсутність дієвої нормативно-правової підтримки та захисту підприємництва, а також недостатня ефективність системи відповідальності за порушення антимонопольного та податкового законодавства.

Також, набуло розповсюдження прийняття нормативно-правового акту органом виконавчої влади «понад компетенцію». Зрозуміло, що орган влади не має права виходити за рамки своєї компетенції, якою він наділений у статутному акті (положенні, статуті та ін.), а компетенція окремих закріплена законом. Прийняття нормативно-правових актів «понад компетенцію» – це підзаконне регулювання питання, яке має регулюватися або на рівні закону, або підзаконними актами інших органів. Якщо такий нормативно-правовий акт містить корупційні норми, це дозволяє службовій особі отримувати ренту з реалізації тих повноважень, за які він не несе відповідальності, або ж пропонувати свідки «платні» послуги замість порядку, встановленого іншим актом. Шляхом підзаконного регулювання встановлюються нові обов'язкові правила поведінки, а в умовах відсутності закону, вони фактично набувають юридичної сили джерела регулювання суспільних відносин. Причому регулюватися можуть навіть питання,

які мають становити винятковий предмет закону, а не підзаконного нормативно-правового акта. У результаті, поки цей корупційний ризик буде усунуто – може відбутися багато корупційних угод.

До організаційних детермінантів економічної злочинності варто віднести: нецільове використання бюджетних та позабюджетних коштів; недооцінку можливостей правоохоронної системи як соціального регулятора економічних відносин, усунення судів від забезпечення економічної безпеки; реформування правоохоронних інституцій, що неминуче призвело до дефіциту професійних кадрів; нечіткість розмежування компетенцій між різними правоохоронними інституціями та координація їх діяльності щодо запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності з використанням можливостей службових осіб різного рівня; несвоєчасне вжиття комплексу організаційних заходів щодо подальшого вдосконалення діяльності інституцій сектору безпеки; неготовність відповідних фінансових та контролюючих органів оперативно виявляти та достовірно фіксувати протиправні дії у сфері економіки; відсутність ефективного міжгалузевого контролю між фінансовими й правоохоронними органами за легалізацією (відмиванням) доходів, конвертацією бюджетних асигнувань на реалізацію державних цільових економічних програм; взаємовигідність службових осіб, що містить в собі загальну безконтрольність (52%), неякісне проведення ревізій та інвентаризацій (34%), потурання недочетам (5%), ігнорування звернення громадян на факти протиправних діянь (4%) та ін.

Війна рф проти України, яка фізично ведеться в просторі України, на її території, реально має глобальний характер завдяки воєнній, економічній, фінансовій, дипломатичній, інформаційній та ідеологічній підтримці країн Заходу, НАТО і Європейського Союзу. Сама війна носить гібридний характер і поглибила довосенні проблеми в економіці: у 2022 р. падіння ВВП склало, за попередніми оцінками, більш як 29,0%. У таких умовах Україна також стикається з безпрецедентними викликами зумовленими тотальною корупцією [18, с. 21].

Пошук шляхів подолання цього негативного явища слід розпочинати якомога раніше, ще під час війни, а їх використання сприятиме відродженню інституцій, ринків і підприємств, реконструкції інфраструктури, відновлення довіри і адекватних очікувань до державних інститутів. Взаємодія держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства в умовах соціо-економічного відродження повоєнної України має будуватися вільної економічної торгівлі із забезпеченням економічної безпеки.

Правовою основою механізму відновлення України від наслідків війни є, зокрема Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022 [19], яким створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни, основними завданнями якої є:

– розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, який, зокрема, передбачатиме відновлення і розбудову транспортної, медичної, соціальної, комунальної, виробничої військової інфраструктури та житла, енергетики, зв'язку, військово-промислового комплексу, структурну модернізацію та перезапуск економіки, заходи з подолання безробіття, підтримки сімей з дітьми, вразливих верств населення, осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок війни, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини;

– визначення та напрацювання пропозицій щодо пріоритетних реформ, прийняття та реалізація яких є необхідними у воєнний і післявоєнний періоди;

– підготовка стратегічних ініціатив, проєктів нормативно-правових актів, прийняття і реалізація яких є необхідними для ефективної роботи та відновлення України у воєнний і післявоєнний періоди.

З метою реалізації вищезазначеного Указу Президента України, Національна рада розробила План Відновлення України та 4 липня 2022 року представила його на обговорення міжнародного співтовариства на конференції у Луганно. Позитивно оцінивши основні положення Плану відновлення, учасники конференції висловивши низку зауважень та пропозицій спрямованих на удосконалення його змісту, термінів, виконання та економічного обґрунтування, а також висловили пропозиції щодо визначення шляхів судової реформи, удосконалення структури та повноважень органів кримінальної юстиції тощо.

Відповідно до вітчизняної та іноземної практик діяльності органів правопорядку у боротьбі з економічною злочинністю [20; 21], варто виділити такі з них як:

а) стратегічні: створення правової основи, організаційних, матеріально-технічних та інших умов для ефективної боротьби з економічною злочинністю, насамперед за рахунок надійного захисту використання бюджетних коштів усіх рівнів; вжиття заходів, спрямованих на забезпечення діяльності суб'єктів підприємницької діяльності як резидентів, так і нерезидентів, відповідно до норм чинного вітчизняного законодавства; запобігання легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, та запобігання використанню суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів в різних сферах економічних відносин, організація міжнародного співробітництва у цій сфері; виявлення та усунення або нейтралізація негативних процесів і явищ, що породжують економічну злочинність чи їй сприяють, передусім за рахунок внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення норм чинного законодавства в економічній сфері; запобігання «тінізації» економіки; викриття нових схем і форм вчинення економічних злочинів та запобігання їх подальшому розвитку; використання всього комплексу оперативно-розшукових заходів та здійснення оперативного обслуговування суб'єктів господарювання незалежно від форми їх власності; аналіз і відстеження криміногенних процесів в економічній сфері держави та підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів з питань боротьби зі злочинністю в цій сфері для органів виконавчої влади; проведення перевірки матеріалів щодо фактів порушення чинного законодавства в економічній сфері, виявлення ознак вчинення економічних злочинів з подальшим проведенням по них досудового розслідування з притягненням винних до відповідальності; вжиття заходів, спрямованих на забезпечення відшкодування шкоди державі, а також фізичним та юридичним особам; викриття фактів встановлення корумпованих зв'язків з державними службовцями, а також посадовими особами усіх рівнів шляхом втягнення їх у злочинну діяльність; виявлення та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які займаються підробкою грошей, інших паперів, білетів державних лотерей, а також інших засобів розрахунку та проведення профілактичної роботи серед цих осіб; виявлення та запобігання злочинам, пов'язаним із порушенням прав інтелектуальної власності, авторських прав, а також різних злочинів з використанням сучасних інформаційних технологій; створення інфор-

маційно-аналітичних систем; матеріальне і моральне заохочування громадян, які надають допомогу в боротьбі з економічною злочинністю; здійснення заходів щодо добору, розстановки, професійної підготовки та перепідготовки кадрів для спеціальних органів, що здійснюють боротьбу з економічною злочинністю; проведено серед громадськості роботи щодо роз'яснення норм чинного законодавства, яке регулює господарську діяльність, з метою запобігання фактам вчинення ними злочинів; висвітлення в засобах масової інформації стану запобігання злочинності у сфері економіки в світі [22, с. 187–188; 23, с. 283];

б) *оперативні*: покращення розуміння загрози за допомогою спільних державно-приватних оцінок загроз, включаючи національні оцінки ризиків відмивання грошей; посилення реакції, а також законодавчу та нормативну базу, зокрема шляхом реформування режиму звітів про підозрілу діяльність (впровадження технології Suspicious Activity Report (SAR), що є важливим джерелом розвідувальної інформації, яка надається приватним сектором безпосередньо правоохоронним органам, попереджаючи їх про потенційне відмивання грошей) щодо відмивання грошей (MLR); прийняття Законів про боротьбу з економічною злочинністю (прозорість і правозастосування), корпоративної прозорості та про безпеку в Інтернеті; розширення співробітництва на внутрішньому та міжнародному рівнях у боротьбі з економічною злочинністю та незаконним фінансуванням, а також досягнення значних операційних успіхів; інкорпорація – створення «companies house» (перевірка суб'єктів підприємницької діяльності: засновників, керівників, використовуючи розширені можливості кримінологічної розвідки); корпоративна прозорість – зміцнення бізнес-середовища, підтримання економічної безпеки, створення більш надійного реєстру компаній для підтримки ділової активності; запровадження криптоактивів; взаємодія правоохоронних інституцій; зміцнення можливостей аналізу та обміну інформацією для підтримки прийняття рішень правоохоронними та наглядовими органами, а також посилення взаємо-

зв'язку громадськості й органів сектору безпеки, включаючи регіональне важкодоступних секторів економіки; запровадження доктрини ідентифікації, з метою посилення діяльності корпоративних структур, у тому числі великих організацій, і запобігти випадкам, коли корпорації можуть ухилитися від відповідальності за вчинення злочинів, у тому числі економічних та ін.

Висновки. Сучасні економічні відносини характеризуються активізацією глобалізаційних та інтеграційних процесів, а наявні численні проблеми боротьби зі злочинністю досягли нового рівня. У післявоєнній Україні необхідно розвинути глибоке розуміння поняття законності та справедливості, що залежить від функціональних вимог, пов'язаних з процесами, що стосуються повсякденного життя громадян, відображаючи людські можливості та їхню функцію в гнучких конфігураціях стосунків, які постійно змінюються, зокрема: економічна захищеність; соціальна справедливість як специфіка суспільних відносин, що ґрунтується на існуючому характері соціально-економічної безпеки як результату втручання людини, що відображає її особисту (людську) безпеку; законність як специфічна характеристика суспільних відносин, заснована на існуючій природі дотримання норм та правил поведінки; людська гідність як специфічна характеристика суспільних відносин, заснована на існуючому характері соціального розширення прав і можливостей як результату людського втручання на основі їх особистої (людської) дієздатності.

Такі національні напрями подолання кризових явищ в економіці носять стратегічне значення, позаяк відсутність механізмів регулювання відносин між самостійними суб'єктами господарської діяльності перетворила протиправні економічні відносини у невід'ємну частину трансформаційної ситуації. Причини цих правопорушень постійно змінюються, відбувається поява нових факторів, що сприяють економічній злочинності. Тому, ефективна система протидії повинна бути спрямована на реалізацію національних інтересів, організацію економічної та фінансової безпеки за допомоги кримінологічних заходів.

Список використаних джерел

1. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613>
2. Литвак О. М. Держава і законність: монографія. Київ: Атіка, 2004. 304 с.
3. Користін О. Є., Ратошнюк С. М. Змістовна сутність економічної безпеки. *Зовнішня торгівля. Економічна безпека*. 2011. № 7. С. 43–48.
4. Ярмиш Н. Н. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): монографія. Харків: Право, 2003. 512 с.
5. Нежурбіда С. І. Етіологія злочину: теорії, аналіз, результат: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.
6. Богатирьов І. Г. Кримінологія: підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: Дакор, 2018. 352 с.
7. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
8. Тимошенко В. І. Причини і умови злочинності. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шакун, В. І. Тимошенко та ін. Харків: Право, 2019. 544 с.
9. Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія. Одеса: «Юридика», 2023. 560 с.
10. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік: монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін.; за заг. ред. М. Г. Вербенського. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 388 с.
11. Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: «Кондор», 2018. 588 с.
12. Міжнародна організація вищих аудиторських інституцій – INTOSAI. URL: <https://www.intosai.org>
13. Кримінологія: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернея, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. В. В. Чернея, О. М. Джужі. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
14. Романюк Б. В. Світовий досвід створення та функціонування інституцій з попередження та боротьби з корупцією. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. № 22. С. 3–12.
15. Спеціалізовані інститути по боротьбі з корупцією: огляд моделей. URL: www.oecd.org

16. Кримінальний кодекс України: Закон від 5 квіт. 2001 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
17. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
18. Гесць В. М. Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 3–28.
19. Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квіт. 2022 р. № 266/2022. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5428.html>
20. Economic crime plan 2019 to 2022. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/economic-crime-plan-2019-to-2022>
21. Economic crime plan 2023 to 2026. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/economic-crime-plan-2023-to-2026>
22. Проблеми протидії злочинності: підручник / Кальман О. Г., Козьяков І. М., Куц В. М та ін.; за ред. проф. О. Г. Кальмана. Харків: Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.
23. Вітюк І. А. Кримінологічні напрями запобігання злочинності у сфері економіки в країнах Європи. *KELM*. 2020 № 4 (32). С. 281–285.

References

1. Stratehiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 11.08.2021 r. № 347/2021. (2025) [Economic security strategy of Ukraine for the period until 2025: Decree of the President of Ukraine dated August 11, 2021 No. 347/2021]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/3472021-39613> [in Ukrainian].
2. Lytvak, O.M. (2004). Derzhava i zakonnist: monohrafiia [State and legality: a monograph]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
3. Korystin, O.Ye., & Ratoszniuk, S.M. (2011). Zmistovna sutnist ekonomichnoi bezpeky. Zovnishnia torhivlia [he meaningful essence of economic security. Foreign trade]. *Ekonomichna bezpeka – Economic security*, 7, 43–48 [in Ukrainian].
4. Yarmysh, N.N. (2003). Teoretychni problemy prychnynno-naslidkovoho zv'iazku v kryminalnomu pravi (filosofsko-pravovyi analiz): monohrafiia [Theoretical problems of causality in criminal law (philosophical and legal analysis): monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Nezhubida, S.I. (2013). Etiolohiia zlochynu: teorii, analiz, rezultat: monohrafiia [Etiology of crime: theories, analysis, result: monograph]. Chernivtsi: Druk Art [in Ukrainian].
6. Bohatyrov, I.H. (2018). Kryminolohiia: pidruchnyk [Criminology: a textbook]. (Bohatyrov, I. H., Topchii, V.V., Eds.). Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
7. Profilaktyka zlochyniv: pidruchnyk (2011) [Crime prevention: a textbook]. (Dzhuzha, O.M., Vasylevych, V.V., Hida, O.F., et al. Eds.); (Eds. O. M. Dzhuzha). Kyiv : Atika [in Ukrainian].
8. Tymoshenko, V.I. (2019). Prychyny i umovy zlochynnosti. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Causes and conditions of crime. Great Ukrainian legal encyclopedia]: (Vol. 1-20; Vol. 18). Kryminolohiia. Kryminalno-vykonavche pravo / redkol.: V. I. Shakun, V. I. Tymoshenko (Eds.) et al. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Yepryntsev, P.S. (2023). *Orhanizovana zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia: monohrafiia* [Organized crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention: monograph]. Odesa: «Iurydyka» [in Ukrainian].
10. Kryminalna sytuatsiia v Ukraini v umovakh viiny: osnovni tendentsii. 2022 rik: monohrafiia (2022) [The criminal situation in Ukraine during the war: main trends. 2022: monograph]. avt. kol.: M. H. Verbenskyi, O. H. Kulyk, I. V. Naumova (Eds.) et al.; za zah. red. M. H. Verbenskoho (Ed.). Kyiv : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
11. Kryminolohiia. Akademichnyi kurs (2018) [Criminology. Academic course] / kol. avtoriv; za zah. red. O. M. Lytvynova (Ed.). Kyiv: «Kondor» [in Ukrainian].
12. Mizhnarodna orhanizatsiia vyshchych audytorskykh instytutstii – INTOSAI [International organization of higher auditing institutions – INTOSAI]. Retrieved from: <https://www.intosai.org> [in Ukrainian].
13. Kryminolohiia: pidruchnyk (2020) [Criminology: a textbook]. O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych, V. V. Cherniei, S. S. Cherniavskiy (Eds.) et al. ; za zah. red. V. V. Chernieia, O. M. Dzhuzhy (Eds.). Kyiv : FOP Maslakov [in Ukrainian].
14. Romaniuk, B.V. (2010). Svitovyi dosvid stvorennia ta funktsionuvannia instytutstii z poperedzhennia ta borotby z koruptsiieiu [World experience of the creation and functioning of institutions for the prevention and fight against corruption]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka) – Fight against organized crime and corruption (theory and practice)*, 22, 3–12 [in Ukrainian].
15. Spetsializovani instytuty po borotbi z koruptsiieiu: ohliad modelei [Specialized anti-corruption institutes: an overview of models]. Retrieved from: www.oecd.org [in Ukrainian].
16. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 5 kvit. 2001 r. [Criminal Code of Ukraine: Law dated April 5 2001]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
17. Cherniavskiy, S.S. (2010). *Finansove shakhraistvo: metodolohichni zasady rozsliduvannia: monohrafiia* [Financial fraud: methodological principles of investigation: a monograph]. Kyiv: Khai-Tek Pres [in Ukrainian].
18. Heiets, V.M. (2022). Sotsialna realnist u tsyfrovomu prostori [Social reality in the digital space]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, 1, 3–28 [in Ukrainian].
19. Polozhennia pro Natsionalnu radu z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 21 kvit. 2022 r. № 266/2022 [Regulations on the National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War: Decree of the President of Ukraine dated April 21 2022 No. 266/2022]. Retrieved from: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5428.html> [in Ukrainian].
20. Economic crime plan 2019 to 2022. Retrieved from: <https://www.gov.uk/government/publications/economic-crime-plan-2019-to-2022> [in English].
21. Economic crime plan 2023 to 2026. Retrieved from: <https://www.gov.uk/government/publications/economic-crime-plan-2023-to-2026> [in English].
22. Problemy protydii zlochynnosti: pidruchnyk (2010) [Problems of combating crime: a textbook]. Kalman O. H., Koziakov I. M., Kuts B. M (Eds.) et al.; za red. prof. O. H. Kalmana (Ed.). Kharkiv: Vyd-vo TOV firma «Novasoft» [in Ukrainian].
23. Vitiuk, I.A. (2020). Kryminolohichni napriamy zapobihannia zlochynnosti u sferi ekonomiky v krainakh Yevropy [Criminological directions of crime prevention in the economic sphere in European countries]. *KELM*, 4 (32), 281–285 [in Ukrainian].

Dzhuzha Oleksandr,

Doctor of Law, Professor,

Honoured Lawyer of Ukraine, Chief Researcher Fellow

of the Department of Organization of Scientific Activity and Intellectual Property Rights

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Tychyna Dmytro,

PhD in Law, Senior Researcher,

Leading Researcher of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research,

(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

**ECONOMIC CRIME IN UKRAINE: DETERMINATION AND COUNTERMEASURE
IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL**

The article emphasizes that in the conditions of reformatting of the world order, Ukrainian society needs an updated criminological paradigm, which, in accordance with the challenges of the post-industrial economy of crisis development, will lead to qualitatively new approaches to the formation of a system of sustainable economic security.

Separated and considered normative and legal issues (the shadowing of the economic sector; minimization of verification of the legality of the origin of funds introduced into economic and financial circulation; lack of effective normative and legal support and protection of entrepreneurship, insufficient effectiveness of the system of responsibility for violations of antimonopoly and tax legislation; corruption, adoption of normative – of the legal act «beyond competence», etc.) and organizational determinants (reform of security sector institutions, inappropriate use of budgetary and extra-budgetary funds, untimely implementation of a complex of criminological measures to ensure economic security, unwillingness of the relevant financial and control authorities to promptly detect and reliably record illegal actions in sphere of economy, etc.) of economic crime. Special attention is paid to the use of offshore jurisdictions as the most common method of income laundering, which is associated with tax evasion and concealment of its traces, tax evasion (offshore schemes, fictitious business («conversion centers»), formation of scheme tax credit, understatement of turnover).

It was established that modern economic relations are characterized by the intensification of globalization and integration processes, and the existing numerous problems of combating crime have reached a new level. In such conditions, a conceptual vision of measures to combat economic crime in martial law conditions was formulated, with a division into strategic and operational directions of overcoming crisis phenomena, which are aimed at the realization of national interests, the organization of economic and financial security with the help of criminological measures.

Key words: crime, economic crime, criminal offenses, martial law, war, determinants, causes, conditions, corruption, counteraction, prevention.

Надіслано до редколегії 21.02.2024

УДК 341.1:347.53

DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-116-120

Іваненко Дмитро Дмитрович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6728-4488>

МІЖНАРОДНИЙ КОМПЕНСАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Статтю присвячено дослідженню особливостей міжнародного компенсаційного механізму відшкодування збитків, завданих агресією російської федерації на території України з 24 лютого 2022 р. Аналізуються міжнародні акти, що зобов'язали агресора нести відповідальність за вчинені міжнародно-протиправні дії, визначили необхідність створення міжнародного механізму відшкодування, рекомендували створити міжнародний реєстр збитків. Здійснено комплексний аналіз основних складових елементів, що стосуються створення та функціонування міжнародного компенсаційного механізму. Зазначено про особливості конфіскації суверенних активів російської федерації на міжнародному рівні з метою передачі коштів до компенсаційного фонду.

Ключові слова: військова агресія, збитки, компенсація, компенсаційна комісія, компенсаційний фонд, міжнародний компенсаційний механізм, реєстр збитків, шкода.

Постановка проблеми. Неспровокована та невинуватна військова агресія російської федерації завдала значної шкоди та збитків на території України. Злочинні дії агресора грубо порушили норми міжнародного права, міжнародного гуманітарного права, Статут ООН, підривають європейську та глобальну безпеку.

Значний масштаб завданої на території України шкоди та збитків не залишився без уваги міжнародного співтовариства. Тому наразі триває створення міжнародного компенсаційного механізму з метою покриття шкоди та збитків, завданих агресором.

Міжнародний компенсаційний механізм містить низку новел, що стосуються питань організації діяльності, порядку виплати компенсації, наповнення міжнародного фонду відшкодування. Вказаний механізм має багаторівневу та багатокомпонентну структуру на міжнародному та національному рівні, перебуває у процесі узгодження процедур функціонування. Це свідчить про важливість порушеного питання та обумовлює вибір автором напряму дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання компенсації збитків, завданих агресією російської федерації проти України, є об'єктом наукового пошуку багатьох вітчизняних науковців, таких як В. Антипенко, А. Антипенко, Т. Грабович, Р. Кірін, В. Примак, Н. Оніщенко, В. Теремецький та ін. Питання створення та функціонування міжнародного компенсаційного механізму перебуває у фокусі дослідження таких зарубіжних науковців, як К. Джорджетті, П. Пірсал, Ч. Котибі, Ю. Хартман та ін. Відсутність комплексного дослідження міжнародного компенсаційного механізму відшкодування збитків підкреслює актуальність обраної теми дослідження.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей створення та функціонування міжнародного компенсацій-

ного механізму відшкодування шкоди та збитків, завданих агресією російської федерації, на міжнародному та національному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила Резолюцію «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» (надалі – Резолюція ГА ООН), яка визнала необхідність притягнення російської федерації до відповідальності за агресію проти України, рекомендує створити реєстр завданих збитків, визнає необхідність відшкодування шкоди, завданої порушенням міжнародного права [1]. Резолюція ГА ООН містить низку новацій внаслідок неможливості використання механізму Компенсаційної комісії ООН (UNCC). Рекомендовано створити реєстр, що забезпечить фіксацію у документальній формі доказів нанесених збитків протиправними діями російської федерації, сприятиме та координуватиме збір доказів. Реєстр створюватиметься державами-членами, збиратиме докази та фіксуватиме збитки, претензії з метою виплати репарацій [2]. Комітет Міністрів Ради Європи у Резолюції від 12.05.2023 № CM/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» [3] затвердив Статут Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (надалі – Реєстр). На Саміті Ради Європи прийнято Рейк'явіцьку декларацію. Додаток I «Декларація на підтримку розширеної часткової угоди про Реєстр збитків» визнав обов'язок російської федерації нести правові наслідки за вчинені міжнародно-протиправні дії в Україні, визначив необхідність створення міжнародного механізму відшкодування, рекомендував створити міжнародний реєстр збитків [4]. Отже, міжнародне співтовариство санкціонувало

створення компенсаційного механізму відшкодування збитків, завданих агресією російської федерації проти України, з метою відновлення справедливості та відшкодування шкоди.

Реєстр створено з метою документального обліку доказів, що стосуються заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, завданих з 24 лютого 2022 р. міжнародно-протиправними діями російської федерації на території України. Такий Реєстр є платформою міжурядового співробітництва в інституційних рамках Ради Європи. Реєстр має статус юридичної особи згідно із законодавством Королівства Нідерланди та України, знаходиться у м. Гаага. Заплановано створити допоміжний офіс в Україні для підтримки зв'язку з Урядом України, розповсюдження інформації серед потенційних заявників щодо мети діяльності, процедури подання заяв. До посадових осіб Реєстру застосовується Генеральна угода про привілеї та імунітети Ради Європи. Реєстр має бюджет, підготовлений Виконавчим Директором та затверджений Конференцією. Формується за рахунок щорічних внесків Учасників та добровільних внесків Асоційованих членів. Розмір внесків визначає Конференція з прив'язкою до щорічної шкали внесків до бюджету Ради Європи. Звітність складає Генеральний секретар Ради Європи згідно з Фінансовим регламентом Ради Європи, затверджує Конференція. Отримана Реєстром інформація про заяви та збитки є конфіденційною. Правила доступу, обміну інформацією, захисту даних, пропонуються Радою та затверджуються Конференцією. Статут Реєстру може бути змінений тільки рішенням Комітету Міністрів Ради Європи у складі, що обмежується виключно представниками Учасників Реєстру та рішенням Конференції [3]. Отже, правовою основою створення та діяльності Реєстру є Резолюцію ГА ООН A/RES/ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України» від 14 листопада 2022 року та Резолюцію від 12.05.2023 № CM/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України». Зазначені міжнародні документи мають за мету притягнути російську федерацію до відповідальності за порушення норм міжнародного права та міжнародного гуманітарного права на території України шляхом відшкодування збитків за допомогою створеного міжнародного компенсаційного механізму. Попередньо, можна зробити висновок, що Реєстр створено строком на три роки з можливістю продовження його діяльності.

Діяльність Реєстру забезпечується такими структурними елементами, що мають різне функціональне призначення та поставлені завдання:

1) Конференція Учасників (надалі – Конференція) надає дозвіл на приєднання до Реєстру державі або міжнародній організації. Необхідно зауважити, що учасниками Реєстру можуть бути держави-члени, держави-спостерігачі Ради Європи та Європейського Союзу, держави, що проголосували за Резолюцію ГА ООН A/RES/ES-11/5 від 14.11.2022 р. у статусі Учасника або Асоційованого члена. Конференція формується з представників Учасників (по одному представнику від кожного Учасника), обирає Голову та двох його заступників строком на три роки. Збирається за потребою, але не рідше одного разу на рік. Конференція приймає рішення 2/3 голосів. Асоційовані Члени мають право дорадчого голосу. Конференція відповідає за діяльність Реєстру, виконання статутних завдань, затвердження правил

та положень, призначення членів Ради Реєстру, визначення Виконавчого Директора, затвердження бюджету та звіту про діяльність тощо [3];

2) Рада Реєстру формується з семи членів, які призначаються на посаду Конференцією строком на три роки з можливістю одноразового переобрання. Кількісний склад може змінюватись з урахуванням обсягу, складності, завантаженості. Очолюють Раду Голова та Заступник, які призначаються на три роки з можливістю одноразового переобрання. Рада збирається щоквартально для визначення прийнятності заяв для включення до Реєстру, прийняття рішень щодо функціональних повноважень. Виконавчий Директор бере участь у засіданнях Ради з правом дорадчого голосу. Рада щоквартально звітує перед Конференцією щодо отриманих заяв, включених до Реєстру заяв відповідної категорії, загальну суму компенсації, інших питань діяльності Реєстру. Рада визначає дату відкриття Реєстру для подання заяв, пропонує правила регулювання діяльності Реєстру, визначення прийнятності заяв тощо [3];

3) Виконавчий Директор представляє Реєстр та діє від його імені. Визначається Конференцією згідно з пропозицією Уряду України, призначається та звільняється з посади за обґрунтованих підстав Генеральним секретарем Ради Європи та згодою Конференції. Укладені Виконавчим Директором Договори, що забезпечують координацію збору доказів або обмін інформацією, затверджуються Радою. Виконавчий Директор здійснює адміністрування роботи Секретаріату, забезпечує підтримку роботи Конференції та Ради, відповідає за направлення заяв до Ради з метою схвалення включення до Реєстру, підтримує зв'язок з національними та міжнародними органами, процесом збору заяв та доказів тощо [3];

4) Секретаріат забезпечує функціональну, технічну, адміністративну підтримку діяльності Реєстру, має повну адміністративну незалежність від Ради Європи та її органів. Положення про персонал Ради Європи поширюється на Секретаріат. Секретаріат очолює Виконавчий Директор [3].

Таким чином, створений Реєстр функціонує поза структурами ООН, і його діяльність позбавлена впливу з боку російської федерації. Згідно з вищевказаними документами визначено мандат, завдання, юридичний статус, місцезнаходження, фінансування, конфіденційність, питання правонаступництва Реєстру. Діяльність Реєстру забезпечують Конференція, Рада, Виконавчий Директор, Секретаріат відповідно до функціональних повноважень та статутних завдань. Створення Реєстру є першим кроком для початку роботи міжнародного компенсаційного механізму. Він спрямований на формування бази даних про постраждалих та доказову базу, обрахунок суми поданих заяв за відповідними категоріями. Реєстр не здійснює розгляд поданих заяв по суті, не оцінює розмір шкоди та збитків, не призначає компенсацію.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20.03.2022 № 326 (надалі – Порядок) врегульовано процедуру визначення шкоди та збитків, передбачено напрями визначення шкоди та збитків, встановлено показники оцінки у натуральній та грошовій формах, закріплено відповідальних за напрями роботи суб'єктів [7]. Правовий аналіз норм перших редакцій Порядку свідчить про його недосконалість внаслідок неможливості реально забезпечити відшко-

дування. Внаслідок створення Реєстру, відповідно до норм Резолюції від 12.05.2023 № CM/Res(2023)3 «Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України», Порядок було вдосконалено та адаптовано під потреби Реєстру шляхом: визначення суб'єктів подання, поділу їх на категорії та підкатегорії за видами шкоди та збитків (фізичні особи (категорія А), держава Україна (категорія В), юридичні особи (категорія С); розробки структури методик визначення шкоди та збитків; формування орієнтовного переліку документів, що підтверджують відповідність шкоди та збитків критеріям Реєстру. Порядок спрямований на узгодження та сумісність національних та міжнародних правових механізмів, що стосуються процесу подання заяв про відшкодування, інформації та доказової бази до Реєстру.

Необхідно зауважити про спрощення процедури подання заяв до Реєстру – заявники не потребують попереднього судового підтвердження юридичних фактів. Державні реєстри містять значну кількість інформації про юридичний статус суб'єктів та об'єктів, юридичні факти, що мають значення для формування доказової бази. У свою чергу, це ставить питання обміну даними, порядок доступу до них зацікавлених та уповноважених суб'єктів. Окремим питанням є правопросвітницька робота урядових та неурядових структур з метою поширення інформації про діяльність Реєстру, процедуру збирання доказів та подання заяв до Реєстру. Головним питанням оцінки збитків, завданих агресією є методика оцінки. Норми чинного законодавства свідчать, що деякі методи вже повноцінно використовуються, деякі перебувають у процесі розробки. Питання методик оцінки шкоди та збитків є важливим внаслідок різноманітних підходів на національному та міжнародному рівні.

Додаток до Порядку врегульовує загальні засади оцінки збитків. Методика містить інформацію стосовно сфери її застосування, та встановлює методичні засади визначення розміру збитків. Мета оцінки передбачає визначення розміру реальних збитків, упущеної вигоди, витрат, необхідних для відновлення майна та майнових прав у вартісному виразі для подання постраждалими заяв про компенсацію, подання позовів до судових інстанцій, зокрема міжнародних [7]. Методика RDNA3 враховує тільки прямі збитки від руйнування або пошкодження інфраструктури, оцінені в грошовому еквіваленті [8]. Окремим питанням є оцінка шкоди, завданої життю, здоров'ю та психічному здоров'ю фізичних осіб на території України. Однозначно методика повинна узгоджуватись із «Ризькими принципами» та фокусує увагу на потребах постраждалих від агресії.

Отже, норми вітчизняного законодавства визначили суб'єктів подання, які зазнали шкоди та збитків на території України з 24 лютого 2022 р., показники обрахування завданої матеріальної та нематеріальної шкоди. Наразі формується орієнтовний перелік документів, що підтверджують відповідність шкоди та збитків критеріям Реєстру збитків, триває процес узгодження та застосування методик. Також триває правопросвітницька робота серед постраждалих про порядок формування та подання доказів до Реєстру збитків. Оптимізується процес адміністрування державними реєстрами щодо удосконалення адміністративних процедур збору даних.

Ще одним елементом міжнародного компенсаційного механізму є компенсаційна комісія, що на теперішній час перебуває у процесі формування. Для створення компенсаційної комісії необхідно укласти багатосто-

ронню міжнародну угоду та ратифікувати її сторонами. Оскільки російська федерація вийшла з багатьох міжнародно-правових угод, міжнародна спільнота спрямовує зусилля на притягнення її до відповідальності шляхом сплати репарацій у примусовому порядку. Тому зусилля сфокусовані на створенні примусового механізму відшкодування шкоди. Паралельно триває створення міжнародного трибуналу з метою розслідування та притягнення до відповідальності винних за скоєння військових злочинів проти людяності [5]. Після створення компенсаційного механізму Реєстр буде передано до його складу. Передача включатиме цифрову платформу Реєстру з інформацією про заяви та докази, архіви, майно, банківські рахунки, IT-обладнання з відповідним програмним забезпеченням, контракти, договори тощо. Рада пропонує правила та процедури передачі Реєстру до компенсаційного механізму. Правила передачі затверджує Конференція. Завершення передачі визначатиметься Радою та підтверджуватиметься Конференцією, а Реєстр припинить діяльність як Розширена часткова угода Ради Європи [3].

Необхідно зауважити, що діяльність Реєстру орієнтована на потреби жертв агресії. Під час неформальної конференції міністрів юстиції Ради Європи прийнято «Ризькі принципи», що врегульовують головні засади функціонування Реєстру збитків: 1) орієнтація на потреби жертв агресії; 2) правова основа діяльності; 3) авторитет та міжнародна легітимність; 4) підтримка національних українських органів влади; 5) узгодженість, взаємодоповнюваність, функціональна сумісність; 6) залучення громадськості; 7) діяльність з метою ефективного відшкодування збитків [6].

Третім елементом міжнародного компенсаційного механізму є компенсаційний фонд. Основним джерелом покриття є підсанкційні суверенні активи російської федерації. За повідомленням видання Bloomberg вже накладено санкції на активи більше 200 млрд євро [9]. Міжнародний депозитарій Eucoslear повідомив, що за три квартали 2023 р. відсотки по залишкам підсанкційних активів російської федерації становили 3,3 млрд долл. [10]. Сьогодні міжнародне співтовариство працює над питанням створення правового механізму конфіскації суверенних активів російської федерації з метою передачі компенсаційному фонду. Конфіскація таких активів є складним юридичним процесом. Я. Барч доречно вказує на базові елементи міжнародного формату виплати репарацій: 1) держави, у яких знаходяться активи російської федерації та олігархів повинні укласти міжнародну угоду; 2) міжнародна угода повинна передбачати зобов'язання замороження та конфіскацію резервів центрального банку російської федерації та її громадян (необхідно визначити критерії зв'язку з путінським режимом та судові процедури захисту прав приватних осіб); 3) міжнародний договір повинен закріпити обов'язок проведення такої конфіскації на рівні національного права окремих держав, як юридична основа національного законодавства, їх відповідне тлумачення такої конфіскації; 4) держава, що конфіскує резерви центрального банку російської федерації та майна російських олігархів, повинна стати розпорядником коштів. Міжнародна угода повинна регулювати спільний механізм передачі коштів Україні та постраждалим від злочинів російської федерації [11]. Прикладом такої діяльності є законопроект США «Акт з відновлення економічного процвітання та можливостей (REPO) для українців» (надалі – REPO). Розділи REPO визначають повноваження та процедуру взаємодії Президента, Державного Секретаря, Конгресу,

Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), Міністерства фінансів США у процесі арешту підсанкційних активів російської федерації та передачі їх Фонду підтримки України. Наприклад, Розділ 102 REPO визначає, що російська федерація несе відповідальність за фінансовий тягар відновлення України та витрати, пов'язані з незаконним вторгненням. Повна сума виплат, яку російська федерація повинна сплатити Україні, буде визначена міжнародним органом, якому буде доручено визначати компенсацію та надавати допомогу Україні. Російська федерація повідомлена про можливість виконати міжнародні зобов'язання, включаючи компенсацію. В рамках окремої угоди російська федерація може брати участь у процесі оцінки повної вартості незаконної війни та виділення коштів для компенсації збитків, втрат та шкоди. Якщо вона не зможе зробити це, США та інші країни повинні вивчити можливості для забезпечення компенсації Україні, включаючи конфіскацію та перепрофілювання активів російської федерації [12].

Необхідно зауважити, на міжнародному та національному рівнях законодавство про репарації має динамічний характер.

Висновки. Міжнародний компенсаційний механізм є складною, багаторівневою, багатокомпонентною системою, що пояснюється значним масштабом скоєних російською федерацією порушень міжнародного права та міжнародного гуманітарного права. Модель міжнародного компенсаційного механізму містить такі елементи: реєстр збитків, компенсаційна комісія, компенсаційний фонд. Досягнення поставлених завдань вимагає узгодженості дій міжнародного співтовариства, гармонізації національного та міжнародного законодавства відповідно до потреб міжнародного компенсаційного механізму. Сьогодні міжнародне співтовариство працює над правовим механізмом конфіскації суверенних активів російської федерації з метою їх передачі компенсаційному фонду для виплат жертвам та постраждалим внаслідок агресії.

Список використаних джерел

1. General Assembly Adopts Text Recommending Creation of Register to Document Damages Caused by Russian Federation Aggression against Ukraine, Resuming Emergency Special Session. United Nations. November 14, 2022. URL: <https://bit.ly/3U9nPry> (дата звернення: 15.02.2024).
2. Giorgetti C., Kliuchkovsky M., Pearsall P., Sharpe J. Historic UNGA Resolution Calls for Ukraine Reparations. URL: <https://bit.ly/3U0uIKC> (дата звернення: 15.02.2024).
3. Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2023 at the 1466th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://bit.ly/43SdzXO> (дата звернення: 15.02.2024).
4. Reykjavík Declaration – United around our values. Fourth Summit (16-17 May 2023, Reykjavík, Iceland). URL: <https://bit.ly/4cQg3Ki> (дата звернення: 15.02.2024).
5. Мудра І. Україна готує roadmap зі створення міжнародної угоди щодо компенсації завданих РФ збитків. *Юридична газета – онлайн версія*. URL: <https://bit.ly/4cP0CCi> (дата звернення: 11.03.2024).
6. Declaration of the informal Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe. On the occasion of the Conference: «On the Path to Justice for Ukraine: Advancing Accountability, Reuniting Children with Their Families, and Supporting the Resilience of its Justice System» (11 September 2023, Riga, Latvia). URL: <https://bit.ly/4cP0XF4> (дата звернення: 15.02.2024).
7. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 20.03.2022 № 326. URL: <https://bit.ly/3xv0RSR> (дата звернення: 15.02.2024).
8. Ukraine – Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023 (English). URL: <https://bit.ly/3Ub8mXO> (дата звернення: 15.02.2024).
9. Nardelli A., Valero J. Russia's Frozen Cash Earns €3 Billion as EU Haggles Over How to Tap It. URL: <https://bloom.bg/3xCYCwC> (дата звернення: 15.02.2024).
10. Euroclear delivers robust performance in Q3 2023. URL: <https://bit.ly/3vDgOWD> (дата звернення: 15.02.2024).
11. Барч Я. Агресія Росії проти України: Як забезпечити ефективний розгляд вимог щодо виплати Росією репарацій. URL: <https://bit.ly/4aJfbFw> (дата звернення: 15.02.2024).
12. Rebuilding Economic Prosperity and Opportunity for Ukrainians Act or the REPO for Ukrainians Act. URL: <https://bit.ly/3VQZyHS> (дата звернення: 15.02.2024).

References

1. General Assembly Adopts Text Recommending Creation of Register to Document Damages Caused by Russian Federation Aggression against Ukraine, Resuming Emergency Special Session. United Nations. November 14, 2022. Retrieved from: <https://bit.ly/3U9nPry> [in English].
2. Giorgetti C., Kliuchkovsky M., Pearsall P., Sharpe J. Historic UNGA Resolution Calls for Ukraine Reparations. Retrieved from: <https://bit.ly/3U0uIKC> [in English].
3. Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine (Adopted by the Committee of Ministers on 12 May 2023 at the 1466th meeting of the Ministers' Deputies). Retrieved from: <https://bit.ly/43SdzXO> [in English].
4. Reykjavík Declaration – United around our values. Fourth Summit (16-17 May 2023, Reykjavík, Iceland). Retrieved from: <https://bit.ly/4cQg3Ki> [in English].
5. Mudra, I. Ukrayina gotue roadmap zi stvorennia mizhnarodnoyi ugodi schodo kompensatsiyi zavdanih rf zbitkiv. *Yuridichna gazeta – onlayn versiya* [Ukraine is preparing a roadmap for the creation of an international agreement on compensation for the damage caused by the Russian Federation]. Retrieved from: <https://bit.ly/4cP0CCi> [in Ukrainian].
6. Declaration of the informal Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe. On the occasion of the Conference: «On the Path to Justice for Ukraine: Advancing Accountability, Reuniting Children with Their Families, and Supporting the Resilience of its Justice System» (11 September 2023, Riga, Latvia). Retrieved from: <https://bit.ly/4cP0XF4> [in English].

7. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy; Poriadok vid 20.03.2022 № 326 [On approval of the Procedure for determining the damage and losses caused to Ukraine as a result of armed aggression of the Russian Federation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 20, 2022 No. 326]. Retrieved from: <https://bit.ly/3xv0RSR> [in Ukrainian].
8. Ukraine – Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023 (English). Retrieved from: <https://bit.ly/3Ub8mXO> [in English].
9. Nardelli, A., & Valero, J. Russia's Frozen Cash Earns €3 Billion as EU Haggles Over How to Tap. Retrieved from: <https://bloom.bg/3xCYCwC> [in English].
10. Euroclear delivers robust performance in Q3 2023. Retrieved from: <https://bit.ly/3vDgOWD> [in English].
11. Barch, Y. Ahresiia Rosii proty Ukrainy: Yak zabezpechyty efektyvnyi rozghliad vymoh shchodo vyplaty Rosiieiu reparatsii [Russia's aggression against Ukraine: How to ensure effective consideration of demands for reparations by Russia]. Retrieved from: <https://bit.ly/4aJfbFw> (дата звернення: 15.02.2024). [in Ukrainian].
12. Rebuilding Economic Prosperity and Opportunity for Ukrainians Act or the REPO for Ukrainians Act. Retrieved from: <https://bit.ly/3VQZYHS> [in English].

Ivanenko Dmytro,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6728-4488>

INTERNATIONAL COMPENSATION MECHANISM OF COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED BY THE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

The scientific article deals with the creation of an international compensation mechanism of compensation for damage and losses caused by the aggression of the Russian Federation on the territory of Ukraine. The article emphasizes that the international community is determined to oblige the Russian Federation to compensate for the damage and losses caused by the aggression. During the Council of Europe Summit in Reykjavik, the Statute of the Register of Damages Caused by the Russian Federation's Aggression Against Ukraine was approved. The Conference of Ministers of Justice of the Council of Europe adopted the "Riga Principles" that regulate the main principles of functioning of the Register of Damages.

The damage register was created for the purpose of documenting the evidence related to claims for compensation for damages caused by the internationally illegal actions of the Russian Federation on the territory of Ukraine since February 24, 2022. The registry does not have the jurisdictional function of making decisions regarding claims.

Members of the register can be member states, observer states of the Council of Europe, and the European Union in the status of Participant or Associate member. The register consists of the Conference of Participants, the Board of the Register, the Executive Director, and the Secretariat.

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation" as of 20.03.2022 No. 326 defined the subjects of the submission, divided them into categories, subcategories by types of damage and losses: natural person (category A); the state of Ukraine (category B); legal entities (enterprises, institutions, organizations) (category C).

The second step in creating an international compensation mechanism is to secure funding. The main source of coverage is the sanctioned sovereign assets of the Russian Federation. Today, the international community is working on a legal mechanism for the confiscation of sovereign assets of the Russian Federation in order to transfer them to the Compensation Mechanism for payments to victims of aggression and to people injured by the aggression of the Russian Federation.

Key words: military aggression, damages, compensation, compensation commission, compensation fund, international compensation mechanism, register of damage, damage.

Надіслано до редколегії 12.03.2024

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 342.98:351.745:34.08(477)(045)
DOI 10.32782/2523-4269-2024-86-121-125

Гречишкін Юрій Анатолійович,
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін
(Донецький державний університет внутрішніх справ, м. Кропивницький)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1771-3034>

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ФОРМ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПІДРОЗДІЛУ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті розкрито сутність та значення форм управлінської діяльності керівника територіального підрозділу патрульної поліції. Наголошено, що серед правових форм управлінської діяльності керівника територіального підрозділу патрульної поліції чільне місце займає правотворчість, яка виступає у вигляді вироблення, зміни, доповнення та скасування адміністративних правових актів. Сформульовано визначення адміністративного акту керівників територіальних підрозділів патрульної поліції, які спрямовані на організацію службової діяльності управлінь патрульної поліції та їх структурних підрозділів, в частині дотримання законності та дисципліни, захисту прав і свобод людини, оперативного реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події, а також вирішення інших адміністративних питань службової діяльності підрозділу патрульної поліції. З'ясовано роль Національної поліції, яка виступає основним суб'єктом, що впроваджує у службову діяльність патрульної поліції правотворчі ініціативи. Виділено загальні ознаки нормативно-правових та адміністративних актів в управлінській діяльності патрульної поліції, до яких належать: а) направлення на деталізацію нормативно-правових актів найвищого рівня; б) державно-владний, розпорядчий характер, з допомогою якого здійснюється цілеспрямоване вплив учасників управлінських відносин; в) конкретні юридичні наслідки, які виражаються у вигляді встановлення, зміни чи припинення прав та обов'язків; г) обов'язковий характер правових управлінських актів. Доведено, що ефективне та раціональне використання форм управлінської діяльності керівника патрульної поліції, чинить позитивний управлінський вплив на організацію службової діяльності, покращення якості нормотворчого процесу в патрульній поліції, шляхом підвищення якості підготовки та затвердження адміністративних актів, поліпшення дисциплінованості підпорядкованого особового складу, що в кінцевому випадку позитивно впливає на результативність адміністративної діяльності патрульної поліції.

Ключові слова: управлінська діяльність, керівник, територіальний підрозділ патрульної поліції, правові форми, правотворчість, адміністративні правові акти, службова діяльність, законність та дисципліна, оперативне реагування, Національна поліція України.

Постановка проблеми. У процесі дослідження форм управлінської діяльності керівника територіального підрозділу патрульної поліції необхідно, на нашу думку, розкрити особливості вказаних правових категорій в управлінській діяльності патрульної поліції, їх спільні та відмінні риси, а також взаємозв'язок досліджуваних явищ.

Слід підкреслити надзвичайну важливість форм державного управління, оскільки їх реалізація сприяє практичному втіленню в життя завдань та функцій

суб'єкта державно-владних повноважень у конкретній галузі суспільних відносин. При цьому, обрання адекватних форм управління, їх кваліфіковане використання, в залежності від певної обстановки, виступають необхідною передумовою ефективного функціонування керуючої підсистеми, відповідно до мети державного управління.

Застосування різних форм управління тягне різноманітні правові та організаційні наслідки, у той же час, основним критерієм результативності державно-управ-

лінської діяльності має виступати досягнення конкретної мети управління. Інакше кажучи, форми управління являють собою не тільки зовнішнє вираження діяльності суб'єктів управління, але й слугують засобом послідовного досягнення цілей, сформульованих в процесі з'ясування об'єктивних потреб управлінської системи.

Відтак, розкриття сутнісних характеристик форм державного управління виступає основою, в процесі з'ясування їхнього значення в діяльності керівника територіального підрозділу патрульної поліції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі теоретико-правові аспекти дослідження форм державного управління виступили предметом наукових досліджень в роботах В. Б. Авер'янова, Б. М. Бабія, В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, Ф. Г. Бурчака, В. В. Галуцька, А. В. Головача, П. В. Діхтієвського, В. М. Корецького, О. В. Кузьменко, Р. С. Мельника, М. В. Мельничука, О. М. Пасенюка, О. Ю. Салманової, С. Г. Стеценка, В. П. Тимошука, В. В. Цветкова. Однак сутність та значення форм управлінської діяльності керівника територіального підрозділу патрульної поліції в роботах указаних учених досліджені фрагментарно, а відтак потребують здійснення подальшого наукового пошуку.

Зокрема, В. В. Галуцько здійснив аналіз форм державного управління, шляхом теоретико-правового осмислення окресленої категорії та порівняння її з дефініцією «інструменти публічного адміністрування». Р. С. Мельник та В. М. Бевзенко підійшли до характеристики форм публічного адміністрування, з позиції їх зовнішнього прояву, як «зовнішньоорієнтованої діяльності широкого кола суб'єктів». А. В. Головач розкрив критерії класифікації форм управлінської діяльності керівника державної податкової служби, в якості яких вчений виділив організаційні та правові підстави. О. В. Салманова з'ясувала значення форм управлінської діяльності, шляхом аналізу внутрішньовідомчої та зовнішньовідомчої правотворчості в публічному адмініструванні. В. П. Тимошук у процесі виокремлення властивостей адміністративних актів зосередив увагу на спрямуванні адміністративного акту на виникнення, зміну або припинення конкретних правовідносин. В. Б. Авер'янов здійснив ґрунтовний аналіз щодо виокремлення критеріїв класифікації адміністративних актів в діяльності органів публічного адміністрування та відніс до їх числа: суб'єктів, уповноважених на прийняття адміністративних актів; порядок прийняття; форму волевиявлення; момент набрання чинності адміністративним актом; обсяг повноважень органу публічного адміністрування. Також у підготовленому автором дослідженні запропоновані підходи до виокремлення критеріїв класифікації адміністративних актів суб'єктів публічного адміністрування, сформульовані Ю. П. Битяком та О. П. Панасенюком.

У той же час у роботах вищевказаних науковців проблематика сутності та значення форм управлінської діяльності керівника територіального підрозділу патрульної поліції розглядалася лише побіжно, в рамках інших напрямів наукового пошуку, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі норм чинного адміністративного законодавства, а також теоретико-правових наукових досліджень з'ясувати сутність та значення форм управлінської діяльності керівника територіального підрозділу патрульної поліції.

Виклад основного матеріалу. Форма, від лат. «forma» – зовнішній вигляд, визначається багатьма

вченими як зовнішнє вираження будь-якої діяльності. Наприклад, В. В. Галуцько для характеристики форм державного управління використовує правову категорію «інструменти публічного адміністрування», під якими автор розуміє зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах суворої відповідності визначеної законом компетенції, з метою досягнення бажаного для публічного адміністрування результату [1, с. 144].

Схожу позицію висловлюють Р. С. Мельник та В. М. Бевзенко, які розуміють під формою державного управління, власне, публічне адміністрування, як зовнішньоорієнтовану діяльність широкого кола суб'єктів (насамперед публічної адміністрації), пов'язану з реалізацією політичних рішень та впровадженням у життя Конституції та законів України, що має на меті задоволення публічного інтересу [2, с. 44].

На підставі аналізу видів форм управлінської діяльності керівника органу державної податкової служби, А. В. Головач виокремлює критерії їх класифікації, до числа яких вчений відносить: 1) правові, які пов'язані зі встановленням і застосуванням норм права; 2) організаційні, змістом яких є дії, що не викликають безпосередньо юридично значущих наслідків та детально не урегульовані нормами права [3, с. 25–26]. Схожу думку висловлюють і інші фахівці в галузі адміністративного права, у контексті визначення критеріїв класифікації форм управлінської діяльності керівників органів публічного адміністрування [4, с. 15].

Серед правових форм управлінської діяльності керівника територіального підрозділу патрульної поліції чільне місце посідає правотворчість, яка виступає у вигляді вироблення, зміни, доповнення та скасування адміністративних правових актів.

Підкреслюючи значення правотворчої діяльності органів державного управління, О. В. Салманова називає процес прийняття адміністративних актів основною формою здійснення внутрішньоорганізаційних та зовнішньоорганізаційних процесів у державі [5, с. 167].

Однак, з початку пропонуємо зупинитись на з'ясуванні правової категорії «адміністративний акт», без розуміння якої подальше дослідження її специфіки в діяльності керівника територіального органу патрульної поліції буде неможливим.

Аналіз довідкової літератури дає нам загальне уявлення про зміст цього терміну, як виданий органом державного управління юридичний акт, в якому міститься конкретне розпорядження [6, с. 18].

Тоді як інші вчені виокремлюють і додаткові ознаки, які дозволяють визначити місце та значення адміністративних актів у всьому масиві законодавства України. Наприклад, В. П. Тимошук зосереджує увагу на спрямуванні адміністративного акту на виникнення, зміну або припинення конкретних правовідносин; його публічно-правових властивостях, які визначають належність адміністративного акту до різновиду державних актів; правомірності адміністративного акту тощо [7].

Отже, адміністративні акти керівників територіальних підрозділів патрульної поліції спрямовані на організацію службової діяльності управлінь патрульної поліції та їх структурних підрозділів, в частині дотримання законності та дисципліни, захисту прав і свобод людини, оперативного реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події, а також вирішення інших адміністративних питань службової діяльності підрозділу патрульної поліції.

З огляду на варіативність підходів вчених щодо розуміння сутності адміністративних актів, варто зосередити увагу на теоретичному обґрунтуванні проблеми їх класифікації. Зокрема, В. Б. Авер'янов, класифікує адміністративні акти за:

- суб'єктами, які уповноважені приймати адміністративні акти;
- порядком прийняття;
- формою волевиявлення;
- моменту набрання чинності;
- за обсягом повноважень [8, с. 283–284].

Однак, попри варіативність критеріїв, застосовуваних для класифікації адміністративних актів, існують і інші наукові підходи до вказаної проблематики. Наприклад, професор Ю. П. Битяк виокремлював лише два критерії класифікації адміністративних актів, такі як: форма акту та суб'єкт видання акту [9, с. 143–144].

О. М. Пасенюк в редакції книги «Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді» пропонує також критерій «за суб'єктом виявлення ініціативи». За названим критерієм адміністративні акти поділяються на:

- акти, видані за рішенням органу управління (контролюючого) без попереднього звернення (наприклад, податкове повідомлення-рішення);
- акти, видані за зверненням зацікавленої особи (наприклад, надання певного дозволу, ліцензії тощо) [10, с. 144].

Спираючись на викладені позиції, пропонуємо віднести до критеріїв класифікації адміністративних актів в управлінській діяльності керівника патрульної поліції наступні підстави:

- в залежності від об'єкту управлінського впливу, вказані правові акти можуть мати як індивідуальний, так і колективний характер;
- за терміном дії – строкові (тимчасові) та безстрокові (постійні);
- за спрямуванням управлінського впливу – внутрішньоорганізаційні та зовнішньоорганізаційні;
- за юридичними наслідками – зобов'язуючі, забороняючі, уповноважуючі;
- за формою вираження – письмові й усні.

З одного боку, важливість здійснення правотворчої діяльності у територіальних підрозділах патрульної поліції зумовлено необхідністю встановлення керівниками патрульної поліції внутрішніх правил реалізації власних функцій, безпосередньо спрямованих на організацію службової діяльності територіального підрозділу та дотримання прав і свобод пересічних громадян, які разом із патрульною поліцією виступають в ролі учасників адміністративно-правових відносин.

З іншого боку, видання адміністративних актів – це головна, але не єдина форма реалізації управлінської діяльності керівника органу (підрозділу) патрульної поліції. І, не зважаючи на те, що функція розроблення проєктів нормативно-правових актів, відповідно до підпункту 14 пункту 1 розділу 3 Положення про Департамент патрульної поліції [11], відноситься до компетенції ДПП, вона має велике значення, оскільки чинить безпосередній організуючий вплив на діяльність територіальних підрозділів патрульної поліції.

Однак, основним суб'єктом, який впроваджує в службову діяльність патрульної поліції правотворчі ініціативи Департаменту патрульної поліції, виступає Національна поліція України, керівник якої, відповідно до пункту 7 частини 1 статті 22 Закону України «Про Національну поліцію», наділений повноваженнями щодо підписання наказів поліції [12]. Разом з цим,

належна якість нормативно-правових актів поліцейського відомства та їх відповідність основним вимогам національного та міжнародного законодавства, забезпечується відповідною експертною процедурою.

Зокрема, відповідно до статті 117 Конституції України, для нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади встановлена законодавча процедура державної реєстрації [13].

Деталізація статті 117 Основного Закону знаходить відображення у низці підзаконних нормативно-правових актів, таких як Указ Президента України «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 03 жовтня 1992 року № 493/922 [14] та Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 року «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» [14].

Відповідно до змісту вказаних нормативно-правових актів, передбачено: проведення правової експертизи на відповідність правових актів Конституції та законодавству України, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколам до неї, міжнародним договорам України, згоду на обов'язковість яких надано парламентом України, та *acquis communautaire*, антикорупційної експертизи, а також з урахуванням прецедентної практики ЄСПЛ; прийняття рішення про державну реєстрацію цього акту (реєстрацію актів поліції, як центральних органів виконавчої влади, здійснює Міністерство юстиції України); присвоєння реєстраційного номера такому правовому акту та занесення його до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів [5, с. 71].

Висновки. Правовий аналіз нормативно-правових актів Національної поліції, а також адміністративних актів Департаменту патрульної поліції та його територіальних підрозділів дозволив виокремити їх спільні риси та здійснити їхню класифікацію.

Наприклад, характерними спільними ознаками нормативно-правових та адміністративних актів в управлінській діяльності патрульної поліції є: а) спрямування на деталізацію нормативно-правових актів вищого рівня; б) державно-владний, розпорядчий характер, за допомогою якого здійснюється цілеспрямований вплив на учасників управлінських відносин; в) конкретні юридичні наслідки, які виражаються у вигляді встановлення, зміни чи припинення прав та обов'язків; г) обов'язковий характер правових управлінських актів, з огляду на те, що суб'єкти їх видання наділені державою організаційно-владними повноваженнями; д) застосування переконання та примусу як основних засобів, в процесі реалізації управлінських правових актів.

Представляється, що ефективне та раціональне використання форм управлінської діяльності керівника патрульної поліції, чинить позитивний управлінський вплив на організацію службової діяльності, покращення якості нормотворчого процесу в патрульній поліції, шляхом підвищення якості підготовки та затвердження адміністративних актів, поліпшення дисциплінованості підпорядкованого особового складу, що в кінцевому випадку позитивно впливає на результативність адміністративної діяльності патрульної поліції.

Крім того, пропонуємо здійснити класифікацію адміністративних актів в управлінській діяльності керівника патрульної поліції:

- в залежності від об'єкту управлінського впливу, вказані правові акти можуть мати як індивідуальний, так і колективний характер;

- за терміном дії – строкові (тимчасові) та безстрокові (постійні);
- за спрямуванням управлінського впливу – внутрішньоорганізаційні та зовнішньоорганізаційні;
- за юридичними наслідками – зобов’язуючі, забороняючі, уповноважуючі;
- за формою вираження – письмові й усні.

Таким чином, під організаційними формами діяльності керівника територіального підрозділу патрульної поліції слід розуміти засновані на приписах нормативно-правових актів напрями його управлінської діяльності, що мають допоміжний (обслуговуючий) характер і сприяють досягненню кінцевої мети – ефективної організації службової діяльності підрозділу патрульної поліції.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
2. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р.С. Мельника. Київ: Ваїте, 2014. 376 с.
3. Головач А.В. Адміністративно-правовий статус керівника в органах державної податкової служби України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 34 с.
4. Мельничук М.В. Адміністративно-правові засади управлінської діяльності керівників органів виконавчої влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 22 с.
5. Салманова О. Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України : монографія. Харків : Панов, 2016. 460 с.
6. Юридичний словник / ред. Б.М. Бабій, Ф.Г. Бурчак, В.М. Корецький, В.В. Цветков. Київ : УРЕ, 1983. 638 с.
7. Тимошук В. П. Адміністративні акти: процедура прийняття та припинення дії : монографія. Київ : Конус-Ю, 2010. 156 с.
8. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Вид-во «Юридична думка», 2004. 584 с.
9. Адміністративне право України: підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю. П. Битяка. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
10. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ: Істина, 2007. 608 с.
11. Положення про Департамент патрульної поліції: наказ Національної поліції України від 06.11.2015 р. № 73. URL: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf.
12. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
13. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD#w1_2.
14. Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади: Указ Президента України від 03.10.1992 р. № 493/922. *Збірник указів Президента*. 1992. № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493/92#Text>.

References

1. Halun'ko, V., Dikhtyevs'kyi, P., Kuz'menko, O., & Stetsenko S. (2018). *Administrativne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Kherson : OLDI-PLYUS [in Ukrainian].
2. Mel'nyk, R.S., & Bevzenko, V.M. (2014). *Zahal'ne administrativne pravo [General administrative law]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
3. Holovach, A.V. (2011). *Administrativno-pravovyy status kerivnyka v orhanakh derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy [Administrative and legal status of the manager in the bodies of the state tax service of Ukraine]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv: KNUA [in Ukrainian].
4. Mel'nychuk, M.V. (2009). *Administrativno-pravovi zasady upravlins'koyi diyal'nosti kerivnykiv orhaniv vykonavchoyi vlady [Administrative and legal principles of managerial activity of heads of executive bodies]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian].
5. Salmanova, O.YU. (2016). *Pravovi akty v upravlins'kiy diyal'nosti Natsional'noyi politysiy Ukrainy [Legal acts in the management activity of the National Police of Ukraine]*. Kharkiv : Panov [in Ukrainian].
6. Babiy, B.M., Burchak, F.H., Korets'kyi, V.M., & Tsvytkov, V.V. (1983). *Yurydychnyy slovnyk [Legal dictionary]*. Kyiv: URE [in Ukrainian].
7. Tymoshchuk, V.P. (2010). *Administrativni akty: protsedura pryynyattya ta prypynennya diy [Administrative acts: the procedure for adoption and termination]*. Kyiv: Konus-YU [in Ukrainian].
8. Aver'yanov, V. B. (2004). *Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs [Administrative law of Ukraine. Academic course]*. Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
9. Bytyak, YU.P., Harashchuk, V.M., & D'yachenko, O.V. (2007). *Administrativne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
10. Pasenyuk, O.M. (2007). *Administrativna yustytisiya Ukrainy: problemy teorii i praktyky [Administrative justice of Ukraine: problems of theory and practice]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Departament patrol'noyi politysiy [Order of the National Police of Ukraine on approval of the Regulation on the Patrol Police Department]: Nakaz Natsional'noyi politysiy Ukrainy 6 lystopada 2015 roku № 73. Retrieved from: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf. [in Ukrainian].

12. Pro Natsional'nu politysiyuv [About the National Police]: Zakon Ukrayiny pryiniaty 02.07.2015 № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-41, art. 379 [in Ukrainian].
13. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]: pryiniata 28.06.1996 [Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, art. 141 [in Ukrainian].
14. Pro derzhavnu reyestratsiyu normatyvno-pravovykh aktiv ministerstv ta inshykh orhaniv vykonavchoyi vlady [Decree of the President of Ukraine On state registration of normative legal acts of ministries and other executive bodies]: Ukaz Prezydenta Ukrayiny pryiniaty 03 zhovtnya 1992 roku № 493/922. *Zbirnyk ukaziv Prezydenta – Collection of decrees of the President*, 4 [in Ukrainian].

Hrechishkin Yuriy,

Postgraduate Student

(Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1771-3034>

THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE FORMS OF MANAGEMENT ACTIVITY OF THE HEAD OF THE TERRITORIAL SUBDIVISION PATROL POLICE

The article reveals the essence and significance of the forms of management activity of the head of the territorial division of the patrol police. It is emphasized that among the legal forms of management activity of the head of the territorial unit of the patrol police, law-making takes a prominent place, which takes the form of drafting, changing, supplementing and canceling administrative legal acts. The definition of the administrative act of the heads of the territorial units of the patrol police, the content of which consists in the organization of the service activities of the patrol police units, regarding the observance of law and discipline, the protection of human rights and freedoms, the prompt response to reports of criminal offenses and other events, as well as the decisions of other administrative acts. issues of the official activity of the patrol police units The role of the National Police, which acts as the main entity introducing law-making initiatives into the official activity of the patrol police, has been clarified. The general features of normative-legal and administrative acts in the management activity of the patrol police are highlighted, which include: a) referral for detailing of normative-legal acts of the highest level; b) the state-authority, administrative character; with the help of which the purposeful influence of the participants in management relations is carried out; c) specific legal consequences, which are expressed in the form of establishment, change or termination of rights and obligations; d) mandatory nature of legal administrative acts.

Key words: management activity, manager, territorial division of the patrol police, legal forms, law-making, administrative legal acts, official activity, legality and discipline, operational response, National Police of Ukraine.

Надіслано до редколегії 12.03.2024

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Братасюк М. Г. ФЕНОМЕН ЮРИДИЗОВАНОЇ МОРАЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ.....	3
Стогова О. В. МОДЕЛІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ.....	8
Федорченко О. В., Камінська О. А., Алексєєнко А. О. ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЗЛОЧИНУ «СПЕКУЛЯЦІЯ» В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1918–1941 РР.).....	12
Халимон С. І., Шевченко Д. О. ЕТНОПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУВЕРЕНІЗАЦІЇ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	18

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО.
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Колеснік Т. В. ЗАПОБІГАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ.....	22
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Буга Г. С., Громенко Ю. О. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ.....	27
Здебський Д. В., Ісмаїлов К. Ю. ДО ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ ДОСВІДУ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В США.....	32
Рева С. І. ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ОРГАНАМИ ПОЛІЦІЇ ОЗНАК ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ.....	39
Шевчук М. О. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕЦІ.....	45

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

Богатирьов І. Г. НАУКОВА ОБҐРУНТОВАНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ У МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ.....	51
Єлаєв Ю. Л., Ємельянов Р. О. ДЕЯКІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ.....	55
Мошняга Л. В., Єрмоленко-Князева Л. С. АКТИ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	60
Письменський Є. О. КРИМІНАЛЬНО-ПРОВА КВАЛІФІКАЦІЯ ПЕРЕШКОДЖАННЯ МОБІЛІЗАЦІЇ (ПОТОЧНА ПРАКТИКА ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА).....	65

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Градун С. А. ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	72
Карпенко М. О. КАТЕГОРІЯ «МАЙНО» В МЕЖАХ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	78
Мішустін В. В. ТАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ І РІШЕННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ.....	83

**ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ
ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ**

Бобкова А. Г., Серебрякова Ю. О., Липницька Є. О., Новошицька В. І., Лехкодух І. О. ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЦИКЛУ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО ТА ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ.....	90
Завітренко Д. Ж., Снісаренко І. Є., Нагорна О. В. ВЗАЄМОДІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ З ЛЮДЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД....	102

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Джу́жа О. М., Тичина Д. М. ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: ДЕТЕРМІНАЦІЯ ТА ПРОТИДІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	109
Іваненко Д. Д. МІЖНАРОДНИЙ КОМПЕНСАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	116

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Гречишкін Ю. А. СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ФОРМ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПІДРОЗДІЛУ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....	121
--	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Bratasiuk M. THE PHENOMENON OF JURIDIZED MORALITY IN THE UKRAINIAN LEGAL TRADITION.....	3
Stohova O. MODELS OF PUBLIC AUTHORITY DECENTRALIZATION.....	8
Fedorchenko O., Kaminskaya O., Alekseyenko A. EVOLUTION OF LEGAL REGULATION OF THE CRIME OF “SPECULATION” IN THE SOVIET UKRAINE (1918–1941).....	12
Khalymon S., Shevchenko D. ETHNOPOLITICAL FEATURES OF THE SOVEREIGNIZATION OF THE REPUBLIC OF TURKEY.....	18

COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Koliesnik T. PREVENTION OF DISCRIMINATION IN THE LABOR FIELD: CURRENT ISSUES.....	22
---	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Buha H., Hromenko Yu. FOREIGN EXPERIENCE IN NON-BANKING FINANCIAL INSTITUTIONS.....	27
Zdebskyi D., Ismailov K. ON THE ISSUE OF IMPLEMENTATION IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE OF THE EXPERIENCE OF LAW ENFORCEMENT OF THE POLYGRAPH IN THE USA.....	32
Reva S. FEATURES OF POLICE BODIES DETECTION OF SIGNS OF OFFENSES RELATED TO CORRUPTION....	39
Shevchuk M. FEATURES OF LEGAL ENSUREMENT OF INFORMATION SECURITY TAKING INTO ACCOUNT CURRENT THREATS TO NATIONAL SECURITY.....	45

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Bogatyrev I. SCIENTIFIC JUSTIFICATION PROBLEMS OF CORRECTION OF CONVICTS IN PLACES OF IMPRISONMENT IN UKRAINE.....	51
Yelaiev Yu., Yemelianov R. SOME ISSUES OF CRIMINAL AND LEGAL INVESTIGATION OF CRIMES OF TERRORIST ORIENTATION.....	55
Moshnyaga L., Yermolenko-Kniazieva L. ACTS OF ILLEGAL INTERFERENCE IN CIVIL AVIATION ACTIVITIES: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS.....	60
Pysmenskyy Ye. CRIMINAL LEGAL QUALIFICATION OF OBSTRUCTION OF MOBILIZATION (CURRENT LAW ENFORCEMENT PRACTICE AND PROSPECTS FOR IMPROVING LEGISLATION).....	65
Hradun S. THE POLYGRAPH AND ITS USES IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	72

Karpenko M. CATEGORY “PROPERTY” WITHIN THE LIMITS OF THE IMPLEMENTATION OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS.....	78
Mishustin V. TACTICAL TASKS AND DECISIONS AT THE INITIAL STAGE OF THE INVESTIGATION OF MASS UNRESTS.....	83
RAINING OF SPECIALISTS FOR THE SYSTEM OF PROFESSIONAL LEGAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF STUDY	
Bobkova A., Serebriakova Yu., Lypnytska Ye., Novoshytska V., Lekhkodukh I. TEACHING ECONOMIC AND LEGAL DISCIPLINES IN CONDITIONS OF DISTANCE AND BLENDED LEARNING.....	90
Zavitrenko D., Snisarenko I., Nahorna O. FEATURES OF INTERACTION WITH LAW ENFORCEMENT BODIES IN AN INCLUSIVE SPACE.....	102
CURRENT ISSUES OF POLICE ACTIVITIES AND PERSONNEL TRAINING FOR THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	
Dzhuzha O., Tychyna D. ECONOMIC CRIME IN UKRAINE: DETERMINATION AND COUNTERMEASURE IN THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL.....	109
Ivanenko D. INTERNATIONAL COMPENSATION MECHANISM OF COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED BY THE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION.....	116
CURRENT ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND STAFF TRAINING FOR UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	
Hrechishkin Yu. THE ESSENCE AND SIGNIFICANCE OF THE FORMS OF MANAGEMENT ACTIVITY OF THE HEAD OF THE TERRITORIAL SUBDIVISION PATROL POLICE.....	121

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

LAW JOURNAL OF DONBASS

Випуск № 1(86) 2024

Коректор – Н.В. Славогородська
Комп'ютерна верстка – М.С. Михальченко

Підписано до друку 01.04.2024 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 15,11. Обл. вид. арк. 17,44.
Зам. № 0524/310. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.